

Не видається!
єдиний
повний примірник

Життя і
слово
1896

TV

1896/97

08

ЖИТЄ І СЛОВО

ВІСТНИК ЛІТЕРАТУРИ, ПОЛІТИКИ І НАУКИ.

Видає

ОЛЬГА ФРАНКО.

Рік третій.

Книжка I.

За юль 1896.

Л Ї В І В.

З друкарні Інститута Ставропігійського.

1896.

Зміст першої книжки:

	стор.
І ми в Європі! Протест гал. Русинів против мадярського тисячолітя	1— 9
Нінуди М. Обачного	10—12
Наш альбом:	
Ів. Франко, Сучасні образки I-II	12—13
Безіменний, Пісня бідних невольників	13—15
П. Граб, До України	—15
Е. С. Про російські воєнні порядки	16— 22
Панщизняний хліб, оповідане Ів. Франка	23—29
Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження	
ХІІ. Лист М. Шашкевича до брата Антона	29—30
Наша беллетристика.	
1. Передне слово, Ів. Франко	31—34
2. Пани й люди Левенка, С. Томашівський	34— 8
3. Маруся Чурайвна Озерської-Нельговської, Ів. Франко	38—39
4. Перші зорі Т. Галіпа, Ів. Франко	39—52
Вісті з Росії	53—61
Політична хроніка	61—68
Критика і бібліографія.	
ХІІІ. Українські пісні на московських жорнах, Ф. К.	68—71
Олександр Кривко, посмертна оповістка	71—72

Львівська Філія
Бібліотеки АБ-УРСР

258 ф. 24

VIII
746

І МИ В ЕВРОПІ.

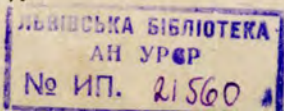
Протест галицьких Русинів проти мадярського тисячолітя.

Дня 2 іюня сего року відбуло ся в Будапешті в присутности вібраних членів Угорської Академії наук торжественне отворене комнати присвяченої пам'яті великого європейського генія Йогана Гете. В тій комнаті зложено і виставлено до прилюдного вжитку багату і цінну збірку памяток по великим поеті і великим чоловіці, подаровану Академії одним горожанином. При нагоді сего отворення проголосив президент Академії, гр. Зічі промову, в котрій отсей уступ, на скільки він був вірно переданий газетами, звернув нашу особливу увагу: „Надіємось, що тепер Европа, бачучи, як ми шануємо пам'ять бі великого генія, перестане поприкати нас національною нетерплячістю та шовінізмом“. Ми не хочемо підсувати тим словам ніяких зловбних коментаріїв, не хочемо вдавати ся в розбір делікатного питання, чи справді торжественне відданє до прилюдного вжитку збірки памяток по великим чоловіці, случайно дарованих Академії, може служити доказом що весь народ, що єго правительство і єго інтелігенція переняті думками і ідеями того великого ч ловіка. Ми не хочемо доказувати й такої можливости, що коли дійсність не відповідає врочисто виголошуваним фразам, таке експлоатованє памяток імені великого чоловіка для цілей зовсім посторонніх і далеких від круга єго ідей і ідеалів, може вважати ся радше профанацією, ніж шанованєм єго пам'яті. Для нас у промові гр. Зічі важний тільки єго поклик до Європи, єго дезідерат, щоб Европа таким чи іншим способом виказала мадярській нації признанє, що вона свободолюбна, толерантна, великодушна, що поступає в дусі високогуманних ідеалів Гете

Як члени Українсько-руського народа, що живе безперечно також в Європі, що був живим огнивом у сімї європейських народів і діяльним співробітником європейської цивілізаційної праці ще в ту пору,

Жите і Слово V.

1

коли предки винишніх Мадяр були пострахом західньої Європи і нищителями єї культури; як члени народа, що висунений долею на саму окраїну Європи своїми грудьми заступав єї як міг перед навалами азіатських варварів і в тій довговіковій боротьбі втратив усе окрім почуття своєї єдності, окрім своєї національної вдачі як і свого кровного звязку з європейським цивілізованим світом; як члени народа, котрого частина живе також під тінню корони св. Степана і зазнає всіх добродійств мадарського свободолобія, мадарської толеранції, мадарської великодушности і гуманности, ми в імя тих високих та світлих ідеалів, що в душі кожного Європейця нерозривно вяжуться з безсмертним іменем Гете, підносимо свій голос, щоби дати свідоцтво правді. Аджеж і ми в Ерпі, значить, поклик гр. Зічі і до нас звернений, і ми маємо право і обовязок відповісти на него. До обовязку сего ми почуваємося тим живійше, що наші брати Русини угорські, в першій лінії покликані до відповіді на сей поклик, не можуть піднести свого голосу з причин, які далі виложимо.

В кількох північних комітатах Угорщини живе до 500.000 Русинів. І походженням і традицією історичною та літературною і з погляду на тип етнографічний та на устия словесність вони частина того Українсько-руського народа, що заселяє східню часть Галичини і полудневу часть Росії і в цілому числить сьогодні около 25 міліонів душ. До XVI віку були Угорські Русини вільними людьми, тішилися значною автономією, їх відзначувало на королівськім дворі, з них набирали королі угорські свою прибічну сторожу, а видніші Русини мали значний вплив у королівській раді. В XVI віці почали Мадяри витискати Русинів, подібно як і інші немадарські народности, з усіх важніших урядів, а з часом почалося й переслідування Русинів головню задля їх православної віри. На ніщо не здалася унія церковна, на ніщо не здався титул апостольського вікарія, який папи римські надавали угро-руським єпископам; латинські єпископи вважали їх своїми вікаріями і ненастанно вмішувалися в діла руської церкви, а правительство ставало завсїгди проти Русинів.

Такий стан трівав аж до часів пановання Марії Тереси і Йосифа II. Ті великі володарі, обіймаючи світлим розумом і широким поглядом усі народи монархії, широко дбали про їх потреби. Марія Тереса причинила ся до встановлення самостійної єпархії Мукачівської, наділила єпископа, капітулу, церкву і семінарію землями і доброю платою, подарувала позсуїтський монастир, церкву і замок в Унгварі на палати єпископські, катедральний собор, семінарію і теологічний музей, зривала у всіх, а особливо в справах духовних духовенство руське з латинським і тим способом забезпечила Русинів від угиску і переслідування латинників. В р. 1774 оснувала Марія Тереса при церкві св. Варвари у Відні генеральну гр. к. семінарію духовну; угорським Русинам призначено в ній 12 місць, а то 10 для мукачівської єпархії а 2 для пізнішої прашівської. Таким способом Угорські Русини одержали можливість черпати для себе знанє в самім центрі держави. А що около р. 1750 основано також богословську школу в Мукачові, де вчено по слов'яно-руськи (єї в р. 1778 перетворено на духовну семінарію і перенесено до Унгвару, та й далі вчено в ній по слов'яно-руськи), то між

тодішніми угорськими Русинами розпочався такий науковий рух, що вони не тільки у себе дома мали відповідні сили для виховання молоді, але доставчували її і для Галичини, а навіть для Росії. Такі імена, як Бадудянський, Венелін Гуца, Орлай, даліше Іван Земапчик, Петро Лодій, ще й досі мають почесне місце в історії російського шкільництва і російської науки. Угорські Русини крім віденської виховувались також у львівській семінарії, в одній і другій бували вони навіть ректорами, як Михайло Щавницький (ректор у Львові), Самійло Вулкан, Бачинський, Нодь і др. (ректори у Відні). Здавалось через якийсь час, що Угорська Русь стане ся жерелом, з якого живуча вода розлілється по цілій Україні-Руси. Та ось нараз усе порвалося. А чому?

В 1825 р. заснували Мадяри свою Академію Наук в Пешті; під впливом інших народностей, між котрими почалося тоді відродження, почали й Мадяри виробляти свою народну мову і вводити її у всі уряди, навіть військові. Від тоді почали Мадяри змагати до відрубності політичної, від тоді й почалась на добре мадяризація. В 1844 р. ухвалив пештеньський сейм закон, на підставі якого введено остаточно урядову мадярську мову в уряди у всіх краях угорської корони, значить і в Угорській Русі. Протівитись не було кому — закон увійшов в життя. Русини стративши тимчасом що найспосібніших своїх людей чи то через еміграцію, чи через смерть, заніміли зовсім.

Тимчасом в 1848 р. вибухає революція. Русини стали по стороні австрійського уряду — хоч тихцем було їх немало й по стороні Мадярів; за те австрійський уряд по побороженню революції починає знов до них ласкавіше відносити ся. Русини почали брати участь в житті політичнім; 19. окт. 1849 прийїхала до Відня депутація Угорських Русинів, до котрої належали: др. Михайло Вівєяник, лікар із Відня, Адольф Добрянський, тоді військовий комісар при російській армії, др. Вінкентій Алексович, лікар із Відня і священники: Іван Солтис, Віктор Добрянський та Александер Яницький. Депутація вручила цісареві ось яку петицію: Угорські Русини бажають, щоб: 1) введено в життя австрійську конституцію з 4. марта 1849; 2) признано Угорським Русинам відрубну політичну територію; 3) розграничено адміністративні округи на округи етнографічні без огляду на попередній поділ Угорщини на комітати; 4) основано руські народні школи, руські гімназії, руську правничу академію в Угтварі і переіменено львівський університет на руський; 5) узягледнювано Русинів при заміщуванню урядів, а не допускано урядників, що не знають руської мови, до урядів в руських округах; 6) видавано руську урядову часопись з заповогом уряду; 7) щоб вільно було друкувати книги кирилицею; 8) зрівняно руських урядників, священників, учителів з особами тогож стану інших народностей; 9) узягледнено руських людей при авансі в армії і заміщено деякі урядові посади при головнім правительстві в Відні Русинами; 10) заведено руських капелянів при руських полках.

Мала частина тих бажань була сповнена; не вважаючи на бідність руського народу угорського, заведено в многих місцевостях двокласові школи народні і повторюючі недільні відділи для дорослих з руською мовою викладовою; в многих місцевостях заведено знов школи паро-

хіяльні, де вчителями, і то навіть добрими, були дяки. Коли австрійський уряд іменував Добрянського надзупаном 4. комітатів руських з осідком в Унгварі, завів той в адміністрації руську мову, позамішував много урядів руськими семінарстами, постарав ся о те, що почато викладати в гімназії кілька предметів по руськи, позаводив руські написи на таблицях в Унгварі і по селах. Його знаменитий організаторський талант зелектризував цілу Русь Угорську і підвів єї до життя. На жаль — не станув він відразу на народнім становищі, тому доки уряд підпомагав його, або бодай не робив йому перешкод, доти все держало ся: коли ж під управою Бейста настав дуалізм і Маляри взяли під ноги всіх сроїх противників з 1849 р., устав також рух між Русинами. Маляризація розпочала ся на ново, та сим разом безмірно сильніше і брутальніше віж уперед. На Русинів перенесли Маляри всю ненависть, якою палали до Росії за погром 1849 р.; нищити Русинів зробило ся немов патріотичним обовязком малярським, дарма, що сповнюване сего ніби патріотичного обовязку вело за собою економічну руйну, духову темноту і безпомічність півміліонної маси народа, виключало від цивілізаційного розвитку і поступу цілі обширні комітати, деморалізувало і доводило до цілковитого етичного здичія угороруську інтелігенцію, а найпаче ту єї часть, що з покликання свого повинна би стояти на сторожі гуманности і етичних ідеалів — духовенство вище і низше.

Найвищими достойниками серед Угорських Русинів є три руські єпископи: мукачівський Юліан Фіртак, прясівський Іван Валій і крижевацький Юліан Дрогобецький. Прясівський зовсім немічний тілом і духом, то про него й не говоримо. Мукачівського найліпше характеризують слова, які він сказав при своїй інсталяції: „Надію ся, що в короткім часі тих п'ятсот тисяч греко католиків, що вістають віднині під мою управою, стануть ся найщирішими Малярами“. Крижевацький виставив собі свідоцтво тим, що на отворене вистави спішив з нараженням свого життя, щоби лишень показатись добрим Маляром. Всі разом виявили добре свій характер тим, що бояли ся поздоровити кардинала Сембратовича з кардинальством, а дальше, що бояли ся порозсилати своєму духовенству програми обходу ювілею унії берестейської лиш тому, що вони були друковані по руськи. Яко пастирі 500.000-ного руського люду, живучи працею того люду, вони не тільки не знають мови того люду, але не хочуть єї навчити ся, а що більше, бажалиб єї знівечити з лица землі — може одинокий в нинішнім цивілізованім світі приклад безграничного отупіння всякого морального почуття!

Між собою вони говорять і пишуть по малярськи, зі своїми близькими і с капітулою, з підвладними священниками, з урядами так само; в школах парохіальних уміщують самих ревних Маляронів, в семінаріях богословських питомці не вміють не тільки по руськи, але навіть по церковному читати, не то вже щоб розуміти те, що читають; в бурсах для сиріт по священниках виховують не Русинів, але Малярів, хоча заклади ті основані і удержують ся руськими фондами.

Вірним образом високих пастирів мусять бути й низші. Як тамті обік ордерів і відзнак, так єї обік добрих парохій не знають ніякого ідеалу, як тільки: бути „добрим Маляром“. А щоби на таку назву

заслужити. треба бути шовіністом мадярським, народ уважати лише за дійну корову, але не почуватись зглядом нього до жадних обов'язків, голосити до руських мужиків проповіді по мадярськи, хоча мужики їх не розуміють, потім про такий подвиг оголошувати публично в часописах, і на підставі такої публікації жадати надгороди з фондів призначених на цілі мадяризації. На сором XIX вікови ми мусимо сказати, що нині ще в Угорській Русі велика часть руських священників так низько упала морально, що не вважає для себе ганьбою публично в часописах стверджувати, хто і коли в руській церкві говорив мадярську проповідь, стверджувати свою зневагу до мови рідного народу, а за те огидне поквітоване жадати з мадяризаційного фонду надгороди, що звичайно виносить 10—15 гульд.! Ми не сумніваємось, що високовчений гр. Зічі, покликаючись на всю Европу, не знав тих огидних фактів, які день в день, від давніх літ діють ся в значній части єго рідного краю. не знав про мадяризаційний фонд і єго функцію, бо знаюши все те він — думаємо — не посмів би був ані покликати ся на свідомство Європи, ані профанувати память великого генія, покриваючи єго іменем таку безодню морального збочіння. Бо се не є патріотизм, той світлий, гуманний, чоловіколюбний патріотизм, що становить красу і славу цивілізованого чоловіка XIX віку. Такого патріотизму дарю шукати серед угорськорого духовенства, з впевном хіба дуже а дуже вемногих осіб. „Мадярський патріотизм“ більшости велить поперед усього шукати користи і вигід для себе, держати хлопа здалека від просвіти і науки, читати тільки мадярські газети, молити ся з мадярських молитовників, вчити дітей по мадярськи говорити, навіть із слугами дома розмовляти по мадярськи.

Те саме, що про духовенство, треба сказати і про світську інтелігенцію, особливо про сільських учителів. З дуже малим винятком ся інтелігенція наскрізь змадяршена, встидає ся руської мови, цурає ся рідного люду. Мадяризація зробила їх не тільки перевертнями і ворогами власного народу, але рівночасно здеградувала їх морально, поробила їх сибарітами, підляками, лизунами, прислужниками панськими, загасила в їх душах всяке ідеальне змагане, всяке етичне почуте. Чи то є та пошана для ідеалів Гете, котру Европа має засвідчити мадярській нації при нагоді єї тисячолітя?

Ось іще кілька на швидку назбираних фактів, як велика, культурна, гуманна мадярська нація шанує права людські і горожанські других народностей.

В Мукачові була напись руська на одноповерхій камениці парохіальній. Задля тої написи мусів місцевий парох терпіти різні пакости від Мадярів, аж поки зневолений не стер єї і таким способом не став ся знов льоальним і правдивим „Мадяром“.

Один забескидський священник має малу дочку і хоча мати і отець говорять з нею по мадярськи, але нянька і слуги — по руськи, бо інакше не виють, тож і мала „кішасонька“ бесідує раднійше по руськи, як по мадярськи. До села, де той священник є парохом, зайїхав раз „школярський інспектор“ на візитацію школи. Священник запросив його до себе на обід. За обідом залепетіла щось мала попідяночка до свого батька по руськи. Як тільки почув се Мадяр-інспектор, почер-

вонів по самі вуха, встав від обіду і в приступі найвишого обурення промовив: „Я не можу йісти обіду разом з таким мадярським горожанином, котрий не навчив своєї дитини по мадярськи, котрого дитина газкає (vabgyá) варварським жаргоном!“ По сім вийшов Мадяв з хати не попрощавши ся ані з гостинним господарем, ані з його подругою.

До гімназії, до третьої чи четвертої класи ходив хлопчина, син руського попа, що, як видно, почув у собі якусь руськість, коли на питає професора, якої він народности, відповів, що руської. Професор побачив у тім мало що не зраду державну, зараз представив сю справу на вчительській конференції, а тут присуджено вигнати хлопця з гімназії. Аж по довгих заходах батька, коли той за сина сказав, що він мадярської народности, полишено його в гімназії.

Однч із підписаних тут був свідком такої сцени. На двірці залізничної чекала на поїзд ціла купа Русинів, що мали йіхати на жнива. Були там і старі й молоді, хлопці і дівчата. Між дівчатами деякі були дуже гарні так, що се звернуло увагу молодого залізничного урядника. Він не втерпів, щоб між них не пійти і не „пожартувати“ з ними трохи. Щобж його дівчата розуміли, мусів говорити по руськи. Тимчасом надійшла хвиля вітворення каси. Приступає один мужик з тої купи до каси і просить о білет третьої класи — по руськи. Як вчув се той самий урядник, як скочив, немов би його хто опарив, як крикнув, то бідний мужик став ні в сих ні в тих, не знав що з собою почати. Як перейшла перша буря, звернувся той урядник до мужика, тай питає: „Ти в якій землі живеш? В мадярській, тож знай, що мусиш говорити по мадярськи“.

Мадярська свободолюбність і толеранція доходить до того, що Мадяри забороняють Угорським Русинам відбирати руські часописи з Галичини, навіть не політичні, лиш літературні або призначені для дітей, забороняють зносити ся з галицькими, отвірають листи писані до Угорських Русинів і т. д. Навіть в абсолютній Росії не робить ся таких річей так явно, с таким цинізмом, а особливо з устами повними гримих фраз про свободу, толеранцію і цивілізацію.

Щоби знищити всякі сліди Руси на Угорщині, наказав уряд перемінювати назви не лиш місцевостей, але й осіб і то як імена, так і прозвища на лад мадярський. Імена: Михайло, Осип, Іван, Гаврило, Василь, Стефан Павло, Юрко, Олекса перемінено на Mihály, József, János, Gábor Bazil. István, János, György, Sándor; по руськи не смій тепер назвати ся, коли не хочеш наразити ся на тисячі різних прикростей. Прозвища: Іванів, Іванців, Голосняй Товт, Вівсяник, Зейкан, Зауля, Завадяк, Вовканч, Сірко, Собків, Пасулька, Медвідь — стали писатись: Iványó, Iváncsó, Holosnyay, Thóth. Viszának, Zékány, Zozulya, Zavegyák, Vókaniss, Szirku, Szopkó. Paszulyka, Medvigy; многи переклали свої прозвища на мадярське, н. пр. Чорний — Fekete; многи прибрали прозвища мадярські. Подібно чистю руські назви сія попере-
мінювано на мадярські і так: Новос Село — Bér-g-Ujfalú, Дубровка — Cserhalom, Розтока — Gazlo, Сельце — Kisfalud, Гребля — Felső Karaszló, Залуже — Kis-Almás, Яблоново — Nagy-Almás, Дуканиця — Nyiresfalva, Пістрягово — Pisztraháza, Локоть — Abránka, Завидово — Dávidfalva, Чорний потік — Fekete patak, Юровиця — Pargyörgyfalva, Неліпно — Hársfalva, Стройна — Malmos, Скотарско — Kis-Szolyva, Гукливе — Ingó,

Медзислав

Боловоє—Ökörmező. Лисичово—Rókamező, Новоселяця—Felső-Nercs-
sznicze, Студеноє—Hídeg patak, Крива—Tisza Kirva, Терново—Köke-
nyes і т. д. і т. д. Кільканайцать назв місцевостей позістало й доси
руськими; Мадярів се кололо і з нагоди вистави, щоби увіковічнити ю-
вілей тисячолітя а разом показати Європі, що Русинів зовсім нема
в Угорщині, порішили і ті остатні назви попереімінювати на мадярські.
Так отже відвічні села руські стануть тепер. бодай на око, чисто ма-
дярськими і від 1896 р. будуть називатись: Русково—Carpat-oroszi,
Руська Поляна Havasmező, Русь-крива—Sebespatak, Косова Поляна
Kaszómező, Нерсениця—Királyvölgye, Кушниця—Réfalu, Задня—Zar-
falu Майданка—Hamvas і т. д.

Ми не антисеміти і далекі від того, щоби ворогувати проти кого не-
будь задля его раси, релігії або народности. Та про те годі заперечити,
що історичні і соціальні обставини нашого краю витворили доволі велику
і вельми шкідливу верству жидів-паразитів і безсовісних експлуататорів
мужицької праці. Особливо треба се сказати про більшість тих жидів,
що живуть по селах як шинкарі, лхварі, дрібні торговці та пере-
купці. Можемо сказати без помилки, що де в селі більше таких жидів,
там нижше стоїть просвіта, народ бідніший, темніший і більше зде-
моралізований. Огож ми мусимо ствердити, що ніде на цілім просторі
заселенім українсько-руським народом процент жидів по селах не є
такий високий, як власне на Угорській Руси. Коли в Росії живе по
селах жидам зовсім заборонене а в Галичині по селах живе їх ледво
по 2—10%, то в угорських селах їх маємо по 20—70%. Не диво,
що помимо голошеної на весь світ дбалости мадярського уряду про на-
родню просвіту між Угорськими Русинами є ледви 30% письменних.

Та не досить того, що угро-руські селяне своєю працею годують
і збагачують таку величезну силу паразитів. Після найновішого за-
кона мадярського про реценцію жидів спадуть на Русинів нові тя-
гари — видатки на користь жидів. Тепер бо, коли в селі є 200 жидів
і вони захочуть заложити собі школу, божницю і т. д., то після того
закону Русини будуть мусіти конкурувати на будову і удержане тих
божниць так само, як на свої церкви.

А тимчасом Русини не сміють собі заложити читальні, каси по-
начкової, ссипу збіжя, не можуть лучити ся в спілки, бо жида попирані
Мадярами не допускають до того.

Ми не хочемо говорити про економічний стан, до якого довела
Угорських Русинів така господарка урядова сполучена зі злирствами
податковими з екзекуціями нечуваними в ніякій цивілізованій державі.
Ми зазначимо тільки, що з цілої українсько-руської території власне
Угорські Русини найперші почали емігрувати за море, що процентово
і абсолютно вони доси достарчили найбільшого числа емігрантів і що
на нових осідках, особливо в Сполучених Державах північної Америки
власне вони показують ся найменше цивілізованими, а приціплене до
них Американцями прозвище „Hungarian“ здавна стало ся синонімом
грубости, нехарности, зледащності і рабської принижености, до яких
у Америці не доходили ані невольники Негри, ані дикі Індіане.

Русини не мають ані одного свого посла в сеймі, хоть на 500.000
жителів повинні мати і хоть по впровадженю конституції в Угорщині

мали їх кількох. Не мають тому, що в Угорщині вибори переводять ся так, як певно ніде в краю хоч би тільки на пів цивілізованим. Лісти виборців фальшують; тих, котрі мають право голосувати, тисячами з лист вичеркують, коли нема певности, що вони будуть голосувати за урядовим кандидатом; натомість тих, що готові голосувати на всякого любого урядови кандидата, втягають в листи, хоть би вони не мали права голосованя. Правда, вичеркненим самовільними урядниками з лист виборчих горожанам після закона прислугує право реклямації, та шож: потрібні до реклямації папери видають відповідні канцелярії а коли Русин зголошуєсь до канцелярії і просить о ті папери, його викидають за двері. Коли мимо всяких перепон віддасць який Русин голос на свого кандидата, його гонять, переслідують на кождім кроці, гнетуть, а пераз і гублять і то не лиш його самого, але навіть цілу его родину. Виборців, що не голосують на любого урядови мадарьському кандидата, провадять жандарми з настромленими багнетами, як злодіїв і душогубців. Виборцям не позволяють порозумівати ся зі своїми провідниками, але тримають їх цілий день в голоді і холоді під голим небом. Неурядових виборців спинають як мож від голосованя, а коли вони належать до армії, то перед голосованем покликають їх до війська. Перед виборами, а особливо підчас самих виборів, насилають у села багато війська і жандармів. На урядового кандидата покликають голосувати навіть таких, що їх тоді нема дома, очевидно вони голосують через різних заступників, по найбільше жидків. Навіть умерші мають таких своїх заступників.

Такими то способами обезсилено, зубожено, отемнено, обдерто з усіх найкрасших здобутків цивілізації великий і живий відлам Українсько-руського народа. відібрано йому можність промовити самому в своїй обороні, заткано уста, щоби криком роспуки, стогоном потоптаної і зневаженої гідности людської не псував гармонії пишних торжеств тисячолітя мадарьської єдности і мадарьської слави.

Ми не вороги мадарьської нації. Ми високо цінимо єї евергію в боротьбі за свої права, єї геройство в тяжких для неї хвилях; ми шануємо єї заслужених мужів, єї талановитих писателів, поетів і політиків, бо знаємо, що вони ніколи не були ворогами слабих, гнобителями пригноблених, не були прихильниками адирства, отемнюваня і деморалізації *ad maiorem Hungariae gloriam*. Ми тямимо ті щирі, сердечні слова, якими знаменитий угорський писатель Егвеш накликав своїх земляків до справедливого і гуманного трактованя Угорських Русинів; ми спочуваємо широко й тим словам, які недавно проголосив мадарьський посол Угрон в парламенті в обороні немадарьських народностей і закінчив досадним утімненем: „Хто обдирає ті народности з їх прав, той допускає ся тяжкого злочину на спільній вітчизні“. Ми можемо тільки жалувати, що такі слова і такі погляди серед мадарьської суспільности — виємки, голос вопіющого в пустині. Ми бажаємо мадарьській нації як найкрасшого розвою, та про те думаємо, що по трупах немадарьських народностей вона не піде наперед, що дорога насильств, кривдженя, економічного і духового руйнованя провадить тільки до згуби, а не до поступу, дегенерує і підкопує не тільки слабшого, але і сильнішого.

Ми не маємо нічого против того, щобі наші угороруські брати були добрими угорськими патріотами. Своїм осідком, економічними і культурними інтересами вони тісно звязані з Угорщиною і ми розуміємо добре, що ми не в силі розірвати тій звязок, бо він природний, випливає з географічного їх положення. Та про те ми думаємо, що вони мають право бути свідомими Русинами, бути живою і діяльною частиною тої нації, до котрої належать своїм походженням, своєю історичною і духовою традицією. Та свобода котрою Угорщина нині величає ся перед світом, не повинна бути путами, що сковують уста і душу півміліонові маси, бо тоді вона перестає бути свободою, а робить ся карикатурою свободи, дволичним фарисейством. І коли ми нині, спонукані безвихідним, страшним і приниженим положенням наших угорських братів перед лицем цивілізованої Європи підносимо торжественний протест против бруталному винародовлюванню, економічному руйнуванню, духовому отемнюванню і моральному упідлюванню Угро-руського народу, не меншому, коли не більшому, як те, якого дізнають інші немадярські народности Угорщини, Словаки, Румуни, Сербі, Хорвати і Німці — то ми переконані, ще протестуємо не против свободи, не против гуманности, не против поступу, а против безвстидному і безсовісному надуживанню тих високих слів для брудних, навіть не національних, а вузько кастових цілей. Ми певні, що не тільки в Європі, але й серед чесних і доступних для справедливости Мадяр протест наш найде відгомін, а з свого боку запевнюємо, що не переставемо бороти ся з теперішніми порядками в Угорщині, негідними краю європейського, не перестанемо всякими легальними способами розбуджувати серед наших угороруських братів руського народнього почуття, віруючи твердо в те, що панованє бруталного насилля і цинізму ніколи не може бути тривке.

Львів дня 15. іюня 1896.

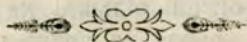
Русько-українська молодіж академічна у Львові.

За комітет для справ угороруських: Др. Іван Франко, Михайло Павлик, Вячеслав Будзиновський, Володимир Охримович.

Юліян Романчук, посол до Ради державної.

Др. Теофіль Окуневський, Степан Новаковський, Дмитро Остапчук, посли на сойм краєвий.

Др. Евген Олесніцький, Остап Терлецький, Др. Роман Ярославич, Др. Михайло Дорундяк, Др. Єронім Калитовський, Др. Кирило Трильовський, Др. Сев. Данилович, Др. Лонгин Озаркевич, Др. Михайло Олійник, Др. Яків Невестюк, Др. Корнило Чайківський, Др. Андрій Чайківський, Михайло Струсевич ред. „Дьла“, Олеся Озаркевичева, Анна Павлик, Ольга Франко.

Н І Ж У Д И.

Ось він, ось підстрелений зайіць. Він лежить на снігу, серед малого потерєбця (зруб) с перебитою спиною, з безвладно одкинутими задніми ногами; передніми ж, випручуючи їх з остатніх сил, упираєть ся в землю, високо витягує шию, напружуєть ся всім своїм тілом. От-от би побігти, вирвать ся, утекти. Швидко, шпарко, як вітер, як вихор перекотити полем, болотом, лісом... далі, далі...

І зайіць ще сильніш упираєть ся ногами в сніг, ще більш витягує вперед голову. Круг його стоять голі, сумні дерева, при-сипані снігом, повиті инеем; сивий сріблястий туман заліг хашч лісову; кущі терну чорним вінком сплелись довкола потерєба. В однім місці вони ніби розривають ся і мов крізь ворота видно дальший потерєб, сосни на його другім кінці і свіжий троп на снігу. Сюдою, у сю дірку він біг тяжким, притомленим скоком, поливаючи сніг білий своєю червоною кровю... От вона як красіє у тій брамі, де він упав і звідки широкою смугою зостав ся слід, як він уже не біг, а волочив ся до того місця, де він тепера лежить. В лісі тихо-тихо. Бліде небо зашарюєть ся вечірньою загравою, хутко і сонечко зайде; ось его проміння золотять вершки сосен; хмурі дерева ніби всміхають ся на прощання сонцю. На потерєбі біла сутінь, білий сніг, довкола білий ліс. Тим краще знати на білому ворон—чорних, дурних, хижих ворон. Шестеро їх. Вони сидять довкола заяця і ждуть на его смерть, ждуть мовчки, спокійно. Лише іноді одна з них ліниво підскачить кроків два-три по снігу і знову сяде і голову у плечі сховає. Жде клята і буде ждати і другі ждатимуть і дочекають ся, бо добре знають, що інакше й бути не може. Так! Інакше й бути не може, і даремно диким, повним смертельної муки і жаху поглядом кидає навколо підстрелений зайіць, даремно прикладає, прищулює вуха до спини і весь тремтить від корчів. Ні!... не побіжиш більше, не покотиш блискавкою... ні, годі! Тихо, поволі, крапля за краплею витікає з його тіла кров; тихо, поволем скочуєть ся по мокрій намерзлій шкурі

і фарбує сніг. Скільки ще таких крапель у заячому тілі? Скільки ще хвилини він може жити, випрочувати передні ноги, упратись ними в сніг, прищупувати вуха і в знесиллі на те, щоб кинутись, побігти, — тільки ще ширше одчиняти очі і ще зайвий раз з жалібним криком, подібним до плачу малої дитини, падати головою на сніг?

Ворони того не знають; одно добре знають, що краплі ті таки витечуть і зайіць буде йїх, аби лис не прийшов або чоловік не набрів. Чоловіка не так боязко: хутко вечір і ніхто проти ночі в ліс не піде, а от лис... при сій думці ворони нетерпляче, стурбовано поводять головами. „Тай живущий же, проклятий!“ подумає інша, з нетерпливості підлітаючи трохи в гору і знов сідаючи на сніг.

Вечеріє. Все сидять ворони перухсемо, зловорожо; накошублені, чорні сидять вони рядком і дивлять ся в очі зайцю. Чи-ж бачить він йїх? Млою застилають ся йому очі, холод проймає його всього. От-от кінець. А все таки він упираєть ся ногами, витягує вперед шню і важко віддихуєть ся. От-от побігти, скочити проз сих ворон, геть звідсі, від сього болю, від сього знесилля, від сієї муки! І навіщо не скінчилося усе тоді, як його „там“ немов онекло, вдарило в попереk тіла, а далі загудо, загриміло у слід і він полетів, кинув ся крізь кущі потерeba, спотикаючись на голову, аж поки не опинив ся тут.

Як се сталось? Він якось не може в темку взяти. Він біг, прислухаючись до гону собак. Ті zostали десь далеко — далеко, аж йїх ледве чути, zostались розбирати ключок, що він наробив. Повільним скоком вибірав ся вже на лісову дорожину, на ній він буде певний. І ось тут... так... зненацька...

Зайіць смикнув ся, ворухнулись одбиті ноги, гострий біль пронизав усе тіло... і він крикнув так несподівано, пронизувато і жалібно, аж ворони якось, мов совість у них заговорила, зирнулись проміж себе. Дуною прокотив ся по лісі заячий крик і знов усе замовкло. Замовк і зайіць і ні про що вже не дума і не згадує; лише прислухаєть ся, як стукотить серце, як холоне тіло, як тремтять його ноги й як йому боляче, боляче...

Болить, болить, болить і нікуди йому з свого болю, нікуди! Нікуди... ось воно... нікуди. Ні про що нема гадки. Все забрало „нікуди“. Він бояв ся був ворон, йому страшно ставало при думці, що от-от виключють йому очі... Котра ж то перша клюватиме?... А тепер се йому однаково. Е, та однаково, котра й як. Що йому до того всього, коли йому... нікуди. І хоч він

ще упираєть ся ногами і насторочує вуха, то се так тільки, від болю, а він вже нікуди не бажає бігти, нікуди не пориваєть ся, бо знає, що йому нікуди... І лише серце йому красть ся від сего знаття. Нікуди... нікуди...

1893 р.

Михайло Обачний.

НАШ АЛЬБОМ.

Сучасні образки.

I.

Коли почувеш, як в тиші нічній
Зелізним шляхом стугонять вагони,
А в них гуде, шумить, пищить як рій,
Дитячий плач, жіночі скорбні стони,
Важке зітханє і гіркий проклін,
Тужливий спів, дівочі дисканти, —
То не питай: Сей поїзд — відки він?
Кого везе? Куди? Кому в здогін?
Се емігранти.

Коли побачиш на перроні десь
Людей мов оселедців тих набито:
Жінок худих, блідих, аж серце рвесь,
Зівялих, мов побите градом жито,
Мужчин понурих і дітей дрібних
І купою брудні, старії фанти
Навалені під ними і при вих,
На лицях слід терпінь, надій марних —
Се емігранти.

Коли побачиш, як отих людей
Держать і лають і в реєстри пишуть,
Як матері у виходках дітей
Защитькують, годують і колишуть,
Як їх жандарми штовхають від кас,

Аж поїзд відійде, — тоді припадок:
 Весь люд на шини кидаєть ся враз;
 „Бери нас, або перейдї по нас!“ —
 Се в нас порядок.

II.

Два павки йдуть по при них.
 На дітей блідих громадку,
 На жінок отих марних
 Кождий глигнув по цорбдку.

Відвернувся один панок
 Тай зітхає: „От бідацтво!“
 Другий тут за ним крок в крок
 Покликає: „То лайдацтво!“

„Що лайдацтво?“ — „Весь сей люд!
 Рідний край на пшик міняє.“
 „Ні, — відмовив другий, — тут
 Винен той, хто їх спиняє!“

„Не спиняє їх? Всі підуть
 Деся за синє море з дуру.“
 „Як жеж їм не йти, як тут
 Всі до спілки дрем з них шкуру?“

Розлучила нас юрба,
 Та довгенько ще цікаві
 Спорились панки оба,
 Де „лайдацтво“ є в сій справі?

24. мая 1896.

Ів. Франко.

Молитва бідних невольників.

Як би почув Господь моління,
 Побачив річку наших сліз,
 Мабуть би стратив він терпіння,
 І хутко б з неба свого зліз
 Не вспів би згоряча надіти
 Ні шапки, ні чобіт, ні свити,
 Явив ся б так, мерщій, прожогом
 В те місце, що зовуть „острогом“.
 Він роспитав би нас гарненько,

Чи ми на мягкому спимо,
 Чи водять нас тут чекуренько,
 Чи смачно пем ми і йімо?
 А ми б йому про все б сказали,
 Нехай би злих наших панів
 Як знає, так би і судив...

Зараз харциза-інваліду,
 Що вже майором звуть у нас,
 Ніхтём приплюснув би, як гниду:
 Що Богу він? Як плюнуть раз!
 А стряпчому, кривій собаці —
 Гай-гай! — крий Боже б досталось!
 Не подивився б, що у франці,
 Що у мундурчик одяглось!
 Не подивився б, що в дві пари
 На носі носить окуляри:
 Не подивився б і на те.
 Що вже старе воно й сіде! —
 Йому остатню аразу ногу
 До кульги б завернув крючком,
 А там на битий шлях-дорогу
 Звелів би вигнати дрючком.

Йому б була така кара
 За те що не по правді жив,
 Що був він чорту „пятак-унара“
 І з ним як рідний брат др жив;
 За те, що кождому в кішеню
 Він запускав вік цілий жменю,
 І тільки людям злим добро
 Робив за золото срібро.
 От так йому б за те досталось,
 Що жило, та не шанувалось.

А „Отдѣленье“ над тюрмами
 Звелів до купочки б зібратъ.
 Гарненько змовивши ся з нами
 Звелів по парці б повязать,
 А далі взявши, повязавши,
 На цеп велику нанизавши,
 Святому б поручив Остаду
 Одвести в пекло по етапу
 К чортам в самісінькеє дно,
 В те місце, що йїх жде давно!...
 Казну би далі посчитав,
 Узнав би, скільки хто украв, —
 Бо сього діла не узна
 Без божой помочи казна.

От так би Він розпорядив ся,
Коли б прийшов, не полинив ся, -
А ми б Йому за те тоді би
Сказали-б шалку зняв: „спасибі!“ *)

До України.

Сиджу я в неволі та марю тихенько,
Чи знов тебе вбачу, Україно-ненько,
Чи знов рідну землю в сльозах поцітую,
Чи вік протиняєсь отут по Вілюю?

Коли б міві, мамо, легесенькі крила,
В обійми до тебе б душа полетіла,
Бо тут непривітно, тут хуга та студень,
Однаково сумно і в свято і в будень.

Рік цілий навколо все мре та німує,
Самотного серця ніщо не вгамує.
Ридай одиноко, кладись в домовину!
Подумати тяжко, що тут і загину.
Розсиплють ся чари, мов квітки зіваїлі,
Остануть ся жалі, самісінькі жалі...

Сиджу я в неволі та марю тихенько,
Чи знов тебе вбачу, Україно-ненько,
Чи знов рідну землю в сльозах поцілую,
Чи вік протиняєсь отут по Вілюю?

Павло Граб.

*) В оригіналі сеся вірша була, здасть ся, підписана, але підпис видрано.

Про російські військові порядки *).

Не дуже давно по всіх російських газетах була надрукована звістка про один просто страшний випадок з життя французьких дисциплінарних батальйонів. Одного солдата (за що, це не важно) покарали дисциплінарно ось як: його руки і ноги привязали за спиною до попереднього дрючка, а в рот, щоби не кричав, поклали камінь. Через дві години солдат умер. Двох унтер-офіцерів і дижурного офіцера, котрий кілька разів сам заходив дивитись на нещасного, віддали під суд; перед судом вони оправдували себе тим, що, мовляв, такі традиції того батальйону. Суд признав їх оправдання заслугою уваги (хоч про такі карі закон не говорить ні одного слова), а їх самих невинними. З цього powodu мала бути в французькій палаті депутатів інтерпеляція Жореса (соціалістичного депутата) бувшому міністрови Рібо, але перше, ніж вона була висказана Жоресом, міністерство Рібо вже покинуло своє місце для радикального міністерства Буржуа. Про інтерпеляцію Жореса після цього нічого не було чути; мабуть Жорес надіється, що теперішнє міністерство не допустить таких злочинств хоч би й у дисциплінарних батальйонах.

Трохи давніше багато дуже схожих фактів було надруковано і із сфери німецьких військових порядків **). Секретний циркуляр принца Генріха Пруського, так зручно вивіданий соціалістами і надрукований в газеті „Vorwärts“, дає багато матеріалу з цього погляду, домагає що „послідствени вороги“ (Німеччина і Франція) в ділі вживання тортури не стоять краще один другого.

Всі ці факти з німецького і французького військового життя можуть побудити декого з наших російських „сограждан“ похвалити наші військові порядки. Міні самому доводилося чути, і не од яких небудь „квасних патріотів“, а од доволі ліберальних і розумних людей, що у нас, мовляв, такі випадки неможливі, що у нас так мучити людей ніхто не буде і т. д. Міні здає ся, що се — „eine alte Geschichte“. У нас ніхто не знає таких фактів, бо вони не публікують ся. Колись, при Миколаї I-ім, в війсьній сфері „все“, по казёонній термінології „обстояло благополучно“, і здавалось, і не могло бути інакше, бо на війсьну сферу була звернена найбільша, коли не вся увага, а тим часом Кримська війна ясно показала, що було можливе при таких „благополучіях“. „Вѣрные сыны отечества“ мусіли йти в Крим на папі-

*) Перша половина цієї статті була надрукована в ч. 10 „Радикала“, та не було кінця і тому ми друкуємо її тут в цілості. Ред.

**) З цього погляду цікава сензаційна книжка бувшого нім. офіцера Крафта „Kasernen-Elend“. Про неї була докладна рецензія в „Рус. Вѣд.“ звісного берлінського корреспондента І.

рових підшвах, котрі розвізалися при першій дощі, і стріляти з рушниць, в котрих замість кремінів були прироблені викрашені як кремінні дерев'янки (тоді ще були кремінні рушници). Інтенданти крали страшно, солдати мерли як мухи... Це все було наслідком „благополучія“.

Те саме можна сказати і про теперішні наші воєнні порядки; треба бути великим оптимістом, щоб прикласти до російського життя французьку приказку: „il n'y a pas de nouvelles—bonnes nouvelles“ (нема звісток — добрі звістки). Скоріше тут іменно можна ждати поганих звісток. Сказані слова відносять ся не тільки до воєнних порядків. Нагадаємо хоч би справу бувшого міністра комунікації „гофмейстра“ Кривошеїна, про діла котрого, як сповіщали газети дуже коротко і неясно, почала вести слідство спеціальна комісія, але діяльність цієї комісії була перервана „по Высочайшему приказу“*). Щось подібне розказують про покійного міністра фінансів Вишнеградського. Словом, „Панама“ і „панамісти“ найшлися би і в нас, як би тільки можна було шукати. Що до всяких „злоупотреблень“ в російських тюрмах, при „вибранню“ недоїмок і т. д., то про се нема що й згадувати: у всякого, хто читав російські газети, в пам'яті багато таких фактів.

Біда вся в тому, що ми не знаємо і не можемо знати всієї маси того лиха, яке робить ся у нас. Там, де є хоч яка небудь воля слова, можна вивести всі постидні діла на суд всієї громади, всієї суспільності. Там можливі і інтерпеляції в парламенті, і мітинги невдоволення і т. д. Чи можливе що небудь подібне у нас? Наша воля слова обіймає дуже невеликий круг; скільки небудь різких фактів жадна часопись не оговорить. Усякі „разоблачення“ більш усього падають на маленьких людей: земських начальників, справників, станових приставів... Іноді вони виходять і за сю сферу і захоплюють навіть губернаторську діяльність. Так наприклад, торік, здається, в январі в „Недѣля“ була надрукована допись про Архангельського губернатора, котрий видав циркуляр примушуючий селян робити при будованню залізної дороги на самих неможливих умовах, під угрозю: коли не захочуть робити, від них зараз же стягнуть усі недоїмки, „бо вони, значить, багаті люде, коли не хочять робити“. Певне, що газета могла дати тільки голі факти: з одного боку циркуляр губернатора, з другого — неможливі умовини роботи. На цім прикладі з поводу губернаторського циркуляру ясніше всього видно всю безсилність ліпших людей російської суспільності що-небудь зробити при теперішніх російських умовах. Ми зовсім не знаємо, як ішли далі діла з Архангельськими мужиками, але певні, що кореспонденція „Недѣля“ тут лишила ся зовсім ні при чому. Єдина користь, яку приносять такі кореспонденції, се та, що вони примушують читача з серцем і душею подумати про всю неможливість теперішніх російських порядків. На жаль, таких читачів дуже мало; голі факти мало кому говорять, їх треба підчеркнути, в'яснити, додати коментарії. Усе одно, як твор

*) Про сю справу див. лонд. „Летучі листки“ за той рік № 26.

Щидрина: розуміючому читачеві вони дадуть більше, ніж усі російські письменники разом, але для нерозуміючих вони не годяться без коментаріїв. Ось через що, скажу мимоходом, міні здається дуже важливим, щоб в нелегальній пресі не тільки приводилося такі факти, котрі не можуть знайти собі місця в легальних російських виданнях, але й коментувалися б факти всім відомі, аби вони давали можливість розяснити неприглядну суть нашого теперішнього строю.

Вернімся до воєнних порядків.

Сам я не бачив близько порядків у наших дисциплінарних батальйонах і навіть не чув про них від людей компетентних, але можна напевне сказати, що там коли й не мучать так, як у французьких (хоч і за це не можна ручитись), то засікають різками на смерть... Я хочу розказати кілька фактів про порядки в звичайних „строевих“ частинах армії... Порядки ті міні приходиться бачити дуже близько і через те я ручуюся за правдивість усього, що розкажу. Я думаю, що мої слова могли б піддержати своїм свідомством усі ті медики, фельдшери, „вольноопределяючіся“, котрим приходиться стояти близько до щоденного життя наших солдатів. Факти, які я розкажу, показують таку зневагу до людської гідності, що робить ся „за чоловіка страшно“, тим страшнішим, що вони не являють ся чимсь незвичайним, випадковим, нікого не дивують ні з жертв, ні з катів.

Відповідно і вярхії і дисципліні — перше місце начальству. Старші з об'єктів моїх спостережень — полковники і підполковники. Про них ми перш усього й поговоримо*). Один із цих моїх героїв якось висказав ось які характерні слова, котрі можуть служити девізом і для всіх других: „Як ти (говорить до солдата, котрий по його думці негарно ходив коло коняки) здохнеш (буквально), то замість тебе нам сотні таких пришлють, як ти, а за коняку нам треба гроші платити“. Сей же самий полковник, почувши від „старшого по стайні“, що один із солдатів палив цигарку в стайні, питає ся в старшого: „Что ж ты ему дал?“ — „Так точно, ваше вскобродіе, дал“. — „И хорошо дал? — „Так точно, хорошо“. Що своє правило, що скотина дорожча чоловіка і що треба „хорошо давати“, сей полковник приміняє часто на практиці, про се нема чого багато балакати. Я вже не кажу про оздобиву своїх слів „лайкою по матері“ (вираз ген. Драгомірова), бо здається, жаден російський офіцер не вважає її зайвою в своїх відносинах до солдатів.

Перейдім тепер до другого полковника, про котрого буде достаточо розказати тільки один епізод. Він — командир батерії в пішій артилерії. Його батерія стоїть в невеличкому місті далеченько від річки, при чому воду приходиться ся возити з сей річки на гору. От якось через недогляд одного з возивших воду солдатів коняка почала кульгати. Тоді командир розпорядив ся ставити сього солдата під ранаць, поки коняка не вичуняє, а воду

*) Читачі розуміють, чому ми не називаємо ні імен, ні місця.

**) Треба замітити, що по закону бити солдатів заборонено, але тут завше приміняється правило щедринського помпадура, котрий наміряючись зробити щось противозаконне, брав книгу закона і сідав на неї.

возити тільки на обід; на умивання ж і для чаю воду носити самим солдатам по два чоловіки що дня. Подумайте, що в батареї мало що не 200 чоловік, і пригадайте, що воду приходилось носити на гору... Правда, суд Соломона?

Портретом третього командіра я закінчу сю частину моєї „портретної галерії“. Третій командір — страшений пияця. Солдати кажуть про нього, що як він не паний, то з ним жити можна, але як напеться, тоді краще від нього тікати; кому ж приходить ся по неволі балакати з ним, як писарям, фельдфебелеви, то ті хрестять ся і молять ся, коли їм приходить ся йти до нього за яким-небудь ділом. Ударити тоді чоловіка — для нього як раз плюнути, і то не так ударити, щоб злість одвести, або що, а до крові. Відхилити ся ж Боже борони, бо ще довше буде бити. Старі солдати се вже добре знають і навчають молодих, щоби стояли як стовп, коли їх буде командір бити; він тоді навіть похвалить, скаже: „Молодець!“ на що солдат непременно відповість, хоч би він обливав ся кровю від ударів: „Радъ старать ся, ваше высокоблагородіє!“ Іноді однако він буває добрий, коли напеться: прийіде в казарми, збере солдатів, заставить їх співати і сам танцює, а одійжджаючи розпорядить ся, щоб солдатам дали казенного чаю і сахару на сей день. Лютий він буває іноді і тверезий: частійше всього се буває з ним на учнях: на „конному вченю“ він здорово беть ся своєю шашкою (шаблею). Треба сказати, що воно вчити всі приписи „устава конного строю“ (річ іде про артилерію) дуже трудно: треба, щоб між пушками було непременно те, а не друге число ступнів, щоби строй був рівний як по нитці і т. д.; коли хоч що-небудь не так, командір скаче на своєму коні до винного і солдати кажуть: „Ну, вже тепер він йому піднесе!“ Один із феєрверкерів (в артилерії так звуть ся унтерофіцери) все жалуєть ся на те, що в його на спині не проходять синяки від командірської шашки. Щоб покінчити з сим командіром, я розкажу ще тільки один епізод, але дуже характерний. Їго батарея літом на стрільбі стріляла краще всіх, так що одержала (чи, як солдати кажуть, „вибила“) приз. От де-хто з молодих офіцерів сеї батареї задумав побенкетувати вкупі з солдатами. Се славний в літонисях батареї випадок. Куплено горілки, булок, солдати встроїлись, ініціатор сказав їм промову, де-хто з офіцерів теж вставив своє слово, нарешті командір, вже добре „лизнувши“, проголосує тост: „За нашу солдатскую дружбу — от канонира я до.. генерала!“ Солдати випили мовчки по чарці, взяли кожний по пів булки і розійшлись... На другий день оказалось ся, що для коней не стало сіна і купити не було де (а батарея ішла тоді в друге місце на маневри); по чийій вині се так вийшло, хто його знав, вірнійше всього, що по вині офіцера завідующего хозяйством батареї. Командір, не розбираючи нічого, наступив ся „на старшого по стайні“, дуже доброго, реторного і заслуженого чоловіка і почав

*) Ставлять під ранець ось як: солдат в повний боевій амуніції з рушницею чи з шаблею на голо (повинен держати „на плечо“, а не „вольно“ повинен недвижимо простояти на однім місці годину або (звичайно) дві; більш як на дві години разом і на 4 години в день ставити заборонено.

його бить і не як-небудь, а вертав ся разів з 15 до нього і починав знов бить. Той, певне, стояв, як дисципліна приказує, „руки по швам“, і терпеливо ждав, поки командір змінить гнів на милость. Послі сей фейерверкер казав: „Як ще він бє от так (замахуючись на щок), то нічого, але як оттак (замахуючись кулаком на зуби з низу в гору), то тут хоч пропадай“. Правда, гарна „солдатская дружба“! Чомуж солдати не жалують ся? спитаєте ви. Тому, що, як вони певні, з їх жалоб нічого не вийде. Тай як би вийшло, солдат боїть ся, що „поки сонце віде, роса очі виїсть“. При російських порядках думка зовсім резонна. Події третього командіра (цяниці) всім відомі, а про те деякі з офіцерів зовсім щиро впевняють, що він луччий з командирів своєї бригади.

Перейдім тепер від командирів до молодших офіцерів. Я розкажу тут в коротких словах про трьох офіцерів, з котрих 2 вже командирами. Один із них, капітан М., страшно любить своє діло і через те... мучить своїх солдатів „з передсвіта до вечора“; що гірше всього, він не дає солдатам хвилинок не то щоб одпочити, а навіть щоб виповнити самі неодолині „нужди“ (читач розуміє, про що я кажу). Наслідком такого нелюдського мучительства (через неохоту кап. М. до команди „стоять вольно, оправить ся“) бували випадки, що солдати не могли володіти собою, інші навіть падали і їх мусіли забирати до шпиталю. В походах (розмова ведеть ся про пішу артилерію) він ніколи не дає коменди „на орудія садись“ і солдати мусять іти пішки й бігти за пушками, коли йому захочеть ся їхати скоріше (сам він, розуміється, йде верхи). Навіть довготерпеливі російські солдати не можуть знести єго відносин до них; солдати тої батареї, де він був раніш, раділи від усього серця, коли його перевели в другу бригаду, але так само від усього серця жаліли солдатів єго батареї, з котрими він міг робити безконтрольно все, що йому захочеть ся (його назначили командиром)...

Капітан П. — в загалі добродушний чоловік; в противність капітану М. він жаліє солдатів і в походах, коли його не бачить командир, завше командує: „На орудія садись! Рисью, марш!“; додаючи: „Что их (коней) жалѣть! Овесъ только ѣдят!“ Але кап. П. — коли не зовсім божевільний, то без сумніву ненормальний чоловік, те, що звуть „психонат“. Іноді він таку нісенітницю верає, що нічого зрозуміти не мож: коли ж розсердиться, то бє по лиці без милосердя, приговорюючи при кожному ударі: „Гоп!“ Не те, що він немилосердно бє, вважається ся солдатами ненормальним, але єго приказка: „Гоп!“ Частійше всього се з ним буває, коли він напєть ся; він зарані тоді каже, щоб від єго тікати, бо інакше він „убє“. Сей божевільний тепер теж командир батареї. Як почуввають себе солдати єго батареї, я, на жаль, не знаю.

Щоб закінчити отсю галерію офіцерських портретів, я намалюю ще портрет штабс-капітана Г. Се чоловік, котрий не може слова сказати, щоб не виляяти ся якимсь нецензурним словом або не вжити відповідного порівняння, взятого із сфери половых відносин і органів. Уся єго думка, видно, направлена в сей бік; я думаю, що се щось патологічне. Кажуть, що навіть в „дамському“ крузі він зовсім не

стісняєть ся, а що при жіпці его лексікон не міняєть ся, про се нема чого й балакати. Я ніколи не забуду, як він вияснив „молодим солдатам“ (новобранцям) молитву „Отче наш“. Я не буду розказувати сю сцену, бо читачі самі легко представлять собі, як звучало, коли штабс-капітан, питаючись: „Що таке: Да святит ся имя твоє“, „Да будет воля твоя“ і т. д., досипав за кожним словом матірну лайку. Що до бійки, то він не тільки сам бє, але й своїм підвладним солдатам приказує бити. Він завідує в своїй батерії молодими солдатами і от раз він при всіх своїх „учениках“, оддаючи „старшому над новобранцями“ приказ заніматися тим чи другим, закричав своїм командірським голо-сом: „А хто будет невнимателенъ, бей того въ морду“. Цікаво те, що не вважаючи на его крайню неморальність і повну зневагу до людської гідності, солдати відносять ся до нього прихильнійше, ніж до капітана М. або до тих командирів, про яких я розказав вище. Для сього є причини: штабс-капітан Г. не любить кар, так сказати, довгих; він не ставить під ранець, не садить в карцер. А „лайка на комірі не висить“ (брань не воротє не виснетє), як каже великоруська приказка. Певне, існування такої приказки і єї практичний приклад в даному випадку дуже голосно говорять, як пригнічує російське жите почутє власної гідності у російських „граждан“, особливо у „низшого роду людей“.

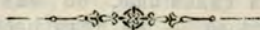
Покінчивши з офіцерами переходимо тепер до начальства „низъ вижнихъ чиновъ“. Прикладаючись з сього боку до воєнної сфери, можна було б наазбирати багато матеріалу для характеристики деморалізуючого впливу влади. Такий деморалізуючий вплив влади бачимо скрізь (не даром же він відбив ся в народніх приказках: „Не дай боже з Івана пана“, „не так пани, як підпанки“ і т. д.); але в воєнній сфері, дякуючи воєнній дисципліні вимагаючій повної покірності для волі начальника, він виступає аж надто ясно і різко. Мучительство всяких унтер офіцерів, фейерверкерів, фельдфебелів і т. д. більш усього приміняєть ся при виучуванню новобранців у т. зв. „учебних комендах“ (унтер-офіцерських школах). Цікаве в психологічного боку те, що деякі з унтерофіцерів (будемо звати сим загальним терміном всіх начальників з солдатів) хотять помстити ся на невинних новобранцях за свої давніші муки. Нераз доводить ся чути: „А мене хіба не били? Міні, брат, 2 зуби вибили в учебній. Я тебе вже другий год жду“ і т. д. „Дядьки“ (учителі новобранців) приміняють всякі способи, щоб мучити своїх учеників; здаєть ся, найгіршим являєть ся той, як вони приказують одному з новобранців бити (звичайно, по лицю) другого. „Ей ти, Іванов, дай в морду Семенову. Та що ти так делікатно? Бий ще раз, та сильнійше, бо сам будеш битий“. Іванов добре знає, що остатні слова — не який небудь „звук пустий“ і що вони легко із сфери будучого можуть перейти в сферу сучасного, і через те бе свого товариша як можна сильнійше, хоч би й сціпивши зуби від злоби проти мучателя. Гірш усього приходить ся бідним „інородцям“ (Татарам, Вотякам, Черемісам і пр.): вони не розуміють зовсім по російськи і от, щоб вивчити їх усяким премудростям воєнної науки, „дядьки“ (а іноді й офіцери) звертають ся до орігінальних педагогічних способів — бють без всякого милосердя. Не

диво, що серед „інородців“ частіше всього бувають самовбійства. Цікаво було б вібрати статистику самовбійств у армії і зазначити процент інородців серед самовбійців. Але як же мають інакше робити унтер-офіцери? На запитаня одному із „старших над новобранцями“, нащо він бє Тагар, коли вони винні тільки в тому, що не розуміють по російськи? — він відповів: „Міні треба, щоб вони знали те, що треба знати по програмі; інакше мене самого буде бити „завідуючий новобранцями“ (офіцер). Певне, що такі педагогічні методи не досягають своєї цілі, але за те суміня вчителя буде чисте; він сміливо може сказати: „feci, quod potui, faciant meliora potentes“. А в тім я знаю один випадок (як потім я чув, на жаль, не одиничний) дисциплінарної кари котрий возмутив самих „дядьків“. „Старший над новобранцями“ в одній батареї засгазляв новобранців держати в роті кізяк, поки він не прикаже викинути його. Один із „дядьків“ казав: „Краще вже дай новобранцеві кілька разів в морду, ніж маєш так знущати ся над ним“...

Крім „дядьків“ в артилерії вміють добре бити ще „старші по стайні“. Вони добре знають девіз начальства: „Як солдат здохне, то на его місце сотні таких пришлють, а за коня треба гроші платити“, і совісно виповняють його на практиці. В шпиталі одної бригади замітив старший лікар, що до його приходить все більше солдатів з тріснувшою барабанною перепонкою в одному з вух. Жаден не признавав ся, від чого то вона трісла. Нарешті один сказав, що його вдарив „старший по стайні“. Старший лікар зараз написав рапорт до командіра бригади і „старший по стайні“ був покараний... арештом на 7 днів. Як вам се подобаєть ся? Результат сього епізода може відповісти виразно тому із читачів, хто спитав би, чому покривджені не жалують ся начальству на незаконні вчинки унтер-офіцерів. А в тім, бувають іноді й жалоби; тільки результати їх звичайно не відповідають надіям жалобщика: його ж таки обявляють бунтівником і як небудь карають за бунт. А що з ним робить неофіційно той, на кого він жалував ся, остаєть ся вже жадному начальству невідомим.

Смію завірити читача, що все розказане мною тут не має в собі й слова неправди. І я закінчу тим, чим почав: бороти ся з сим злом з надією на успіх можна тільки хоч при якій-небудь політичній волі в Росії. Поки ми зі не вибороли, нам приходить ся „дивити ся, плакати і мовчати“ (Шевченко).

Е. С.

Панщизняний хліб.

Було се зимою в початку 1896 року. По вічу в Перемишлі запросили мене торецькі читальники, а головню посол Новаковський, поїхати з ними до Торок. Я давно бажав бути в Торках і радо згодив ся поїхати, а двомилева йїзда саньми по снігу, при світлі місяця була для мене радше принадною, ніж страшною. Йїхала нас спора купка. Міні прийшло ся сидіти в санках Андрія Крицького, старого селянина, котрого я пізнав на вічах як доброго бесідника. Дорогою я пізнав його ще ліпше як оповідача. Ми мали час розбалакати ся, а Крицький оповідав невтомимо. Він знав усіх в селі, знав історію кожної хати, кожного закутка, а пам'ять его сягала хоч недалеко, а все таки пару літ по за 1848 рік. Про остатні роки панщини були його оповідання власне найцікавійші, найглубше запади міні в тямку. Може колись міні вдасть ся списати йїх в цілости (ч. Крицький жие доси й дай йому Боже ще жити много літ!). А тепер я передаю з пам'яті одну частину з его оповідання — не дословно, а так, як вона уформувала ся в моїй пам'яті.

Я ще був молодий, коли панщину скасували — оповідав Крицький, — тільки три роки я робив сі. А про те буду ті три роки тямити доки мого житя. Люті часи були, паночку! Теперішня молодіж, Богу дякувати, не має і пон'ятя о тім, що тоді діяло ся. І нехай не має! Не треба йїй мати. Та дещо таки повинна би знати. Те, що ви розповіли в своїйх „Панських жартах“, то правда, але то не вся правда. Ви того, пане, не могли знати докладно, бо вас тоді ще й на світі не було. А хто того сам не бачив на свої очі, той не може собі те так легко зміркувати. Подивіть ся на наші поля, пане! Богу дякувати, землиця благословенна, навіть найбіднійший може жити, коли тільки має пару здорових рук і охоту до праці. Еміграційної горячки ще тут не знаємо. Йїмо хліб житній або пшеничний, вівсом коні годуємо, голоду не терпимо. Маємо своє тягло, свої ковані вози, маємо в селі школу, читальню, склеп громадський, а за те не маємо ані одного жида. Одним словом,

стоїмо на власних ногах, о скільки то в Галичині хлоп може стояти на власних ногах.

Та не питайте мене, як тут виглядало перед 1848 роком! Досить вам буде лиш тільки сказати, що в цілім селі не було ані однієїніького воза. Тільки у пана були вози, а у хлопів тільки сани. Саньми звозили літом збіжжя до stodil і сіно до стогів, на саях вивозили обірники на поле, на саях чи літо чи зима вивозили й умерлих на кладовище.

Ну, та вмерлому байдуже. А як жили живі! Я тільки про себе скажу. Мій тато був з Медики родом, мав двох братів — усі три були хлопці гарні, спосібні. Взяв пан одного до двора за льокая, поїхав з ним до Бродів і там програв його в карти другому панови. Ще й доси деє там в Брідщині є фамілія Крицьких — то наші свояки. Вернув пан до дому, взяв другого брата до двора, поїхав з ним до Варшави і знов деє його запропастив. То мій тато бачить, що й його жде таке саме, взяв тай утік сюди до Торок. Ніби то під одним паном було, але все воно дальше від пана і якоеь так йому минуло ся. Бідував тато дуже, оженив ся бідно, не було з чого жити, а тут на панщину гонять. Ледво міні дванайцять літ минуло, мусів я йти на панщину. Ой, назнав ся я за три роки всякого знущаня! Не дай Боже й згадувати!... Та я не про себе вам розповім.

Був у нас в селі бідний та нещасливий чоловік, Онопрієм звали. Таки напpавду, що був і бідний і нещасливий. Нині нібито біднійші бувають і живуть на світі, халуники без кроку поля, навіть комірники між людьми по людські виглядають. Тоді не те було. Онопрій мав хатину, мав огородець, мав пів прута поля. Тепер би то був сякий-такий господар, а тоді називав ся пішак. Як нині бачу його! Згорблений, з запалими очима і лицем такої краски, як земля свята, боєий зимою і літом, без капелюха ані шапки, принаймі я ніколи не бачив, щоби голова у него була чим нибудь накрита: — сорочка груба, з міхового полотна, чорна як стеля в курній хаті; поверх сорочки стара, з долини обігніла і обшарпана веретянка, підперезана ликом або перевеслом, — отсе була вся его одіж, чи то зима чи літо. Все зігнутий ходив, усе звільна, ледво ліз, усе щось жвав у роті і все голодний був. Ми хлопці чи то пасучи панські вівці, чи роблячи яку другу роботу, пераз сміяли ся з него, дразнили його. Він ніколи не вгнізав ся, не під-

ніс голосу, а все якось так покiрно, таким приниженим та прибитим голосом відповідав :

— Так, дітоньки, так! Жартуйте здорові. А хлібця дайте, коли маєте, бо бігме, що ще-м його, святого, сьогодні в роті не мав...

— А що-ж ви раз у раз жвете, Онопрію? — питаємо бувало.

— Ет! — відповідав він неохітно і понуривши голову важко зітхав.

— Онопрій жвачку жве! жвачку жве! — крикне було де-хто з пастухів. Другі підхоплять, регіт піде по толоці, а Онопрій нічого, відверне ся тай шкандибає до своєї роботи. Раз тільки я бачив, що він тайком отирав собі очі брудним рукавом своєї веретянки.

Жінка у него була зла, так говорили в селі. На вигляд не можна було того по ній пізнати, бо молодниця була вродлива, здорова, румяна і весела. Тільки пізнійше я зрозумів, яка лиха доля спарувала їх обоє. Онопрій довго парубкував, служив при дворі, свого не мав нічого, аж нараз пан казав йому брати Марту. Се було его нещастє, бо Марта взяла його під ноги, притлумила, прибила до землі, морила голодом, навіть казали, що била його вечерами, а сама бігала за двораками. За такою жінкою Онопрій швидко постарів ся, згорбив ся, пожовк і зівяв, зробив ся „гусячим повітрям“, як казали в селі.

Не знаю вже, по якому там інвентару, досить, що Онопрій, хоч нібито господар а не наймит, був майже день у день на панщині. Здаєть ся, що жінка гонила його сама робити понад припис, платні дні. Та яка то его робота була? У бідолахи не було сил за хруща, і коли другі не допомогли йому чи то на загоні чи в stodолі, то атаман не жалувяв нагайки, бив, конав ногами, аж кости у старого тріщали. А він терпів, ані пари з уст не пускаючи. І диво! Нераз здавало ся, що не встане від тих нелюдських побойів, що всі кости у него поломані — аж ні! Полежить троха, постогне тихенько, а далі встане, тай знов помаленьку починає пориати ся, ніби то робити щось, не швидше і не ліпше, як і перед бійкою.

Одного разу — як нині тямлю і до смерти того не забуду — було якось коло полудня. Саме пшеничні жнива були. Ви-гнали людей громаду на панський лан і власне вже один вижали. Треба було йти на другий лан, аж ген на другім кінці поля, за гостинцем. Ви пане не думайте, що то така проста річ була

перейти з одного лану на другий. То нині люде переходять з ниви на ниву, серпами поблискують, віддыхають повними грудьми, простують крижі, перекликають ся, витають ся, жартують або про здоровле питають. Тоді не те було. Пани все лоточили своїх наставників: не вмієте порядку терзати, часу багато тратите, поки з одного лану на другий передідете. А наставникам то що? Вони на конях, нагайки в руках... То скоро одного лану діжнуть, зараз кричать:

— Ану, що духу на другий лан! Далі!

І пускають коні тропом, а всіх женців старих і малих, серед сквару і спраги, серед куряви чи дощу женуть перед собою. Втомлені важкою працею, не вспівши віддыхнути люде біжать що можуть вискочити. Звісно, що молоде та сильне, те біжить наперед, кричить, вівкає, регоче ся, так, що здалека думав би, що яке сплошене весіле жене по полю. Але вагітні жінки, старі баби та діти не можуть надужати, лишають ся з заду. Ой, гірка їх доля! Атаман на коні за ними, пере нагайкою, не питає, чи по плечах, чи по голові. Біжать бідні, надуть у рови та борозди, нерас під кіньські копита. Ой пане, кілька то разів я бачив, як вагітні жінки отак падали, а вставши мали на плечах сорочку пописану червоними басаманами! Се нагайка кризь полотно тіло попрогизала.

Отже раз гнали отак громаду з одного лану на другий. Бігли людонькове полевою стежкою, задихані, червоні, присипані пилом, очі кровю поналивані, бо спека була велика. Я стояв край дороги, нас панські коні на перелозі. Пробігли по при мене насамперед парубки, далі дівчата, потім чоловіки, а з заду стариня ногами набиває. І Опопрій був між ними, та він на самім заді лишив ся. Так і видно, як коліна під ним дилькочуть а роззявлені уста силують ся захопити як мога більше повітря. Та де тобі, не може бідолаха за другими наспіти. А атаман ось-ось за ним на коні. Ще хвилька, аж тут як не роздасть ся крик:

— *Prędzaj chacie, prędzaj!*

І рівночасно свиснула нагайка, чорною гадюкою блиснула в повітрі і обвила ся довкола голих по коліна Онопрієвих ніг. Легенький ляск, знов блиснула в повітрі нагайка і знов окутила голі ноги старого. Він тільки ойкнув і повалив ся на землю, а на ногах відразу виступили два широкі, червоні перстені і з них помаду почала виступати кров.

Атаман зупинив коня.

— Wstawaj drabie! — кричав до Онопрія.

Той звільна, нагужуючи ся, почав піднимати ся до гори. В тій хвилі нагайка ще раз оперезала его плечі. Він похилив ся мов зігнута доза і в тій хвилі щось чорне та тверде випало у него з за пазухи і покотило ся до рова. Онопрій сягнув рукою по свою згубу, та не встиг захопити єї на лету.

— Co to jest? — крикнув атаман бачучи его рух.

— Та...та...так — лепотів Онопрій.

— Podejm i podaj tu! — кричав атаман.

Онопрій, усе ще згорблений, весь тремтячи, зліз до рова підняв і подав атаманови те, що випало у него з за пазухи. Атаман довго придивляв ся тому предметови, а Онопрій стояв перед ним без шапки, зложивши руки на груди мов до молитви. Я не зводив очей з його ніг. Коліна раз у раз дилкотіли мов у чоловіка, що дуже змерз, а з червоних перстенів на худих та чорних від бруду литках тоненькими смужками плила в долину кров і швидко всякала в сірий пил дороги.

— Co to jest? — запитав нарешті атаман Онопрія.

— Та...та...то...то хліб.

— Co? Chleb?

— Ну, так, мій хліб. Я такий йім. У других люлей то макух, в у мене, паночку, хліб.

Атаман ще хвилю держав Онопрійів хліб у руці, оглядав його, нюхав, а далі рука в него якось дивно задрожала, він шпурнув тим хлібом геть на поле, швидко видобув з кішені хустку і почав обтирати собі очі. Навіть він розплакав ся.

Знаєте, пане, повідають, що десь колись Пан Біг зробив таке чудо, що заставив каміне плакати. Певно, що то чудо було, божа сила. Але, грішний чоловік, я думаю, що то було більшо чудо, коли отой наш атаман заплакав над Онопрієвим хлібом. Я малий тоді був, чотирнацять літ, а як побачив його сльози, того чоловіка сльози, що був для нас як огонь, як звір без серця, то мене щось шигнуло мов ножем у серце. Я до тої хвилі нічого не розумів, не застановляв ся: казали робити, я робив, били, я тернів, бо бачив, що й другі так само роблять. Я й не думав, щоб то могло бути інакше, навіть не розумів, чи то зле так чи добре. Противно, нераз міні говорили, що то так треба, що так Пан Біг дав, що хлоп лінивий і треба гнати його до праці. Але оті атаманські сльози від разу все в мойій душі перевернули. Я пізнав, що мусить бути страшне зло, страшна кривда на світі, коли навіть такий звір мусить над нею заплакати.

Атаман помовчав хвилю, ще раз обтер очі хустиною, а потім впинивши з череса якийсь гріш, кинув його Онопрієви і сказав:

— Na masz! Idź do karczmy i kup sobie chleba! A zaraz tam wychodź do roboty!

І не дожидавши довше затяв коня і пігнав за жінцями, а Онопрій, понуривши голову та не озираючи навіть закровавлених ніг, потюпав дорогою до села. А коли геть відійшов, а підняв его той хліб і сховав його за назуху. З разу я думав на сміх показати його другим пастухам, щоби побачили, яку то жвачку жве що дня старий Онопрій, але коли я взяв макух у руку, проняв мене такий жаль, що я й собіж отам серед поля, при панських конях заплакав мов мала дитина. І прийшовши вечером до дому я сховав той макух у скритку за стріхою і держу його до нині і внукам своїм лишу на пам'ятку.

То вже були остатні панщизняні жнива. О Величідни потім скасували панщизну і люде вже веснували на своїм. Старий Онопрій не врадував ся, все однакий був.

— Що вже міні свобода! — зітхав він. — Будьте собі свободні, а моє вже пропало.

Одного ще тільки бажав: покушати свого власного житнього хліба...

— От би міні хлібця житнього з власного поля покушати! — говорив нераз. — Може би я аж тоді засмакував свободу.

Жнива надходили. Жито вродило на чудо, висше хлона, а колос як праник. Старий Онопрій день у день рано вибігав на свій загін, придивляв ся своєму житу, зі страхом слідив кожду хмару, зривав колосок і видущував зернятко, чи вже можна жати. Дождав ся нарешті, затвердло зерно, поповодило стебло, похилило ся в низ. Ще люде й не збирали ся на жниво, а старий Онопрій одного дня взяв серп тай пішов на свій загін.

— Вижну два, три снопи, витовчу зерно, змелю на жорнах, аби тільки покоштувати хлібця свитого.

Вечеріло. Я ще з одним хлопцем вертав з поля від сіна. Йдемо стежкою поміж жита, розмовляємо, аж глянь, перед нами щось повзе та шелестить. Підбігаємо ближе — а се старий Онопрій. Нажав три снопи жита, поклав один на голову, другий на одно плече, а третій на друге, згорбив ся в двоє і лізе до дому. Снопи великі, жито вродливе, так що колосе аж землею

за ним тягне ся. Ідемо за ним, розмовляємо, жартуємо і все то один то другий ніби не навмисне стане йому на колосок. А у него й на тілько сили нема, щоб відірвати колосок від стебла; за кожним разом стане і не обертаючи ся, жалібно-спокійним голосом говорить:

— Ей хлопчики, та дайте спокій! Адже се хлібець святий!

Жаль нам його стало, ми перестали йому збитки робити, а далі я сказав:

— Дайте, татусю, я вам занесу ті снопи до хати!

— Ні, синку, вже я сам!

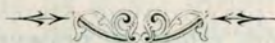
Провели ми його аж до хати. Жінки його не було дома, двері були засунені з середини. Поки ми найшли дерев'яний ключ під стріхою, поки відімкнули двері, Онопрій стояв усе ще держачи снопи на собі. А коли двері отворили ся, він якось прожогом кинув ся до середини, та спотикнув ся на порозі і тихенько, разом зі снопами впав на землю. Так немов би при-сів. І тихо. Снопи вкрили його.

— Що вам татусю? — питаємо з надвору.

Не відповідав. Вбігли ми до сіней, відкинули снопи, а він лежить на землі, лицем в низ, неживий.

Не дочекав покоштувати свободного хліба!...

Ів. Франко.

МАТЕРІАЛИ І УВАГИ

до історії австро-руського відродження

1772 — 1848.

XII. Лист М. Шашкевича до брата Антона.

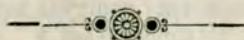
Між рукописами, що лишили ся по пок. Григорію Шашкевичу, раднику міністеріальнім і каноніку капітули перемиської і зберігають ся у его внуки. пані Тереси Никоровичевої в Перемишлі, находить ся також один автограф Маркіяна Шашкевича а власне слідуючий его лист до брата Антона. Лист сей не має ані дати ані підпису, написаний на пів-аркуши звичайного, грубого, сірого паперу, зложенім в четверку; адреса не заховала ся. Лист сей писаний польською мовою і відносить ся до

справ чисто родинних, та про те здасть ся нам важним для характеристики поета і його відносин до своєї рідні. З листу сего віє певний сум, та заразом бачимо, що писав його чоловік хоч побитий долею, та незломаний у своїх чутях синівської любови для матери, чесности та правости в відношеню до людей. О кілька знаємо з родинної традиції, причиною написаня сего листу було те, що брат Маркіянів Антін, котрому не вело ся в гімназії і котрий через те причинював матери багато гризоти, в кінці покинув школу і пристав до війська в початку 1839 р. Маркіян отсим листом кликав його, щоби вернув назад, та Антін не послухав сеї ради, лишив ся при війську і дослужив ся ранги капітана. Друкуючи сей лист складаю щире спасибі теперішній його влательці, Вл. пані Т. Никоровичевій, за ласкавий дозвіл взяти з него копію і за уділені міні поясненя.

Др. Ів. Франко.

Kochany bracie Antoni!

List twój odebrałem; lecz nie wyczytałem z niego to, czego oczekiwałem. Stałość z uczuciem prawdziwym, jest to co zdobi człowieka, co stanowi męża; — Pomnij przyrzeczenia o którego świętości twoje łyzy świadczyły, pocieszyłeś nas i naszą utrapioną matkę zapłakaliśmy wszyscy z radości, niedotrzymałeś i płaczemy ze smutku; o gdybyś uczuł jak srodze palą łyzy matki, niewdzięczne, lecz cokolwiek czucia posiadające serce! Gdybyś mówił uczuł (a pewny tego poniekąd jestem) a odwróciłbyś twoje kroki niedoświadczone. Posłuchaj głosu brata twojego, który jako starszy, więcej poznał świat, ludzi i okoliczności, zna wielkość smutku i radości, zna ich prawdziwe źródło. Nie na tej drodze masz szukać prawdziwego szczęścia, za którym każdy zdaje się uganiać, które zależy na prawym ukształceniu Ducha i serca; przekonany jestem że ważność tych słów i ta prawda nie jest ci niewiadoma, lecz nie dosyć jest wiedzieć, lecz należy uskutečnić; wiadoma ci jest powiastka o zmarłym wężu i rolniku, który go ogrzał, lecz za to żądłem wynagrodzonym został; czyż nieczułość twoją ktoby nazwał mniejszą; owe trudy w czasie twego dzieciństwa i niedołężności, owe bezsenne nocy, owa staranność w twoich potrzebach, czyż nie żądają twojej wdzięczności, czyż nie będziesz musiał kiedyś za nie odpowiedzieć, a zapomnąć na to pewnie nie nazwiesz ukształceniem serca; jak może ten, co dla własnej matki nieczuły, być dla drugich czułym? pytam.

НАША БЕЛЛЕТРИСТИКА.

1. Бажаючи пильнійше і систематичнійше ніж доси в „Життю і Слові“ зайняти ся оглядом нашої беллетристичної продукції, ми иусимо поперед усього сказати кілька слів про те, як ми розуміємо завдане і метод літературної критики. У нас часто ще можна почути голоси, що задля браку критики наша літературна продукція йде самотас, що критика повинна давати напрям літературній продукції, кермувати нею, немов виховувати літератів і беллетристів. Нам здаєть ся, що такі жаданя так само несправедливі, пересадні, так само полягають на хибнім розуміню завдань критики, як нпр. думка, що граматики має нас навчити чистої і правильної мови. Колись і критики і граматики може й думали так, що вони можуть командувати — одні поезією, другі мовою, та думка така давно закинена. Гомер зробив ся незрівняним майстром грецької мови не вмівши ані крхити граматики, і незрівняним поетом в часі, коли не було ніяких критиків окрім тої публіки, котрій він співав і рецітував свої епонеї; патомісьць часи, в котрих переважає командуюча критика і командуюча граматики, се звичайно часи вузкого педантизму, схолястики, упадку творчости і упадку доброго стилю в мові. При тім історія літератур усіх народів показує нам одно загальне правило, що кождий великий талант опрокидав установлені правила критичні, творив разом з великими творами і нові критичні міри для них, вказував нові точки опори, нові горизонти для критики, значить, критика ніколи не була керманичем для літературної творчости, а завжди шкитильгала за нею, обчислювала готові вже здобутки, прояснювала їх, що так скажемо: розжовувала для публіки, популяризувала для широкого загалу. Хотячи чи не хотячи вона мусить бути не догматичною, а аналітичною, не дедуктивною, а індуктивною. Супроти літературного твору критик не суддя, не Зевес громовержець, а тямущий справознавець. Він розглядає твір з усяких можливих боків, а властиво з такого боку, з якого ему хоче ся і реферує публіці, що бачить. Він один із публіки і голос его має принципіально не більше значіне, як голос усякого другого читача. Коли який твір бездарний і нужденний, критикови вільно так само як кождому читачеви або зовсім не читати його, або по прочитаню кількох сторінок кинути його в обуренє, або висміяти, або вилаяти. — одним словом, йому вільно зробити прилюдно те, що кождий читач може зробити з тим твором у себе дома. Нема нічого фальшивійшого, як говорити: не критикуйте занадто остро, бо тим знеохочуєте молодих робітників. Се зовсім те саме значить, як коли би хто сказав до публіки: не купуйте се книжку, не читайте єї надто уважно, бо можете збундуватись або розгніватись

або обуритись і потому не купите другої книжки сего автора, а се йому буде дуже неприємно. Ну так, алеж книжки на те пишуться, щоб їх читати, а на те читаються, щоб роздумати прочитане, а коли те прочитане глупе, вкучне або підле, то був би чоловік — коюда не чоловік, як би не позіхнув, не сплюнув, не обурився. Те самісіньке право має й критик, тільки що на тім его праві тяжить ще й обов'язок умотивувати, вяснити, для чого він позиває, для чого злить ся, для чого обурюєсь. Значить, він мусить зробити те, до чого звичайний читач інколи буває неспосібний, а деколи тільки не має часу; те, що загал (або найосвіченіша, найвразливіша часть загалу) почуває, він повинен висказати словами, обставити аргументами, підвести під якісь висші принципи, мову чуття перекласти на мову розуму.

Так ми розуміємо значіне і завдане критики літературної і в такім дусі бажали б її провадити. Поучати авторів, навіть молодих: так маєте писати, туди маєте йти, на се звертати увагу, до того вистерігати ся — не наша річ. Нехай автори самі працюють над собою, самі розвивають свій талант, самі шукають собі таких стежок, які найвідповідніші їх талантові — се впрочім і без того звичайно так діє ся, а про ментороване авторів критикою можна те саме сказати, що Гете сказав загалом про педагогію:

Selbst Pallas kommt als Mentor nicht zu Ehren;

Am Ende treiben sie's in ihrer Weise fort,

Als wenn sie nicht erzogen wären.

Ми пишемо не для писателів, а для публіки, а коли котрий автор може з нашої критики чому вибудь навчитися, то тому самому певно навчився б вислухавши голоси других своїх інтелігентних читачів.

Та критик, як чоловік інтелігентний, що живе в певнім національнім і суспільнім оточенні, має вироблені певні погляди, уподобання і симпатії, має ще одно право. Читаючи якийсь твір літературний, він не мусить затопити ся в нім, заглибити ся в нім так, щоб не бачив нічого за рамами того світа, який сотворила фантазія автора даного твору. Він не мусить робити ся духовим невольником автора, не мусить йти покійно там де його автор провадить. Він може, коли хоче, сперечати ся з автором, супротивити его фіктивному світові свій власний ідейний або дійсний реальний світ, може квестіонувати і точку виходу і ґрунт і спосіб поступування автора. Він не обов'язаний до такої об'єктивности як критик науковий; він може супроти авторового суб'єктивізму висунути свій суб'єктивізм, — звісно, без фальшовання автора, без підсудування йому того, чого автор не говорив, без злобної несправедливості.

Сучасна літературна теорія і практика безмірно розширила границі літературної творчості, здобула для неї обширні терени до недавна зовсім для неї недоступні а гаразом виказала нікчемність усіх давніх т. зв. естетичних формул і літературних родів та категорій. Ми зрозуміли, що те, що нам до недавна (ба ще й доси) у школах подавано як правила та дефініції епопей, драми, балляди і т. і. — повна нісенітриця, а властиво недокладний опис одного якогось твору, або вираз поглядів на творчість в однім якімсь моменті історичнім, і вже зовсім не надає ся до дефініції подібних творів других і з других

часів. Дефініція епопеї Гомерівської зовсім не підходить для характеристики, Енеїди ані Шаг-наме, ані Пісні про Нібелюнгів, ані Пісні про Ролаанда, ані Божеської Комедії, ані Беовульфа; кожда дана епопея вимагає особної дефініції, то значить, що кожда дефініція епопеї узагальнена на всі епопеї буде дурницею. Те саме треба сказати й про всі другі наші книжкові категорії. Кождий час, кожда суспільність має свої особні естетичні міри для творів літературних, а змушуючи впр. молодіж опіювати стародавні твори літературні естетичною мірою „тих часів і того народу, де вони повстали“, т. е. такою мірою, котрої ані ученики ані вчителі ані в загалі ніхто на світі звичайно не знає і не може знати в повні, се значить притлумлювати в молодіжї власне естетичне чуте, вмовляти в неї, що їй повинно подобати ся власне те, що противне єї природному смакови. На ділі всі ми міримо старі і нові твори одною, нашою власною естетичною мірою і коли не хочемо бути фарисеями, то скажемо, що вкучні місця у Гомера так само нас нудять, як вкучні балаканя в Гетевім Вільгельмі Майстрі, що пустомельство Ціцерона так само обридливе для нас, як пустомельство в наших сучасних експозе про заграничну політику. Чи і як відчували се все старі Греки і старі Римляне, читаючи ті старі твори, сего нехай докопують ся археологи; коли ми маємо читати старі епопеї, драми та поеми, то будемо шукати в них того, що нас порушить до живого, що відповідає нашим естетичним почуттям, бо чужими почуттями відчувати не можемо.

Знйчене естетичних рамок і схоластичних шуфлядок — що се значить? Значить признанє повного, неограниченого права індивідуальности особи автора в тій найбільш особистій, індивідуальній функції людській, якою є літературна творчість. Нехай особа автора, его світогляд, его спосіб відчування вишнього і внутрішнього світа і его стиль виявляють ся в его творі як найповніше, нехай твір має в собі як найбільше его живої крови і его нервів. Тільки тоді се буде твір живий і сучасний, справжній документ найтайніших зворушень і почувань сучасного чоловіка, а затим і причинок до пізнання того чоловіка у его найвишших, найсубтільніших змаганнях та бажаннях, а затим причинок до пізнання часу і суспільности, серед яких він повстав. Повна еманципація особи автора з рамок схоластики, повний розрив з усяким шаблоном, як найповніший вираз авторської індивідуальности в его творах — се характерний, пануючий оклик наших часів. Та сей тріумф індивідуалізму в сучасній літературній творчості надає тій творчості заравом велике соціальне значінє. Навіть в тих своїх відломах і проявах, що найсистематичніше тікають від усяких соціальних тем, найзавзятіше відхрещують ся від звязку з суспільністю, найрадикальніше йдуть або силують ся йти в розрив з єї утертими виображеннями, з єї смаком і віруваннями, бачимо коли вже не зовсім безцільне і бездарне шуканє оригінальности *quand même*, хоч би се була тільки така оригінальність, щоб замість на ногах ходити на голові, — коли вже не хоробливі вибрики зопсованого смаку, не проби драпати ся по стінах („малювати словами“, „робити музику словами“ і т. і.), го в усяким разі документи певних суспільних процесів, сімптоми хороб (сучасний декадентизм — сімptom хоробливого рознервованя, безідейности і відчужої безцільности

життя серед буржуазійної молодіжі різних крайів) та духовних переломів, котрих обсяг далеко ширший, котрих жерела сягають далеко глибше, ніж се хочуть і частенько ніж уміють сказати ті писателі, що дають їм літературний вираз у своїх творах.

Та лишаючи на боці ті літературні аберації треба сказати, що ніколи ще література не була в таким живим та тісним звязку з суспільним розвитком, з провідними суспільними змаганнями, з кипучою класовою боротьбою, як в наших віці, ніколи вона не була таким правдивим, свідомим та живим виразом інтересів, смаку, поглядів і почувань суспільности, не була таким сильним двигачем поступу і розвитку, як в наших віці. Коли хто говорить, що поезія, літературна творчість в наших реальнім та практичнім віці упадає, то говорить се або сліпий, що має очі а не бачить, або чоловік, що не хоче бачити того, що діє ся довкола. І коли хто говорить, що поетови не слід займати ся пропагандою якихсь ідей та ідеалів, що суспільна боротьба, національні свари, такі чи інші реформи не єго річ, то се говорить тільки єго власна безсильність. Все вільно поетови; він чоловік і йому вільно інтересувати ся, проїмати ся всім тим, чим інтересують ся люди. Протівно, чим ширший, ріжностороннійший буде круг єго інтересів, чим багатший скарб єго спостережень і почувань, тим більшим талантом будемо його вважати, тим тісніший і різнороднійший буде єго звязок з суспільністю, тим більший і тривкійший буде єго вплив на суспільність. І ніякі правила та обмеження для него не обовязкові крім правил доброго смаку, всякий твір буде добрий крім вкучного та безхарактерного.

Ів. Франко.

2. **Володомир Левенко: Пани й люди**, повість. У Львові 1893. 8°, стр. 167. — В наших відносинах літературних річ звичайна, що книжка по виході з друку потується в показнику бібліографічнім, а описля майже й слід її гине, мовби й ніколи не вийшла. Таке сталось з повістю В. Левенка „Пани й люди“. Вона замітна поява в нашій літературі і конче заслугоє чогось більшого, як те, щоб єї прочитати і відложити. Як одначе приймила сю книжку українсько руська громада, годі знати, бо не стрічали ми про неї ні одної згадки. Ми проте поспробуємо займитись нею ближше; може тим заінітересує ся ширший круг читачів.

Загальна тема повісти не нова: відносини панів до мужиків, багатих до бідних. Одначе тим вона відрізняється від подібних досі в нашій літературі, що тут менше малюнків, побутових картин, за те більше освітлення теоретичного. Два світи, панів і мужиків, так далекі від себе, що чим більше аналізувати їх обоїльні відносини, тем яркїйша вказується ріжниця, тим глибша пропасть. Намаганє зблизити обидва світи стрічає тяжкі перешони, що виходять з ріжниць інтелектуальних і моральних ріжних верстов, а також із ріжнвць у самих таких верствах.

Два брати. Олександр і Гриць Судієнки, властители хутора Рівчака, молоді парубки, потомки колишнього козацького роду, що під властю московською перейшов у стан дворянський зі всіми консеквенціями, отсе герої повісти. Вони не подібні до себе нічим, ні тілом, ні ду-

шею. Головне жерело нерівності обох, се відпосини, серед яких вони виховувались. Час науки Олександра, се сімдесять роки, в Росії, час руху думок про громадські, соціальні справи. В гімназії вихований під строгим доглядом не познайомився Олександр з новими течіями теорій. Вступив на університет саме серед найгорячішого руху серед молоді. Задля свого гордого, практичного і сильно егоїстичного характеру поглядав він на молоді пориви з усміхом не то скептицизму, не то іронії. Зблизився, що правда, до одного молодого кружка, однак побачивши, що справа пахне острогом, відчувився зовсім.

Почалася боротьба молодих ідеалістів з оборонцями старого ладу, боротьба на жите і смерть. Запеклість цієї боротьби викликала тип молодих людей байдужих до всяких питань громадських. Люде холодні, егоїсти, відчувившись від усякої громадської праці, заходилися устроювати власне жите та щастє.

Де таких належав Олександр Судієнко. Скінчивши університет він вернув на хутір господарювати. Вступаючи в новий осередок життя носив і він у голові деякі наміри реформи. Дещо з питань суспільних (він на університеті читав багато) полишилось у нього. Він задумував спершу поправити долю сільських робітників, ставати в пригоді бідному людові, бути йому радником і помічником. Однак найважливіша його мета була поправа і зріст власного господарства. Супротив цієї цілі все інше чим раз більше відсувалось на дальший план, тим більше, що Олександр добачав усюди, як щирі його наміри (так думав він) ішли в розріз з його інтересами особистими. А поступатись у своїм він не хотів нікому. Його власні клопоти, вдача горда і неприхильна, ріжниця економічна відділювала його все більше і більше від „людей“, себ то від простого народу. Він на „людей“ дивився з гори, в його очах вони стояли морально дуже низько, а до цієї думки доходив він тою дорогою, що провини одиниць генералізував. Від робітника домагався невтомимої праці. Робітники, се, як думав він, машина, що мусить слухати ві всім свого стерника, се-б то його. Він господарював добре, людей формально не кривдив... А загально-мужицька біда — твердив він — вона вічна і конечна...

Цілком протилежний характер Гриця Судієнка. Ще з малку визначався він тихою, задумливою вдачею, звертав увагу більше на ідеальний ніж на матеріальний бік життя. До школи ходив пізніше Олександра, коли нові пориви притихли під велізькою рукою „ладу“. Школи переїнялись у військові заведення, професори стали жандармами. Повітове тихе місто, де ходив до гімназії Гриць, спершу було вільне від нової сістєми, однак „з оглядів педагогічних“ в кінці й тут наїшлась потреба декільки хлопців посадити в острог. Між ними був і Гриць, що опісля перенісся в іншу гімназію всіми силами молоді душі рвався на світ з по за дверей гімназії. Однак він страшно ошукався на житю на університеті. Він надіявся стрінати жите пливуче широкою струєю, світ повен цілей, завдань, а найшов загальну апатію, бездіяльність, упадок і гниль моральну. Тепер думка його звернулася у другий бік. Він бажав спокою. Він найде його, думалось йому, серед народу. Там серед праці не егоїстичної найде спокій і щастє. Він вернув у Рівчак. Спершу приглядався до господарству Олександр.

ксандра. І зараз його майже все вражало. Не були йому до вподоби відносини братові до громади. Він з жалем дивився на деспотизм і егоїзм брата, вважаючи, що тим способом ніколи собі не здобуде прихильності громади. Хоча Олександр і як старався пояснити Грицьові ті відносини конечністю, потребою, велізними обставинами, все таки Гриць бачив у дворі не що інше як тільки експлоатацію фізичних і моральних сил „людей“. Він дійшов до тої думки, що йому так жити не слід, що мусить змінити відносини, а на те один спосіб — самому зійти до народу. Ще раз пильно придивившись до Олександрового господарства рішаєся Гриць ввести в жите свою гадку. Він віддає свою часть братові, а сам іде в село Горобці, де поселяється мужиком і починає тиху працю культурну і пррєсвітну серед народу: навчає людей ліпшій господарки, заводить нові порядки громадські, що дають загальну користь, заводить спільні користні інституції, розкажує про справи суспільні, про природу, історію, релігію і т. д. Він вибрав як раз те село тому, щоби бути недалеко від брата, чи властиво його сістемі, а найбільш тому, що в Горобцях не бачив того розладу суспільного, як в інших селах. Тут були також багатші і бідніші, одначе не було між ними такої провалини, як усюди. Там то, думав він, праця культурна поступатиме скорше, бо не стрічатиме протилежних інтересів. В сій своїй надії ошукався по часті. Місцеві і довколишні дукарі-глитай ставали йому в розріз не один раз. Все таки він не подавав ся і добачав чим раз більші овочі своєї праці...

Тимчасом його брат Олександр пішов іншою дорогою. Він став багатчем і коли вже зріст господарства не міг бути його одинокою метою, він пригадав собі свої давніші завдання і почав помагати народови. Сам не знаючи майже ніяких інших потреб окрім матеріальних, забрався з тогож боку до поправи долі „людей“. Він уважав, що дрібна і індивідуальна господарка не може бути корисна, то й заходився завести спільну, громадську господарку. З початку багато людей держалося по боці, одначе вскорі, видячи що інші на такій збірній господарці добре виходять, приставали й ті неохігні. Щоб найти працю на зиму, заложив Олександр цукровню, що також не мало приносила пожитку громаді.

Швидко добробит загостив у селі, що ціле було неначе-б то одна господарська сім'я. Правда, не всі пристали до нових установ. Один задля дурноти своєї, другий — Микола Можаренко, жива традиція колишньої козацької земельної волі і тяжке почуте недавнього кріпацтва — осталися глухими на намови Олександра.

— Я, — каже Микола, — був уже раз кріпаком і ні за що, ні за які гроші знов ним бути не хочу.

— А чи знаєш, брате, — тихо й задумано промовив Гриць, — тут є троха правди. Зробити людину часткою якоїсь машини, відібрати у неї право самій впоряджати своє жите і те діло, з якого має надію жити, се важко, се дуже важко; се й направду значить відібрати їй волю...

— Справа йде гарно, я вірю — сумно відказував Гриць на пояснення Олександрові — і буде йти, поки ти живий, та й згине, скоро ти зацдющиш очі. Ех брате, брате! Скільки сили, скільки снаги, сер-

ця та розуму дала тобі доля! Що-б здолав ти зробити, як би думав не тільки про користь, про гроші, про хліб та придоби, хоч і не для себе, а для інших, а ще про щось вище й більше!...

Се загальний зміст повісті. Крім тих двох типів „панів“ змалював наш автор ще одного, а то пана маршалка Крутена, наскрізь ганлої морально людини з верстви „панів“. Підступність, лизунство, підзорливість, жорстокість і ласунство, слабкість духа і тіла побіч непомірно зрослих пристрастей сконцентрувалися в сьому чоловіці. Автор мабуть вивів сю особу для антитези обом Судієнкам, спеціально ж Грицеві. У нім хотів автор показати один з тих чинників, що деморалізують народ, впроваджують безлад, сіють зопсуге і упадок моральний. Крутен однак — особа епізодична, ми проте зупинимось троха довше на Судієнках. Оба брати, се репрезентанти двох ідей майже протилежних, та про те ідей поступових. Ріжниця в тому, що одна ідея, Олександрова, має характер абсолютний, опертий на авторитеті не більшості а меншості, що саме від тої більшості домагається ся безоглядного послуху, бо тільки „деякі одиниці мають рацію“ і беруть на себе повну одвічальність за все. Друга ж, Грицева, налягає на як найбільший розвиток індивідуальний, добачуючи в нім запоруку людської гідності а з сим людського щастя. До того лучать вони в собі також протилежні теорії. Що важнійше? Що скорше треба робити, чи заспокоювати потреби матеріальні чи моральні? Не будемо розбирати сих думок абстрактно, але зазначимо, о скільки оба герої відповідають своїм теоріям і на скільки вони переведені в повісті консеквентно.

Олександр переходить троха незвичайні фази, не всюди добре умотівовані. Щирим поступовцем за молоду не був, покинув університет з думками ліберальними, але все таки підбитими егоїзмом. В часі господарки сей підклад росте не в міру що раз більше, так що він являє ся справжнім, хоча й законним експлоататором „людей“. Нараз гуманні почуття перемагають у тім зиннім матеріалісті. Ся остання, найбільша переміна видаєсь неймовірною. Думка збірної, свого роду колективної праці і продукції не вийшла ніколи і не може вийти від чоловіка такого характеру, яким є Олександр. Чоловік, що вважав робітників за машину, яка у всім безоглядно має йому піддавати ся як стернякові, не міг би так легко стати одним, хоч і більшим колесом великої машини. Чоловік, що задля противних особистих інтересів не міг займатись ніякими гуманними справами, жертвує себе для загалу працюючи для него надмірно. Тим то видаєсь нам сей характер неконсеквентний, чи може тільки незвичайний. Однак признати мусимо, що стать Олександра дуже плястична і в повних формах виступає в повісті. Не так уже Гриць. Сам его темперамент на-вів меланхолійний, на-вів холеричний трудно виразно, повно схарактеризувати. Тут навіть із самої природи багато неконсеквенцій можнаб припустити. Однак ми сього не бачимо, та про те Гриць ніколи не є нам ясний і прозорий. У нього гадки та ідеї не розвивають ся силою логічної думки, але витворюють ся серед обставин, проте й обертають ся в різні боки. Остання його ідея, що ми зможемо найти собі щастє і його другим дати тільки тоді, коли самі війдемо до мужиків і станемо жити їх жи-

тем, витворилась у нього тільки в противенстві до характеру і поглядів брата. Не витворила ся вона з загального погляду — отже й, річ природна, що узагальнювати не дасть ся. Він сам те чув добре, для того покидає Рівчак та йде до Горобців, де не бачить великої ріжницї положення економічного. Тим він сам дає доказ, що „толстовщина“ правилом і запорукою щастя людського не є і бути не може. Гриць закидає Олександрови, що його система занадто дбає про хліб, про гроші, а полишає щось вище і ліпше. Правда, скажемо, але се виходить під руками самого тільки Олександра і самому йому лишень в вину приложити дасть ся, а ніяк не його системою такій.

Обі квестії, як звичайно теоретичні, не оперті на дійсности, не розв'язані і, по нашій думці, теоретично й поладнати їх поки що не можна.

А тепер деякі формальні уваги. Автор назвав свій твір повістю. Може воно й повість, та треба сказати, що в ній нема майже ніякої акції. Є тут теоретичні дискусії, загальні погляди, поодинокі картини мальовані епізодично, багато невикінченого лишень зазначеного. Сто-рона супротивна „панам“ — „люде“, не виступають тут так виразно, в такім освітленю і на так виразнім підкладі як „пани“ Олександр, Гриць, Крутець. Все-ж таки книжка читається дуже приємно, загальні уваги вражають інколи своєю бистротою і теплом, деякі реальні картини змальовані справді артистично, так що авторови треба признати не малий, хоча зманерований талант.

В кінці додамо, що мова дуже гарна, з висемком хіба деяких слів, що нас Галичан неприємно вражають, як: відблеск, кшталт і т. д.

С. Томашівський.

3. Маруся Чурайвна, історическа поэма 1652 року. Скомпозовала Е. Озерская-Нельговская. Ціна 20 коп. Київ, Губернская типографія, зданіє присутств. мѣстѣ, 1896. — Поема на українській мові друкована в губерньській друкарні в Києві — поява рідка і незвичайна. Чи ті добродії, що там управляють, спивляючи природний зріст української літератури, бажають отакими півофіціальними творами заблахманити людям очи і показати, що українська література є, та така, що ліпше б, як би єї не було? Поема пані Озерської-Нельговської зовсім вигідно підходить під тип офіційної та півофіційної літератури всіх країв і всіх часів. „З висших резовів“ показало ся потрібним видати щось по українськи, щоб не виглядало, що так таки нічого українського цензура не пускає. Пані Озерська-Нельговська надряпала поему на стару тему, і єї видрукували. Чи написала на замовленє, чи без замовленя, або як то кажуть, чи на торг чи на уряд, сего не знаємо, досить, що поема виглядає зовсім так, як коли б була обстальована поліцмайстром: без думки, без талану, без поезії, без іскри огню — млявий та безбарвний виріб мало освіченої пансіонерки.

Бідна Маруся Чурайвна, героїня чи навіть авторка пісні „Не ходи Грицю на вечерниці!“ В нашій літературі новішого часу вона зробила ся правдивою „Mädchen für alles“. Самих драм про неї маємо аж три: Александрова-Старичького, Бораковського і Самійленка, — а отсе й поема про неї. Не знаю, яка там історична основа сеї теми;

в усякім разі пісня „Не ходи Грицю“ не є витвором тої героїни, про яку в ній оповідаєть ся і привязувати пісню та оспівану в ній подію конечно до 1652 року також нема ніякої підстави. Ну, та не про се тут річ, а про поему пані Озерської-Нельговської. Зміст єї, се механічна та незугарна переповідка звисної історії дівчини-отруйниці, без тих комплікацій та перипетій, які повводили драматурги для заповнення п'яти актів. Маруся і Грицько люблять ся; Грицькова мати хоче, щоби єї син сватав Ганну; сей клине ся Марусі, що тільки з нею оженить ся; тут наступає війна, Грицько йде в похід. Маруся не можучи його дождати ся йде до Києва на прощу, тут стрічає козака Івана Іскру, що єї від давна любить; від него довідує ся, що Грицько вже вернув до дому, до Полтави; поспішає туди і застає відомість, що Грицько заручив ся з Ганною; підслухавши любовне щебетанє Грицька з Ганною вона занедужала. потім хоче втопити ся та Іван ратує єї з води. Іван робить докори Грицькови і сей покидає Ганну та спішить до Марусі, але швидко знов улягає намовам матери і бере шлюб з Ганною. Тоді Маруся здигає ся з ним на вечерицях, запрошує його до себе і дає йому вина з отрутою. Грицько вмирає, Марусю саджають до тюрми, засуджують на смерть, мають відрубати їй голову, та в остатній хвилині прибігає Іван і приносить лист від гетьмана, що за заслуги єї батька дарує Марусі жите. Маруся йде до монастиря й тут швидко вмирає.

Отсе зміст поеми, прибраний в негарні, дубові вірші, що наслідують (звісно, дуже мізерно) літературну манеру Шевченкову з его молодечої доби. Та нема в поемі ані однісінького місця, де би видно було проблєск якоїсь власної думки чи власного чуття авторки. Оригінальний у неї хіба брак зв'язку між поодинокими частинами поеми, брак усякого психологічного поглиблення теми, навіть брак власних рефлексій і ліричних вставок, якими нераз Шевченко щасливо маскував брак плястичного обмалювання картин і ситуацій. До того додати, що і мова у нашої авторки калічена та вбога, а віршова техніка аж занадто примітивна. Мізерія тай годі.

Ів. Франко.

4. Теодот Галіп. Перші зорі, оповіданє. Чернівці 1895. — Про які зорі натякає се оповіданє і чому вони перші, я прочитавши уважно книжечку Галіпа зовсім не розумію. Нічогісінько в ній нема астрономічного, ані в дословнім ані в переноснім значіню. Оповідаеть ся там про гурток молодих людей, черновецьких студентів, що балакають весело, пють добре, танцюють гарно, люблять ся з гарними дівчатами і переходять деякі дуже несложні фази любовних радощів і розчаровань. Ї там сільветка одної панночки зовсім звичайного типу наших мало освічених і нерозвитих панночок, у котрих цивілізація крім строю та фризур проявляє ся хіба в тім, що завчасу вмють докладно відрізнявати любов від подружжя. Ї й закордонний Русин, якийсь Волиняк, що приїздить до Черновець Горчонковим, а попавши в кружок Галіпових героїв віднаходить у собі козацького потомка Гірченка, засмаковує в коломийці, і з тим богатим засобом вертає ся назад у свою Волинь. Ї там і Галичанин Тухольський, якийсь дивак, ніби радикал, хоч

ніяких радикальних думок не висказує, снує ся по Чернівцях, як блудне світло по болоті, привозить якісь книжки і цілі два тижні тим тільки турбує ся, кому б їх передати, що б їх розпродав, а сам за весь час не продає ані одної. Одним словом — товариство різнобарвне, та все ж таке, що ніяких ані перших ані остатніх зір в нім не можемо добачити. А придививши ся ся йому уважно добачили б ми дещо зовсім інше. Ну, та ми не будемо чіпати ся автора за титул, а стрібуємо придивити ся уважнійше тому молодому товариству, яке він малює в своїх оповіданю.

Герой Галицького оповідання, Циль Білецький, „молодий, добірно одягнений, приємний з лица панич“, ак малює його автор. Радікал Тухольський у Галичині чув про него як про чоловіка, з котрим „можна почати культурну працю“, але яка би се могла бути праця, ми з оповідання не довідуємо ся. Білецький навіть „не дуже уважно слухає“ слів Тухольського про таку опінію о нім (стор. 17); троха далі (стор. 19) він „уважно слухає“ розмови „про політику в Галичині“ та не вміє сказати, чи в Чернівцях є робітничке товариство. За те він охочий до гри в карти (стор. 22), а товариську п'яттику справляє як якесь торжество, не залишаючи при тім цитувати Шевченка в ціничім приложеню (стор. 23). Він шанує народні звичаї, коли вони відносять ся до питя горілки (стор. 24), любить пісні „на хвалу моєї миленької“ (25), в котрих уже сам автор чує „відгомін співучої душі народу, котрому доля нічого не облишила, лишень тугу за красивими днями“. Як поетично і патріотично і глибокоумно! Тільки добре піддивши Білецький „тримає (і не пустить!) палку промову політичного змісту“ (29), та автор мудрий, навіть півсловечком не натакає, про що і як говорив его герой. І коли серед тої промови роздає ся стук до дверей і одному з паних товаришів привиджує ся ревізія, „Білецький немало напудив ся“ і хоча „пройшовши зміст своєї промови мусів собі виставити свідощтво цілковитої бездоганности“, то все таки промимривши кілька слів „пожовк на лиці і чим прудше мусів покванити ся до вікна“ (37), мабуть міркуючи в разі небезпеки вискочити з хати на двір. Коли справа вияснила ся, він оживає духом аж тоді, коли ходить о нову п'яттику. Йдучи до шинку з гостем Волиняком, він балакає „про житєбуте народу на Волині і на Буковині, де в чім відмінне, в многім подібне“ (38); ся розмова для автора видно нецікава, бо крім отсеї премудрої єї характеристики він не приводить із неї ані слова. Тільки в шиночку Циль впадає в добрий гумор і хвалить ся, мабуть для зазначеня свого патріотизму, що „питимем по козацьки“ (43) і пояснює се в такий спосіб, „що ви (себ то шинкар) нам внесете сюди на двайцять і чотири годин йїди, дасте нам ключі від пивниці, а сами можете іти спати. Через добу навідуєте ся у нас“ (44). Вдаривши ся в такий високий патріотизм він уже не попускає і пояснюючи гостеві з Волині назву Галичини додає: „Один із тих великих крайїв, аких є з десять на Українській Русі. Та що з того, коли вона майже всі німі і не знати навіть, чи ми ще ми“ (44). Лишила ся, як бачите, тільки одна Буковинська Русь, де люде не німі, бо раз у раз співають і вміють пити по козацьки; вона одна ратує честь і славу України.

Автор не доповідає нам історії п'яттики свого героя і его товаришів, а тільки коротко каже, що другого дня о четвертій по полудни

Ціль „причепурений, але досить блідий“ (51) ішов до своєї любови. При стрічі він цілує її в руку, при столі „розмовляє з нею очима та якимись уриваними півслівцями“ (57), вдає з себе заздрісного, „незавважно стискає її маленьку ручку“ (58), йде з нею „але виключно з нею“, хоч в більшім товаристві, на прохід. Сидячи обік своєї улюбленої ої одним тільки журить ся, що „не буде міг дати їй свого імени...“ „Колиж ми поберем ся?“ запитує він нагадавши, що він ще тільки на другім році прав, а панночка вже готова йти заміж, та впокоює ся, коли вона каже йому: „Не жури ся! Я тебе й так люблю“ (63). Сего йому досить, щоб „раювати“ по улюбленому вираженю автора, щоб об'являти себе „невільником“ своєї панночки і то об'являти так твердо, „що він з переконанем і голосно зареготав ся“ (64). Чудесне переконане, що спонукує до голосного реготу! Панночка очевидно бачить в тім переконаню „діткливий жарт“ і відвертає від него личко; він мусять пояснити їй, „що є їй справді до смерти відданий“ (64); жаль що автор, приводячи в своїім оповіданю таку купу пустих розмов, не вважав потрібним привести сего цікавого пояснення! Ну, і „вона почувала ся знов щасливою“ тим, що „сі милий всего себе, свою любов, своє молоді жите давав їй до розпорядимости. І які то він гарні річі говорив! Про її красу, про свою силу (ото!) про любов і жите, про пікету і кров (а се з якої рації?), про тугу і смерть і знов про любов“ (64). Як би автор був нам привів таку промову свого героя, то ми би й повірили, що він уміє такі гарні речі, а тепер, їй же Богу, не віримо. Як би в шиночку при пиві, то може би ще швидше повірили, але на сухо!...

І справді, після раювання з панночкою Ціль просто йде до шиночку, де, розуміє ся застає декого зі своїх товаришів. Тут укладає ся плян студентського вечерка з танцями, звісно, підстелений патріотичними фразами, бо се „у нас поки що один із способів, котрим ми заявляємо, що ми ще є“ (75). Білецький не тільки в повнісолідаризує ся з таким поглядом на танцюючі вечерки, але навіть бачить в тім якусь честь для Буковинської Руси, що „замість воєнних та дипломатичних лаврів“ (а інших хіба не буває?) може похвалити ся хоч тим, що „у нас вечерниці обійдуть ся без недобору.“ При тій нагоді він випалює ось'яке глибокоумне реченє: „Маленький потічок — і чистий, велика ріка, а мулиста. Так я порівнюю нас з ріжними „сильними націями“. Певно з часом і наш потічок стане рікою — і закаламутьть ся.“ Подумаєш, який високоморальний молодий чоловік! І хто би сказав, що се той самий, котрий при однім слові „ревізія“ перебирає все своє патріотичне сумління і хоч не находить там нічого крім дитинства, все таки хапає ся до вікна; котрий за те вміє пити по козацьки, проклямує себе невольником панночки, що їйї третій чи четвертий раз бачить, і навіть отсю високоморальну фразу виголошує в шиночку! Ох, чудесно чистий той малесенький буковинський потічок! А які то риби у ньому плюскають ся! Ми ще їх побачимо.

Ми вибрали і звели до купи все, що подає автор для характеристики свого героя на перших 76 сторінках свого оповіданя. Дві річі бачимо з сего зводу: одна, се повна невмілість автора зрозуміти і змалювати який небудь суцільний характер, а друге: пустота, некультурність і примітивність

того життя, яке хоч невірно списане, а все таки визирає з оповідання. Автор без сумніву добрий обсерватор і зміє легким способом оповідати те, що бачив і чув; не его вина, коли він бачив найбільше шинкових п'ятак та прогульок товариських, чув найбільше пісень, цінічних піяцьких розмов, де пані жарти пересипають ся патріотичними фразами або любовними зітханнями. А чувши і бачивши се він очеви, по має право писати нам про се, коли йому се так інтересно і коли не зміє знайти цікавішого предмету до оповідання. Та все таки — же виною а не заслугою автора мусимо назвати фальшиве, просто фальшиве освітлене тих фактів, які він малює в своїм оповіданню.

Ми побачимо се виразніше, коли переглянемо те, що автор подає для характеристики свого героя в остатній третині оповідання. Ми лишаємо на боці зовсім недолатну любовну сцену в X. розділі, — про неї буде мова при характеристиці героїни оповідання, а перейдемо відразу до тої катастрофи, яка спіткала Білецького на вечерку. Автор не описує тої катастрофи, а малює нам тільки свого героя, як він виглядав по ній. „Він справді виглядав дивно. Чуприна стративши всякий слід причіски повісами спала на вилицях. Високе чоло... було голе і бліде як увесь вид. Брови були наморщені, з під них визирали очі, в котрих блискав непевний огник. Usta були напів отворені, спідна губа трохи виставала. Через те кутики рота немов всунули ся. На вкруг уст рисувала ся на все готова, але затаєна відвага, яка являється у людей, що їх мучено і бито“ (102). Варт високої премії чоловік, хто здужає собі з отсею опису виробити хоч яке небудь конкретне виображене. Автор очевидно хотів би малювати пластично, та брак обсервації і знання найпростіших явищ фізіономіки людської заставляють його малювати карикатуру та ще підливати той малюнок нісенітницею в роді тої „відваги, яка являється у битого і мученого чоловіка“. І що далі робить сей так трагічно змальований герой? „Білецький подивив ся на Самсонюка довгим псором і кивнув головою“. Тай тільки всего? Ні. „Потім его очі скленили ся, він ухопив ся руками за чоло і перериваючим ся голосом простогнав: Кириле, як вона мене зрадила“ (102). Тай по всьому! Те, що йде далі, се виклад Самсонюка про „силу розуму“ — одинокий довгий, теоретичний виклад в оповіданню; після него Циль з радістю думає, що він ще живий і здоров, плаче і йде з товаришами — куди б ви думали? Як правдивий черновецький Русин спосібний до „культурної роботи“ йде до шинку, а відси виїжджає на село, де „за три неділі так розжив ся, що аж вертати не хотіло ся“. Відомість про слюб своєї милої з іншим він приймає зовсім байдуже. Щасливий чоловік!

Героїня оповідання — панна Ірипа Матушинська, дочка багатого протопопи, „висока, гнучка дівчина яких може шіснаццати років“ (2), змальована не менше але й не більше глибоко, як Циль. Вона являє ся на сцену в супроводі Білецького, з котрим ледво від двох місяців познайомила ся і всего тільки два рази була в купі, та про те вона зараз же в першій розділі цілує ся з ним. „Як він остро цілує! Аж укусив мене, — шептала вона пригладжуючи трохи розхристане волосся та втираючи палаючі щоки. Після сего побігла до кухні переконати ся, чи мати що спостерігла. Була се рішуча панна“ (7). Дивно, чого

автор велить їй прийїжджати до Черновець „для довершення едукації“, коли вона вже так досконально едукована.

З кухні вона вертає з хустиною в руці, „личко було немов заплакане“, та про те вона спокійнісенько запрошує Циля на обід і довгенько розмовляє з ним, а при кінці дає йому цілувати свою руку. На другий день по тій сцені відбуває ся згадана вже прогулька на Владичу гору, при котрій Ірина з Цилем „рають“ у любовних солодошах на очах батька, матери і цілого товариства. Тут Ірина заявляє Цилеві на его сумну увагу, що він „не може їй дати свого імени“: „Не жури ся, я тебе й так люблю“, що в звязку з тим, що стало ся за кільканацять днів, показує довідно, що вона справді була аж занадто едукована в тій буржуазній жіночій едукації, що таким пишним цвітом цвите особливо у Франції, та помалу приймає ся і по других краях. Цилеві запевнення, що він „єї невільник“, вразили Ірину, але не для того, що проголошуючи ті слова герой сам себе знижував до ступня песика або котика, а тим самим унижував єї саму; ні, те почуте униження і зневаження людської гідности ані разу не блисло в делікатній душі протопопівни; їй прикро було тільки те, що він „так діткливо жартував“ (64). І розуміє ся, що так понятя прикрість швидко минула; коли Циль почав їй виясняти своє невільництво а при тім говорити „про єї красу і свою силу“, то „Ірині стало горяче, вона отворила уста, аби дихнути вільніше, їй здавало ся, що вона царівна в казці і що се все навкруг неї якийсь загадочний райський світ“ (64). А коли Циль показав їй зірку коло місяця і глибокоумно порівняв єї з зіркою а себе з місяцем, вона заявила, що „ще такого видовища не бачила“ (65).

— Звичайно зізди перед місяцем бліднуть — говорять Циль свобідно фантазуючи на темат астрономічний — але се твоя зірка і ти при мені ніколи не збліднеш.

Після єї астрономічної уваги, одинокої в цілім оповіданю „молодята задумали ся, думки їх були неозначено сумні“ (64). Бодай Ірина мала чого сумувати, чуючи, які дурниці городить єї любий Циль.

Два дни пізніше Іринина любов переходить першу легесеньку пробу і в тій пробі — паде. Мати дає їй легесеньке, характерне своєю безхарактерністю ушмінене. Наводимо його дословно: „Ага, я вже хотіла тебе онюди просити. Ти, Ірино, уважай, не дуже вдавай ся з тим Білецьким, особливо як де перед людьми. Бо на шо? По першім то тобі може пошкодити, а по другім хлонець ще може собі щось уроїти, а з того лишень неприємности бувають“ (83). Я мушу троха довше зупинити ся при тих словах, троха розжувати їх; наші молоді хлопці і дівчата мають нагоду аж надто часто чути такі слова, привикнути до них, то часто буває таке, що не розуміють цілої їх підлоти та огидности, не відчувають того кодензованого цїнізму, який у них криє ся. Мамця остерігає донечку перед „тим Білецьким“, немов перед якимсь поганим звірем, хоча догадує ся, що дочка любить сего чоловіка і хоча проста делікатність наказувала б пошанувати те чуте дочки, навіть коли б воно зійшло на хибну дорогу. Мамця впрочім розпочинає сю розмову так собі, принагідно, без ніякого вступу, не старає ся навіть розпитати Ірину про єї чуте, а без церемонії залазить їй в душу своїм

упізнанем, мов злодій у чужу кішеню. І яке се упізнане! „Не дуже вдавай ся“. Значить, троха вдавати ся можеш, щоб тільки се не виходило по за обсяг забавки. „Особливо як де перед людьми“. Розуміє ся! На самоті можна собі дозволити і цілувати ся і ще дещо більше, щоб тільки люди не бачили і щоби се „тобі не шкодило“. А при тім треба „хлопця“ так держати, щоб він собі „дечого не уроїв“, т. є. в гори вияснити йому, що він є тільки для забавки і розривки і що все те, що робить ся між ним а панною сам на сам, без свідків, не дає йому права піднімати прилюдно які небудь претенсії і робити панні які небудь неприємности. Коротко і ясно вискажує сю саму думку й батько Іринин, мовлячи: „На мою гадку завжди той винен, хто дає ся за ніс водити“, а мати зараз пояснює: „Най дівчата не дають ся дурити“ (56). Се значить, що дівчина не тільки не повинна „дати себе дурити“, т. є. піддати ся своєму чуттю, йти за поривом свого серця, але противно, повинна старати ся дурити „хлопців“, та мусить вдавати ся з ними обережно, так щоби люди не бачили і щоби се їй „не шкодило“, а хлопець щоби не міг мати до неї жадного права. Певна річ, мамця мусіла частійше і детальнійше викладати Іринці сю свою едукацію, бо, як ми бачили, панна Ірина вже від початку оповідання показує ся кованою на всі чотири ноги, а й тепер мамцине упізнане відразу зрозуміла і то власне так, як мамця того хотіла.

Ірина схилила ся знов над рамцями — оповідає далі автор — і нічого не відповіла. Вона трошки поблідла. Її глибоко вразили материні слова, особливо те холодне, розумне, само собою понятне: „з того неприємности бувають!“ — Справді? Більше нічого?

— Страх, як мати погано виразила ся, як не по людськи! І як мати міні вже довіряє! Усе бачила, а мовчала, а на послід ні слова докору, ні сварки, нічого — де там!... „Просту, не вдавай ся.. особливо перед людьми...“ Дуже се погано сказано!

— Ні, на злість матери не покину Ціля! Я не така як мама гадає. І на що мені єго покидати? Він мене любить, а єго також буду любити. — Але коли з тої любови нічого не вийде? Може вона справді могла би пошкодити? Може мати добре зробила, що бодай сая так нагадала? — Ні, ні, справді, треба бути обережною. Ціль нічим не є, нічого не має, ні становища, ні поваги, ні років! — Зрештою, треба перестати єму робити надії. Я єму властиво жадних надій не подавала, ми ледви кілька разів виділи ся. Він ще не може мати жадних претенсій. Те, що я єму сказала „люблю“, нічого не шкодить. Я єго справді люблю, і коли би він лишень залишив гадку про якусь женитьбу, я би єго ще дужче любила. А так не гаразд буде.

— Отже я єму скажу: „Цілю, ми ніколи не поберем ся“ — і він піде, а я лишу ся сама. Він надуєть ся, буде на мене вовком дивити ся, а се мене буде дуже боліти.

— Але іншої ради нема. А як він щось може зачне витворяти, то я з ним зірву цілковито. Най собі йде! Овва, що за ледінь! Най почекає, аби хоть трохи вус підріс!... Зрештою як собі хочеш!“

Отсе рефлексії тіснацятитільної панночки, що у-перве любить! Скільки брудоти, скільки цинізму в тих рефлексіях, виссаного мабуть

з молоком матери! Се та дівчина, що ще передучора тонула душею в любовній розмові з молодим парубком, що запевнювала його про свою любов, цілувала ся з ним, говорила з ним як з братом! Вона ані одної хвили не думає боронити свого чуття. Вона знає, що Циль на другім році університету; щоби стати его жінкою, їй прийшлося би ще чекати пару літ, та й про таку можливість вона також ані разу не подумає. Вона рада тільки, що мати не сварить на неї за те, що цілувала ся з своїм милим і бачить в тім доказ довіря матери, в чім би ми бачили школу гіпокрізії. Вона повторяє два рази, що в словах матери є щось поганого, але що властиво в них погане — не звісно. Сказати се матери до очей вона ніколи не посміє, але в душі таки признає матери повну рацію і тут же сама надумає ще гіршу погань, бо вже прямо укладає собі пляник — задержати собі Циля по своїм виході замож в ролі „Hausfreund“-а, а коли би він не пристав на такий делікатний пляник і „почав щось витворяти“, почав жадати від неї правдивої любови, чесних і моральних відносин, то вона вірє з ним. І прочуваючи, що воно справді так стане ся, ота ідеальна Іринка вже тепер в думках кенкує собі з Циля. Справді ідеалізм не аби який!

Після таких рефлексій ціле закінчене оповідання для нас зовсім зрозуміле. Циль приходить зараз же по сій розмові між матірю і дочкою. Ірина виходить до него заплакана — не бійте ся, не з жалю за милим, котрому в душі вже дала *Laufpass*, а за для того, що мати остаточно таки насварила на неї. Вона приймає Циля холодно, чим збуджує тільки живіше співчутє в молодім, закоханим чоловіді; замість поговорити з ним по щирости, вияснити йому ситуацію, приготувити його на евентуальний розрив, вона грає йому Лістові *rapsoдії*, а розворушивши его нерви по всім правилам кокотерії, ще раз викликає у него признає, що є любить, підгнічує огонь его пристрасти. А десять день опісля на вечерку ота романтична панночка мабуть після тих самих правил кокотерії звернула на себе увагу якогось д-ра Скалковича, сей по двогодинній тавцю освідчив ся їй — і Іринина мати не могла собі відмовити тої приємности, щоби не представити Цилеві — нареченого своєї дочки. Як бачимо, і мамця і доня — обі ліпші.

Як же задивляє ся сам автор на отсю історію, на те дике зневаженє людського чуття, на те потоптанє елементарних вимогів чести і прямоти в відносинах між людиною і людиною? Автор не долишив нам тут місця для сумніву, не пожалував труду, а виложив свої погляди устами одного з персонажів свого оповідання, Цилевого приятеля Самсоюка. Самсоюк, фігура списана, як звичайно, не дуже виразно, являє ся тут резонером, коментатором оповіданих подій і ми приводимо его розумованє в цілости як безсумнівний рефлекс думок самого автора, як документ практичної філософії сучасного буковинського інтелігента:

„Ти є любиш, кажеш. Припустім отже, що ти в неї влюблював ся. Вона се бачила і той їй сподобало ся. Ти може був перший мужчина з котрим вона стрітила ся ближше, і тому, цілком природно, звернула деяку пайку своїх любовних бажань на тебе. Ти за те зводив собі уроїти, що вона всю себе готова віддати тобі! Тимчасом вона тобі віддавала лишень хвиливі зітхання чи там поцілунки. Се був твій

перший блуд, корінь лиха. Вона не мала на думці жертвувати собою аж так далеко, аби згодити ся на те — чекати на тебе, заким ти зможеш одружити ся, одним словом, заким ти станеш готовим чоловіком, мужчиною! Розумієш ти, що вона тебе не могла любити, коли мусіла собі в-одно уявляти, що з тебе має колись виклювати ся чоловік для неї? Розумієш ти, що ти доти, взявши річ формально (а жінщини формалісти!), мусів для неї здавати ся лялькою, з котрою можна грати ся, але котра живої людини не заступить!? Що то в загалі за брехливий вираз: чекати? Се або брехня перед „світом“, або взаїмне ошукаństwo! Отже тут є той другий блуд, которого ти, розумієть ся, не бачив. Ти не бачив, що той стосунок, в який ти хотів вступити, попросту був би став для тебе понижаючий, а для неї смішний, для обоїх же вас утяжливий. Третій блуд був той, що ти не бачив або не хотів бачити, що твоя мила зовсім не стратила здорових глуздів так як ти, лишень попри прихильність до тебе мала свої здорові гадки, або бодай здорове жіноче чутє (інстинкт). Але ти сего здорового чутя навіть і не питав ся, бо ти не ставив любови в залежність від чутя, але малював собі яко душевну чесноту. Однак се не та любов! Тому то ти, коли вчера єї мати представила тобі несподіваного жениха Ірини, того доктора Скалковича, крикнув: „Як вона мене зрадила!“ — Вона тебе не зрадила, вона собі вибрала чоловіка — таї годі! Коби ти вже був сам свій пан, вона би тебе не покинула за для того мало їй знайомого доктора, се є певно, а так — вибачай! Се були блуди, в котрі ти, на жалє, попав. Від дальших блудів ми якось устерегли ся — і будемо стерегти ся.

„Що в она через дві години рішила ся дати єму свою особу, се не диво: подиви ся лишень на ту боротьбу о чоловіка, яку веде нинішнє залежнє жіноцтво!.. Що він так прудко рішив ся, се також не дивниця: подиви ся лишень на ту погоню за богатим посагом, яка відбуваєть ся перед нашими очима! Ти би свою заможненьку панну десять раз утратив, заким би дочекав ся слюбу!“

„Дивна сила розуму! — додає від себе автор. — Вона перемогла, побідила рішучо. По семигодинній розмові з Самсонюком Циля думав і відчував так, як єму се доводив Кирило. У Циля немов камінь з грудий спав. Він знав, що має за се дякувати Кирилови. А Кирило знав, що виратував Циля з тяжкого лиха, що вилічив єго прудко і тривко“.

Справді, чудесна сила розуму! Вмовити в чоловіка, що він не чоловік, а лялька, що дівчина, котру любив — не людина, а проста самиця, котра до кожного стрічного мужчини звергає „пайку своїх любовних бажань“, і по при людське чутє має ще здоровий жіночий інстинкт, що велить їй не чекаючи віддавати свою руку знов таки першому стрічному мужчині, коли тільки він „готовий чоловік“, котра затим не може нікого зрадити, бо не має до того ніякої моральної кваліфікації, — на се справді треба неабиякої сили розуму. А властиво ніяка сила розуму не адужає сего доказати, де в душі нема відповідного ґрунту під засів таких думок, де нема нагромадженного богатого засобу підлости, безхарактерности і зневаги до людської гідности і в жінці і в мужчині. І що найсумнійше, що власне сам автор подає нам отсю гниль як екстракт розуму, як щось

так сильного, так ясного, так очевидного, що его нуждений герой навіть одної хвилини не думає змагати ся з сею аргументацією, навіть не пробує одним словом протестувати против неї, а тільки звільна мов губка насисає ся єї, а насавши ся чує себе „живим і здоровим“, хоча здоров'я его — се здоров'я чоловіка, у котрого ампутовано серце.

Супроти сего всего нам здасть ся зовсім лишнім питане: чи автор, буває, не набрехав на свою суспільність? Чи він не змалював єї чорнійшою, ніж вона є дійсно? Ми бачимо в авторі талановитого, хоч зовсім неосвіченого обсерватора. Віп не підняв ся по над прикмети фотографічного апарату і здійсмає добрі ескізи тої буденщини, серед якої сам живе і обертає ся. Підмалювати сю буденщину чи то ліпшою чи то гіршою, ніж вона є на ділі, він по просту безсильний. В его оповіданю не хибло проб і в однім і в другім напрямі, та всі ті проби власне доказують повну его неспосібність до якоїсь оригінальної концепції, до мальованя того, що виходить по за обсяг звичайної буденщини. Пусти товариські балаканки та ціннічні шинкові і піяцькі сцени удають ся йому найліпше, а такі фігури, як усі троє панство Матушинські (батько, мати і дочка) очевидно, знані йому дуже близько з усіми їх поглядами, з їх способом мислення, з їх логікою і чуттями. Колиб хто хотів набрехати на ту суспільність, не знаючи єї так докладно, той ніколи не міг би видумати про неї стільки погані, кільки єї розгублюють ті персонажі в мимоходом сказаних словах, у поступках сповнюваних так собі, без виразного плану (представлене закоханому хлопцю нареченого єї милі). „Жестокіє у нас, сударь, правы“, можна тут сказати словами Островського. Авторowi ж з одного боку треба подякувати за те, що змалював нам не прибильшуючи і не уймаючи, сей відломок українсько-руської суспільности, а радше відломок єї інтелігентної громади, що плодить ся на Буковині, а з другого боку приходить ся нам щиро жалувати його, що він не здобув собі навіть на стільки ширшої освіти, щоб стати висше по над усю оту моральну гниль, серед якої живе та громада, щоби розуміти, що в єї словах і вчинках є зле, а що добре. І не треба думати, щоб для автора, що малює побут людей у якімсь краю, отсе розуміне морального добра і зла було лишне та маловажне. Воно і тільки воно одно може зробити його членом цивілізованої громади, може надати его писаням характер загально людський а тим самим і широко національний, бо тільки тоді твір его буде ясний і всім зрозумілий без коментаря, тільки тоді в душі кожного цивілізованого чоловіка буде збуджувати однакові, виразні і ясні чутя, знайде в ній, що так скажемо, суголосний ґрунт, а без того навіть хоч би був артистично і як вицяцьканий, не підніме ся по над рівень обскурного провінціалізму.

Ми вже сказали, що у Галіна є також деякі проби вийти по за рамки его звичайної обсервації, а малювати коли не фігури, то бодай моменти „висші“ або й такі, що по его думці заслуговують на осміяне. До тих „висших“ моментів у житю его персонажів треба зачислити їх проби говорити про політику або хоч би тільки читати книжки та газети. Розмови про політику автор згадує кілька разів, — видно, що й на Буковині Русини Русинами і про політику побалакати люблять.

Та видно, що такі розмови там ще менше цікаві, ніж у Галичині, бо автор ані одної такої розмови не приводить в цілости. Може бути, що на ділі він ніколи не чув такої політичної розмови, яка б йому видавала ся гідною того, щоб увіковічнити єї обік ідіотичних дотепів єго Грінки, Опалки і других персонажів; може бути, що загалом мода на політичні розмови серед буковинсько-руської інтелігенції пішла ще недавно, або може розмови такі ведуть ся там секретно, старшими людьми, а молодших, таких як д. Галіп, до них і не допускають. Сего можна догадувати ся хоч би з того, що з деяких політичних розмов він цитує тільки уривані фрази, які йому чи там єго героєви випадково вдало ся здобути ухом, як нпр. те, що о. Матушинській говорять з Матвійчуком: „Запросити редактора зі Львова тай видавати часопись“ (54). Аві автор ані єго герой не зацікавив ся тими словами, не пробував пристати до гурту, де вела ся така розмова і взяти в ній участь; жіноче і буршівське товариство для него далеко цікавійше. От тим то ми й не можемо на підставі матеріалу вібраного д. Галіпом виробити собі ніякого виображення про політичні погляди єго геройів, а „патріотичні“ рефлексії, вложені автором в уста Матвійчука в хвили, коли той вийшов із шинку, покинувши там прочих героїв повісти при п'ятиці (стор 50—51), такі неясні та безпредметові, що являють ся нам не висловом якогось ясного політичного погляду, навіть не виразом якогось горячого чуття, а радше ліричним плюванням на стелю.

Чи Галіпові герої письменні чи ні? Про се можна би сумнівати ся, колиб автор не сказав нам виразно, що вони студенти, попи, семінаристи; в оповіданню нема й натяку на те, щоб вони що небудь читали, так як у Іліаді нема й слова про читанє і писанє. Книжки, література і все те, що освчений чоловік черпає з неї, для них зовсім не існує; що найбільше, вони вміють при живі кепсько зацітувати латинську приповідку або цинічно перелицювати який вірш Шевченка. Що до жінок сумніви в їх письменности ще більше оправдані. З Ірининої „шкільної“ едукації автор подає тільки одну сценку, як учениці після уложеного плану кокетували молодого вчителя історії. А що до мамці Матушинської, то автор гарно і справді артистично описує єї читанє. Подамо сю сценку єго оповідання в цілости, — се може найкрасший єго уступ, котрому не бракує сатиричної соли, хоч, звісно, що до єго оригінальности можна би поробити деякі застереження і хоч іронізуючи автор звичайно попадає не там, де би треба і іронізує над такими річима, над котрими зовсім не слід би іронізувати.

„Добродійка Матушинська нині „читала“. Її уважливий муж власне прислав їй цілу купу Нашого Слова, що виходило у Львові і уважало ся за дуже поважну часопись. То-ж добродійка, вибравши догідну годину, узброїла ся в окуляри і поспішила покористатися уважливістю свого мужа. Як досвідчена в світі жєщчина пані Матушинська приступала до грядучої приємности не прудко, легкодушно, але з певними думками. Вона ясно здавала собі справу з того, здавало ся би, так маловажного факту, що муж прислав їй духову поживу. Вона цілком по філософськи відкрила в сїм одино кїм явищу сїстему, спосіб мисленя протопопи, єго погляд на неї, єго жону, і була з сего задоволена. Пані Матушинська хоч і не одушевляла ся Нашим Сло-

вом", та не взяти его до рук, се було для неї те саме, що для народу нехисноване в нових свободномисленних установ (1).

"Але воно завсїгда так буває, що людської душі ніколи нічим не задоволиш. Лишень пані добродійка взяла до рук одно число часопису, і радість її минула ся. На добродійку нараз дихнула знайома їй части, чорна, бездонна нудьга з поміж дрібно задрукованих листків Нашого Слова. Вона зачала читати вступну статю під заголовком „Наші кривди“. Перечитала перше реченє, замогла друге, навіть і третє, але позаяк їй довело ся трохи задумати ся над одним якось незрозумілим словом, то стало ся таке, що загубила точку і не анала, де стала. З незадоволенєм сконстатувавши такий зловіщий знак, добродійка обережно перегорнула листок і трохи немов з трівогою подивила ся на другу сторону з гори аж до долу. Тут з приплесканими черенками, немов зажурина, переповзла „допись“, там немов поспішний поїїзд мигнув „політичний перегляд“, і пані добродійка з довірем обернула ся до „новинок“, що рясно розсипали ся на третій стороні.

— А, тут уже певне буде щось цікавійшого — подумала читачка і прудко оминувши „особисті вісти“ та „іменованя“, стрітила позором товстий чорний рядок „Зі язики говорять...“ — Ау, що вони говорять? — усміхнула ся добродійка, направила окуляри, погладила чпчик і підняла часопись до світла. „Злі язики говорять, що звїстний Перевертанський лишень тому став радником, що писемно з'обов'язав ся вислугувати ся декотрим міродатним особам. На се є отсі докази...“ — Ох, Господи!... зітхнула пані Матушинська, не бажаючи переконати ся о правдивості страшного донесеня. — Як вони нікого не шанують! — подумала вона і вже майже без надії переглядала часопись далі. Аж тут немов спасенна стеблина тихо запросила єї до себе мила новинка „Дуже цікаві вісти“. — Ну, нарешті! — зітхнула читачка. „Дуже цікаві вісти доходять до нас з Києва. В однім з тутешніх архівів знайдено нові документи, що кидають деяке світло на особу автора так званої Несторової літописи...“ Добродійка з повною резигнацією згорнула часопись і розсіяно подивила ся знов на першу сторону. Позір єї машинально пробіг по блискучому напері і цілком мимохіть опинив ся під лінією, де красувався незавважаний нею фейлетон. „Матеріали до дослідів над походженням слова „струк“, з увагою особливо на язики литовський і санскритський. Написав один з двох. Десяте продовженє“. Добродійка вже давно не змагала ся з долею; єї позір сумовито посував ся по немилосервних буквах, точках і протинках. А ті букви, точки і протинки зачали тягнути ся безконечною лавою, та такі тверді, мовчазливі та сумовиті, немов ті діди, що бувало тягнуть ся шляхами до Сучава... Добродійка побачила, як вони оживили ся, заворушили ся, і немов знеохотїлі зачали протягати ся, хитати ся, а нарешті хилити ся ніби на снопочинок. Небавам стало тихо, вони задрімали, а з ними й пані добродійка. Вона прокинула ся однак, коли почувла, що „Наше Слово“ в неї випало з руки. Добродійка Матушинська ще встигла вхопити часопись, котра помаленьку зеувала ся по спідниці, і поклавши єї зневажливо на стіл подумала: От, Богу дякувати, що я трохи задрімала!

Автор очевидно думає, що він дуже йїдко заїронізував над часописом „Наше Слово“. Та нам вдасть ся, що для людини, у котрої

нема ніякісіньких духових інтересів, котрій по над силу — перекогти три речення і задумати ся над одним троха незрозумілим словом, навіть „Дзвінок“ і „Бібліотека для молодіжи“ буде занадто тяжкою і нудною лектурою. Мимоходом додамо, що приведений нами уступ — одинокий в цьому оповіданню, котрий дозволяє встановити дату, коли відбувають ся події тут змальовані. Очевидна річ, що львівська часопись „Наше Слово“, се „Дзло“, а „звісний Перевертанський“ — се Барвінський, а новинка про те, що він став радником, то є членом Ради шкільної краюєвої, вказує на добу упадку т. зв. нової ери а початку т. зв. нового курсу. Коли б не ся подробиця, можна б було подумати, що річ у оповіданню діє ся в 80-тих, 70 тих або навіть 60-тих роках.

Нам лишає ся ще сказати пару слів про ті персонажі Галіпового оповідання, що виходять із звичайного круга его обсервації та про те виведені автором певно не без якоїсь глибокої думки, правдоподібно для того щоби показати Чернівці якимсь огнищем, де здибають ся інтелігентні люде з усіх закутків України-Руси, де стикають ся з собою на нейтральнім ґрунті різні погляди і напрями, які існують серед руської інтелігенції. У одному автор має рацію: ґрунт тут справді нейтральний, бо тутешні інтелігенти, навіть молоді, як ми бачили, не то що не мають ніяких політичних поглядів але навіть не мають того, що є основою для всяких поглядів, не мають характеру і виробленого морального почуття, не мають загалом ніяких духових змагань. Ґрунт дійсно нейтральний, але таким самим нейтральним ґрунтом була б і пуста пустиня. А може ще й ліпшим, бо там не було б даних для такої чи іншої політики, а тут виправді даних позитивних також нема, та за те є величезна купа деморалізації і глибоко вкоріненого цинізму.

Автор рисує нам дві такі чужосільні, вахожі на буковинський ґрунт фігури і обі виходять карикатурами. Одна фігура, се Волиняк Горчонков, що під впливом буковинської компанії робить ся Гірченком. Припадково зайіхавши до Черновець він попадає в веселу авторову компанію, щоби дістати буковинських пісень; чи дістає їх, про се ми не довідуємось. Кумедний собі чоловік, той Гірченко. Живучи на Волині і бувши інтелігентним чоловіком він навіть не чув нічого про українофілів. Загалом він в розвою духовім дуже недалекоий, бо навіть піяцко-фразеологічні гасла Галіпових геройів для него незрозумілі, та за те їх піяцко-буршівська практика „надзвичайно притягала його до себе“ (47). Автор, не почуваючи глибокого комізму ситуації, ось як характеризує душевний стан Гірченка на другий день его знайомости з Буковинцями. Сцена, розуміє ся, йде знов у шинку.

„Гірченко нині чув ся трохи інакше в товаристві нових знайомих. Від учера він став значно уважнішим на бесіди студентів. Нині він звичайно сидів, сперши ся ґрудьми о гранку стола і ловив кожде слово, що виходило з уст сего або того студента. Гірченко прудко цілком освоїв ся з новими знайомими. Щось надзвичайно рідного дихало в сім товаристві, щось подібне до почуття приналежности між братами, але о стілько сильніше, що в купі з тим будили ся пориви до чогось(?), будила ся якась(!) певність і відвага. Гірченко всі свої теплі чутя, не з'ужиті доси, віддав громадці молодих людей і прудко став їх завзятим(!) другом. Він уже зрозумів, що сі хлопці, що вели безжурне, легкодушне,

майже бурлянке жите, бажали добра для так добре ему знакового і лю-
бого предмета, для того просторіког, безпомічного народу, на котрім
так і роїли ся різні мимуреси і печенержи. А проти сих Гірченко
з охотою готів був обернути ся, ще й як! (Ото власне, що не знати,
як!) Волиняк все завзятіше підкручував свій довгий, чорний, козацький
вус, думаючи таку думу. Він відчував, що нові знайомі зробили на не-
го велике вражіння і завважив, що дістається під нові впливи. І хочай
сі вражіння та впливи ему видавали ся дуже гарними(1), то обережний
Гірченко все ще не піддавався їм безумовно. Не менше про те рішив,
що хоч би сам не мав стати таким як отсі молодики, то все таки за-
всігди би сказав: „Се порядні люди, я свідок на те!“ Він поспішив ви-
разити ту прихильність відпідними словами, і виразив єї дуже коро-
тко. Взявши склянку в руку, спершу мовчки чокнув ся з товаришами,
заворушив ся і сказав:

— Дай вам Боже здоровля! Випиймо!

Справді трудно й здумати гіршу карикатуру, як сей Волиняк, ко-
трий мусить аж до Черновець йїхати, щоби почути про українофілів
і у котрого не стало навіть на стілько глузду, щоби зрозуміти, що ті
молоді люди, „що ведуть безжурне, легкodusне, майже бурлянке жите“
в хвилі, коли там по селах народ пропадає в голоді і темноті, що про-
пивають гірко зароблені тим народом гроші і хоч ніби студенти, день
і ніч волочать ся по шинках і піяцкі гасла знають далеко ліпше, ніж
яку б не було науку, що ті молоді люди — не порядні люди, а сміє,
дрантє, кандидати на підляків, лизунів, неробів та кар'єристів. Дуже
вже непочаті мусіли бути єго чутя, коли він від разу міг віддати йїх
бодай в малелькій часті таким ледарям.

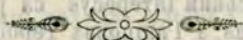
Друга фігура, з котрої автор таки назмисно схотів зробити кари-
катуру, се зайїзжий Галичанин Тухольський. Автор пробує показати
в нїм чоловіка з ідеями, і очевидно се йому не вдає ся, бо у самого
автора нема в запасі ніяких ідей, котрі б він міг приписати сему „ра-
дікалови“. Д. Галіп очевидно дуже мало знає круг ідей галицьких ра-
дікалів і для того заставляє свого Тухольського верзти нісенітницю
і робити дурниці, щоби тільки він виглядав не так як люди. Він ін-
тродукує його завзятою тірадою проти — історичних образів“ та
проти цілого способу трактованя історії як подій „не людей, народів,
а бездушних кукол, честолюбних та кровожадних „знаменитих людей“
(16), як коли б знамениті люди не були також щось найменше людьми.
В дальшіх розмові Тухольський згадує про те, що хотів би й тут розпо-
чати „культуру праці“, та не говорить про неї нічого докладніше,
а тільки все „балакає, все посмішкує ся і поправляє окуляри“ (17).
Крім посмішкуваня ми довідуємо ся, що він чимось причасний до „львів-
ських та жєневських книжечок“ привезених до Черновець для розпо-
дажі. Які се книжечки — невідісно, та Тухольський упереджує, що „йїх
власителі в Галичині не бувають преміювані“ (19). В яких відносинах
стоїть Тухольський до тих книжечок — не знати. Раз автор каже, що
йїх привіз Самсонюк (19), а потому виходить, що ними головню зани-
має ся Тухольський і задля них приїжджає до Черновець (107). Далі
довідуємо ся, що Тухольський інтересує ся робітницьким товариством
у Чернівцях, а коли жаден з Галіпових героїв не вміє йому про таке

товариство нічого сказати, він іде „до ратуша“ (чому не до поліції?) питати ся про него, та ідгам його викидають. Се остатнє вже по просту глупа авторова брехня. Можуть собі Чернівці бути варварським містом, але інтелігентного чоловіка, навіть коли він прийде до ратуша і попросить о яку інформацію, не викинуть. Д. Галіп знає очевидно тільки шинки і знає, що коли там не заплатиш за випите, то буває так, що тебе викинуть. Але ратуш не шинок.

Про Тухольського довідуємо ся далі, що він не любить понів а радше людей в рясах, бо коли (ст. 20) він тікає з товариства, до котрого входить се інарист в рясі, то пізнійше той сам чоловік в світським убраню йому подобає ся і він зараз догадує ся, „що ви хочете пристати до звичайного, робітного люду, значить ся, у вас є ретельні наміри“ (40). Як бачимо, по інтенції д. Галіпа Тухольський не стілько радикал, скільки звичайний претенсіональний дурень. Зовсім в тій самій ролі, без дійсної потреби він виступає і при кінці оповідання; прийшовши чорт зна чого до Черновець він в подорожнім убраню заходить на вечерок з танцями, поховзнувши ся паде на середині салі і валить в ніг танцюючу пару, а потім в тіснійшій кружку вдаряє на фракці та дорікає Русинам, що не підпирають своєї літератури. Як бачимо, радикал не аби який і як би не ті мігичні „худенькі, любенькі, розумненькі книжочки“ (40), з котрими возить ся Тухольський, то можна б подумати, що се такі буковинського плеканя дурень. Тільки те, що він інтересує ся книжочками, чинить його неподібним до всіх Буковинців; врештю его балаканє і его поступки нічим не нагадують нам звисних типів галицьких радикалів.

Ма може троха за довго зупинили ся при Галіповім оповіданю. Та ми вчинили се навмисно. Оповідання з життя інтелігенції, а особливо молоді, у нас поки що рідкість, а в Буковини ще й більше. При тім автор будь що будь оповідач талановитий і писательську техніку виробив собі не згіршу, а при тім обсерватор добрий, хоч для дуже тісного обсягу явищ. Нічого лекшого, як абути такого автора загальниками, сказати йому коротко: тобі, чоловіче, треба ще чимало вчити ся, думати, бачити і пережити, треба крім техніки виробити собі ще й розумінє життя і его явищ, піднести власне чутє, власні сінпатії і вподобаня на вищий, загально людський рівень. Легко се зробити, та що з того? Публіка прочитає і скаже: мудро сказано. А автор прочитає і скаже: „темна вода во облаці“. От тим то я думав, що ліпше прислужу ся і публіці і авторови, розжовуюча свій загальний суд, демонструючи його подрібно, розбираючи се хоч і слабе оповіданє на его складові часті, немов роблячи з него ряд анатомічних препаратів, на котрих ясно видно всю его внутрішню будову. Надіюсь, що публіка за те на мене не прогніває ся, а може й сама привикне в подібний спосіб вдивлювати ся глибоше і в беллетристичні твори і в саме житє. А чи скористає що з моїх уваг автор, чи може (як се у нас буває), відкине їх з обуренєм як особисту образу, про се міні байдуже.

Іван Франко.

Вісти з Росії.

Царська коронація в Москві і катастрофа на Ходинських полі, де згинуло, як говорять, около 6000 людей, отсе головні факти російського внутрішнього життя за минуле півріччя. Факти ті можуть мати свої глибші наслідки. Коли доси може хто надіяв ся, що цар Микола II. добровільно зрече ся частини своєї ніби неограниченої влади, т. є. на ділі схоче від чиновництва перехилити ся троха на бік земства і народа, то коронація і виданий для неї маніфест переконали їх, що се ілюзія. Маніфест по призначенні пільги економічні не дав ніякої прямої пільги тисячам інтелігентних, найкрасших людей російських, засуджених чи так таки адміністративно загнаних у безвісти за погляди та змагання політичні. Таких людей поставлено в маніфесті нивше від звичайних розбійників та дугогубів.

Та про те треба сказати, що скажений тиск на всяку свободну думку, яким визначувано ся царюване Олександра III., тепер якось сам собою змяк, немов анеміг ся. І разом з тим ми бачимо серед російської суспільности певний підйом духа, певний зріст думок ліберальних і змагань до встановлення більше цивілізованого, більше відповідного до потреб людности, більше розумного порядку в Росії, ніж теперішнє безголов'є. Свідчать про се не тільки адреси деяких земств, подані цареві при його вступленню на престол, але також деякі публікації, що виходили за границею, очевидно також за почином деякого сміливого з земців. У нас під руками три такі брошури, видані в Женеві на російській мові. Перша має титул „Голоса изъ Россіи, выпускъ I. С. Мирный, Адрессы земствъ 1894—1895 и ихъ политическая программа“. Розібравши адреси Тверського і других земств, що були подані цареві 17. янв. і викликав з его боку памяту відповідь про „безмысленныя мечтанія“, автор передає важніші місця з адреси Чернігівського земства, що зложена була вже по тім факті і ще ясніше від попередніх висказала потребу автономії земств у справах місцевих і в виборі своїх функціонерів а також потребу сильної охорони закона для народного життя, значить, скасування адміністративної і чиновницької самоволі. Далі земство підносить важність явности в справах публичних і домагає ся виконування того права, яке надано дворянам статею 135 в IX. томі Свода законів — обертати ся безпосередно до царя. Далі автор розбирає царську відповідь на земські адреси з 17. янв. і підносить її абсолютну неясність, яку найліпше доказує факт, що за день по проголошенню тої відповіді „Новое Время“ написало, що царська відповідь по своїй суті зовсім не суперечить домаганням земств. Підносячи далі ту думку, що земські адреси не були властиво проявом конституційного руху, не бажали обмежувати царського самодержавія, а тільки хотіли обмежити адміністративну самоволу, автор брошури запевнює, що в царській відповіді вся інтелігенція російська побачила не вираз поглядів самого царя, а прояв волі бюрократії, що держить царя під своєю опікою. Далі автор старанно розбирає і розвиває ті постулати, які висказані були в земських

адресах і кінчить запевненням, що „помимо всіх тисків з боків у Росії все таки виросла суспільність, що вже готова жити свідомим життям“, і, значить — таким чи іншим способом вона мусить добити ся собі відповідного признання в краю.

В другій брошурі „Первая царская рѣчь“ маємо в прилозі надруковані повні тексти адресів Курського, Орловського, Новгородського, Тульського, Тамбовського і Чернігівського земств, а з початку рефлексії невідомого автора з приводу звісної царської відповіді на ті адреси. „Перед царем дві дороги, — так кінчить він свої уваги: або йти з народом опираючи ся на його вольнім голосі, на праві, на законі, а вірою в людей, а вірою в будучину краю. Друга дорога, се старий, утоптаний шлях, котрим іде опричинна з усіма її огидами, власть, що дусить думку і слово, стан облоги. кастовість. Сім шляхом ідучи самодержавіе або занівечить увесь край або — само себе“.

Третя брошура — „Открытое письмо императору Николаю II“, підписане коротко „Русскій“. Як нам говорено, таких явних листів перед царською коронацією кружило по Росії де-кілька, один навіть мав на собі підпис гр. Л. Н. Толстого, хоча, розуміється, не був написаний сьм писателем. Лист видрукований у Женеві не визначається особливою новістю ані смілістю думок ані ефектовним викладом, та проте є в ньому дещо гідне уваги. Схарактеризувавши теперішнє самодержавіе як необмежену власть чиновництва не тільки над народом, але й над царем, автор доказує, що всі торжества коронаційні буд ть карикатурою дійсних торжеств. „Горожане прибирають і ілюмінують дома, бо сьм бюрократія міряє їх лояльністю; депутати складають дари, бо їм заборонено з чим іншим являти ся (з петиціями, адресами); пані купи кричать ура, але вони наслані на те, щоби зобразити радість народа, котрий зовсім не радується; в тих купах стілько полеребраних поліцаїв, що й других людей; міліони, що підуть на коронацію, видерто з найбільшою брутальністю від уст народа, а той народ не має можности проти брутальности запротестувати і виявити отверто свою гірку долю.“

„Всюди можна зі злом бороти ся, — говорить автор, — лиш у Росії зло признане офіціально добром, а виступати проти него значить бути зрадником держави. Бюрократія дусить найменші обяви самостійної думки. Обсяг діяльности судів присяглих зовсім стіснено; в земства впихають як найбільше вишкемнілої шляхти, щоби в усякім разі мати перевагу, а надто діяльність тих земств піддана під власть губернаторів. Мужики віддані на ласку і неласку урядників; школи, просвітні товариства, книгарні, редакції як найбільше стіснені. Тисячам заборонено безпечляційно всяку діяльність педагогічну; сотки просьб на видане журналів звертають з відмовою; існуючим журналам не вільно відслонювати правди, коли бажають і дальше існувати. В Росії переслідують за думку і за віру; в Росії тюрми гідні середніх віків; в Росії є адміністраційна висилка, що губить тисячі невинних людей — а про все те не можна в Росії говорити.“

„Довкола царя скупили ся самі лизуни, хапуги, боягузи, а люде чесні, діяльні, розумні або не мають доступу до двора, або на висилці,

або за границею, або, що найгірше, вважають ся „неблагонадійними“. Цар лякаєсь тероризму, та уряд гнобить усіх, не лиш терористів. Але щож лишає ся людині, коли перед нею всі дороги для протесту замкнені, крім тероризму?

„На коронацію постягали множество війська і поліції з усіх міст; за те кілька тисяч людей зовсім спокійних але декому нелюбих повганяли з Москви. Коронація буде новим насильством над тисячами невинних, новим додатком до збільшеня загального невдоволення, що легко може вибухнути в великий пожар. Томуж, кінчить автор, уважайте на се все, Государ, і розміркуйте все, коли будете брати на голову дідівську корону!“

Як звісно, віщування автора сповнили ся в формі тисячу разів страшійшій, ніж він собі уявляв. Коронація крім усього того, що вказане в листі, виявила таку неспосібність російської бюрократії до елементарного керування масами, таке недбальство і безглуздя, таку нелюдську безсердечність супроти величезного нещастя, таку силу темноти на дні деспотичної пишноти, що й сім'я родом мусіли врешті отворити ся очи. Про се нам ще прийдесть ся писати, коли зберемо відповідний матеріал а тепер подаємо тут один покоронаційний лист із Чернигова — живу ілюстрацію до слів „Открытого письма“. Ось що нам пишуть:

„Важкі дні коронації нарешті у нас скінчили ся, а з Москви й доси приходять звістки про бали і т. і. Те, що робилось сими днями у нас, робилось по всій Росії, то може Вам цікаво знати, що у нас робилось. Наш „помнадур“ (губернатор) Андрієвський, котрому не дають спати лаври его славетного попередника Анастасьєва, дуже піклував ся, щоби „празднество священнаго дня“ було пишне. Городській думі він наказав дати 150 карб до рознорядку его жінки на угощення учеників гімназіальних. Потім звелів зробити обід для ополченців. „У городській касі нема на се грошей“ — одповіли йому. „Ну, то я пошлю звістку до Петербурга, що ви не хочете святкувати коронацію“. Мусіли достарчити грошей!

„Усі хозяїни одержали приказ пристроїти свої хати; д. 13 у вечері городничий ходив та записував тих, що сміли не послухати наказу. Настав нарешті д. 14. Для сього дня, звісно, вже й церкви були за малі; молебень сировили під відкритим небом біля собору. Не обійшлоь тут без комедій. Начальник тюрми, що повинен був дати ракетною сигналом, трохи з нею поспівав ся, за що його посадили на день під арест. Городовий причепив ся до одного селянина: „Чого не кричиш ура?“ Тай одповів: „Хиба я тобі наймит?“ та ще й луснув того по пиці. У вечері поліцмейстер побив прилюдно городского за те, що хтось равійш ніж слідувало запалив бочку. Усе те дало Андрієвському привід послати по всій Росії звістку, що в Чернигові „восторгъ населенія не поддается никакому описанію“.

„Еге, важкі дні переживали ми, а ще більш важкі почались тоді, коли стали надходити часописі зі звітками про те, як по всіх усядах у Европі шанували сей „великий день“. Як би сей день справляла одна Франція, ми б ще нічого не казали, до єї сервілізму ми вже

звикли, — а то тудиж пошились і Англія і Сполучені Держави і т. і. Якийсь американський кореспондент дійшов до того, що писав; „Я так зрозумів російську історію, що як би не родився в Америці, то бажав би родити ся в Москві“. Est modus in rebus, та тепер дійшло до того, що нема міри славословію, чи краще сказати — сквернословію. Як же інше назвати все те, що робить ся і говорить ся з приводу коронації північного деспота? Польські соціалісти обертаючись до пенітенціарного конгресу в Парижі питали, чи існує ще „правствена Европа“? Отже Европа дає відповідь на се питання, дає його й Америка, та сама Америка, що гордиться розвитком своєї волі. Ми добре знаємо, що загально лаяти Европу і Америку не можна, але все таки сими днями політичне возсуде всего цивілізованого світа виринуло перед нашими очима в цілій своїй повноті.

„Додамо в кінці, як святкували „великий день“ у нас по селах. Ось у Городницькому повіті три земські начальники Жданович, Раєвський і Туманський обов'язали свої участки убрати хати прапорами. Сього мало: вони згодились з продавцями прапора по 7—8 коп. за штуку, а потім продавали селянам по 15—20 коп. І патріотично і корисно! Усюди по волостях повіставляли транспаренти з надписами „Боже царя храни! Веселись Росія!“ Поселити б американського кореспондента, що зрозумів нашу історію, у Городницький повіт під рукою земських начальників! Можеб він тоді ще краще зрозумів нашу історію!

„Д. 19. стали доходити звістки про страшенну катастрофу в Москві. Ви знаєте про неї поки що стількож, скільки й ми“.

Спиряді, чи існує ще „правствена“, свідомо гідності людської, ідейна і свободна Европа? Судячи з того, як прийняла Европа царську коронацію, треба би дуже надумати ся, поки дати відповідь на се питання. Чесна часть преси російської мовчить під тиском цензури, а загранична буржуазійна преса з найбільшою увагою прислухується „до хрюкання офіційної торжествуючої свині“ (говорачи словами Щедрина), подивляючи мимому силу і велич російського деспота. Тільки в радигоди кривь сей туман безмісної брехні прориває ся мов яркий промінь сміле і різке слово правди. Ось і ще один факт того рода. В російських підцензурних часописах з д. 29 мая опублікована була ось яка звістка: „В день коронації одержали студенти петербурського Лісного інституту від студентів висшої лісової школи в Нансі телеграму ось якого змісту: „Вихованці національної лісової школи в Нансі висказують вихованцям Лісного інституту почуте найщирішої сімнаті і вірної дружби при нагоді коронації Его Величества царя“. На сю телеграму відповіли студенти Лісного інституту ось якою телеграмою виславою на французькій мові: „Прийміть, любі товариші, нашу найщирішу подяку за сей новий доказ вашого братерства“.

Як з гори можна було надіятися ся, відповідь вислана ніби то від студентів Лісного інституту, оказала ся безвистидним фальсифікатом, сфабрикованим сервілістичним начальством. Саміж студенти, котрим сею телеграмою запечатано рот, могли тільки за границею Росії і без своїх підписів запротестувати против него листом, написаним до редакції соціально-демократичної „Arbeiterzeitung“ у Відні. Передаємо тут сей лист в перекладі з німецької мови.

„Шановний пане редакторе! Студенти лісової школи в Нансі не-
 реслали з нагоди коронації царя Миколая II. свої бажання студентам
 Лісного інституту. Подібну телеграму одержали ми по смерті Олек-
 сандра III. Ми не маємо чого ані тішити ся коронацією нового само-
 держця ані сумувати по смерті старого, оттим то маємо честь просити
 Вас опублікувати отсе письмо, щоб розкрити помилку, що лежить у са-
 мім факті присилання нам таких чулих депеш. Навіть в мотивах сеї вза-
 імної обміни поздоровленнями лежить уже помилка, котру треба напро-
 стувати. Найліпша часть російської молодіжі не бере участі в подіях,
 що доторкають ся російського абсолютизму. Коли се торжества, то тор-
 жества царя, а що до нас, то вона святкує, бо позбавлена світла про-
 світи, бо не знає, що чинить. При тім голодна юрба тисла ся до ма-
 ніфестацій, щоби захопити окрушки, які їй кипієно в формі добродій-
 ного угощення Катастрофа на Ходинському полі. при котрій, навіть
 по урядовим даням, згбло около 2000 народа, се доказ на те, яку
 притягаючу силу мають ті окрушки. І просвічена часть російської
 молодіжі, для котрої коронація — сімвол абсолютного самодержавства
 і востанок варварських обичаїв, і котра бачить як заховує ся народ
 супроти сего акту, може із за сего тільки почувати глибокий біль.
 А все таки російські студенти відповіли подякою на прийані бажання
 своїх заграничних товаришів. Та нехай же знають наші товариші, що
 російські студенти, як і загалом усі піддані російського царя (не треба
 забувати, що в Росії нема горожан в юридичнім змислі слова, а є тільки
 піддані) находять ся в таких обставинах, що тільки потайно і перед
 добрими знайомими осмілюють ся висказувати думки супротивленні дум-
 кам урядовим. Уряд торжествує, то й народ мусить торжествувати;
 уряд сумує, то й народ мусить тоді плакати і сумувати. Тільки дя-
 куючи таким несприродним порядкам могла вийти відповідь, де виска-
 зано подяку за телеграми надіслані з нагоди царського домашнього
 празника. Ту подяку вложено в уста студентам російським. котрих
 царська коронація стількож обходить, як от смерть шаха. Діректор чи
 якісь другі зверхники вищої школи уложили і вислали сю відповідь.
 А про опозицію навіть подумати годі, бо уряд для непокірних має бо-
 гато гарних сховків починаючи яким небудь місцем адміністраційного
 засланя, а кінчачи казачою Петропавловською кріпостою. Ми знаємо
 по части причини, що спонукують французьких студентів з нагоди ріж-
 них празників нашої пануючої династії слати нам чутиві телеграми,
 але власне се примує нас відректи ся від солідарности з французькою
 буржуазійною молодіжю, бо єї ідеали зовсім супротивленні нашим. Бо
 коли найліпша часть російської молодіжі з великим зацікавленєм зай-
 має ся суспільними питаннями і просто чи посередню бере участь в ре-
 волюційній боротьбі з абсолютизмом та капіталізмом у купі, коли мвогі
 з між неї віддають усю свою працю для робітничької верстви, що по-
 чинає розвивати ся і пізнавати свою силу, то буржуазійна частина
 французької молодіжі, не розуміючи наших інтересів і наших потреб,
 посилає нам сердечні гратуляційні телеграми з нагоди свята, яке обходить
 найчільніший ворог усяких прав, усякого свободного розвою, з нагоди
 празника абсолютизму. І вони навіть не догадують ся, що такі грату-
 ляції в наших очах — кровава наруга. Нехайже отсей лист выяснить

ріжницю становищ, яка заходить між тою частию російської молодіжі, що не рада пасивно придивляти ся подіям, а тою частию французької молодіжі, що не тямлячи ані нашої історії ані потреб нашого часу, кермуєть ся тільки принципами індивідуалізму і шовінізму. Ми хочемо зробити кінець тій обміні чемностей і gratуляційних депеш між французькими студентами а російськими шкільними надзирателями. Від далекої Франції, від французького пролетаріату ми ждемо привіта, та привіт сей не буде окликом: „Нехай жие неволя!“ а окликом: „Нехай жие свобода, рівність, братерство!“ Тільки с таким окликом на устах ми поєднаємо ся не тільки з Францією, але і з усіма народами світа, бо дух шовінізму і негідливости чужий тій суспільній верстві, з котрої долею сполучена й наша доля. Підписано: Група студентів Лісного інституту в Петербурзі“.

Як ілюстрацію до гірких слів отсеого листа про російські університетські порядки ми приводимо ще дві кореспонденції з передкоронаційного часу, де показано, як російські шкільні власти деморалізують молодіж і дусять усякий порив до самостійної, навіть наукової праці коли своїми тупими мізками допюхають ся в ній яких небудь неблагонадежних намірів. Ось що пишуть нам із Ківа:

„З того часу, коли новий університетський устав (1884) понівечив корпоративність професорів та студентів, коли всесильна реакція минулого царювання в Росії опутала всю суспільність, громадський рух між студентами по всіх університетах до останнього часу зник. Особливо се треба сказати про кіївський університет, котрий майже один не прилучив ся до студентського руху, що повстав був по всіх вищих школах і мав на моті протест проти нового устава. Тільки в останні два-три роки громадський рух у кіївському університеті знов починаєть ся, дякуючи ріжним умовам, про які не можна говорити, щоб не нацькувати собак. От про один факт, що служить доказом такого руху, я хтів би довести до відомості читачів. День 19. лютого, коли в 1861 р. скасовано кріпацтво в Росії, повинен бути великим празником для всіх, кому любий прогрес громадськості в Росії. Сей день за царювання Олександра II. справді був всенароднім празником; тільки в реакційне царюване Олександра III., котрого міссією було, здаєть ся, понівечити всі ліберальні реформи Олександра II., сей день перестав бути всенароднім празником, хоча де-де по селах його святкують і досі. От лучча частина кіївського студентства задумала сього року, щоб день 19 лютого був хоч університетським празником і предложила на всіх курсах і факультетах не піти 19 лютого на лекції і таким способом учинити демонстрацію хоч у стінах університета. Честь кіївському студентству, що воно майже одногolosно порішило не піти на лекції 19 лютого і заявити об сій постанові професорам. На всгид кіївських професорів, вони не заявили сімпатії до такої сімпатичної справи (крім тільки двох), але за се дістали великого носа від студентів, бо коли приходили до своєї аудиторії, то заставали єї пустою і volens-nolens приймали участь в демонстрації. Тільки одному професорови пощастило; се професор міжнароднього права Ейхельман. Він застав у своїй аудиторії 5 слухачів із 300 і прочитав одну лекцію. Щоб історія університету не забудла їх провнищ, гідних памяти потомства, то їх треба прокричати

на ввесь світ; се були студенти: Березовський, Билінський, Грозман, Солтан і Хащенко-Наказний. Цікавлучись, чи сиравлі святкуватиметь ся сей день, де-хто зі студентів зайшов на університет і взяв таку повину. Не вірячи, щоб могли нійтись такі демонстранти проти студентської постанови, випадкові гості університету приходили до дверей аудиторії, де читано лекцію, відчиняли двері і побачивши, що тому правда, з пересердя грюкали дверима. Не дуже приємно було мабуть сим демонстрантам сидіти на лекції і проф. Ейхельман сам зміркував, що другої лекції не варто читати... Коли Ейхельман вийшов із аудиторії, його стрічено оплесками і він, повівши носа, втік із університету. Зараз підступили до „пяти“ студенти і запитали їх прозвища; вони й сказали, крім одного, що втік. В той самий день стало відомо всім студентам, як виповнилась їх постанова. З пересердя частину прийнято за ціле і третій курс юристів став „притчею во язицѣхъ“. Щоб знять із себе се пятно, юристи третього курса вчинили суд над демонстрантами і осудили їх на інфамію“. Цевна річ, нещасні молоді люде випуваті, що показали ся безхарактерними супроти своїх товаришів, та всеж таки головна вина тут спадає на безхарактерність і трусливість професорів, що не поважили ся в сьому випадку піти солідарно з молодіжю.

Друга допись, підписана ініціалами Г. В-н, оповідає ось що: „В однім із остатніх зошитів „Ученыхъ записокъ Казанскаго Университета“ знаходимо в протоколах нарад університетського сенату ось який факт. Приватний доцент історико-філологічного факультету при тутешнім університеті д. Фірсов викладав російську історію. Його представлено міністерству просвіти, щоби визначило йому висшу пенсію за его виклади. Міністерство згодилося на просктовану суму, але в своїй резолюції до куратора принисало: „Пан міністер мусить при сьому звернути Вашу увагу на избрану приват-доцентом Фірсовим тему „Історія середньо- і нижне-Волжських крайів“. Такий курс, котрий за предмет історії обирає ті окраїни Російської держави, котрі в своїй минувшині однобічними і бунтівничими проявами противдідали культурній діяльності російського уряду, не надасть ся для викладів і мусить бути замінений другим курсом, більше відповідним до програми і вимогів на іспитах“. Зміст сеї міністерської грамоти куратор закомунікував ректору, а сей факультетови. Факультет обернув ся знов до куратора з просьбою — вияснити йому, як треба розуміти пропозицію міністра о предметі викладів Фірсова: чи треба єї зараз виконати і предложити Фірсову ще в сім семестрі (весна 1895 р.) вибрати другу викладову тему, чи дозволити йому тим часом продовжати свої виклади і вказівки міністра прийняти на увагу для будущих часів. На це запитане куратор казанського округа відповів ректору: „Маю честь просити Ваше Високородіє, предложити приватдоценту Фірсову, аби в цім семестрі вибрати другу тему для его викладів“. В такий спосіб Фірсов, котрий як і его батько звісний своїми науковими дослідями з історії поволжських крайів, мусів урвати свій курс.

„З сего факту можно бачити, як російський уряд задушує кожний прояв самостійної думки, кожний порив незалежного чутя, кожду хіть працювати для свого найближшого і найріднішого народу навіть

в найскромніших наукових формах. Він хоче підвести все під одну мірку, під один шаблон, усе з'асімілювати і зцентралізувати. З науки він хоче зробити казенне учіння, а з почуття спільності з народом державний патріотизм і чиновницькі добродітелі. Він не хоче допустити жадного жита на провінції; все мусять горіти любовою до Петербурга і Зимнього Дворця, палати думкою про „велику неподільну Росію“ і бачити свій ідеал в позбавленню себе всякої індивідуальності і характерних примет.

„Та уряд дуже помиляєть ся — додає наш кореспондент, — коли думає, що досягне свою ціль. Натиск викликає противдільне. В Росії тепер є всі умови для того, щоби така діяльність російського уряду викликала противлежні результати. З „областных стремлений“ повстане сенаратізм, з любови до свого народу повстане не тільки ненависть до уряду, але і до всієї держави, з федеративної думки народить ся охота до відірвання свого краю. Все запалає почутем ненависти і пірветь ся до боротьби. Любов спотучала тільки невеличкі купки людей, провадили до радикальних революцій, але повільних, відбуваючих ся цілі віки, котрі ми більше привикли називати еволюціями. Ненависть власний революціонер! Вона громадить великі маси людей, пхає їх до боротьби на жите і смерть, вона не знає жадних компромісів і півдогів. Тільки люде патхнені ненавистю зможуть бути правдивими революціонерами, бо ніхто, як вони, не зуміє вмерти за волю“.

Кінчимо свій огляд звісткою про Харківський „український процес“, т. є процес осіб, у котрих найдено українські видання сироважени в Галиччині Д. Тарас Невольа ось що пише нам про кінцець сього процесу:

„Д. 8. березоля (февр.) випущено з в'язниці останнього з гурту осіб, що підпали карі по так зв. українському процесу. Варто нагадати коротко історію сього процесу. Процес сей розпочав ся 1-го мая 1893 р. у Харькові. В ночі під 1. мая російськими жандармами зроблено численні арешти, переважно серед Українців, та також і серед Москалів, при чому в помешканю у де-яких знайдено брошури і книги, заборонені в Росії. Арештовані були отсі особи: д. Русів, д. Русова, д. С. Левандовський, д-р Трутовський, д. Падалка, д. Степаненко; слухачі І. Липа, Заїка, Ширяєв, два брати Штейнберги і Яворський. Надто до процесу приточено ще кілька осіб, хоча вони й не були арештовані, а власне, слухачі Базько-Баскович, Антонович, Стовбін, Булченко, Горяннів, Харченко і др. За місяць по першому арешті був арештований інженер М. Яценко, а пізнійше ще слухач ветеринарії в Дорпаті Байздренко.

„За 1—2 місяці майже всіх в'язнів випущено на волю за великі кавці (1000—5000 руб.); найдовше сиділи І. Липа (9 місяців) М. Яценко (8 місяців); жандарми довго не хотіли їх пустити на волю, бо вважали їх головними діячами сього процесу. Більшість осіб підлягала карі після 250 і 252 точок статута карного. Жандарми і прокуратура обвинувачували їх в організації тайної, протиурядової громади, що має метою — екасування пануючого ладу суспільного і державного жита, а способом до досягнення сеї мети вживає ширеня книжок протиурядових і пропанди ідей. Прокуратура повернула процес на

чисто-адміністративний шлях: він скінчився без суду, себ-то без публичної розправи. Вирок кари в сих випадках (в Росії майже всі політичні процеси кінчать ся в той спосіб) залежить від прокуратора „судебної палати“ на підставі свідомств оскаржених свідків, занотованих попереднім допитом жандармів. Далі сей вирок іде на ухвалу трьох міністрів і нарешті царя.

„В дек. 1894. вийшов такий вирок по сьому процесу: д. О. Русів зівстав увільнений від кари; д-ка С. Русова засуджена на 3 місяці тюрми і 5 років поліцейного догляду; д. С. Левандовський — 6 місяців тюрми і 2 роки поліцейного догляду; д. Трутовський і інженер Яценко — 2 роки поліцейного догляду; д. І. Ліпа — 3 місяці тюрми і 2 роки поліц. догляду; інженер Базько-Баскевич і ветеринар Стовбін — 1 рік поліц. догляду; слухачі І. Антонович і Горянов — по 1 місяцю арешту при наукових закладах (!). Слухач Байздренко підпав під другий політичний процес в Дорпаті і через те вирок кари для него був відсунутий; 8 авг. 1895 р. він був засуджений на 6 місяців тюрми і 2 роки поліцейного догляду. Про решту осіб відомостей не маємо“.

Ми просимо всіх наших прихильників, усіх прихильників вольного слова та свободи в Росії подавати нам звістки про громадське і економічне життя в Росії, а ми радо будемо їх містити в нашій вістнику і постарасмо ся о їх як найбільше розповсюжене.

Spectator.

Політична хроніка.

(Українсько-руське питання в австрійській делегації. Радикальний космополітизм і протест проти угорського тисняцтва; новокурський націоналізм і денунціяція на тов. ім. Шевченка. Пробі організації Русинів і початки акції передвиборчої).

На ширшу європейську арену виступає українсько-руське питання так рідко, що кождий такий виступ варт деякої уваги, навіть коли він такий незручний і нещасливий, як виступ д. Барвінського в австрійській делегації. Отсе вже, здається, третій раз вибирає Коло польське д. Барвінського до спільної делегації, і кожного року він вважає своїм обов'язком забрати голос в справі українській, поставити сю справу, що так скажемо, в ряді справ, котрим повинна зайняти ся також знішня політика Австрії. Дивно тільки, що коли перша промова д. Барвінського на сю тему будь що будь зацікавила декого з делегатів і була обговорювана в газетах, пізніші промови щораз слабше робили вражіння. Чи слухачі отупіли на виводи д. Барвінського, чи виводи ті самі собою такі тупі, що не можуть зацікавити людей? Остатня промова делегаційна сего посла дозволить нам відповісти на се питання.

Ми подаємо важніші уступи з сеї промови, котру д. Барвінський видрукував в повні в своїй „Правді“.

„Найвисша відповідь на промови делегаційних президентів стверджує найприязніші відносини нашої монархії до всіх держав і підносить певне і свідоме поступуванє тридержавного союзу, чим запобіжено заколоту європейського мира мимо орієнтальних неспокойів, а також спільне поступуванє і однодушність в удержанню status quo на балканськім півострові і мирний розвиток міжнародних відносин. Рішучому починові нашого заграничного міністерства завдячує Европа, що дійшло до одноцільного діланя всіх великих держав і тим способом пригашено грізну і в наслідках необчислиму пожежу. Се отже неперечна подія, що тридержавний союз показав ся в середині Європи вельми успішною організацією оборонною, якій завдячуємо удержанє і зміцненє європейського мира. Се мушу з великим вдоволенєм зазначити яко заступник мого рідного краю, Галичини, бо єму особливо потреба супкою для культурного розвитку.

„Найсвітлішою точкою виводів міністра справ заграничних уважаю тверезе розумінє обставин в Туреччині як і се, що міністерство справ заграничних зовсім справедливо не заманює ся можливістю реформ в європейськім розуміню і се ясно висловлює, що Туреччина щораз більше клонить ся до упадку, від якого і найліпші приятелі не зможуть єї відхилити, наполи не забере ся завести зноснійші обставини для християнської людности.

„Вельми основно і ясно виложив міністер справ заграничних у своїх виводах добрі відносини до різних великих держав, а при тім висловив, що й відносини нашої монархії до Росії уладили ся вельми відродно. Непохитне береженє існуючих договорів, залишуванє всего того, що могло би розбудити підозрінє вмішуваня у внутрішні справи держав балканських може розвіяти недовіре до російської політики тим більше, що теперішній володар великого царства а також і керманич заграничної політики російської вважають ся прихильниками мира. Не маю ніякої причини сумнівати ся о щирости мирних змагань сучасного російського правительства, а свободний розвиток балканських держав без вмішуваня Росії в їх внутрішні справи радо повитає кожний щирій приятель європейського мира.

„Однак кому хоч троха відомі внутрішні обставини російські, сей не зможе заперечити, що в російській єсупільности є могутні і впливові чинники, які пруть до рішучих перемін в посіданю культурних народів і держав, явно ворогують проти культури так званого „гнилого заходу“, проти середньо-європейського союзу мирного, а іменно проти австрійсько-угорської держави. Сі чинники, що бажалиб Росії витиснути п'ятно всеросійської держави одноцільної і тому зігхають за давнім середньовічним ладом московським, силкують ся валивати на прилюдну опінію, о скільки вона там може проявити ся, і на урядову Росію. Не буду тут розводити ся про се, якими способами переводить ся там „обрусєніє“ не тільки словянських народностей: Поляків, Русинів, Чехів, але й Німців, Лотишів, Фінів, Вірмен, Волохів і Грузинів. Не думаю також морочити делегацію численними подіями, з яких

можна би вивести ся, що наслідком впливу панславістичних чинників українсько-руська народність у Росії є зовсім безправна, що їй не дано ніякої спроможности культурного поступу, що мова Українців, яких там живе до 18 мільонів, виключена зі школи і церкви, а російська цензура здержує і робить неможливим розвиток українсько-руської літератури. Нехай міні буде вільно навести нечувану подію, що навіть українсько-руських перекладів латинських і грецьких клясиків, словарів і граматик, наукових Записок не тільки не вільно печатати в Росії, але не вільно таких з Галичини впускати до Росії. Се не моя річ ані не місце тут висловлювати свій погляд, яким способом російське правительство зможе виправдати таке поступованє перед лицем Європи при кінці XIX. ст., систему, що змагає до „обрусіння“ всіх народностей і перетворення їх в одноцільну державу. Се вельми сумні обставини внутрішні, що по віки остануть поганою плямою в російській історії і се мусимо полишити розвазі російського правительства. Однак думаю, що се не може бути байдужне ані для австро-угорської монархії і її правительства, ані для свободного розвитку тут поселених словянських народностей, коли для сеї панславістичної системи благотворительний комітет зі своїми філіями і з підмогою всяких агентів веде явну пропаганду письмом і словом, щоби їх приєднати для сеї ассимиляційної ідеї. Се нуртоване спиняє також свободний і самостійний розвиток руської народности в австро-угорській монархії і шкодить державним інтересам. Щоби не далеко сягати, позволю собі вказати на бенкет устроений російською пресою підчас вінчання царського в Москві, де ославлений буковинський газетяр і агент виіс тоаст на злуку з Росією ніби то стогнучих в ярмі австрійським Словян, як се звичали різні часописи. Правительство обовязане отже спинити такі нуртованя, щоби не баламучено прилюдної опінії і народніх мас такими змаганями.

„Однак се будуть лише оберегаючі зарядження, які не зможуть основно залагодити сеї справи і рішучо запобігти лиху. Се іменно спонукує мене хоч мимоходом доторкнути ся внутрішніх обставин нашої монархії, яких годі строго відділити від заграничних. Пособлюване свободного національного і культурного розвитку всіх в нашій гарній монархії поселених народів, заспокоює їх потреб — се засоби, якими можна основно усунути лиху. Можна вправді доволі часто подибати не тільки в часописах і почути на всяких зборах, але навіть у парламентах від поважних політиків погляди, що пособлюване національного і культурного розвитку австрійських Словян мусіло би довести до розділу і роскладу нашої монархії, до витворення федеративних дрібних держав австрійських, які стали би жертвою забатів російських панславістів. Супроти того мушу покликати ся на тверезі погляди видатного австрійського політика Німця, який справедливо доказує, що лише незрілі, неосвічені народи небезпечні для держави. Успіх тридержавного союзу від того залежить, коли не тільки великі народи, але й менші разом матимуть участь у сповненню великої задачі забезпеченя мира“.

Читаючи сю промову сам не знаєш, чому в ній більше дивувати ся: чи політичній недогадливості єї автора, чи недостаточності єго інформацій особливо про Росцію, чи врешті єго вправі в плетеню круглих та пустих дипломатичних фраз. Справді, д. Барвінський поперед усього дипломат. Як він ухитрив ся вдарити на Росцію і рівночасно зробити реверанс не тільки перед російським царем, але навіть перед єго міністром справ вишніх. Д. Барвінський хоче показати з себе великого українського патріота і виводить кривду України перед „європейське“ форум австрійської делегації, хоча се форум яко вплив пережившого себе, скорумпованого австрійського парламенту годі було сим разом уважати компетентним для обговорюваня сеї справи. Та д. Барвінський забажав піймати два зайці: гримнути на Росцію і поклонити ся перед царем, котрого міністер Голуховський назвав був перед тим приятелем спокою і мало що не горячим прихильником Австрії. Очевидно, що такий володар, про котрого компетентні люде (для д. Барвінського міністер, а ще Поляк завжди компетентний чоловік) таке говорять, не може бути рівночасно гнобителем України. І от д. Барвінський звертає свої громи на інший адрес, на адрес Словянського благотворительного общества, зовсім не повинного в тих безглуздох утисках, які тернить в Росції українське слово. Та се товариство небезпечне й для Австрії тим, що-ді ширить свою агітацію в Галичині, а доказом сего — москвофільська партія галицька і тост Купчанка, піднесений буцім то на якимсь бенкеті в Москві. Сказавши правду, вже саме поставлене в однім ряді проскріпції української мови в Росції, москвофільв галицьких і промови Купчанка в Москві (пізнійше показало ся, що Купчанко такої промови, про яку доносила „Neue freie Presse“, навіть зовсім не виголосив) являєть ся радше компромітацією, ніж рекомендацією української справи перед форум Європи. Бо що се за такий великий та культурний народ, для котрого одно, хоч би й півурядове товариство може бути таке небезпечне? Що се за народ, що благає уряд австрійський ратувати його від партії, що повстала в єго лоні, з єго власних дітей, а в тості і одного, хоч би й як впливового журналіста (яким д. Купчанко зовсім не є) бачить факт, про котрий треба говорити перед форум Європи на рівні з відносинами міжнародними? Се не денунціяція, як виразило ся „Дьло“, се тільки доказ крайнього браку такту, браку політичного змислу. Тай до чого йшла промова д. Барвінського? Він бажав бути в гармонії з міністром Голуховським, що величав і царя російського і єго правителство, признавав навіть, що становище Росції на балканським півострові зовсім коректне, хоч власне в остатнім році становище Росції там дуже скріпило ся, а становище Австрії ослабло; д. Барвінський бажав не заперечити ні в чім поглядам нашого міністра справ вишніх і заразом сказати щось таке, що з ними зовсім суперечне, бажав, що так скажемо, пройти поміж дощ. І розуміє ся, пройшов, та так, що з єго промови ані не видно докладно, хтож то властиво дуєть Україну, ані тим менше того не видно, що тут має робити Австрія.

Бо коли не цар нас душить, а тільки який небудь дрібний російський урядник, то найпростіша річ — пожалувати ся цареві на урядника; значить в таким разі українська справа не є жадна міжнародня справа, а якась прогавлена провізорія. А коли найнебезпечніший ворог Австрії не цар з его полками і дипломатами, а Словянське благодетельне Общество з Марковим і Купчанком, то й тут доволі буде розв'язати одно товариство, зробити нешкідливими двох або десять людей — і Україна буде вратована. А коли так, то дивуєш ся тільки, чому се д. Барвінський не промовляв згідно з д. Крамаржем за австро-російським союзом, бо в таким разі лекше було би по добрій волі узискати від царя все те, чого треба д. Барвінському. Тридержавний союз з его колосальними озброєннями і неможливими бюджетами військовими з сего погляду дорога така, як коли би хто входив до покою продираючи дах і проломлюючи стелю, замість війти отвореними дверми. А д. Барвінський власне вважав потрібним розпочати свою промову від звеличання тридержавного союзу, не міркуючи навіть про те, які консеквенції се мусить мати для его національного становища. Бо візьмімо справу з другого боку і запитаймо себе, чи для тридержавного союзу ліпше, чи гірше, коли Росія тисне свої окраїни, руйнує їх, ширить між ними невдоволене? Очевидно, що ліпше, бож очевидно тим способом Росія сама собі підрубуює ноги, ослаблює свою силу на випадок конфлікту. Політика тридержавного союзу вимагала би навіть ширити невдоволене, провокувати переслідування в Росії, хоч би їх там і не було. Для прихильників сего союзу був би д. Барвінський більше прислужив ся вказуючи на такі факти невдоволення з російського уряду в самій Росії, ніж розводячи безцільні жалі на те, що російські жандарми не пускають через границю видань Наукового тов. ім. Шевченка, бож певна річ, що гр. Голуховський сего недопусканя не вчинить предметом ніякої дипломатичної акції. А з другого боку для інтересів тридержавного союзу важно, щоб Австрія була центром притягаючим, до котрого б горнули ся симпатії і інтереси гноблених у Росії народностей. Тут д. Барвінський, коли б був справдішнім відпоручником Українсько-руського народу перед європейським форум, а не вибранцем з ласки Кола польського до австрійської делегації, був би знайшов доволі матеріалу до критики поступування австрійського уряду з Русинами. А коли вже д. Барвінському ніяково було говорити про Галичину, то в Будапешті его українсько-руське серце мало найліпшу нагоду підняти голос на всю Європу на утиск Угорських Русинів Мадарами, утиск, сміло се скажемо, тяжший і більше вбиваючий ніж російський. Чомуж то д. Барвінський ані одним словечком не згадав про сей утиск, не запротестував проти него, не вказав на фальш будапештенських тисячолітніх празників, при котрих і Русини служать бездушною та негідною штафажею?*)

*) Як зауважимо, Мадари так щільно сховали Угорських Русинів, що на виставі будапештенській навіть в відділі етнографічних поминено їх, не показано угроруської хати, стройів і т. д.

Наші новокуреники привикли і доси ще не відвикли називати радикалів космополітами і пострікати їм тим, що, мовляв, у них справи національні завжди на другім пляні супроти справ „жолудкових“. Певна річ, радикали не люблять трубити про свій націоналізм, особливо там, де таке трубіне зовсім не на місці. Та ось два нові факти можуть усякому неупередженому чоловікові показати ціну радикального космополітизму і зовокуреного націоналізму. Голова новокуреників гримаючи в делегаціях на Росію ані одним словом не натакнув про утиск Русинів на Угорщині, а радикали живо відчуваючи кривду національну і економічну угороруських братів завязали комітет, що має обдумати способи систематичної боротьби з тою кривою. Комітет сей взяв у свої руки заініційовану українсько-руською академічною молодіжкою у Львові справу протесту против мадарського тисячолітя. Протест сей, котрого текст друкуємо в „Житю і Слові“, виїде крім сего коштом комітету осібно по руськи, по німецьки і по мадарськи і ми певні, що не лишиться без деякого значіння. Підписи поважних і впливових мужів з нашої інтелігенції з усіх сторін краю показують, що протест сей не легкомудра вискочка, а поважний вираз поглядів наших чільних людей. Ми навмисно не відносили ся за підписами ані до людей, що ставлять себе остерінь від нашого народнього руху, ані до тих, що вважаючи себе одинокими правдивими українськими націоналами неначе взяли в аренду нашу національну ідею. Їм полишаємо повну свободу сказати в сій справі своє слово — таке, яке їм буде до вподоби. Се вже така наша космополітично-радикальна злоба.

А ось плоди щиро-національно-реально-опартуністичної тактики. Недавно відбули ся у Львові загальні збори Наукового тов. ім. Шевченка. На ті збори прибули й черновецькі „реалісти“, проф. Стоцький с товаришами. Богато дечого на зборах не подобало ся їм, не подобало ся й нам, особливо немудрі балакани деяких нечленів, котрі єх те того, що вони вважають себе великими патріотами, почувають ся до обовязку при кожній, даній і неданій нагоді блиснути своєю питоменною мудрістю і рушити концентом. Та про те всі присутні признавали важність товариства, вагу его видань і розпочатої при них наукової праці для нашого національного розвою. Треба сказати, що в товаристві верховодить тепер д. Барвінський, що його вибрано й надалі головою, а коли якась часть голосів була не за ним, то була за проф. Грушівським, котрий політикою не займає ся а проводить науковій роботі товариства. Значить, „реалістам“ (вониж і новокуреники) не було чого злити ся на товариство і мстити ся на товаристві. А тимчасом що діє ся? В кілька день по зборах появляється в черновецькій „Буквині“ ряд статей, ніби то справоздане зі зборів, а на ділі вилив жовчі на „народовців опозиціоністів“ і кінчить ся бомбою, що, мовляв, товариство ім. Шевченка допомагає своїми грішми „Дьду“, котре без тої запомоги давно би вже не дихало. Не входжу в те, чи се правда, чи ні. Автор статей крім одного незручно стилізованого листу о. Стефановича, з котрого при добрій волі можна

би чогось такого догадувати ся, не навів ніякого доказу, а се преці було конечним, коли хоче ся видати суд про часопись, що виходить 15 літ і за той час будь що будь мусіла друкарні заплатити кілька сот тисяч зр. Як кажу, не входжу в те, чи се правда чи ні, а тільки запитаю, які практичні наслідки такої товариської прислуги? Товариство ім. Шевченка тепер стоїть на двох стовпах: один — се друк книжок шкільних, які дає друкувати краєва рада шкільна, а другий, се невеличка субвенція, яку дає сейм і міністерство просвіти. Припустім такий випадок, що в раді шкільній кр. має рішайучий вплив чоловік неприхильний руському національному розвоєви, що той сам чоловік має також важний голос при уділюваню субвенцій, і що той чоловік чекає тільки на спосібність, щоби Русинам чим небудь по своєму прислужити ся. Чи така відомість, така майже ні на чім не основана сплітка для сего чоловіка не може бути тою пожаданою нагодою? А що, коли сей чоловік прочитавши сю відомість у „Буковині“ закличе голову тов. Шевченка до себе і скаже йому: „Мій пане, ми хотіли допомогати ваш рух науковий, давали вам субвенцію і друк книжок шкільних, а ви замість сего нашими грішми підпомагаєте орган політичний! Без сего ми можемо обійти ся і я постараю ся, щоб вам одно й друге відібрано; найдуть ся такі, що се візьмуть і ще в руку нас за се поцілують“. І що буде, коли сей пан сповнить свою грозьбу і товариство Шевченка опинить ся без фондів, а „Дьло“ помимо того не впаде? Чи сей автор пошкодить опозиціоністам, чи своєму власному таборови? Так то виглядає „реальна“ політика подіктована особистою злобою та амбіцією. Не забувайте, що так воюють люде, котрі вічно дорікали і дорікають радикалам, що вони в боротьбі безоглядні і в критиці острі. Так, радикали виступають остро і різко, але в справах принципіальних; натомість в персоналіях вони дуже здержливі. Новокуреники власне протилежно: принципи у них темна вода во облаці, але в справах особистих, де когось можна нашкодити, напсувати, наробити клопотів, тут вони смілі і безоглядні. А привикши до такої тактики на других, вони — не диво — часом влучають по лобі й своїх, а тепер готові доїхати кінця й самому товариству ім. Шевченка.

Коли наші новокуреники таким способом „помаленьку та безпечно рачкують до своєї високої цілі“, то народовці-опозиціоністи під проводом д. Романчука, що скажемо словами Помяловського, „дупають по пути прогресса“ і захожують ся організувати всю східню Галичину до живійшої праці. „Народна Рада“ у Львові на кількох засіданнях обговорювала і ухвалила плян устроювання віч по провінції. Плян сей, уложений д. Романчуком і одобрений виділом, розіслано по провінції. Слідом за сим пляном ухвалено другий плян — організації партії, опертий на встановлюваню мужів довіря по повітах. Справа виборів до Ради державної займає очевидно увагу всіх партій: в перших днях юля відбула ся в тій справі нарада львівських новокуреників, обговорювано єї також на виділі „Народної Ради“. Партія радикальна певно також скличе нараду своїх мужів довіря, щоб порозуміти ся що до будущої

акції виборчої. Тимчасом радикали, вірні своїй політиці, замість радити та дебатувати в тісних кружках інтелігентів, розпочинають агітацію між народом. В роковини смерті Драгоманова відбуло ся в Коломиї віче сполучене зі зборами Народної Волі, а в слідууючу за тим неділю мало відбутися (та задля слоти було відложено на суботу д. 11. с. м.) в Перемишлі радикальне віче під голим небом. Кілька віч скликаних радикалами заказали власті, та за те в центрах радикального руху, особливо в пов. перемиськім відбувають ся ненастанно довірочні збори селян, а селянський комітет перед-виборчий, завязаний ще перед Великоднем, працює помімо трудно-стей з боку властей політичних і автономічних. Не даром репрезентанти тих властей, особливо наші „автономісти“, голосно домагають ся скасування конституції для перемиського повіту! Як обяв живійшій діяльності радикалів мусимо занотувати появлене „Громади“, часописі наукової і політичної для селян, видаваної в Коломиї д-ром К. Трильовським, і „Хлопеської бібліотеки“, видаваної при „Громадськім Голосі“ у Львові. Перший випуск сеї бібліотеки, що коштує 2 кр., містить статейку „Страйк чи бойкот?“ Перший наклад в 1500 примірниках розійшов ся до тижня майже весь.

Ів. Франко.

Критика і бібліографія.

XIII. Українські пісні на московських жорнах.

Недавно появил ся накладом знаного видавця музикалій И. Юргенсона невеличкий збірник В. Соколова: „25 малоросійскихъ пѣсень на 4. голоса“. Видане, нема що казати, чепурненьке і з кожного боку цікаве, почавши від самого „предисловія“. Ось слова автора: „Къ предлагаемымъ здѣсь Малороссійскимъ народнымъ пѣснямъ подведены русскія слова, взятія большею частью изъ Русскихъ народныхъ пѣсень. Это сдѣлано въ видахъ большаго удобства для поющихъ, такъ какъ большинство изъ нихъ не знаетъ Малороссійскаго языка, а потому при исполненіи Малороссійскихъ пѣсень и романсовъ произноситъ слова совершенно неправильно, и вообще затрудняется пѣть на этомъ языкѣ“. Не згадуючи вже про те, що завдяки трудови д. Соколова чекає українську пісню велика честь, коли від тепер стануть єї співати навіть ті, що „вообще затрудняются пѣть на малороссійскомъ языкѣ“, — ми справді мусимо дивувати ся великому розумови автора, що замість старати ся о вірні переклади наших пісень на великоруське, що коштувало би чимало заходів, він придумав такий простий і легкий спосіб, щоби соромливим співакам прийти до

помочі. Д. Соколов зовсім не мав потреби оглядати ся на те, що текст і мелодія становлять в пісні народній один нерозлучний організм, — томуж він просто під мелодію українську заводить першу ліпшу пісню великоруську або яку небудь фабрикацію стихотворну, і все виходить „благополучно“. Правда, — часами таким насилу зведеним мелодіям і пісням не дуже то добре у купі живеть ся, та се дрібниця неварта уваги композитора.

В своїм великодушю помістив шан. автор попри великоруських також оригінальні малоруські тексти. Вони записані з великою старанністю і справді єуть дуже оригінальні та інтересні особливо для лінгвіста. Думаємо, що не від реї буде тут подати деякі взірці мови із збірника д. Соколова:

За щожь мене муженьку бьешъ, за якія винки?

Чи я тобі не напиряла за раз два почвинки? (ст. 17)

або: Ой радаб я козаченьку

Тебе на ночь пустыты,

Кругомъ ходять компанейцы,

Да хотятъ насъ злобыты... (ст. 13)

Між інчими текстами малоруськими містить ся в збірнику Соколова ось яка перла української поезії народньої:

1. Чи якъ кому виноватъ, за що погибаю,
Нигдѣ отъ злыхъ чоловѣкъ покоя не маю?
Ненавидятъ, гонятъ, бьютъ, живцемъ пожирають,
Якъ ястребы на бидную пташку нападаютъ.
2. Люты ярости огнемъ пылають безъ мира,
И митають ся на мя, якъ лютыи звыры!
Ни скрытыся не могу, ни явно прожиты,
Явно гонятъ и впійя (!) бьютъ, підкладають сити.
3. Не можъ кому борониты, никто ни ратуєть,
Плачу, воплю и рйдаю, да никто ни чуєть.
За щожъ гонють, за щожъ бьютъ, якая причина?
За то гонють, за то бьютъ, що я сиротына!
4. Боже мой! єдине Ты пичальнымъ утиха!
Возри на мя сиротыну, избавъ сего лыха!
Ты самъ выдышъ, на меня противны навиты,
Изволь мене у себе отъ ихъ злобы скрыты.

Хоча сеся пісня народня просто поражає нас своєю мистецькою формою і глибоким ліризмом, — ніхто, думаємо, не стане сумнівати ся про її народне походженє. Хіба геніяльний поет зумів би так переняти ся духом поезії народньої, так мистецько наслідувати дікцію і кольорит пісень народніх, щоби втяв таку штуку. Сей здогад був би впрочім зовсім неумістний супроти того, що пе-

реглядаючи збірник д. Соколова, ми на кожному кроці маємо нагоду підмити його незвичайний хист та велику обережність в подаванню матеріалів етнографічних. Додати годить ся, що мелодія до сеї пісні єсть такою широко народною як і слова. Над одним лишень можна би ще сперечати ся, а іменно, в якій області етнографічній малоруського населення записав С—в сею чудову пісню народню? Шуканє за варіантами на ніщо тут не придасть ся, бо пісня сеє, о скільки нам відомо, перший раз появилася в збірнику Соколова. Судячи по прикметам мови чисто народної, ми догадуємо ся, що вище наведена пісня походить із тих околиць малоруського краю, де процвітає один із найкращих говорів руських, т. зв. „язичіє“, т. є. деє з поріччя Полтви. Якою дорогою дійшла сеє пісня до рук шан. збирача, се буде мабуть тайна котроїсь із тих твердинь руськості, що стоячи на засаді пурізму мовного друкують свої видавництва найчистішим „язичієм“. Гіпотеза наша може надто смілива, але й не безпідставна: се признати мусить усякий, хто займав ся хоч трохи руською діалектологією.

Не менше інтересу представляє збірник Со-ва також під зглядом музичним. Шан. автор подав нам вправді пісні по 10-тий і 20-тий раз перемелочені в давніших збірниках Ђдлічки, Коціпінського, Рубця, Мертке і других — але не в тім діло: головна вартість сего збірника лежить в оригінальнім обробленню сих знах пісень, в новім освітленю, яке падав їм автор через свою гармонізацію. Із сміливістю властивою геніяльним індивідуальностям звертає автор із битого шляху традиції, шукаючи нових просторів своєму талантові. А то собі Німці та Французи новидумували якісь дивоглядні теорії, що треба, мовляв, стерегти ся в гармонізації рівнобіжних ходів октавами і квінтами, бо вони, мовляв, дуже немилі вражають музикальне вухо... Бредня! Німців се немилі вражає, бо німецьке вухо хорє, поцсованє гнилою культурою заходу! Не для Німців же писав д. Соколов, а для тих, бачите, що мають ще здорові вуха, що „затрудняються пѣть на малоросійскомъ языкѣ“, як зазначив він виразно у своїм предисловію. Шан. автор не дав ся збити з пантелику ніякими теоріями про гармонізацію: на перекір Німцям він поводить ся з необмеженою свободою супроти рівнобіжних квінт і октав, знімаючи із них незаслужену анатему. Нема одної пісні в його збірнику, де би він не задокументував своїх неустрашених, свободолюбивих поглядів на гармонізацію: суть однакж місця, де автор геніяльними помислами переходить всяке ожиданє: він просто горі корінєм вивертає дотеперішні заскорузлі погляди на ходи гармонічні (пісня 4-та, 2 послідні такти, піс. 25, такти 5—6, ціла піс. 17). Дві пісні, т. є. 5 і 8 згармонізовані способом діатонічним, але не тому, щоби сам автор мав потребу руководити ся якимиись принципами в гармонізації, лишень через те, що тісамі піснями точнісенько так само згармонізовані в збірнику Рубця (ст. 6, 40); велику точність і докладність в копіюваню гармонізації Рубця показав шан. збирач ще й при піснях 9тій і 11тій (Руб. ст. 76, і 22) і се мусимо також піднести як одну із визначніших прикмет його широкого таланту.

Ми заговорили ширше про збірник д. Соколова не лиш тому щоби зазнайомити нашу громаду с тим знаменитим, наскрізь оригінальним трудом, але щоби також показати, що пісня народня, та ще до того українська — се вже надто низька сфера для широкого и оригінального таланту д. Соколова: час ему злетіти у вишні простори, в незнамі ще доси світи штуки, чого ему від серця бажаємо, ще й поспішати ся радимо, бо час на часі не стоить. За гармонізоване укр. пісень народніх нині вже перший ліпший музикант бере ся, томуж і шкода, щоби такі великі таланти як д. Соколов на сій роботі свої сили марнували.

Ф. К.

ОЛЕКСАНДЕР КРИВКО.

(Посмертна оповістка).

Часом серед одноманітно - нудних та непривітних обставин нашого буденного життя з'являть ся світла, чиста істота, що вже самою появою своєю прикрасить ті обставини, викличе у всіх тих, з ким вона здібаєть ся, бадлорість, віру в щось вище, надію на ліпше. Не марно проживе вона свій вік. Скрізь де вона ступить, там лишить по собі на віки нестерпний слід, пролле світло правди і любови. Про такі істоти сказав поет, „що вони не створені для світа і світ створений не для них“. І справді чиста, делікатна натура їх, вихована на висших мріях-ідеалах, скоро вийде в життє, не може погодитись з прикрими, часто брудними проявами „буденщини“; як та квітка полуднева перенесена на північ гине прибита лютими морозами, так гинуть передчасно і вони, зламани житєвими обставинами.

До таких світлх істот належав безперечно і Олександр Степанович Кривко, що вмер недавно в м. Шпшаку, Полтавської губ., Миргородського повіту. Покійний одібрав дідлом лікаря в Харкові р. 1893 і зараз же вступив на службу земським лікарем в Миргородськім повіті. Ще студентом він був зваий між товаришами як людина проста, сердешна і надзвичайно добра, що по всяк час готова була поділитись остаточною копійчиною. Сі чудові прикмети свого серця він зберіг в протягу цілого життя, не відступившись від них ані на крок. Без кривди зарозумілості, він ніколи не старав ся визначитись перед другими, не любив почестей і хвали і ні в кого не запобігав ласки, — але навпаки скрізь і кождому сміливо казав правду в вічі. В кожній особі він старав ся поважати „людину“ і завдяки сьому поводив ся з усіма однаково чемно. Маючи від природи дуже добре серце, він не міг ні в кому бачити собі ворога і з добродушно-лагідним усміхом вислухував якусь нову аложену про нього силітку, цілком не надаючи їй жадної ваги. Підносячи скрізь право волі для кожної особи, він не міг знести фальшивого становища і був завзятим ворогом всякої егікети; тяжко

йому було навіть примусити себе вбиратись у звичайну цивільну одержу, вона йому страшенно заважала і його звичайно бачили в піджаку (жаринарці), українській сорочці, завязаній стрічкою і високих чоботях. Він, натурально згоджувався з тим, що се скрайність, але казав, що не може себе перемогти. Походячи з українських козаків, що осіли на Кубані, він усею душею любив свою рідну Україну. Все се незабаром викликало в громаді силу ріжнородних байок і силіток про його особу: одні вважали його за „народника“, другі за українофіла, треті за соціяліста, четверті навіть за сектара, але ціну вго як слід зрозуміли тільки тоді, коли він, через нещасне сполучення обставин і свою просту, отверту натуру мусів покинути земську службу в осени р. 1894. Гірке зневіре у край вразило його перенягливу, нервову вдачу; він зробився похмури, апатичним, роздрозненням і байдужим до смерті; за підупадом духа наступив підупад і фізичних сил, що з рештою завершився ся скоробіжними сухотами. Похорон О. С. був дуже тихий, навіть убогий. Але не можна поминути мовчанням того факту, що сказати останнє „прощавай“ походила з околиць величезна сила селян: в протягу 3-х днів вони так таки лавою облягали хату, де було тіло покійника і ридали як за рідним батьком. Надто ж вражача купка убогих, мужицьких дітей, що йшла за домовиною; всі вони гірко, невтішно плакали... Мимоволі пригадувався вірш Некрасова „Похорон“ — „а по кім дигнятка заплакали, певно той шире серденько мав“. До всього попереднього треба додати, що небіжчик був не тільки добрий і певний товариш і безсрібляник, але й тямущий лікар (диви про се „Врач“ 1896 Нр. 3, подав др. Н. Д. Потелицин).

В редакції Житя і Слова одержано:

Від Великоросса	30 руб.
Від Н. Н. із Катеринодара	20 „
Від д-ра Д. з Б.	50 зр.
Для комітету Угроруського з Катеринодара	5 руб.

Реалісти чи кар'єристи?

В останніх часах без сумніву найбільше гомону на українсько-руській землі робить черновецька газета „Буковина“. Редагована живо і талановито вона сильна особливо в критиці старого руського а головню народовецького шлендріану і з того погляду певно заслугує на повне признане. Від часу критичних статей Драгоманова ніхто ще галицьким народовцям не наговорив стілько і так різнородних компліментів, як „Буковина“, ніхто так немилосердно не бичував і не висмівав їх слабих боків, їх закоріненої традиції. Правда, між критикою пок. Драгоманова а критикою „Буковини“ є деякі ріжниці, про котрі скажемо далі, та про те сміливість і рішучість „Буковини“ в боротьбі з народовецькою заскорузлістю та малокультурністю гідна всякого признання. На жаль, народовецька преса в Галичині така мізерна, так слабо стоїть на ногах, що не вміє реагувати на сю критику, не вміє вилущити з неї здорових зерен і обернути їх на пожиток загалу, а коли часом полемізує з „Буковиною“, то чинить се хіба задля справ особистих і очевидно тоном особисто подразненим, так що полеміка замість повчити публіку і вияснювати загальну справу затемнює саму річ і чинить вражінє взаїмного облянчування себе рідким болотом.

Повторяю: шкода, що воно так є, бо „Буковина“ дуже часто має рацію. Не даром же єї редактор, д. Маковей, талановитий беллетрист, бувший співробітник „Дѣла“ і редактор „Зорі“, чоловік ширший і правдомовний, пройшов докладно народовецьку школу, хилив ся чо троха й до радикалізму і тим способом усе таки станув по над рівнем звичайного народовця, так що суд єго про недавніх сопартійників можна вважати дуже компетентним. А при тім „Буковина“ має ще одну важну і цінну прикмету: вона не боїть ся нікого з Русинів. Не даром сказав котрийсь великий політик: „Тільки той може кермувати людьми, хто ними погорджує“. „Буковина“ дуже основно може кермувати руською інтелігенцією і крім самих своїх керманців та їх безпосередніх прихильників не узає нікого. У неї нема ні свата ні брата, ні авторітету

ні заслуги: кому найде потрібним що сказати, тому й скаже. Се в певній мірі дуже цінна прикмета.

Клопіт тільки, що ся цінна прикмета має й неприємний, темний бік. Для „Буковини“ се нічогоісенько не значить в розпалі боротьби вказати на кого небудь пальцем, влізти в его приватні відносини, чоловіка залежного заденунціювати перед міродайними властями, пошкодити та напакостити йому. Москвофіл не москвофіл, народовець не народовець, радикал не радикал, кождий може бути певний, що коли редакція „Буковини“ що небудь неприємного довідає ся про него хоч би через сороки-ворони, хоч би яку небудь бабську сплетню, що се певнісінько буде там опубліковане і ще й прикрашене, заострене, приперчене і спрепароване *ad usum Delphini*. Правда, радикали переважно люде незалежні, люде, що проходили огонь і воду, значить, бризків буковинського болота не боять ся. Та на народовців „Буковина“ в остатніх часах зробила ся правдивим бичем, бомбою, що розбиває їх товариське жите, розсипає їх на розрізнені, замкнені в собі купки, підкопує довіре одних до других, паралізує їх партійну силу. Людей звісних як кореспонденти „Буковини“ уникають, в однім товаристві з ними заціпають душу на всі гудзики; при кожній новій бомбі, яка появляєть ся в „Буковині“, кричать: „Се підлота! Се огида!“ А про те кореспонденти „Буковини“ роздобувають усе нові інформації і не перестають пускати бомби, а пресі народовській приходить ся або мовчати або збувати удари пісними фразами в роді „дитинство“, „не варто діскусії“, або, коли нарешті не стане терпцю, лаятись по змові ще поганійшим способом, ніж „Буковина“. Справді, *ein Schauspiel für Götter*.

Так воно стало ся, що найновіша публіцистична праця, яка появила ся в Буковині і цілим своїм вістрем обернена против галицьких народовців, не була в „Дѣлѣ“ навіть спізнена, не то щоби передіскутована. Маю тут на думці обширну статю проф. Ст. Смаля Стоцкого из „Політика реалья“, надруковану на чільному місці в 53—88 числах „Буковини“. 21 розумованих статей на одну тему — ~~се~~ справді ціла книжка, се не зовсім звичайна у нас публіцистична праця! А що автор доторкаєть ся в тій праці дуже важних, програмових справ, а при тім говорить тоном таким певним і резолютним, що менше критичного і політично невишколеного читача нераз аж за серце хапає, то слід би було „Дѣлу“ звернути увагу на сю працю тим більше, що під нею підписане було імя поважного посла і професора університету, — значить, легковажити сеї праці не було причини. Скажемо більше, в праці тій не брак розумних і ширих думок, не брак такого, з чим повні кождий мусить згодити ся, та при тім багато сумнівного або й зовсім невірнього, так що конечно було докладне єї обговорене, щоби відділити зерно від полови. Та що найважніше: автор поклав собі метою — віднайти ґрунт, на котрім би можна було поєднати всіх Русинів і зробити з них справді політичну силу. Вже задля самої тої ціли праця его варта діскусії, без огляду на те, чи хто згоджуєть ся з тою розв'язкою питання, до якої він дійшов. Кому ходить о ціль — а котромуж Русинови не ходить о сю ціль, щоб Русини стали силою? — той повинен би прийняти участь в діскусії над сею справою. Повторяю: дивна

річ, що власне народовські руські часописи зігнорувати статтю проф. Стоцкого. Не вже вона не порушила в них нічого в душі? Чи може за для тих острих нераз уступів критичних, якими пересипана стаття, вони вважали лишнім придивити ся й позитивним авторовим выводам? Се дуже сумно, та се не в перше дієть ся. Адже й знамениті критично політичні праці Драгоманова, такі „Чудацькі думки“ та „Листи на Наддніпрянську Україну“ не знайшли в народовецькій прасі ніякого відгомону, хоча праці ті послужили підвалинами для теоретичної програми і практичної тактики радикальної партії, значить, мали значіне й для ходу тих справ, які діяли ся на очах тих органів. Ну, та се все вже їх діло, а ми попробуємо зі свого погляду зайняти ся статтями проф. Стоцкого, зайняти ся без гніву і упередження. Критика нашої партії, яка попадаєть ся в тих статях, нам не страшна; за вірні уваги ми можемо бути йому вдячні, а хибні погляди напростуємо.

Що правда, є деяка трудність аналізувати працю проф. Стоцкого. Він не улекшує своїм критикам роботу. Їго праця, се не є суцільна, з гори обдумана і з певним пляном переведена, на певних точках сконцентрована студія; се радше ряд балаканок (causerie) на політичні теми. Автор приступав до своєї праці без попередніх студій, писав з нумеру на нумер, як що йому коли прийшло до голови, писав що знав і додав головню про те, щоби ясно і досадно сказати те, що думає, а не про те, щоби подати свої думки в науковій формі, обставити їх новими або хоч старанно зібраними та провіреними фактами. Він дуже часто повторяє ся, по десять раз вертає до тої самої теми, цитує себе самого і то по два рази в тій самій статі, — одним словом, зовсім не дбає про літературну форму своєї праці.

Поперед усього кого розуміє автор під назвою Русини? Про одно тут він не полишає нам ніякого сумніву: москвофіли так само як і перекінчяки-Поляки мусять бути від спільного політичного життя з Русинами виключені. Автор повторяє се кільканацять разів у своїй статі і в загалі війна з москвофілами займає добру єї половину. Автор не щадить їм досадних епітетів, а критикуючи народовців-опозиціоністів бе в них головню з тої точки, що вони своєю угодовістю супроти москвофілів запламити народній прапор, затемнили народні ідеали. Москвофіли по думці автора є двоєкі: або платні агенти російського уряду, що свідомо змагають до підкопування українське руського народного життя, або одурені ними, хоч і щирі люди, що не бачучи пропасти йдуть за проводирями як Панургово стадо; одних і других не можуть народовці вважати своїми союзниками, одних і других повинні коли не явно поборовати, то зовсім ігнорувати і не допускати до політичної роботи поруч себе.

Нам здаєть ся, що автор троха занадто трагічно бере цілу сю справу, троха пересолоє в своїй українсько-руській ортодоксії і що живе, а особливо політичне, занадто сложене, щоб можна його підвести під якусь одну просту формулку. Та про те в основі ми мусимо признати йому рацію, хоча й підходимо до справи троха з іншого боку. Коли серед галицько-руської суспільности загалом є ще багато безхарактерности, підлоти, темної заскорузлости і безідейности, то серед тих

гуртів, які держать ся москвофільських окликів, є таких людей власне найбільше. Очевидна річ, що вже абстрагуючи від усяких принципів з самого практичного погляду яка небудь спільна робота з такими людьми є зовсім неможливою і може всяке діло звести до абсурда. Та певна річ, що й з принципіального боку справи ігнорувати не можна. Москвофіли галицькі все і всюди є і мусять бути політичними амфібіями, мусять грати дволічну політику. Кокетуючи з Россією, лаючи Поляків вони до недавня били поклони перед центральним правительством; тепер, коли центральне правительство — польське, вони ніби то в опозиції до него, та за те старають ся перевисшити ще й новокурсників у прихильности до династії і цісаря. Як партія оперта на одній та ще абсурдно сформульованій національній ідеї вони не мають ніяких ясних і постійних ідей політичних і соціальних; вони готові кричати на вбісь світ, що австрійська конституція для них за вузька і тісна, а рівночасно величати режим російського ісправника і домагати ся нпр. заведення превентивної цензури для своїх видань (таку петицію подавало колись Общество ім. Качковського). Вони готові адоптувати мало що не цілу соціально-хлопську програму радикалів і рівночасно радити галицьким мужикам еміграцію на Сибір, де їх жде політична неволя і економічна руїна. Ось чому, задля такої хамелеонової політики москвофілів трудний з ними всякий союз, бо кожда партія, що має свою ясну і тверду програму, на союзі з амфібіями мусить стратити, а виграти не може нічого.

Правда, одно у галицьких москвофілів є тверде і тривке, се їх погорда до „сепаратизму“, т є. до українсько-руського слова, до нашої літератури, до цілого нашого народнього відродження, — погорда, що доходить до захвалювання самоволі російської цензури над українським словом, до явного або тайного денунціювання українських писателів і діячів перед російськими властями, до сповнювання шпійонської служби в найпідійшій значіно сего слова, до цінічних насміхів і калюмній в роді тих, які кидає на все українсько-руське письменство один із ліпших і талановитіших москвофілів, д. Ф. И. С. говорячи, що Шевченко майже весь — польська інтрига, що програма Кирило-Методієвського братства скопійована з Міцкевичевих „Książ narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego“ і тд.

Ми не маємо претенсії дорівняти проф. Стоцкому в національній правовірности, та про те можемо сказати, що проклямований ним принцип держати москвофілів осторонь від нашого народнього руху, був одною з наших провідних ідей ще тоді, коли проф. Стоцкий годував ся москвофільським хлібом у Ставропігійській бурсі, що вже тоді ми, не проклинаючи формальної сепарації, на ділі силкували ся поставити наш народній рух, наше письменство на ґрунті таких ідей, від котрих москвофіли мусіли відкаснути ся, мов жид від солонини. Правда, в часі нової ери москвофіли почали систематично обкрадати наші програмові думки і нашу критику; се дало привід декому з наших товаришів думати, що може бодай з москвофільської молодіжї дасть ся викресати щось подібне до людей; та швидко ми переконали ся, що се ілюзії і про ніякий союз з москвофілами у нас не було мови; ми зачислили

їїх до таких товаришів, з котрими ліше згубити ніж знайти, а вони отрясли ся швидко з того радикального піря, котрим було обтикали ся в час новоерської скрути і пішли далі парадувати в св. йій старій барві. Та проф. Стоцкий не повинен забувати, що ми живемо в часі опортунізму, проклямованого як політична *summa lex d.* Романчуком 1890 року і піддержуваного досі д. Барвінським та пр. Стоцким. Сей опортунізм, правда, велить сим двом нашим Мойсеям поборювати москвофілів а держати ся поли правительства, але другим, котрі на правительстві попенкли ся, велить лучити ся з москвофілами для боротьби з правительством. Така вже сила принципів: він як палка, що має два кінці, а хто держить за один кінець, не повинен так дуже гнівати ся на того, хто держить сю саму палку за другий кінець.

Погляньмо тепер, як дивить ся автор на відносини Русинів до правительства; з его викладу про „опозицію“ (ч. 61) легко пізнати, як він виображує собі ті відносини. „Політика — викладає учений професор — се не те, що звичайно під тим словом розуміють, се не шахрайство, крутарство і тп.; політика, се господарка народна. Звісна річ, що не кождий, хто має поле, плуг і тд., є вже добрим господарем; так само не кождий, що став послом, є добрим політиком. Всього господарки, а так само і політики, треба вчити ся; декому і наука мало що або таки нічого не pomoже. Господарка народна се дуже трудна річ; лиш той, що о вій найменшого понятя не має, бере ся до неї з легким серцем і рішає в ній ще з лекшим серцем. Кждий господар знає, що се не все одно, коли що посіяти, коли і як рілю справити, а коли зібрати; кждий знає, що трапляє ся і посуха і злива, тучі, бурі і гради, і що се в господарстві рілним грає велику роль. Бувають і в політиці посуха і тучі, бурі і тд. Так як добрий господар буде якось дбати, аби помимо того із свого господарства вижити, так і добрий політик мусить міркувати, як помимо всяких невгодин народних народowi так на своє вийти. Кждий легководущий крок може страшно метити ся. Отже лиш добрий господар народний, т. зн. добрий політик, що має широкий світогляд, велике знане життя народного і державного, що поняв духа часу, що знає докладно всі народні засоби і народні сили, що вміє предвидіти елементарні нещастя і перед ними обезпечити ся, той може з якоюсь правдоподібністю сказати, чи опозиція чи опортунізм в певній хвилі народowi більше хісна годні принести. Застановити ся над такими питаннями: чи опозиція, чи ні можуть властиво лиш такі політики, що мають в руках і цілковито розпоряжають силами народними, і що в данім разі сподівають ся щось цілком певного досягнути, можуть се робити в Раді державній Німці-ліберали, Поляки, Чехи. Менші репрезентації народні, до котрих і Русинів треба зачислити, лиш тоді можуть такі питання собі ставляти і їх рішати, коли належать до якоїсь більшої групи, пр. до клубу Гогенварта, і все таки коли при тім сподівають ся для себе щось певного досягнути. Так пр. Словінці, Румуни через то, що належать до великого клубу Гогенварта, нераз опановують парламентарну ситуацію, або бодай тільки за те мають, що через своє становище в Раді державній опановують краєву політику. Що-ж Русинам робити? Куди дітись? Де приміститись? — Га! в тім то сук! — Але з того одно

ясно видно, що годі так собі ні сіло ні пало кидати анатему на опортуністів, відсуджувати їх від честі, називати їх зрадниками, а їх політику уважати „крайно деморалізуючою, ба впрост убійчою для свого народу“. Аджеж і Молодочехи міркуючи, що чеському народови тяжко прийде ся на довгий час перебути опозицію, котра не приносила жадного хісна, признали більше відповідним шукати *modus vivendi* з правительством, ніж віддати нарід на поталу омладиністичних і клерикальних агітацій! А чи наші опозиціоністи знають, чи нагадують ся, що і їм также свого часу між іншими показалось більше відповідним, шукати *modus vivendi* з правительством, ніж віддати нарід руський на поталу московськх агітацій? А чи тепер се не було-б більше відповідним? А чи своєю опозицією опозиціоністи не віддають наш нарід на поталу московських агітацій? А чи се не деморалізація, не убійство? міркуйте!“

З великої купи пустих загальників нагромаджених в тій тіradі видно тільки одно, що автор сам властиво не розуміє, ані що є політика, ані яка повинна бути політика Русинів. Бо сеж очевидно одностороння думка — вважати політику за саму внутрішню працю, за саму господарку народню. Коли би так було, то Русинам властиво не треба би було зовсім ходити до Відня, вони повинні би сидіти в Соймі, в радах повітових та тут працювати. Як би всяка політика була такою, якою малює єї проф. Стоцкий *ad usum* невинних своїх читачів, то з політики треба би виключити всю політику заграничну, міжнародною, котра далеко ліпше дасть ся порівняти зі спекуляцією з грою на біржі, ніж з примітивною хліборобською працею. А вже верхом наївності являють ся ті високі поняття, які має проф. Стоцкий про великих політиків і керівників державних. Вони по єго думці — всі люде геніальні, страшенно великі знавці життя народнього і державного. Дивно тільки, чого се один із найбільших новочасних політиків в хвили щирости сказав пам'ятні слова: *O quam parva sapientia mundus gubernatur!* Дивно тільки, що з пересадними поняттями проф. Стоцкого так якось не годять ся фактичні звістки, які ми маємо про інтелігенцію Меттерніха, Тьєра, Баха, Шварценберга, Потоцкого, Грохольського і маси других практичних політиків. А великі мужі державні, що у нас рішили питанє: чи опозиція, чи опортунізм, хто вони? Де і чим вони задокументували свій „широкий світогляд“, своє „велике знанє життя народнього і державного“ своє розумінє духа часу? Коли проф. Стоцкий має на думці себе самого і д. Барвінського, то в усякім разі ліпше було б йому зачекати, аж би хтось інший наговорив йому сих компліментів, а не кадити собі самому під ніс.

Не менше наївні і сміху варті погляди висловлює проф. Стоцкий про наші впливові партії парламентарні. Німці-ліберали, Поляки, Молодочехи (мова тут о партіях парламентарних) „мають в руках і цілковито розпоряджають силами народніми!“ Щось такого може сказати хіба чоловік, що або сам не має найменшого поняття про склад і змагання тих партій, або вважає своїх читачів такими круглими дурнями, що йому і в тім повірять. Німці ліберали, — скажемо ми для інформації пр. Стоцкого, — се представники австрійського капіталізму і були силою

доти, доки треба було в Австрії ломати зостанки феодальних парканів, що гальмували тому капіталізови волю рухів. Та в хвилі, коли капіталізм сплотив свій неохобний овоч — пролетаріат і викликав рух соціальний, австрійським лібералам прийшлося для ратования позиції раз по разу вірзувати зі своїх ліберальних ідей і тепер вийшло таке, що вони стративши весь свій лібералізм для оборони капіталізму скомпромітували капіталізм своєю бездейністю і безхарактерністю і через се показали ся і відступниками від своїх принципів і злими оборонцями своїх виборців. От тим то не диво, що не минуло й двох місяців від хвилі, коли проф. Стоцкий приписав Німцям лібералам таку надлюдську силу, а самих Німців лібералів яко партію політичну дідько взяв. Що проф. Стоцкий уважає й Поляків, себ то віденьське Коло польське, таким непоборимим Ахіллесом, що „має в руках і цілковито розпоряджає силами народними“, се може так йому з контексту его пісні випало сказати, а може він зачерпнув своїх інформацій із краківського „Czasu“ та львівського „Przeglądu“. Коли би був запитав ся троха незалежніших людей в Галичині, прислухав ся до того, що говорять на вічах сам люд польський, був би може не той заспівав. А що до Молодочехів, то ми відішлемо про. Стоцкого до знаменитих студій чеського р е а л і с т а проф. Масарика „Česka otázka“ і „Naše novější krise“, — може з них він дочитає ся, як далеко Молодочехам до розпоряджування силами народними, а натомість як близько їм до такої самої катастрофи, яка спіткала Старочехів а на наших очах німецьких лібералів.

Але чого властиво хоче проф. Стоцкий? Якої політики по его думці повинні Русини держати ся супроти правительства? „В тім то сук“ — скажемо ми словами проф. Стоцкого, що ніякої ясної думки про се питанє в его довгій статі нема. Ще найвиразнішим можна би вважати отсе реченє: „Опозиція сама собою ще не є жадна заслуга для народу, а попірати правительство, наколи бодай в головних точках засади его з нашими згідні, ще не є жадне злочинство; противно, злочинством є вести опозицію без всякої розумної думки і цілі“. Лишімо на разі на боці народовецьку „опозицію для опозиції“, а придивім ся тільки позитівному верну тої ради проф. Стоцкого. Се позитівне зерно очевидно дуже якесь малеальке, коли проф. Стоцкий не зумів виразити его інакше, як знов таки негатівно. „Попірати правительство... ще не є жадне злочинство“. Хіба се відповідь на питанє, що робити Русинам? Чи кождий чоловік, що не краде й не розбиває, значить, не поповнює злочинства, є вже реальним політиком до смаку проф. Стоцкому? Тай по що перескакувати на ґрунт криміналістики, коли питанє стоїть не так: чи злочинство, чи добродітель — попірати правительство? а так: чи розумно чи не розумно чинити се в даній хвилі? А на се очевидно в арсеналі проф. Стоцкого нема відповіді. Він тільки усправедливлює опортуністів, показує їх дорогу як одну з можливих, але зовсім не назирає на те, щоби всі Русини йшли тою дорогою. Правда, критикуючи інші партії він призває їх дороги або неможливи або згубними, але й се ще не промовляє за тим, щоби тільки дорога опортунізму а la Барвінський була єдиною розумною для Русинів в даній хвилі. А бодай проф. Стоцкий проминув сей бік справи мовчанкою, не мотивував, не доказував нічого і лишив нас в непевності.

Одинока точка опори, яку дає нам проф. Стоцкий, се єго слова, що „бодай в головних засадах засади правительства згідні з нашими“, значить, попираючи таке правительство Русини не согрішать. Цікаво би знати, які то головні засади правительства згідні з нашими? Се проф. Стоцкий сказав так дипломатично, як дельфійська Пітія — і не коментував тих слів. Як же нам розуміти їх? От нпр. гр. Бадені в своїй інавгураційній промові в парламенті проклямував як головну засаду свого правління — справедливість. Щож, засада гарна і в повні згідна з тим, чого й ми домагаємося. Та на жаль ми знаємо, що така засада — слово, а діла не йдуть ніколи з ним у парі. Ми тямимо, що така самісінька засада вже була раз проклямована в Австрії — цісарем Францом І., котрого девіз був: *justitia fundamentum regnorum*. Та ся *justitia* не заборонила цісареві Францові і єго міністри мет-терніхови піддержувати реакційний Святий союз, дусити всяку волю думки, сумління і слова, піддержувати в цілій строгості систем панщини а спеціально що до Русинів — вигнати в. р. 1818 руську мову цілковито з людських шкіл східної Галичини. Чи може якісь інші засади гр. Бадені так дуже сподобали ся проф. Стоцкому? Може слова про розвій усіх народностей у Австрії? Ті самі слова повторяє кожде правительство конституційне, а практично вони тількиж варті, що й „отвертість і правдивість“ кн. Віндшгреца і що найотвертійша ще „засада“ гр. Тааффе: *durchfretten und fortwursteln*, по нашому б: пройти поміж дощ, аби день до вечера.

Нам здасть ся, що в повислих словах проф. Стоцкого є один маленький евфемізм; він ужив слова „засади“ замість іншого слова, що так і тисло ся йому під перо, а він чогось повстидав ся його написати: думалось концесії, а ся засади сказало „Реальний“ політик, що обчислює свою політику „з олівцем в руках“, як біржевик свої зиски, не повинен би встидати ся назвати річ по імені, тим більше, що другі вже перед тим далеко яснійше і детальнійше се зробили. Он Вахнянин у своїй брошурі „Справа руська“ не повстидав ся і не тільки згадав про концесії зроблені правительством Русинам але виразно поклав ті концесії „во главу угла“ всієї руської політики, взяв їх під побільшуюче скло і вичислив усі до одної, не минаючи навіть таких, котрих дійсний реальний політик а не аферіст справді мусів би встидати ся, щоби не скомпромітувати себе, як ось вижебрана стіпендія для єго зятя на те, щоб він приготував ся до катедри славістики на львівськім університеті, для котрої остаточно сенат того університету признав його зовсім неспосібним.

Перейдімо тепер до поглядів проф. Стоцкого на інші руські партії, т. є. народовців-опозиціоністів і радикалів. Проф. Стоцкий критикує їх дуже остро і з дуже малим знанєм річі. По єго думці ані народовці ані радикали не мають певних і непохитних засад. Ми вже мали нагоду по троха зневірити ся в значінє слова „засада“ в лексіконі проф. Стоцкого, тож знов мусимо докладно придивити ся, яке значінє придає він сему слову в прилові до народовців і радикалів. Ось що він пише на сю тему в. ч. 65 „Буковини“. „Пустіть ся Ви в дорогу від одного інтелігентного Русина до другого, зійдіть так усю Галичину

і Буковину, кожному ставляючи питання і всюди заплеуючи докладно відповіді, розробіть відтак весь зібраний таким чином матеріал як най-докладніше, а тоді безпечно мороз вам піде від ніг до голови від тих „засад“, які Вам прийде ся зазначити, тоді покаже ся Вам, що у найбільшій частині інтелігенції слово „Русин“ без найменшого змісту, слово порожнє, або що з ним лучать ся такі „засади“, яких відтак і свічкою в друге не подиблеш; тоді покаже ся Вам, що є у нас хіба о д и н и ц і, котрі на тепер становлять всю руську суспільність, суспільности-ж в повнім того слова значіню ще нема. У Русинів отже в тім огляді (національнім) нема ще вироблених засад.

„Що ми цілком в праві твердити таке, доказом того всякі неведлі проби „консолідації“, доказом т го всякі „сдѣлки“ народовців і радикалів з москвофілами. Та не лиш ми таке кажемо. Ось і др. Франко в звісній своїй статі в часописи *die Zeit* каже: „Ба, навіть само понятє про істоту руської народности, про її самостійність в відношеню до польської і російської, про її границі, про її уелівя цивілізаційні і її будучину — не перестало бути предметом суперечк догмою, в котру одні вірять, а другі не вірять, тезою, котру одні підпирають, а другі збивають ріжними аргументами“. Ба се відбулось на самім д-рі Франкові, скажемо ми, бо-ж і він, той самий Франко, що є визначним руським літератором і доктором словянської філології, недавно тому у Львівському ратуші твердив, що такі питання має нам що йти наука рішити“.

Се остатнє, за дозволом пр.ф. Стоцкого, брехня. У Львівському ратуші, виступаючи против претенсії польських патріотів — рішати, котрий Русин є правдивий Русин, а котрий ні, я твердив, що суперечка про суть руської народности (так само як і всякої другої), про самостійність укр. руської мови і про її границі і будучину належить на поле наукових дослідів і що Поляки, котрі звичайно в сих справах нічого ісінько не тямлять, не мають права накидувати ся нам тут на суддів. Грішний чоловік, я й доси не бачу в тім ніякої уступки на користь москвофілів, ніякої урізки із чистоти нашої національної засади, коли такі річи загалом можна хрестити таким іменем. Бо міні здає ся, що у проф. Стоцкого і сим разом помішали ся копійки і він не знає, за котру купити соли, а за котру хріну.

У Русинів „в загалі нема ясних і певних національних засад“. Що се значить? Що се за національні засади? Чи національність може бути засадою? Признаюсь щиро і отверго, що коли би проф. Стоцкий так поставив питанє, то я перший сказав би йому просто, що зовсім ніяких засад не маю. Сказав би не для того, що не признаю себе Русиною, а для того, що понятє „національні засади“ вважаю абсурдом. Бо що таке ми привикли називати словом „засади“, прінципи? Се певні основні погляди на відносини людські, погляди вироблені в нас досвідом життя, читанєм книжок, власною думкою і угрунтовані на наших етичних п чутю. Проф. Стоцкий і сам се знає, бо в іншій місці каже виразно: „Є в Європі партії з консервативними політичними засадами, а ліберальними, соціально-демократичними засадами“. Тільки коли мова про Русинів, винаходить зовсім нове понятє „засади національної“.

А для нас національність не є засадою, а фактом, не дорогою, по котрій треба йти, а вихідною точкою, з котрої треба виходити, чимсь даним, що ми принесли з собою на світ так само, як очі, ніс і т. і. Те, що я Русин, є для мене не засада, а факт елементарний. Правда, я можу в життю більше або менше виразно відчувати той факт, бути більше або менше освідженим про його значіння, про його консеквенції для мене, так само, як люде бувають більше або менше освіджені про внутрішню організацію свого тіла і значіння фізіологічних функцій поодиноких его частей. Але до засад відси ще далеко. Якщо Русин і якщо не Русин я можу мати певні засади або не мати їх. Національність так як загалом усі річі вроджені, рижнять, специфікують люде; політичні, релігійні, соціальні, етичні засади лучать їх до купи. Національність завжди є партікулярна, засади завжди космополітичні і інтернаціональні. Що одно одному не суперечить, найліпше доказують Жиди, найпартікулярніша з усіх національностей, котра про те в десяти заповідях та в заповідях Христових витворила найбільше космополітичні засади етичні, про які знає історія. І коли проф. Стоцький далі пише про укр.-руських радикалів, що вони „спершу поведували ся більше космополітичними інтернаціональними засадами, своїм окликом „народність се проста форма“ внесли розклад поміж народовців і завинили, що тота (т. є. національна) засада затемнила ся; своєю злукою з москвофілами, коли ходило о то, аби поборювати „нову еру“, своєю злукою з іншими радикальними елементами (польськими і жидівськими) внесли деморалізацію в табір народовців“, то крім невинних брехень, про котрі заваз скажемо, документує сими словами тільки одно, що у него самого ніяких справдішніх політичних засад нема, а місце їх заступає одна „засада національна“, т. є. почуте руськості, тісне, ексклюзивне тай то не на всі боки однаково, бо нпр. для Поляків безмірно ласкавіше, ніж для Москалів.

Що до невинних брехень, про які ми згадали, то їх у повисших рядках майже стілько, що слів. Неправда, буцим то радикали своїм окликом: „народність се проста форма“ внесли розклад між народовців“ бо власне народовці в суперечці про суть народности були формалістами, вважаючи мову, звичай, вірування і навіть шкідливі навички „народними святошами“, коли тимчасом радикали, а в першій ряді пок. Драгоманов, безмірно поглибили те понятє, доказуючи, що народність, се житє народа, матеріальне і духове, се его розвій, на котрий складає ся природна форма (географічне положенє, раса, мова і т. і.) і культурний, отже набутий зміст. Брехнею є слова проф. Стоцького про злуку радикалів з москвофілами; ми вже висше вяснювали сю справу, а тут додамо, що у перве злуку народовців з москвофілами пропагував, розпочав і піддержував аж до особистої абнегації не хто, а пок. Вол. Барвінський, а що коли на поклик радикалів, стілізований загально і опублікований, а звернений до всіх незалежних Русинів, щоби зіїхати ся на нараду для спільної боротьби за права робучих мас руських, явили ся крім радикалів тільки москвофіли і один клерикал, то се не буде мабуть доказ безпринципности радикалів ані доказ їх злуки з москвофілами, а тільки доказ того, що правовірні народовці в тім часі (то-

ді ще вони, по вираженю одного з їх мeнeрів, обтинали купони нової ери) не почували себе до обов'язку такої боротьби. Проф. Стоцький сам знає, що всі проби консолідації москвофілів і народовців з радикалами (таких проб було рантом одна однісенька) розбилися власне о неподатливість радикалів на принципіальнім боці; він знає, що в акції виборчій радикали всюди йшли проти москвофілів, а коли де капітулювали, то власне (в Городенці) перед „реалістичним“ кандидатом; він знає, що „міжпартійне“ віче в справі протесту проти галицьких виборів скликали народовці і москвофіли, а радикал Франко не хотів пристати до аранжерів і на вічу промовляв проти висилання депутації, — та знаючи се все він „ostro śmiało i bez przystomności“ говорить про злуку радикалів з москвофілами як про якийсь факт відомий усеїму світові. Се вже буде трохи чи не пересадиий „реалізм“. Те саме треба сказати про злуку радикалів „з іншими радикальними елементами“, та тут можна би проф. Стоцькому вибачити його незнання: він очевидно не мав часу читати радикальних видавництв і слідити за розвитком відносин між укр.-руською радикальною партією і другими неруськими партіями в Галичині і виріє в тій благій думці, що коли одні чорти і другі чорти, то певно між ними мусить бути солідарність. Ми не будемо оповідати проф. Стоцькому історії наших відносин до тих партій; нехай вірить, що у нас з ними найповніjšа солідарність: ми скажемо йому тільки одне: ми бажали би щоб така солідарність була. Зрозуміли, пане професор? А в кінці як могли радикали, відділившись са від народовців у особну партію, внести деморалізацію в табор народовців? чи вони підкуплювали їх для своїх думок, чи грозили, чи денунціювали, страшили або що? Радикали оперували завжди тільки аргументами, а коли хто з народовців почав ідейно хилити ся на їх бік, то се не деморалізація, а знак, що аргументи радикалів були влучні і що народовецькі мізки не були недоступні для них. І коли проф. Стоцький думає, що в новокурсні чи там „реалістичні“ мізки такої ж „деморалізації“ радикали не внесуть, то він очевидно дуже добре мусить знати своїх прихильників, та се дуже лихий знак для наших „реалістів“.

„Опозиція для опозиції“ — се готовий таран, яким побиває пр. Стоцький ту частину народовців, що по укладку „нової ери“ пішла за Романчуком і доказує, що така робота не має ніякої розумної ціли, не має ніякого ґрунту під ногами. Не наша річ боронити д. Романчука і його політики, вічно хиткої та безідейної. Та одне не завадило би знати пр. Стоцькому, що так собі, з доброго дива на свою теперішню ніби опозиційну дорогу д. Романчук не пішов. Кажемо „ніби опозиційну“, бо промовляти в парламенті против бюджету а голосувати за бюджетом, промовляти против закона о агентах еміграційних а голосувати за тим законом і т. і — се не є зовсім опозиційна робота. Опозиція д. Романчука на ділі не є ніяка опозиція, і не для того, що поодинокий посол не може провадити такої опозиції. Он посол Пернерсторфер також одиниця, а бувають хвилі, коли він у наших парламенті заступає дійсно цілу партію опозиційну. Посольська опозиційна робота може бути дво-яка: або безпосередня; перебороти в парламенті щось проти волі правительства, значить, побідити і в данім разі звалити правительство; або посередня: критикувати правительство і пануючу більшість, хоч би без

надії на перемогу, та в тій надії, що голос потреб народних буде для нас школою політичного думання, витворить силу, що зростаючи поступово такі з часом може перемогти. Такою посередньою опозицією також не раз здобуває ся не одно для народу, а головню, нею виховує ся маса до політичного життя, нею доходять до сили партії дійсно людові такі як соціаль-демократи, як Молодоцехи. У д. Романчука не стало сили і відваги вести таку опозицію; отрясаши зі своїх ніг порох нової ери, а не чуючи себе достаточним солідарним з масами руського народу для того щоб, бути речником его інтересів, він по коротких та гумористичних інтервенціях „прихильно-викидаючим“ вибрав собі скромне завдання бути бодай речником кривд того народу. Се ще не опозиція, се обов'язок кожного посла, реаліста чи довокурсника чи опозиціоніста, і треба тільки таких гнилих відносин парламентарних як у Австрії і таких політичних аналізів як наші „реалісти“, щоб тут бачити аж „опозицію для опозиції“. Ні, пане проф. Стоцький! Романчук покидаючи стежку нової ери хоч може багато чого не знав, але те знав докладно, що має до вибору дві дороги: або дорогу жертовності, лихварства та ненастанних унижень, негідних не то вже людині, а небудь народу, але по просту негідних шануючого себе чоловіка (Ви се називаєте по-своєму „реальною політикою“) разом з обов'язковою мовчанкою про кривди руського народу, про его систематичне гноблення та політичне закріпощування, або дорогу коли вже не дійсною опозиції, свідомої ближніх і дальших цілей і способів, які ведуть до тих цілей, то бодай сумлінного сповнювання хоч того елементарного обов'язку посольського — боронити свій народ від кривд і насильств, чи радше висказувати в парламенті ті кривди. І він вибрав сю другу дорогу, і йде нею як уміє, і спасибі йому за се.

Ми не можемо закінчити цієї частини нашого огляду, щоб не привести IX. розділу статі проф. Стоцького, де він вигрузив усе своє розуміння „політичних засад“.

„Коли-б хто завдав собі праці, аби розслідувати, які прецінь політичні засади серед нашої інтелігенції розширені, то найшов би, що у нас, загалом взявши, і поняття нема про такі річі. І річ ясна, чому? Мати якусь політичну засаду значить, мати вироблену в своїй голові в найдрібніших подробицях цілу систему такого ладу суспільного, котрий давав би за поруку найліпшого фізичного і морального розвитку цілої суспільності. Засади такі не набувають ся оттак собі через віч, коли кому щось присниться, а ґрунтують ся і виробляють ся на докладнім студіумі особливо національної економії (— се теорія) і на докладнім провіренню теоретичних висновків конкретними дослідженнями на своїм власнім народнім ґрунті. Хто-ж у нас таке робив? Мало хто, дуже мало хто: Навроцький, Будзиновський, а далі? Того дещо зовсім за мало. Але задля недостатку своїх власних, на своїм ґрунті вироблених засад у нас тим радше послуговують ся чужими засадами та ще в такий безцеремонний спосіб, буцім то ті люди самі таке незвично вдумали. А в дійсності справа ось як представляє ся: Був собі військ

соціально-демократичної німецької партії в Галє, от вам небавом мали і ми „максимальну“ і „мінімальну“ програму; був відтак такий зїїзд пр. в Вроцлавю, зараз таки і у Львові взялись до ревізії „максимальної“ і „мінімальної“.

„Ми тим зовсім не хочемо дорікати нашим радикалам, противно, ми приписуємо їм навіть заслугу, що вони в великій мірі причинили ся до того, що у нас бодай дехто почав над такими справами застановляти ся (коли радикали думають, що вони одні в тім згляді всі розуми поїїли. то се звичайна молодеча зарозумілість). Ми лиш тут кажемо і при тім обетаємо, що всі тоті з таким шумом проголошувані засади, се самі цвіти з чужого поля, се просте малпованє чужини і більше нічого. Не розкусивши і не розіжвавши добре, видавали гаші радикали то, що попоїїли при чужім столі, в таких неапетитнім виді, що воно серед руської публіки будило замість цікавості саму лиш відразу.

„Величезний розвиток великого промислу фабричного в західній Европі витворив там з часом такі соціальні стосунки, котрі потребували і потребують доконечно поправи тим більше, що цілі армії робітників добре зорганізованих сего доконечно домагали ся. На тлі тих стосунків витворилась соціалістична теорія, котрої тези стали засадами соціально-демократичної партії. Палка наша молодіж з чутливим на нужду нашого народу серцем познакомила ся з тими засадами фабричних робітників і не провіривши їх на наших суспільних стосунках, не зважаючи зовсім на те, що у нас фабричних робітників майже зовсім нема, не зважаючи на те, що се є кожух не на нас шитий, привяла їх за свої. Як мало пригожі тоті засади для хліборобів і рілньничих робітників, з яких складає ся головню наш нарід, видко хоть би з того, що тоті самі німецькі соціальні демократи, хочаки на зїїзді в Вроцлавю приноровити свої засади до хліборобського стану, зовсім збили ся з пантелику і не дійшли до жадного кінця. Чи змагати до пролетарізації мас хліборобських, чи дбати про удержанє і економічне скріпленє хліборобського стану — отсе велике питанє, котре доси не могли пішити. І се питанє, як каже др. В. Шіфф (*Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft* т. 51 стр. 383) годі сегодня об'єктивно пішити. „Не хибує доказів за і против, але в тих доказах нема переконуючої сили. Рішаюча точка є прецінь тотя, чи і в рілньництві велика господарка перемагає малу, чи і в області сеї продукції панує змаганє до концентрації (зосередкованя), як се для великого промислу декавав Маркс. Хоч соціалісти дуже рішучо на се потакують, хоч знов інші, особливо-ж Sering, се заперечують, то наука мусить тут сказати: *non liquet* (Бог вість), бо доси не найдено ще навіть доброї методи для розсліду сего питава. Теоретичні розумованя не вистарчають тут цілком на певно, бо і історично і теріторіально взявши, покаже ся все в тім питаю непевним; але і реалістична метода напотикає на такі труднощі, що їх годі обминути. Особливо в справах рілньництва не можна, так як в інших справах, із того, що є, тягнути висновок на те, що може бути“. Так говорить чоловік, що як то кажуть, зуби свої на тім зїїв. Але наші радикали такими річами не турбують ся, вони ж руські радикали, і вони підлягають за-

гально руській хоробі: багато говорити а мало що робити, і то може ще в більшій мірі ніж другі фракції; від них то найбільше маємо „великих слів велику силу,“ вони то і чекають, „нехай Німець скаже...,“ а потім, то вже і вони будуть мудрі.

„На кожний спосіб хоть лиш в самих слабеньких зародках, все таки у радикалів бачимо якісь ніби то політичні засади. Але які-ж політичні засади у народовців-опозиціоністів? Хіба Бог оден знає. Яке-ж пожна говорити про політику засад без засад?

— Ба, кривда нам, скажуть опозиціоністи. Прецінь і Романчук і ми всі интересуємо ся для політичних засад Люегера.

Нехай і так. Але інтерес для політичних засад — про щось більше, ак про „якийсь“ інтерес годі прецінь говорити — не заступить самих засад, а коли-б і було в тім щось більше як сама цікавість, то знов таки треба-б сказати, що се просте малповане чужини і більше нічого. Богом а правдою сказавши, інтерес той відносить ся більше до опозиційної тактики ніж до засад. Опозиція Люегера — ось чим цікавлять ся народовці опозиціоністи! Се-ж було также причиною, що наші опозиціоністи свого часу интересовали ся Молодочехами, а тепер вже якось не так. Засад отже у опозиціоністів як нема, так нема!

— Ба, а борба за мораль?

— Борба за мораль р.ч сама собою дуже гарна, але знов таки се засада зовсім не політична. То правда, що політичні засади із становища етики можуть бути більше або менше моральні, в них прецінь мусить містити ся якась мораль, бо вони звернені на загальне добро суспільности, але де нема самих засад, там не може бути мови про се, чи вони моральні, чи ні. Але може сей оклик має значити тільки, що борба за моральні засади? Ба, за котрі? Яка тота мораль „опозиціоністів“? Триба прецінь знати, що зміст понятя „моральність“, „мораль“ не є на всі часи однаковий, сталий, ба, він і серед ріжних суспільностей інакший. Колись навіть і церков научала, що панщина ві всіма ві установами, як нагайка і т. д., була річ моральна. Ще живуть люди, що відобране права пропінанції уважали рабунком.

„Політика опортунізму є для народу крайню деморалізуюча“, кажуть наші опозиціоністи і таким чином відмовляють всяку моральність тим, що послугують ся в політиці тактикою опортуністичною. Се цілком несправедливо. По перше, вже саме те заложене фальшиве, буцім-то „опортуністи“ не мають жадних засад. Коли-б взяти лиш наші стосунки, то бачимо, що „опортуністи“ як раз особливо високо держать засаду національну (доказом того: фонетична правопись, чистота мови, становище супроти москвофілів), що вони з того огляду далеко більше заслужують на імя „політиків засад“ ніж опозиціоністи, котрі ані не мають ясної засади національної ані ніяких засад політичних; се „опортуністам“ виразно признають і інші (радикали а навіть і москвофіли). Отже у „опортуністів“ є засада, засада національна, тота засада зовсім моральна; яким же чином їх політика може бути деморалізуюча?

„По друге прошу відповісти на се: „Опортуністи“ маючи виразну ціль перед очима, ідуть до неї. Бувають дні, що зроблять і три, чотири милі дороги. Одна днина випала, що зробили лиш одну миль, бо дорогу заступила їй ріка, що страшно вилила. Чи буде се моральніше всунувши ся з глудів кинути ся в розгукані хвилі ріки і не дійти до ціли, чи моральніше почекати, аби води уступили?”

„По третє: чи відповідає се засаді „борба за мораль“, засідати разом з підлими наймитами московськими до наради над справами народними?”

„По четвєрте: чи лайка, ворогованє, клевета, і т. п. річи, якими зустрічають „борці за мораль“ „опортуністів“ — народівців відповідають засадам моралі?”

„Таких питань можна-б ставляти без числа і всі були-б оправдані. Дарма де нема засад, там і моралі дасть Біг. І одно і друге порожня фраза.“

Ми привели сей уступ майже весь, бо він клясичний вірець „реалістичної“ мудрости проф. Стоцького. Сама єго дефініція понятя „політичних засад“ показує найліпше, що у него ніяких політичних засад нема і що він говорить про ті засади мов сліпий про краски. Політичні засади він спокійнісенько мішає з політичними а радше з соціальними ідеалами і на тій підставі сміло доказує, що ніяких політичних засад у нас ніхто не має. Алеж на тій підставі міг би проф. Стоцький так само сміло твердити, що в загалі ніяка партія на світі не має таких засад, бо ніяка не має „виробленої в своїй голові в найдрібніших подробицях цілої системи такого ладу суспільного“, якого хоче проф. Стоцький. Ставити таку дефініцію політичних засад, се значить прикривати шумною фразою політичну безпринципність. Візьмімо нпр. соціал-демократів, про котрих найшвидше ще можна сказати, що вони мають вироблений ідеал суспільного ладу, хоча, розуміть ся, і тут не можна говорити про ніякі „найдрібніші подробиці“; таку Zukunftsmusik соціал-демократи зовсім справедливо лишають утопістам в роді Бєллемі. Та чи той соціалістичний чи комуністичний ідеал можна назвати їх політичною засадою? Ідеал у них — мета, а засади — дорога, котрою вони змагають до тої мети. Головною їх засадою є клясова боротьба і організація пролетаріату для тої боротьби — обі річи, що в соціалістичнім ідеалі або злишні або зовсім неможливі. Те саме треба сказати й про інші партії: у кожної є якийсь ідеал будущего ладу і у кожної є засади, немов міст, що з теперішнього веде до того будущего. Ідеал може бути дуже неясний, як ось у всіх шляхтичів-аграрістів, та засади політичні, подіктовані клясовим чи кастовим інтересом можуть проте бути дуже ясні (систематичне обкромлюванє свободи робучих верстов, відокромлюванє крайів через мита, певна політика тарифова і т. і.).

Та годі нам з проф. Стоцьким переходити азбуку політичних понять. Се очевидно чуже для него поле, та й не диво, що він на ньому що кроку спотикаєть ся. Та се з ним буває і на полі далеко ближшій до єго фаху. От нпр. те, що він говорить про програму укр.-руських радикалів, як аж се сердечна нісенітниця! Програма та — се копія з соціал-демократичної програми уложеної в Галле! Проф. Стоцький чув

щось очевидно про Гальську програму, але на очі їй не бачив, бо не плів би сухого дуба про її максимальну і мінімальну часть. Нічого подібного ані в Гальській ані в ніякій соціально-демократичній програмі нема. Ми зрадімо проф. Стоцкому нашу тайну. Був собі зйїзд французьких робітників фабричних і рільних в Марселі і той уложив програму зложеною з частей максимальної і мінімальної. Се була перша проба приложення ідей соціалістичних до справ рільницьких. Укладаючи свою програму ми пішли за сею вказівкою, але переняли тільки загальну раму, тільки форму, вкладаючи в неї, особливо в часть тав. мінімальну, свій власний, на довголітніх студіях краєвих відносин опертий зміст. Про се проф. Стоцкий міг би переконати ся порівнюючи нашу програму з марсельською, та ми не думаємо, щоб він узяв ся до такої роботи. Ми вкажемо йому тільки на два характерні факти: галицькі соціаль демократи віднесли ся до нашої програми ворожо, вважали її плодом реакційним, закидали нам, що ми бажаємо консервувати теперішнє дрібне хлопство замість допомагати до як найшвидшої єго пролетаризації. А другий факт: серед німецької соціальної демократії витворила ся невеличка єресь, на котрої чолі ставув талановитий Фольмар. Невдоволення соціально-демократичними формулками і бачучи неможливість приложити їх до полуднево німецьких аграрних відносин він почав оглядати ся за пробами дійсної, реальної праці організаційної серед мужиків. І щож? Наткнув ся відразу на нас, галицьких радикалів і на нашу, буцім то від Німців скопійовану програму аграрну.*) Для него, Німця, ся програма мала в собі дещо нового; для премудрого черновецького професора, що не зміє відріжнити політичних засад від урядових подачок, се малпованє чужини!

Конець кінцем — ніхто з Русинів не має засад, не має понятя про засади, не має навіть моралі, тільки один проф. Стоцкий та Нагнибіда та другі „реалісти“. Зовсім так само, як у Галінових „Перших зорях“ уся Україна мовчить та не знає, чи вона в загалі є на світі, тільки в однім черновецькім шиночку лунає руська пісня і многонадійні младенци пють „по козачьки“. А якіж то величні засади тих младенців? Слухайте і подивляйте! Чистота народньої мови, фонетика і „повсемістное істребление кацапов“! *In hoc signo vincemus!*

Ми могли би на тім скінчити наш огляд статі проф. Стоцкого, та нам хочеть ся ще поглянути на ті позитивні здобутки, до яких він доходить, на той спільний ґрунт, на яким він добачає можливість повєднання всіх Русинів. Коли хто думає що сим ґрунтом є праця над здобуванєм загально людських скарбів просвіти, свободи, економічного, добробиту та соціального гаразду, той дуже помиляє ся, той в очах проф. Стоцкого не реаліст *comme il faut*, а неоправний, ідеаліст прінципаліст і радикал. З усім тим треба підождати. Для проф. Стоцкого прецінь річ ясна, що „всі загально людські питання, отже і питання соціальне, ніколи не рішають народи залежні, народи що не мають до сего відповідної сили, щоб пе-

*) Фольмар переписував ся в тій справі з д. Будзиновським, про що проф. Стоцкий може на місці ближше розвідати ся.

реперти свою волю, а завсїгди лише народи політично і економічно самостійні, і то рішають їх не лиш для себе, але заразом і для народів підрядних." Диво дивне, як така ясна річ для нас і доси лишаєть ся неясною! Ми думали і ще й доси думаємо, що коли ми самі собі не виберемо свободи і соціальних порядків таких, яких нам треба, то й не будемо їх мати, а ось проф. Стоцький потішає нас, що се хтось зробить для нас — не знати, чи Поляк, чи Німець, чи Мадяр. Ми думали, що питання соціальні в загалі не рішають ся на „раз-два-три“, як формули математичні, але перероджують ся повільною та невастанною працею всіх інтересованих; проф. Стоцький інакше се розуміє. Ми думали, що впр. поборенє абсолютізму без участі Русинів було для Русинів великим нещастєм, а по думці проф. Стоцького щось інше було для них нещастєм — наданє конституції. Ось *ipsisima verba* черновецького професора:

„Вже тота конституція, яка є, була для нашого народу, що зовсім ще потребував прихильної і зичливої опіки, простим нещастєм. Вона его сили не скріпила, а руйнувала. По 30 ти роках конституційного життя наш народ не навчив ся ще тягнути користи з конституції. Розширене політичних прав — очевидно не самого руського народу, але і всіх других, і проворнійших его сусідів — могло б его добити, бо тоті розширені права і свободи за него використував би его проворнійший сусід на свій хосен а на его згубу далеко в більшій мірі, як се тепер діє ся, де з прав конституційних Русинів за Русинів тягнуть користи другі. Ми отже замість слів „через розширенє політичних прав і свобод...“ поклали-б: через визисканє аж до послідної краплі перш усього тих прав політичних і свобод взагалі, які дає теперішня конституція...“ І далі в іншій місці: „конституційна управа, се нещастє для народу, котрий освітою не доріс до неї.“

Чи бачите, скільки логіки в реалізмі проф. Стоцького! Конституція була нещастєм для Русинів не для того, що се була конституція шляхетсько-буржуазійна, обчислена на експлуатацію мас народніх — ні, а для того, що Русини під панцизвяним ярмом ще не були доросли до неї. Треба їх було лишити під тим ярмом ще зо 100 літ або бодай продовжити еру Баха до р. 1900, о. тоді би Русини певно доросли до конституції так, як доростає нині російська Україна до знесеню кріпацтва віддана в руки абсолютних чиновників. А воли ся конституція була перед 30 роками нещастєм для нашого народу, то тепер розширенє прав демо су. якого домагають ся радикали. було би ще більшим нещастєм, тепер Русини повинні як репях кожуха держати ся тої старої, на їх кривду обчисленої конституції і визнавати до остатної краплі ті права, котрих вона їм не дає. О Weisheit, скажемо на се словами Гете, — *du sprichst wie eine Taube!* Наве професор, візьміть собі текст нашої конституції і прочитайте його раз докладно та доповніть усіми тими кручками та гачками, якими єї обвішано в практичнім виконаню, то може Вам і самому буде ясно, що конституція не є

кварта горілки, котру можна випити „до остаточної краплі“, а радше можна її порівняти з одежею, що буває вигідна або невідгідна, і що спеціально наша конституція так прикресна, що нашому народови, хлопському і вбогому, безмірно утруднює розвій і змушує його чим далі, тим більше лишати ся по заду других народів. Значить, чим довше буде стояти незмінена отся конституція, тим гірше для нас, тим менше у нас буде змоги використувати її. Радікали домагають ся не якої небудь зміни конституції, але такого її перестрою, щоби був користний власне для нас робучого народу а спинював експлуатаційні і винародовляючі забаги дужших та багатших. Чи проф. Стоцький уявляє собі можливість такої зміни конституції? Видно, що ні, бо інакше не грав би з таким запалом ролі консерватиста там, де ходить о консервоване сплісненого хліба для власного народа.

Ну, та коли не в боротьбі за загально-людське добро і за розширене правдемосу, то на яким же спільнім ґрунті можуть по думці проф. Стоцького зійти ся всі Русини? Сей ґрунт, то „ідея національна, котра сама може навіть заступити Русинам програму політичну“ (гл. XIX). А коли так, то „треба працювати, щоби розбудити свідомість національну серед руського народу; треба працювати, щоб у руського народу збудити інтерес до життя державного; треба працювати, щоб виховати наш нарід так, аби він в обох сих напрямках виявляв здоровий погляд і хосенну діяльність“ (гл. XIV). Треба працювати — добре. Але щож властиво треба робити? Ось послушайте! Поперед усього „треба народній інтелігенції згорнути ся около церкви, стати живими членами церкви і тим допомогти церкві сповнити свою задачу супроти народу. Наш нарід єдино ще для церкви має живий інтерес; коли ж ми почуваємо ся до спільности з нашим народом, то мусимо разом з ним мати живий інтерес для церкви“ (гл. XVIII). Наш нарід, — скажемо ми проф. Стоцькому, — має надто ще живий інтерес для чарів і чарівниць, для уроків і пристрітів, для коршми, для битя жінок і т. і.; коли-ж ви, пане професор, почуваєте ся до спільности з нашим народом, то мусите разом з ним і т. д. Загалом ся XVIII. глава, де проф. Стоцький цитує обширний уступ із статі „Черніхівський мессія“ і очевидно солідаризує ся з ним, дише таким „народничеством“, пропагує „не лиш формальне, але і есенціоноальне“ зілляне інтелігенції з народом, що ми не будемо входити в дальший її розбір, бо вона занадто абсурдна, щоб могла бути небезпечною для розвитку нашої інтелігенції. Автор сеї глави очевидно не читав тих знаменитих відправ, які пок. Драгоманов нераз давав російському „народничеству“; не завадило б, як би хоч тепер ще прочитав їх; проф. Стоцький, яко знавець нашої літератури, певно зуміє вказати йому ті місця, де надруковані ті відправи.

Та чимчикуймо далі по національній програмі проф. Стоцького... „Всяка людина, що хоче бути Русиним, читаємо в гл. XIX., повинна перед усім:

1) „як про око в голові дбати про руську мову“, значать, „треба рішучо, все і всюди всіх таких людей, що мають в тім згляді свої о-

сібні, ненародні „убіжденія“, виключати із спільности народньої; в жаднім руській домі не повинно бути ніяких кацапських ізданій.

2) „Русини мусять дбати про чистоту письменної руської мови і про її народовість, т. є. о одностайну, свою питому правопись.“

3) „Русини мусять старати ся для своєї мови руської придбати в публичнім житю як найширші права,“ отже треба „від власти церковної конче Русинам домагати ся св. писм а в руській мові. По більших містах читають на великдень євангелія в усяких мовах — може б ми могли почути вже раз хоть на великдень євангеліє і в руській мові?! А може б ми могли і що неділі і що свята почути євангеліє перед проповідю в руській мові, як се буває у інших народів?! Чей св. писмо дя людям!“

4) Русини мусять всіх сил докладати, щоби мати руські школи і як найбільше руської інтелігенції, отже треба підпирати руські бурси, а Ставропігію і Народний Дім зд буги для себе. „Скажіть, що зробили би нпр. Чехи, як би так у них два інститути, що повстали зі складок народу, стали виховувати ренегатів народніх?“

5) Інтелігенція повинна всіми силами підпирати розвій літератури руської і руської науки,

6) повинна всюди ширити свідомість національну, особливо між народом, поборювати „баламутство кацапське“, дбати, аби і інші народи знайомили ся з руським житєм духовим, пізнавали нас і учили ся нас шанувати.

7) Ся точка у проф. Стоцького троха якось обмотана ключем, але виходить з неї, що Русини повинні женити ся тільки з Русинками. Чому проф. Стоцький не сказав сего виразно?

Ось і вся внутрішня мудрість проф. Стоцького. Руська мова і поборюване кацапів. Цікаво, що виховуване має народніх до національного і політичного життя в тій національній програмі ледво згадане і то дуже невиразно згадане. Руська інтелігенція і кацапи очевидно заслонили весь духовий горизонт автора, так що руського мужика він бачить тільки мов кризь сито. А коли порівнаємо ту національну язиково-азбучну програму з програмою наших москвофілів, то побачимо, що коли термін „руський“ заступити терміном „русский“, обі програми вийдуть тотожні буква в букву. Навіть ненависть до конституції і до „космополітичних ідеалів“ тут і там однаковісінька. От тим то так сильно відпирають себе ті два токи електричні, що вони властиво однакові, що се одно і те само старе, заматеріле та темне рутенство, тільки там пристроєне в московський довгополий кафтан, а тут в українські шаравари; там воно називає ся політикою „исторических начал“, а тут по дивному недорозуміню „політикою реальною“. Там в імя „исторических начал“ кидано громи на фонетику, на нігілізм, соціалізм, поступові змагання молодіжі, на безвірє і вільнодумство; тут в імя реальної політики кидася громи на принципіальників, космополітів, язичіє і кацапів. Там денунційовано соціалістів, українофілів та радикалів, тут денунціює ся кацапів без огляду на те,

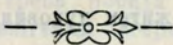
чи вони попи, урядники, учителі або ученики, чи навіть такі, як гофрат Ягіч, та обік того денунціює ся й народівців за саме товаришоване з кацапами, за всякий спосіб думання незгідний з новомодним „реалізмом“. „Одна лиш „Буковина“ і єї прихильники дійсно щиро і з завзятєм працювали в дусі сеї програми“, — каже з тріумфом пр. Стоцкий. Дійсно, велика ласка божа!

Ів. Франко.

САПФ

(Драматична картина в одну дію).

ДІЄВІ ЛЮДЕ.

Сапфо — молода Еллінка, поетеса.

Алкей — поет, чоловік середніх літ.

Фаон — молодий Еллін.

Ерінна — його молода.

4 старці, Елліни, Еллінки і народ,

Я в а пер ша.

Ще поки не піднята завіса, чути за кулісами гомін і гуки: „Сапфо! Слава Слава!“

Сапфо.

(Вийогає зза куліс, дуже збентежена, в руці тримає ліру).

Ні, далі, геть! Не сила... О, сі згуки
Печуть огнем мій мозок, серце рвуть...
Тремить слюва... в устах німіє слово...
Все кола йде... Не вже тепер життя

Порветь ся враз од радости і щастя?
 Невже тепер, у сей велебний час,
 З тремтячих рук Геката вирве славу?
 О, ні! В сю мить я прагну жити... Всю,
 Всю нектаром роскішним повну чашу
 Схилить до уст і вишити до дна!
 Чогож огнем ти, серце, зайняло ся?!
 О, не спалахни враз... хоч для його, для дня
 Мого життя, для соняшого Феба!
 Фаоне мій!.. Тебе жадаю я
 І над усе, над славу, над життя,
 Над цілий світ кохаю! (Задумуєть ся. Знову гуки).
 Знов шум росте, неначе рокіт моря...
 Кого зовуть, чие зрина імя
 Із хвиль людських, чим сколихнувся етер?

(За кулісами чути гуки).

Голоси.

Вінок несіть! Сапфо! Хвала тобі!

Сапфо.

Мене? Міні? І се слабе створіння,
 Ся дівчина перемогла мужів?!
 Хвала ж тобі, хвала, Сапфо єдина!
 Який ясний та невмирущий день!
 Чи чуєш ти? народ тебе там славить,
 Твоє імя між Музи на Олімпі
 Несе гучна та невміруща слава.
 Чи бачиш ти, ген хмарою пливе
 Густа юрба: славетна то Еллада
 Схили чоло і падає до ніг
 Тобі, Сапфо! А там з-за хвиль блакитних
 Підняв чоло і радо подає
 Свій чулий голос рідний серцю Лєсбос.
 О, радости о втіхо неземна!

Тремтячи я стояла серед миру,
 Холола кров і гасло на устах
 Співочес та легкокриле слово...
 А він, Фаон, на мене там зорив,
 І в погляді його світилось щастя,
 Палав якийсь одрадісний огонь,
 Сподівання й переконання повний.
 Я глянула — і захопив ся дух,
 Заледве з рук слабих не впала ліра.
 Але се враз спалахнув в серці жар
 І хмарою налинуло натхнення!
 Міцна рука торкнула ся до струн
 І колилась дзвінкоголоса пісня, —

І захлину́всь спянілий нею мир.
 Не знаю я, про що і як співала,
 Але в той час така чудова міць
 Підносила мої тремтячі груди,
 Що я й собі богинею здалась.
 І поняло мене безмірне щастя,
 Смертельний світ мізерним здавсь, гідким,
 І на міцних, яскраво легких крилах
 Я понеслась далеко од землі,
 В той світлий край, де богорівні Музи
 Плетуть богам невянучі вінки... (Павза).
 Скінчила я. Мовчало все навколо,
 І він мовчав, а на очах йому
 Мов той кристаль іскрили чисті сльози...
 О подруго, о Музо! Честь тобі!
 Ти зрушила Фаона зимне серце...
 Який щасливий, невмирущий день!

(Задумавшись сідає на скелю, в профіль до публіки, говорить тихо, неначе сама до себе).

Не зміла перш я серця таїну
 Коханому шепнуть на ухо стиха,
 Але тепер... Фаоне, проміль мій,
 Тобі до ніг і славу і безсмертя
 Я з радістю пестливою зложу,
 Аби почуť од тебе йно: „кохаю!“
 Чого ж мовчав? Бойїш ся, чи мене
 Вважаєш ти за недосяжну скелю?

(Задумуєть ся дивлячись на море. Ліра ві скочуєть ся до ніг а вона об-
 нявши коліна схиляє голову).

Море синє та безкрас,
 Ти далеко котиш хвилі
 І в часи південні палу
 Ти вколисуєш всіх нас!
 Чом же ти, безкрас море,
 Як Фаон у човні йїде,
 Не шепнеш йому з блакиті:
 „Як Саффо тебе коха!“

Вітре буйний легкокрилий,
 Ти літаєш геть усюди,
 Ти несеш шляхом прозорим
 Гостроносі кораблі.
 Чом же ти в північну добу,
 Коли мрії палють серце,
 Не шепнеш Фаону стиха:
 „Як Саффо тебе коха!“

Сонце ясне та довічне,
 Під твоім живущим сяйвом
 Підійма троянда чоло
 Ліс і поле ожива:
 Чом же промінем блискучим
 Не розтопиш криги серця,
 Не шепнеш Фаону стиха:
 „Як Саффо тебе коха!“

(Складає молитвенно руки і падає навколішки перед статуєю Афродіти).

О, Афродіто, богине безсмертна!
 Я припадаю з благанням до ніг твоїх:
 Вчуй мою пісню сльозами повитую,
 Стогін дівочий спізнай!

Мати кохання! Тобі, злotosайная,
 Ліру і слово і гими присвятила я...
 З неба веселкою часто злітала ти,
 Слухати співи мої.

Ти доторкнулась своєю правицею
 До мого серця й сказала, безсмертна:
 „О, моя доню! Саффо над жінотою
 В цілій Елладі знесу.

„Я твоє серце розжеврію чарами,
 Що і безсмертних стужають до нестяму,
 Любощів, пестощів владу наддам йому,
 В очах жагу запалю!“

Щож не палає ще серце Фаонове
 Від тої ваби, тобою надданої?
 Мати кохання, богине безсмертна,
 Серце йому запали!

(Встає, підіймає ліру і взявши кілька акордів, промовляє з натхненням і запалом).

Богом той міні здасть ся,
 Хто сідає поруч тебе;
 Навіть ти б став світлим сяйвом,
 Завжди темрявий Еребе!

Колиж я тебе побачу,
 Темним стане сонце ясне,
 На устах німіє слово
 І життя у серці гасне.

Я тремчу мов та лілея
В любих пестошах зефіра,
І з душі зринають сльози
І ридає тихо ліра.

Кров пала, тріпочуть груди
І обіймів прагнуть руки,
І росте у серці пісня
І встають чудові згуки!...

Милувалаб цілі ночі,
Цілувала б до упою,
І на груди твої дужі
Впалаб спалена жагою.

Два друга.

Сапфо і Фаон.

Фаон. (зрушений)

Ти тут, Сапфо?

Сапфо (закриваючи лице)
Ратуй мене богине!

Фаон.

Шукав тебе...

Сапфо (на бік)
Дай силу й міць міні!

Фаон.

Ти вся тремтиш? Образа?... сльози?! Горе?!...

Сапфо (просміхаючись стиха)

Образа? — Ні! Втомилась щастем я!

Фаон.

Сапфо, Сапфо, уся Еллада прагне
Тобі чоло вінком лавровим вкрити,
У Фебів храм нести твою статую
І Музою десятою назвать.
Тебе шукав я скрізь, моя богине,
Щоб з уст моїх почула вперше ти
Славетню вість...

Сапфо.

І лавр... і слава... Боже!

Од радості й не стямлюсь я... А ти ж,
Фаоне мій?

Фаон.

О, роже з Іперей!

Спанілий я край ніг твоїх лежу (падає до ніг в).

Сапфо.

Фаоне встань! (хоче підняти його)

Фаон.

Ні, дочко Апполона!

Сльозами вмиє сандалії твої

І одіж сю до серця пригорнути (цілує край одежі ей)

Сапфо.

Навіщо! Стій! Фаоне... не міні,

А я сама... (на бік, зрушенням голосом) О, він мене кохає!

Я вся тремчу... (до Фаона) Мій друже, світе мій

(Фаон знову цілує край її одежі).

(на бік) Ти зглянулась на мене, Афродито!

(до Фаона) Не варта я!

Фаон (палко)

Над все, над мир! Сапфо,

Сьогодні ти безсмертя досягнула

І піднесла жіноче ймення так,

Як високо стоять герої наші.

Сапфо.

Мовчи, мовчи! не треба пишних слів.

Фаоне, встань! Мене се все бентежить...

Богинею мене зовеш ти? Ні,

Ні, друже мій, я тільки поетеса

З огнем в душі, з піснями на устах...

І знаєш, що? Коли мій спів скінчився,

Мовчали всі, і я постерегла

Одну сльозу: вона котилась тихо

З твоїх очей, Фаоне... О, в ту мить

За краплю ту блискучу, теплу, ясну

Я-б без жалю всю славу віддала!

Фаон.

Не я один, вся плакала Еллада

І велетні не крили ся тих сліз:

Твої пісні чудові зворушили

Нам душу в край... Поет Алкей розбив

Геть об-землю свою чудову ліру:

„Мовчи на вік“ сказав — „після Сапфо

Ніхто не смій торкати срібні струни!“

Сапфо (на бік)

Новий огонь в його очах пала...

(до його) Фаоне мій! За слово твоє шире

Яб віддала сю ліру без жалю,

Бо без тебе... мій соколе.. (на бік) Не сила!

Фаон

О неземна! Не почуваш ти,
Яку в руці одержуєш святиню!
Ся ліра нам -- і гордощі і пиha,
А у тобі кохаєм свою славу,
Ти наша честь...

Сапфо (на бік)

І завжді „наша“, „нам“!

Чом не моя?

Фаон.

Тебе ж чим образив?

Ти зблідла вся?

Сапфо.

Ні, любий мій... не те...

Твої слова немов би інших речі,
А хтіла б я від тебе вчуть...

Фаон.

Сапфо,

Сьогодні ти міні сказала „дуже“!
Я слово се глибоко заховав..
Воно міні дає вагу просити,
Щоб згодилась ти вислухати мене...

(Сапфо здригаєть ся і дивить ся на його)

В душі моїй живе одно бажання,
І як Сапфо до серця прийме те
І зглянуть ся на мою ширість... Боги,
Сей буде день щасливий двічі нам!
Тиж згодиш ся?

Сапфо (протягає йому руки)

Фаоне мій, коханий!...

Фаон.

О, щастя й честь!

Сапфо.

Чи мрія се чи сон?!

Фаон.

Уславиш ти мою сьогодні долю?

Сапфо.

Темніша світ... хитаєть ся земля...

Фаон.

Тоді ти знов свою наладиш ліру
Й кохання спів Кипріді залуна...
Та ти тремтиш?

Сапфо.

Від радості, Фаоне.
Колиб ти знав... (За кулісами гуки „Сапфо!“)

Фаон

Відкіль се гомін шум?
Твоє ім'я я чую... А! то судді
З народом всім шукають скрізь тебе,
Аби чоло вінцем лавровим вкрити...
Біжу, скажу їм, де Сапфо!

Сапфо,

Тривай!
В хвилину сю ні лаври, ані слава
Не додадуть нам більше щастя!

Фаон.

Ні, —
Тебе бажа вбачати вся Еллада...
Я звістку дам і зараз повернусь
До сонця знов... і коли лаври скрасять
Тобі чоло... тоді і я шепну
Своє мале бажання... (вибігає)

Сапфо встає і хапаєть ся за голову)

Він кохає!...

Ява третя.

Сапфо.

Не стукай так, ти серце, не тремти!
Він мій, він мій! Огорне знов нас щастя!
О, соколе! Тобі не сила й знать,
Яким тебе я напою коханням!
Од райських ваб спянієш ти у край,
Згорин в моїх обіймах пестовливих,
Нестямиш ся під хвилями жаги,
Без пам'яті пірнеш у ракування
І в любощах забудеш цілий світ!
Над нами я намет з пісень розкину,
Я співами повітря напою...

І ліри давн тремтітиме солодко
 Між лавр, троянд, під шепіт наших слів...
 Що слава та? Ти дай міні кохання,
 Дай сліз палких, обіймів, щастя дай!
 І я зміню холодні лаври радо
 На теплий квіт весільного вінця!

В часи сумні, коли ридало серце,
 Коли з очей котились краплі сліз,
 І з срібних струн сумні злітали співи,
 Ти викликав їх із серця, любий мій.
 Коли-ж пала святим огнем натхнення
 І в серці спів нечуваний росте,
 Коли народ здивований не диле,
 І лине гимн до Феба на Парнас,
 То знов Фаон співає тут у серці
 І виклика закохані пісні.
 О, сонце, стій! Спини огневі коні, —
 Хай щастя день не знатиме кінця!
 Стій, море, стій! Вгамуй бурхливі хвилі,
 Хай вчує мир, як щастя в серці бє!

(Бере кілька акордів на лірі, хоче співати, але хор Еллинок, що співає гимн Афродіті, перебиває ві).

Хор Гречанок (за кулісам)

Розлягайтесь пишні згуки,
 Лийте роєм аж до неба,
 Голоснійше грайте ліри,
 Афродіту славте всі!
 Афродіто, Афродіто!
 Ти витаєш в ясній небі
 На злотистих, легких хмарах
 Проміж велетнів богів. (На сцені)
 Зевс громі трима в правиці.
 Посейдон — страшний трезубець,
 Але ти в руці тримаєш
 Владу серця і жаги!
 Ти плетеш знадливі мрії,
 Огортаєш ними серце,
 І солодкі бажання
 Прокидають ся в душі.
 І дівчата і юнаки,
 Всі тебе благаєм щиро:
 „Афродіто, Афродіто
 Будь прихильною до нас!“ (Падають на коліна, лицем до храму)

Санфо.

О, до пісні тої радо
 Прилучаю й я свій голос

І на вколішках благаю :
„Будь прихильною до нас!“ (падає на вколішки)

Гречанки.

Перед храмом Афродіти
Ми схиляємся до долу
І на вколішках благаєм :
Будь прихильною до нас !
І коли Гімен величний
Підійма весільний світоч
І рука в руці тріпоче —
Будь прихильною до нас !
коли в міцних обіймах,
Мліють груди, меркнуть очі,
Поцілунків прагне серце :
Будь прихильною до нас !

Ерінна.

Вона! Вона! Спиніть-по сестри пісню,
Щоб не зломить ві молитви...

Сапфо.

Ні,

Ні Еллінки, до вашої молитви
Схилила ся душею я сама;
Вона міні в край серце зворушила
І сповнила солодким почуттям.
На вколішки я впала...

Ерінна.

О, богине,

Не вже тобі розумна пісня ся?

Сапфо.

А чом же ні?

Ерінна.

Тебе витають оди,
Славетній гимн, величній оди згук..
А що б дівоча проста, тиха пісня?...
Не сі пісні вчувать тобі. о ні!
Тобі дзвенять славетніші ліри,
Тобі хвалу несе Еллада вся,
Твій славний шлях квітки встеляють, лаври
І ним грядеш ти до безсмертя...

Сапфо

Так!

Хай шлях міні встеляють лаври й квіти,

Хай кожний Еллін хилить до землі
 Своє чоло, коли мене уздрів,
 Та слава ж та душі не гріє, ні!
 Чи в мене ж пак друге, не тепле серце?
 Чи ж не бажа й воно кохання, сліз?
 Серед похвал сих пишних в самотині
 Воно тремтить у грудях і ніхто
 Ще не озвався до него щирим словом,
 Як до сестри, до дівчини... а скрізь
 Мене стріча лиш бучний гомін слави..
 О, щастя я не знала й доси!

Ерінна

Ні!

Ні, не тобі па долю нарікати!
 Над всі жінки вона тебе знесла.
 Твоє, Сапфо, богам подібне щастя, —
 Воно не вмире, пишатиме по вік!
 То наша вже жіноча доля інша,
 Її тобі не зрозуміти, ні:
 Вона уся в коханні самотливім
 З дружиною вірненькою, й жагу
 Як течія, ховає в темних пумах.
 Твоя ж душа коха і мир і люд,
 Щоб славою широко скрізь лунала;
 Не криючись в німій самотині,
 Як океан шука вона простору...

Сапфо.

І знов одно.. все „слава“.. Досить вже!
 Скажіть міні, куди ви йшли?

Ерінна

По щастя,

Яке скраша жіночу нашу стать..
 Не погордуй, богине, і над нами...

Сапфо.

Погордувать? — хіба-ж не жінка й я?
 В сім серці єсть на нього теплий одгук,
 Знайшов ваш сків в йому рідну струну...

Ерінна

Шляхи наші навпаки розійшли ся:
 Широкий твій прямує на Парнас,
 А мій вузький — до світлої хатини.
 Але й у нас своє єсть щастя... О!
 Сапфо, Сапфо, колиб ти тільки знала,

Як серце все спалахне враз огнем,
Коли шепне коханий нам: „кохаю“!
Солодкий згук! Гарнійшого нема
І у богів безсмертних...

Сапфо.

Розумію
Я слів твоїх чудових дивний зміст!

Ерінна (зрушена)

Колиж рука в його руці тремтить
І він пита: Кохання моя,
Чи хочеш ти міні подружжя стати?“
І заирне тобі у вічі.. в мить —
Забудеш світ..

Сапфо

О невимовне щастя!

Ерінна

І до грудей його схиливши вид,
Спалахнеш вся, одмовиш ледве чутно:
„Коханий мій, твоя до віку я!“

Сапфо

Твої слова немов солодкий нектар
Мої уста смажні з жадоби пють!

Ерінна.

А прийде час, і немовлятко кволе
Пригорнеш ти до лона до свого,
І на малім личеньку батька риси
Побачиш ти, й з рожевих, теплих уст
Солодке слово ти почувеш: „мамо!“

Сапфо

Щаслива ти, кохання!

Ерінна.

О, так!

Тріпочеть ся се серце щастям любим:
Сей день бува не двічі на віку
І кожна з нас його в життю побачить...

Сапфо.

Тебе чека весілля?

Ерінна.

Так Сапфо.

Але тобі се слово темним здасть ся,

Мов той Ереб, мініж воно несе
Богато літ щасливих...

Санфо.

О, Ерінно,
Тебе витаю щирим серцем я!

Ерінна (все у більшому захваті)

Колиб його ти знала, ти б сказала :
„Ерінно, ти щасливіша за всіх!“
Сам Адоніс не був би кращим навіть
Мого орла! Зевес та Аполлон
Йому дали красу з богами рівну.
Афіна хист, Діана рій достот,
А Ерос пал, Кипріда запалила
В його душі кохання до мене..
О, мій Фаон!

Санфо.

Фаон?! (на бік) Та чиж один він?
(до Ерінни) Фаон... І ти не помилилась, ні?
Його зовуть...

Ерінна

Фаоном, всі Фаоном...

Санфо

Не може бути!

Ерінна

Ти чула що, - скажи?

Санфо

Не знаю... ні...

Ерінна

Чогож ти так дивиєш?

Санфо (нервово)

Чий син він, чий?!

Ерінна

Він родом...

Санфо

Звідкіля?

Ерінна

З розкішної країни Арголіди...

Санфо

Не чую я! Ти кажеш, він з Афин?
Ще покажи.

Ерінна (здивована)

З країни Арголіди.

А батьком зве Епамінонда...

Санфо

А!!!

Ерінна (перелякана)

Ти зблідла вся! ти падаєш?

Санфо (хитаєть ся, схоплюючись за серце)

Нічого...

Ерінна

Ти вся тремтиш?!

Еллінки (підтримуючи її)

Що стало ся, скажи!

Санфо

Сьогодні я.. така... щаслива й рада..

Ерінна

Але слезоза бренить на віях...

Санфо (нервово, неначе спокійно і весело)

То

Од радості, Ерінно... О, мого

Не зрозуміть вам щастя... а воно..

Таке велике... неосяжне... (Спиняєть ся, але її захоплює дух)

Любі

Ходіть у храм молитись... а мене

Лишіть саму... я з думками зібратись

Бажаю так...

Еллінки (входячи в храм)

Ходім!

Санфо (припадає до скелі і тяжко ридає)

О, боги! О!!!

Еллінки (Чутно хор з храму а capella)

І коли Гісен величний

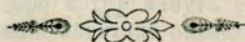
Підійма весільний світоч

І рука в руці тріпоче,

Будь прихильною до нас!

(Конець буде).

Людмила Старицька-Черняхівська.

Із переписки М. П. Драгоманова.

Подает М. Павлик.

Пок. М. П. Драгоманов дуже жваво переписував ся з найрізнішими людьми, особливо земляками. Ся переписка то не тільки матеріал до его біографії. — подекуди навіть важніший ніж его печатні твори, — але й матеріал до історії русько українського руху за яких 30 років, матеріал капітальний і всесторонній, бо в руках М. П-ча, можна сказати, сходили ся усі нитки русько-українського руху в Австро Угорщині й Росії. В переписці тій найде ся чимало матеріалу і для історії всеросійського і по части і всесловянського і навіть усеєвропейського поступового руху, бо М. П-ч виходив своєю думкою і працею далеко поза границі Руси-України, популяризував і підносив еї ім'я перед просвіченим світом і переписував ся про еї справи з найвиднійшими людьми того світа.

Зібрати й видати той матеріал увесь — на довго ще не буде змоги. Я було задумав оповістити на раз і в повні хоть переписку М. П-ча з Галичанами, — бо для пояснення теперішнього галицького руху і для дальшого его ходу воно найпотрібніше, а з другого боку і галицьким кореспондентам не гровило би від того ніяке небеспеченство, бо всі відносили М. П-ча з ними найлегальніші, що доказує ся далі і перепискою М. П-ча в такій болючій справі як становище Поляків на случай війни між Австрією і Росією. Та із виданем самого галицького матеріалу діло йде пеняво, раз тому, що важко добути усі листи М. П-ча до Галичан: багато з тих листів, особливо з початку 70-х рр. понищено, страху рада австрійська, багато листів і так не можна відшукати й добути від людей і товариств; важко добути від усіх Галичан і дозвіл печатати не тільки їхні листи до М. П-ча, але й его листи до них. Нарешті й зібраного вже мною матеріалу галицького було би на кілька великих томів, а на видане їх нема фондів (у мене на те всего 300 р.). Отже я поклав оповіщати переписку М. П-ча помалу, невеличкими групами, без огляду на систему й хронологію, можливу тільки в таких разі, як би мати в руках увесь матеріал і могли его зовсім упорядкувати перед тим, нім починати печатати що-небудь.

Супротив того прихильникам пам'яті М. П-ча приходить ся поки що вдоволити ся і отсим невеличким, що можна зробити.

На перший раз даю переписку М. П-ча в справі польсько-руській.

1. Переписка М. П. Драгоманова з Н. Н., репрезентантом групи галицько-польських демократів.

(1888—1889)

Хибя видання переписки М. П. Драгоманова видно вже на отсім початку. Для поясненя суті устних переговорів М. П. ча з групою галицько-польських демократів, т. є. про сподівану тоді війну між Австрією і Росцією, я зважую ся подати тільки виринок із листу М. П. ча до Д-ра Т. Окуневського, на котрого М. П. ч указував тим демократам, та котрий, бачить ся, і не сходив ся з Н. Н. (тай галицько польські демократи. як видно, не дуже інтересували ся д. Окуневським, коли для них він навіть був помер). Більше про справу і людей ще не час говорити, навіть годі назвати кореспондента М. П. ча (з огляду на Росцію). За тим я не певний, чи тут зібрано усі дотичні листи. Міні по крайній мірі бачить ся, що М. П. ч повинен був відповісти на лист Н. Н. із 20/III. 1889; на се вказували би уваги М. П. ча в тексті того листу. (Чи М. П. ч сповнив просьбу Н. Н. в тім листі, т. є. чи старав ся вплинути на вменшене ненависти р. газет до Поляків, сумніваю ся, бо та просьба несповнима, особливо в такім короткім часі та ще до того при тому, що рівночасно або й перше того треба би було вменшити й ненависть польської преси до Русинів, або ще радикальнійше: усунути причини обоїльної ненависти). Між тим від д. Н. Н. ш получил тільки оригінал остатнього листу М. П. ча до него, з 9 (21) октобра 1889. Передущий лист М. П. ча до Н. Н. я маю тільки в чорновій, найденій між паперами М. П. ча після его смерти. Для печати я позволив собі в тім листі поправити кілька правописних помилок М. П. ча, що писав ті листи незвичною собі правописю і через те узяв кілька букв із своєї української правописі.

Та не вважаючи на можливу неповноту і, можна сказати, на slučajність отсеї переписки і самих взаємин між М. П. чем і польськими демократами, справа зачеплена тут, справа польсько-руських взаємин у Галичині й Росції, пояснена доволі основно, особливо з боку М. П. ча.

Після того, як була отся переписка, т. є. після 1889 р. в справі взаємин між Поляками і Русинами в Галичині, тай у складі обох боків дещо дуже перемиїнило ся. Як раз у рік після отсеї переписки настала славетна „нова ера“,—згода між Поляками і народовцями, протів котрої М. П. ч так завзято мусів виступити і котра остаточно розбила народовців на два табори: прихильників польської шляхти й уряду (Барвінчукісти) і опозицію (Реманчукісти). З польського боку в тій угоді грали рішучу ролю і деякі польські „демократи“. Від тоді розложив ся і польський демократичний табір у Галичині: частина его явно стала реакціонерами, тай більшість его тепер збула ся і тини демократизму. Не вважаючи на те справа польсько-руських взаємин у Галичині посунула ся по новій дорозі, про котру мабуть і не сніло ся загалом польських демократів. У Галичині повстали селянські радикальні партії, руська і польська, між котрими встановила ся сама собою певна солідарність.

виступів, розуміє ся, зовсім не для відбудовання Польщі по думці Поляків. До польської селянської партії пристала радикальніша частина польських демократів. Повстання польської селянської партії в Галичині переважне для руської справи: через ту партію Русинам дана змога почати порозуміння з Поляками далеко користнійше для руської справи, ніж через польську шляхту (як се робить Барвіцьський і т. в.) або й через загал дотеперішніх польських демократів. Згода між Русинами й Поляками в Галичині на ґрунті селянських інтересів і загальної волі мала би рішучий вплив і на встановлене кращих взаємин між російськими Поляками, бо вона і в російській Польщі висунула би на перед польських селян, а польські селяне в загалі ніколи не підуть забирати руським селянам їхні землі. Таким чином при перевазі польських селян у польським руху польські заходи мусіли би обмежити ся на етнографічну Польщу та спараліжувати на руських землях заходи польської шляхти і єї причен, прихильників історичної Польщі. Вкупі з тим, бачить ся, вменшив би ся і польський сепаратизм супротів Росії, хоч тут Полякам, звісно, вольна воля.

Значить, із повстанням селянських радикальних партій у Галичині фактично сповнилася частина бажань М. П-ча в справі польсько-руських взаємин, і сповнилася в великій мірі відтого ж праці коло руської радикальної партії, після котрої стала організувати ся і польська радикальна партія. У Росії, звісно, нема нічого такого і навіть нема яких небудь серйозних взаємин між Українцями і щиро демократичними елементами польськими в Конгресівці. Між тим тепер хоч і не грозить війна між Австрією і Росією, а про те в Росії справа польська стоїть далеко острійше, ніж 1889 р., бо загал Поляків дуже розчарований новим царюваням, та розчаровані й збентежені й опозиційні елементи інших народностей Росії. Отут то й придатні слова М. П-ча про необхідність спільних заходів польських таї прочих опозиційних елементів против невідільних порядків у Росії — для перестрою єї в вільну федеративну державу. Деяку надію на вихід Поляків на сю дорогу дають слова в 1-ім листі N. N. до М. П-ча, розуміє ся, коли є тим годять ся польські демократи в Конгресівці. Про сю справу треба би задумати ся особливо російським Українцям, та організувати ся і рости в силу, щоби в свій час не мусіти виступати против рішучих польських заходів на українських землях спільно з деспотичним російським урядом, як воно вже й було не раз.

20. VII. 1896.

М. П.

Виривок із листу М. П. Драгоманова до Д-ра Т. Окуневського.

Montées, Commune Ouches, Haute Savoie. 20. VII. 1888.

Остатні часи були для мене ероју весподіванностей. Можете собі виобразити, шчо до мене приїздив делегатом один пан зі Львова від

польських демократів, щоб домовитись про згоду на случай війни межи Росіїєю і Австрією. Польаки б то (демократи) держатимуть ся промови N—а, то б то, що тоді стануть за Австрію, коли та стане отверто за Польщу. Вони бажатимуть: 1) явної прокламації австр. цісаря до Польщі 2) формованья з резервів галицьких польської армії, 3) обіцанку, що лівий берег Вісли не переїде до Германії. Хотять пізнати наші умови. Я дуже охолодив делегата, сказавши, що не вважаю себе в праві зовсім говорити від галичан, котрих справа перш усього торкається, а далі що в Росії не можу вказати на легіони і т. п. А до того, коли я не можу допустити і в думці, щоб увесь наш край до Ставропільщини міг відорватись від Росії, то мені майже індіферентні випадки війни з територіального боку. Війна інтересна мені тільки з того боку, чи викличе вона по собі (або що менше м жливо, перед собою) рух до реформ в Росії. На такий случай у мене єсть своя программа (я дав йому В. Спілку), для котрої інтересно ї згода з польаками. Таї у загалі інтересно б виробити згоду з польською демократією— на всьакий случай, а не для самої тільки пригоди війни, котрої може ї не бути. Згода мусить обнімати — умови праці для добра країв і народів, праці щоденної, прозайічної.

Делегат був розумніший, ніж можна було ждати. Реальні обставини Росії в загалі, а нашої справи спеціально йому мало звісні (йому напр. н-во було, що майже увесь укр.-фільський рух і доси стоїть на лівобережцях та новоросійцях, котрим спеціально польські державні справи далекі). Але він слухав з інтересом, не показав звичайного гал. польакам дикого страху перед Москвою і обіцявав, розваживши добре над В. Спілкою, написати мені свої думки. А коли він спитав, з ким би з галичан міг би він переговорити, то я вказав йому на Ваш кружок (організаторів віців) і дав Ваш адрес. Може що ї виїде доброго з таких розмов, звісно, не зараз, а згодом. Будьте ласкаві, напишіть мені, що случить ся в цій справі.

I-ий Лист N. N. до М. П. Драгоманова.

Szanowny Panie Profesorze!

Program Pański, wypowiedziany tak w broszurze „Wolnyj Sojuz“, jak skreślony przez Szan. Pana przy ostatniem naszym widzeniu się, był przedmiotem obszernych i nader poważnych dyskusyj w gronie naszych przyjaciół politycznych. Nie będę ich Panu powtarzał, gdyż w takim wypadku nie list, lecz broszurę musiałbym napisać. Powiem tylko, że wynik popraw był następujący:

Przedewszystkiem z całą szczerością musimy oświadczyć, że zastrzegamy się przeciw słowom Pańskim, tycającym się przyszłości Polski. Tysiącletnia przeszłość nasza daje nam prawo, a zarazem nakłada

obowiązek dążenia do niepodległości. Mamy to przekonanie, że ściśle tylko współdziałanie Polaków i Rusinów na zasadzie „wolni z wolnymi, równi z równymi“ może oprzeć się tak nawale germanizmu, jak i rosyjskiego panslawizmu. Nie zgadzamy się więc na ostateczny cel Pańskiego programu, dla nas bowiem Rosya federacyjna nie jest ideałem naszych usiłowań politycznych. Natomiast chętnie przyznajemy, że taki ustrój państwa rosyjskiego zapewniłby Polakom cały szereg nader ważnych korzyści i wielce ułatwiłby nam spełnienie naszych pragnień najgorętszych. Tak więc jakkolwiek różnimy się z Panem co do celów ostatecznych, to jednak jesteśmy najmocniej przekonani, że w pracach dzisiejszych a zapewne i w najbliższej przyszłości podejmowanych mogą Polacy i Rusini pójść razem, wspierać się nawzajem i ułatwiać sobie walkę z wspólnymi nieprzyjaciółmi. Łączność ta będzie tem trwalszą i silniejszą, iż najzupełniej zgadzamy się z zdaniem Pańskim, że wszelkie reformy i urządzenia należy oprzeć z jedn. j strony na podstawie samorządu, z drugiej zaś na jak najszerzych zasadach demokratycznych.

Nierównie trudniej odpowiedzieć na zapytanie, w jaki sposób tę akcyę wspólną należałoby zainicjować? Książka Pańska „Wolnyj sojuz“ nie może posłużyć za punkt wyjścia, gdyż podniesienie jej w prasie polskiej w chwili obecnej było by z jednej strony przedwczesne, z drugiej spóźnione. Przedwczesne, ponieważ w Rosyi wcale stosunki nie układają się w ten sposób, ażeby program przez Szan. Pana skreślony mógł mieć teraz znaczenie aktualne; spóźnione z powodu, że dziełko to wyszło w r. 1884 i wówczas już „Reforma“ i inne pisma polskie podały treść jego i rozbiór. Rozpoczęcie akcyi wspólnej w wysokim stopniu utrudnia nadto znane Szan. Panu postępowanie przywódców rusińskich w Galicyi, jako też ton dziennikarstwa rusińskiego, które przeciw wszystkiemu, co polskie, występuje z nieubłaganą, a częstokroć śmieszną nawet zajadłością. Szczytem zaś niezręczności pod tym względem była znana Panu zapewne odezwa, zwolująca ostatni wiec rusiński, która nawet w najbardziej pojednawczych kołach polskich najfatalniejsze sprawiła wrażenie. W chwili obecnej więc podjęcie tego rodzaju akcyi byłoby wprost niemożliwem. Prędzej lub później jednak minie to drażnienie, a wówczas nadejdzie (перечеркнуто: „chwila“) pora stosowna do zawiązania rokowań z partją ukraińską, które zwłaszcza, gdyby Szan. Pan podjął się pośrednictwa, niewątpliwie doprowadziły by do pożądanego porozumienia, jeżeli nie we wszystkich sprawach galicyjskich, to przynajmniej w kwestyi przyszłych reform wewnętrznych w Rosyi i agitacyj w tym celu podejmowanych. Z tego też powodu pragniemy, aby stosunki pomiędzy nami zawiązane, pomimo dzisiejszych warunków niepomysłnych, utrzymały się na przyszłość i jak najbardziej utrwały, niewątpliwie, że dobre porozumienie pomiędzy nami dla stron obydwóch doniosłe i nader cenne może sprowadzić następstwa.

P. Teofil Okuniewski, z którym miałem porozumieć się w wiadomej sprawie, od dłuższego czasu już nie żyje. Przy tej sposobności ośmielam się przypomnieć Szan. Panu łaskawie uczynioną mi obietni-

ce przysłania kilku numerów pisma „Samouprawlenie.“ Tak posyłkę tę, jak listy do mnie raczy Szan. Pan rekomendować.

Zasylając Szanownemu Panu wyrazy najszczerzego szacunku i poważania, ściskam najserdeczniej dłoń Pańską.

We Lwowie 5. XII. 1888.

N. N.

(Adres: N. N.)

I-ий Лист М. П. Драгоманова до Н. Н.

(Женева, 1889, в другій половині январа або в поч. февраля — М. П.)

Wysokopoważnyj Dobrodiju!

Prostit' ščo pyšu Wam trochy pizno. Na te bylo bahato rezoniw: choroba ocej, wyjizd dočky do Bulgariji, očekanie widpowidi z Halyčyny i t. d.

Počnu z toho, ščo ja duže radyj Wašomu lystu. Sam ja ne py-saw Wam tilky čerez te, ščo perše pidzydaw. ščob pojavylaś programma Prawdy (u L'wowi, kotru redaktory poprochaly napysaty mene. Ja chotiw pokazaty Wam na tu programu j poprochaty Was skazaty Waś sud pro tu jeji častynu, kotra priamo tyčytsja do tych spraw, ščo my obhoworiuwały. Ta druk Prawdy spiznywś, a dali meni wy-jawyłoś, ščo nawriad sama redakcija jeji doderžyt ša teji programy. Do toho j polśka pressa ne zwernula na neji uwahy, tak ščo ta programma ne može maty teper praktyčnoji, partijnoji waźnasty i koly ja teper prošu Was podaty pro neji Waś sud, to chyba tilky dla budučoho.

Z powodu Wašych slow pro¹⁾ Wilnu Spilku skažu, ščo pro neji własne ne bylo ničoho w halyčij pressi (пропуск назви якоїсь польської газети. — М. П.) tilko pro analogičnu programmu „Земського Союзу.“ w kotrij ne bulo ni pro polśku, ni pro ukrajinoś(ku) sprawu.

Waśe principalne zastereženie pro nemožlywist' dla polakiw zrektys ideji pownoji (deržawnoji) nezaleźnasty Polści ja předwydiw. Ta ja dumaju, ščo teper nacionalni sprawy w Rossiji (a može j ne w od-nij Rossiji) treba rišaty analityčnym (tymčasowym) sposobom, a ne sintetyčnym (principalnym). Praktyčno sprawa polśka w Rossiji zwo-dytsja do toho: čy zhodiatsja pol'aky wzjaty dolu w agi-taciji za reformu Rossiji z deržawy absolutno-cen-tralistyčnoji na liberal'no-decentralizowanu, — czy ni? Na te možna skazaty: de ž ta agitacija? Ja skoro pošlu Wam

¹⁾ перечеркнуто: „За Ваś sud pro“

osібnu praciu, w kotrij ohliadajetsja istorija liberal'noji agitaciji w szlachet'skich i zem'skich sojmach w Rossiji z 1858 do 1883. Wy pobaczte, ščo ta agitacija rosła i teper wona zatyhła, — a ne wmerła, — i pry peršij nahodi wyplywe dužčuju, niž buło. Ja b duže buw radyj, koly b mij istoričnij ohliad buw donesenyj do pol'skoj pressy j wyklykaw tam diskussiju pro wsju ciu sprawu. Ja*) pewnyj, ščo spilna agitacija po wsich prowincijach Rossiji za programmu, wže wytworenu w rossijskich zemstwach, to b to za wol'nist' osoby j samoupravu provincialnu po pry wsederžawnij reprezentaciji, mohla by dowesty do reformy Rossiji, pry kotrij najholownišči potreby wsich nacij seji deržawy były b zadowlolneni po krajnij miri na jakyjś čas, w tim čysli j potreby polakiw. W usakim razı, jak ja wam kazaw, ja ne baču inšojoj programmy napr. dla ukrajinčiw w Rossiji, a najhariacišči pol'ski awtonomisty zhodžujut'sja, ščo sami polaky, bez ukrajinčiw, ne zdolajut' dobytyś wolnošči dla wsich krajiw, kotri wchodyły w staru pol'sko-litowsko-rušku deržawu. Po za toju programmoju možlywe chyba widorwanie wid Rossiji „Ko(n)gressiwku.“ ta ž čy ce b zadowlolnyło pol'akiw „zachidnych gubernij“ i čy ne bylo b ce dla rossijskoho uriadu signalom dla eksterminacijnoji polityky proty pol'akiw w tych guberniach? i čy ne pidperly b tu polityku ne til'ko moskali aj plebejski narody tych gubernij, nawit' kolyb Rossija, powijni, kotra b widorwala wid neji Kongressiwku, stala j konstitucijnoju? Ce odno prymušuje pol'akiw dobre obradyty možlywist' wyrobu wserossijskoj liberal'no-awtonomnoji programmy, pered tym jak richuče (pimyče) podaty holos za separatyzm.

Moja dumka taka, ščo j w Halyčyni teper treba staty na analyčnyj grunt, napr. pol'akam, kotri choťat zhody z Rusynamy, treba postawyty programmu tych praktyčnych ustupok, kotri wony uwažajut' teper možlywymi daty, czy trebowały dla halyčkich rusyniw, jak demosu i naciji, — programmu osnowanu na styslo kca je w im grunti, bez usakych zarannich rišeńń spraw dal'soho budučoho i bez ohl'adiw w istoričnu starowynu wsijeji Pol'sči i Ukrainy. Koto takoji programmy mohło b zorganizowatyś pol'sko-ruške demokratyčne towarystwo, w rodi toho, ščo projektuwaw Kur. Lwowski.

Teperišni časy pered wyboramy sojmowymi prydałyś by do počatku takoho towarystwa. Ale ja mušu skazaty Wam, ščo ja duže skeptično dywluś na bezposeredni rezultaty takoho towarystwa wzhl'adno najblyžych wyboriw i takoji ž sojmowej kadenciji. Sprawa ce duže nowa, ščo b za neji stalo bohato lud'j i z pol'akiw i z rusyniw. Pol'skim členam (переч. „Polakam“) towarystwa treba b buło richuče rozirwaty z bil'snistiju teperišnioj p. (ol'skoj) nacjon. partiji. Rusynam trudno buło b prystupyty do nowoho towarystwa, nawit'

*) перечеркнуто: Moja dumka taka, ščo j u Halyčyni treba postawyty pol'sko-rušku sprawu tež na grunt analyčnyj: wystawyty programmu praktyčnych..

koly b wony byly menše zaslipleni starymy idejamy j zwyčkamy. Rusynam teper samym treba wyrobity swoju analityčnu programmu, kotra b položyla kineć swarkam miž jichnimy partijamy: moskwofilskoju i ukrajnofil'skoju. Otže miž moskwofilamy j polakamy nabraloš stilky (непер. „nezhody“) antipatij čerez wynu oboch storin (непер. „taboriv“) ščo pro jaku nebud' skoru zhodu miž nymy teper škoda j dumaty, napr. pro te, ščob polaky zhodylys holosuwały za kandidata, kotroho postawyt' hurt moskwofil'skyj choć by zhidno z ukrajnofilamy. Protynno. polaky potrebuwały by, ščob ti rusyny, kotri choťat' zhody z nymy, rozirwały b uśaki zwjazky z moskwofilamy. Ja dumaju tak čerez te, ščo dosy ne bačyw polaka, kotryj by zhodyws na te, ščob nacional'ni spory miž Rusynamy zalyšyty samym rusynam.

Čerez ce vse wystup nowoho polsko-ruskoho towarystwa nawit' u sprawi wyboriw maw by teper til'ko teorityčnyj charakter — počatku diskussiji pro nowu programmu, choć ja dumaju, ščo j to malo by welyku wahu, j ak počatok.

Obertajuś teper specialniśće do teji časty Waśoho lystu, w kotrij Wy bażajete moho poserednytwa. Ja b duże buw radyj uziaty doľu w diskussijach nad nowym towarystwom i jeho programmoju, napr. jak by meni dano bulo misce dl'a kil'koch statej w N. Reformi abo Kur. Lw. Ale nawr'ad mih by ja staty praktyčnym posrednykom dl'a umow miž Wamy j jakymy nebud' (непер. „halyčan“) hal. rusynamy, ščo majut' teper wpływ sered swojich politikiw. Ja -- duże persona ingrata ne tyl'ko dla mos(k)wofilw, a j dl'a patentowanych narodowciw. Nawit' ti z ostatnich (непер. „nych“), kotri trochy pryčyl'ni do mene, uwažajut' potribnym widchryśčuwatys wid mene, koly jim moskalofily abo nowi sw'atojurci zakynut' solidarnost' z takym čortom, jak Dr-w. Dejaka idejna solidarnost' u mene je tylko zowsim z molodymy ludmy sered Lwiw'skich akademykiw, ta sered „molodšych narodowciw“ na prowinciji, napr. z takymy, jak Teofil Okuniewskyj, kotryj żyje, ale perebrawś y Černiwci. de zajmajet'sa adwokaturuju. Ta ci prowincionalni narodowci, choć daleko rozumniśči j oswitniśči, niź lwiw(w)ski, malo zorganizowani j zwykly duże ohl'adatys na L'wiw w uśakij praktyčnij spr'awi. Nawr'ad ja mih by pomohty z widsi do jich organizaciji j wychodu na wlasnu, nowu dorohu, tym pače ščo najblyžčyj do mene čolowik perejšow na Bukowynu.

W uśakim razi ja ne widrikajuś wid poserednytwa, kotroho wy bażajete i prošu Was pr'am(o) skazaty, ščo ja muśu zrobity.

Oś moji dumky pro wsi sprawy, pro kotri Wy pyśete. Prostiť, koly wony pokažut' śa Wam zanadto skeptičnymy j cholodnymy. Ja najhar'aćišće bažaju toho ž samoho, ščo j Wy, to b to zhody polakiw i rusyniw dla obopilnogo dobra j perś uśoho dla wol'nosti, ale w mene može inši pohl'ady na sposoby do toho. čerez te, ščo ja bačyw i baču pered soboju j na wkolo inši facta. Ja woliju lipše ne dohodity wam, niź buty neščyrym.

Duże prošu Was peredaty moji prywitańnia Waśym towaryšam, wid kotrych Wy prywozylu litom lysty i w uśakim razi wiryty naj-

biłšij simpatiji, jaku ja wynis do Was jak z Wašoji wizyty, tak i z Wašóho lystu i mojomu ščyromu bažanńu, ščob naši wzajemyny na tomu ne skinčylys.

M. Dragomanow.

2-ий лист Н. Н. до М. П. Драгоманова.

We Lwowie 20. III. 1889.

Szanowny Panie Profesorze!

W ostatnich tygodniach tak byliśmy zajęci różnemi sprawami, iż dziś dopiero na list Pański mogę pospieszyć z odpowiedzią.

Zaczynam od programu „Prawdy“, który w kołach polskich bardzo dobre sprawił wrażenie. Napisany jasno, trzeźwo, z zmysłem prawdziwie politycznym, nieskończenie przewyższa on wszystko, cokolwiek z pism tego rodzaju wyszło dotąd z obozu rusińskiego. Stosunek narodowości polskiej do rusińskiej traktowany rozumnie i sprawiedliwie, a na szczególne uznanie zasługuje stanowcze potępienie antagonizmu Polaków z Rusinami. Dodać tylko należało, że nietolerancja jest nie tylko po stronie polskiej, co wężej, że obecnie w prasie polskiej jej prawie niema a w rusińskiej objawia się częstokroć w sposób nader namiętny. Zgadza się również na wypowiedziane w nim zasady demokratyczne jako też przyjęcie za podstawę działania obronę obydwóch narodowości. Na to wszystko zgoda najzupełniejszą — lecz wyznać musimy zarazem, że jest to tylko program na chwilę obecną, że co do najbliższej przyszłości¹⁾ nie ma w nim nawet najlżejszych wskazówek. Jest on bardzo dobry i zręczny w piśmie politycznym, ale uważalibyśmy go za niewystarczający, gdyby miał posłużyć za podstawę do porozumienia się naszych stronnictw i ułożenia ich wspólnej akcji.²⁾

Jeżeli z przyjemnością i najszerzej możemy przyklasnąć programowi Pańskiemu, ogłoszonemu w „Prawdzie“ to natomiast nie moglibyśmy (перечеркнуто автором: »się zgodzić« — М. П.) uznać za rzecz stosowną zawiązania już dziś polsko rusińskiego Tow. demokratycznego, jak to w swoim czasie zaproponował „Kurier Lwowski“. Sądzimy bowiem, że przedtem nateży odpowiednio przygotować opinię publiczną tak w obozie polskim jak rusińskim i że zawiązanie takiego towarzystwa może być dopiero jednym z dalszych³⁾ ogniw w łańcuchu

¹⁾ Слова „program na chwilę obecną“ i „najbliższej przyszłości“, пок Др-ов підчеркнув синім олівцем. — М. П.

²⁾ Слова „ich wspólnej агції“ М. П. ч підчеркнув олівцем і з боку написав „якієї?“ — М. П.

³⁾ Слова „dalszych“ i передне „przygotować“ підчеркнуто Др-вим. — М. П.

tych prac, które nam wspólnie podjąć wypadnie. Nie wydały nam się też wcale sceptycznymi poglądy Pańskie, wypowiedziane o stosunkach tutejszych, przeciwnie uważamy je jako odznaczające się trzeźwością i dokładną znajomością rzeczy. I z tego to powodu nie zdaje nam się, abyśmy już przy najbliższych wyborach sejmowych mogli jawnie wystąpić jako sprzymierzeńcy. Wystąpienie to było by przedwczesne, a jako takie tylko szkodliwie mogło by oddziaływać na dalszy ciąg akcji naszej. Przedtem należy koniecznie stosownie przygotować opinię publiczną i to właśnie jest jedną z tych spraw, w której dziś już upraszamy Pana o pośrednictwo.

Prasa polska od dłuższego czasu już traktuje żądania Rusinów bardzo poważnie, a w znacznej części nawet, jak np. »N. Reforma« i »Kur. Lwows.« z wielką życzliwością. Niestety czegoś podobnego nie możemy powiedzieć o zachowaniu się dziennikarstwa rusińskiego w sprawach polsko-ruskich lub choćby czysto polskich. Pisma te tak wielką odznaczają się przeciw nam zaciekłością, iż śmiało możnaby twierdzić, że żyją tylko antagonizmem względem wszystkiego, o polskie, że są nierównie bardziej anti-polskie, niż rusińskie. Nie masz skargi ani żądania (nieraz zresztą i najsluszniejszego), któreby prasa rusińska wypowiadała, nie obwiniając o to wszystkich Polaków, bez zjadliwego szyderstwa i objawów największej nienawiści do narodu naszego i przeszłości naszej. Takie postępowanie wywołuje rozgoryczenie przeciw Rusinom w p. tryotycznych kołach polskich, a nam wszelkie śmielsze wystąpienie czyni wprost niemożliwym. Pierwszym więc warunkiem jakiegokolwiek wspólnej akcji naszej na szersze rozmiary jest stanowcza zmiana tonu dziennikarstwa rusińskiego względem nas. Wszak publicyści rus. mogą walczyć o prawa swej narodowości i bronić się przeciw nadużyciom władz¹⁾ austriackich, nie zważając ich win na Polaków w ogóle, a nawet nie identyfikując dzisiejszej większości sejmu galic z całym narodem polskim. Najsluszniejsze przedstawienia i uwagi z naszej strony czynione żadnego skutku nie odniosły i dla tego to przedewszystkiem w tej sprawie prosimy Szan. Pana o pośrednictwo²⁾. Wybitne stanowisko Pańskie a nadto wyższe po nad wszelkie podejrzenia o jakiś niewłaściwy polonofilizm daje Panu zupełną swobodę działania pod tym względem. Jesteśmy najmocniej przekonani, iż tylko głos Pański (czy to zwrócony bezpośrednio do redakcyj pism rusińsk.³⁾ w Galicyi, czy też za pośrednictwem Pańskich stronników tutejszych), może przekonać publicystów rus., że taką taktyką czynią najzupełniej niemożliwym porozumienie się z stronnictwem demokr. pols. a pośrednio i własnej sprawie niemalą szkodę wyrządzają.

¹⁾ Слова від „владз“ майже до самої дальшої точки підчеркнуті Драгомановим. — М. П.

²⁾ Слово „pośrednictwo“ підчеркнuto Др-вим. — М. П.

³⁾ Слова „redakcyj pism rusińsk.“ підчеркнуті Др-вим. — М. П.

Praca Pańska o ziemstwach i agitacyi liberalnej w Rosyji w przekładzie pols. drukuje się obecnie w „Kur. Lwows.“ Zwraca ona na siebie powszechną uwagę i prawdopodobnie wywoła dyskusyę w tej sprawie.

Ustępy z artykułów „Dzien. Pols“ i „Gaz Nar.“ o dziełku Pańskim „Wolnyj sojuz“ posyłam równocześnie z tym listem pod opaską. Równocześnie pojawiło się o nim także sprawozdanie w „N. Reformie.“

Najserdeczniej dziękujemy Panu za łaskawie przysłane nam numeru „Samouprawlenia“ i upraszamy o numer 3-ci

Pomimo tak długiego milczenia naszego wierząc nam Szanowny Panie, że wielce cieszymy się z zawiązania naszych stosunków, nie wątpiąc, że prędzej lub później obydwom narodowościom oddadzą one pewne usługi. W tej nadziei i zasyłając Panu najserdeczniejsze pozdrowienie od wspólnych naszych znajomych, łączę wyrazy najszczerzego poważania.

N. N.

2-ий Лист М. П. Драгоманова до Н. Н.

София, Капанска улица 9 (21) Octobre 1889.

Wysokopoważnyj Dobrodiju.

Dawno wże ne maw ja od Was zwistky, to j nadumaws oce napysaty Wam.

Mene najbilsze interessuje, jaku fazu prybrały teper ti reczi, pro kotri my z Wamy rozmowlaly j perepysuwałyś. Ostatni pryhody pi-szły ne zowsim tak, jak my, abo prynajmnij ja. proponuwaw, ale, dumaju ja, ne tak to wże j daleko od toho szczo ja czekaw. Rozumiuj ostatni wybory. w kotrych i z polskoj i z ruskoj storony wyjawyłoś i bilsze praktycznasty, a podekudy j poczaty rozumnoji solidarnosty. Miż ynczym tak buło w tomu okruzi, de wybranyj przyatelj mij Dr. Theophil Okunewskyj, kotroho jatorik rekomenduwał Wam.

Tepera win u L'wowi, i Wy, koly choczete, możete z nym porozumityś. Ja spodiwajuś, szczo z neho wyrobyť sia surioznyj politycznyj dijacz w Halyczyni.

Ja teper, jak baczyte, w Sofiji, i stilky maju roboty po katedri (Istorija), szczo dla druhocho majże ne zostajesia czasu.

Chotiloś by, prynajmnij poky trochy wporajuś, choc ne porwaty zwiazok z tym switom i z tymy interesamy, kotrymy zajmawś dosy. Proszu j Was ne zabuwaty mene j ne lyszaty z swoho boku bez zwistok, a ja z swoho boku duże budu radyj. koly czym nebud' zmożu posłużyty Wam.

Z welykoju poszanoju zostajuś Wasz szczy(ry)j prychylnyk
M. Dragomanow.

НАШ АЛЬБОМ.

Весняні станси.

I.

Весна, Весна! замлею і водою
Весела вість несесь під небеса!
Було колись і я радів весною,
В душі надія родилась нова.
Тепер однак, де літо вже за мною,
Міні найкрасше годить ся зима:
Природа спить — і я би рад уснути,
Щоб болю жадного вже більш не чути.

II.

Весно моя, ти пташко сизокрила!
Куди то я з тобою не літав?!
Хоч ти нераз і босоніж ходила
І голод-холод гірко допікав,
То ти мене втішала, говорила:
Пожде часок, ще будеш панував!...
І панство є; та я-б за нього нині
Давну взяв долю — в латаній свитині.

III.

Весна! дуги сяють скрізь квітками...
І я весною всякі квіти мав:
Дружби, любви — і повними руками
Я щедро їх довкола розкидав;
Усі пішли з весняними гадками,
Один міні любисток лиш остав.
Сей квіт один я заховав у себе,
Сей я зберіг, Україно, для тебе.

IV.

Моя ти, Музо, що мене носила
Нераз до звізд! і нині ще подай
Міні свої далеконосні крила,

Облетімó навколо рідний край!
 Бач, і до нас весна вже загостила,
 Подивимось на наш весняний рай,
 Підслухаєм, чи справді то на весні
 Сні людські так чарівні і чудесні?

V.

Ось панський двір: загляньмо на часину!
 В салоні пан спиває чаю вар,
 Та журить ся, як тут „убити“ днину.
 Аж ось на двір годований квестар
 Зайіхав возом по свою данину:
 По дріб, муку та всякий божий дар
 Зрадів аж пан, веде його в комнати,
 А віз велів добром усім напхати.

VI.

Не встиг панок наш ліпше роздивить ся,
 Бо в сінях хлопчик, сирота, стояв,
 Побачив пан, з досади аж трусить ся:
 „А ти чого? — „Та я-б на службу став..
 Прийміть або чим дайте поживить ся,
 Бо передновок, голод в нас настав“.
 А пан як гукне: „Що се за голота?!
 Прогнати зараз дрантє за ворота!“

VII.

З квестарським возом враз гостинцем гнали
 Вози ще й інші в те саме село;
 Се секвестратора в село асилали,
 За дачку хлопське грабити майно.
 Під вечір ті вози назад вертали,
 Добитку в них повнісенько було:
 В квестарським з ласки припаси всілякі,
 А в секвестраторських здобуток драки.

VIII.

Празничний день! Святої Тройці свято!
 Ударив дзвін — у храм збираєсь люд,
 Щоб свято се достойно зустрічати.
 Знов бовкнув дзвін — в село найіхав суд*)

*) У нас то дуже часто лучає ся, що і в найбільші наші свята покликають наших селян або і міщан до староства, суду або і до „польського бє-цирку“ або зійжджають урядники в свята таки в село або до містечка на переведење якого діла. (Прип. Авт.).

За лихву банкову ліцитувати
 Мізерію хлопів, гіркий їх труд!
 Все спрóbає: кому ґрунть, хатину,
 А другому й останню худобину!

IX.

А нумо, Музо, йдім ще подивить ся
 До „świętej karczmy“*)! що то дієсь там?
 Чого се там народ наш так глотить ся?
 Се жид „на засів“ зичить мужикам
 По чвертці збіжа — бо весна кінчить ся.
 Тож, хлопе, ти працуй тепер! бо тям:
 За чвертку ту тра буде шість віддати...
 Та й хто ж би мав на жида працювати?

X.

Будé, вже Музо, з нас! досить, вернім ся!
 Вже бачили доволі ми добра!
 То вжеж хіба і дальше не дивім ся,
 Яка то в нас хороша страх весна!
 Таїй ліпше мож' до осени проспім ся,
 То чей же лучша буде хоч вона.
 Так будемо усе пів року спати,
 Аж в осени діждём ся благодати.

Писано в іюні. 1895.

Столярченко.

ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЕ.

I.

Сипле, сипле, сипле сніг...
 З неба сірої безодні
 Міріадами летять
 Ті метелики холодні

Одностайні мов жура,
 Зимні мов лихая доля —
 Присипають все життя,
 Всю красу лугів і поля.

*) Так на правду назвав був корчму в Галицкім соймі один посол шляхтич. (Пр. А.).

Білий килим забутя,
Одубія, отупія
Все покрив, стискає все
До найглибшого корія.

Сипле, сипле, сипле сніг,
Килим важче налягає,
Молодий огонь в душі
Меркне, слабне, погасає.

II.

Коли студинь потисне,
Не хвилює всда, не блищить;
Коли ляжна розприсне,
То і світло єї не мигтить.

Коли струна порветь ся
То від неї музики не жди;
Так і пісня не леть ся
Під вагою турбот і біди.

III.

Як віл в ярмі, оттак я день за днем
Свій плуг тяжкий до краю дотягаю;
Немов повільним спалююсь огнем,
Та яроко бухнуть сили вже не маю.

Замерли в серці мрії молодечі,
Іллюзії криниця пересхла;
Різкі, сухі мої зробились речі,
Пора худого жнива надійшла.

Худее жниво! Сіялось мабуть
За мало й не найкрасшої пшениці...
А час не ждав! Холодні зливи йдуть,
Важку ворожать осінь нам зірниці.

IV.

Хоч ти не будеш цвіткою цвісти,
Левкою пахуче-золотою,
Хоч ти пішла серед юрби плести
У океан щоденщини й застою,
То всеж для мене ясна, чиста ти,
Не перестанеш быть мімі святою,
Як цвіт, що стужі не зазнав ві спеки,
Як ідеал все ясний—бо далекий.

Я понесу тебе в душі на дні
Облиту чаром свіжости й любови,
Твою красу я переллю в пісні,
Огонь очей в дзвінкій хвилі мови,
Коралі уст у ритми голосні;
Мов золотая мушка в бурштиновій
Хрусталь залита в нім віки тріває,
Цвістимеш ти, покіль мій спів лунає,

Іван Франко.

На італіянський мотив.

Гук веселий карнавала,
Регіт, співи серед ночі..
Все умовкло, все затихло,
Рим закрив веселі очі.

Він прокинув ся у ранці
Під сумні, поважні дзвони;
Богомільнії сіньори
Поспішали до Мадонни.

Он чернець сидить і тихо
„Pater noster“ він читає
І понуро на прочанок
Із віконця поглядає.

Підійшла до сповідальні
І упала на коліна
Бліда, гнучка мов лілея
Чорноока сіньоріна

„О спаси мене, мій падре!
На тебе моя надія.
Mea culpa, mea culpa!
Чи простить свята Марія?“

І вона йому на вухо
Щось тихесенько сказала,
І слюза з очей горячих
На холодний мармур впала.

„То була одна хвилинка!
О мій падре! як згадаю,

Плачу, плачу і сумую,
І вернуть єї бажаю!"

"Затремти-ж гієно, пекло!
Ти річей моїх жахай ся
Сатано, що гріх посіяв!
Зараз, грішнице, покай ся!"

Так хотів чернець сказати,
Та згадав — неначе вчора
На його дивилась пильно
Теж кохана сіньора.

І світив чудово місяць
І чудово сяяли зорі.
"О, щасливая година!"
Він сказав тоді сіньорі.

В молодих очах надія
І кохання розцвітало...
То була одна хвилинка,
Далі.. далі — все пропало!

Він давно забув сіньору
І вона його забула,
І щасливая година
Мов чудовий сон минула.

А тепер в старечім серці
Знов воскресла та хвилинка.
Він мовчить, забув всі речі;
Теж умовкла й сіньоріна.

Гріх, гієна, пекло, кара
Він усе перебірає.
А уста єго німіють, —
Що сказати — сам не знає.

Хто щаслив був хоч хвилину,
Той ніколи не забуде.
"Хай простить тебе Мадонна
І Господ за гріх не суде!"

Одарка Романова.

Робітницький і революційний рух в Росії.

В останні п'ятнадцять літ у Росії поряд з найлютішою політичною реакцією йшов ненастанний економічний розвій, відбувала ся революція всіх суспільних відносин Олександр III, типовий тиран і сістематичний реакціонер і не підозривав, що его політика провадить до цілковитого збурення всіх підстав его держави. Йому не довелося діждати ся консеквенцій его урядованя; з ними буде рахуватись его наслідник. Усі фінансові реформи підчас останнього царюваня були направлені виключно на витворенє великої продукції і капіталізму, а ті останні перозлучні з міським і сільським пролетаріатом. Правда, в Росії повстає нова економічна і соціальна сила — російське купецтво і фабриканти, котрим вигідні царський деспотизм і самоволя. Одночасно великі гурти російської інтелігенції дуже бисто буржуазяють ся і дбають тільки про свої особисті користи, але в решті їх політична свідомість чим раз більше заострюєть ся. Революційна частина інтелігенції приходить до переконання, що вона не може провадити боротьби на власну руку, бо політична боротьба — діло клас, а вона не складає окремої класи, а може бути тільки репрезентанткою одної з існуючих в державі ек номічних клас. Висовуєть ся завданє оперти діло революції на інтересах робітників, пролетаріату, сього вічного революціонера, і сполучити їх у нерозривні звязки Коли народничество перестає бути революційним, бо з заступників усіх покривджених і бідних в загалі воно стає репрезентантом дрібної буржуазії і все більше йде на уступки і компроміси з урядом, з інтелігенції виступає новий рух. Представники его не тільки самі отверто кажуть, що вони борють ся за ярава і добро робучої класи, а сі останні вони можуть вибороти тільки дорогою революції насамперед політичної, але і других накликають покинути лицемірство, зняти маски і отверто сказати, за чими інтересами вони стоять Одночасно ліберальний напрямок в висших кругах суспільности пенастанно плитшіє, ще міцнійше відражає нас своїм недоумством, але й з елементарною силою він громадно росте в шир і захоплює найріжнороднійші елементи.

Не менші зміни заходять в самій робітницькій класі. Що матеріальний стан російського робітника дуже нужденний, усім звістно; але не кождий знає, як він добиває ся красної долі. Рух тут починаєть ся властиво з повної свідомости, де шукати економічного поліпшеня, і з переконання про сиїлність інтересів усіх робітників у боротьбі з фабрикантами за висшу платню і коротший робучий день Але рсбітникам ще бракує ясного зрозуміння властивостей їх положеня в суспільности і в державі. Головним проявом руху суть страйки Вони ще не мають спеціально соціалістичної барви, але в сих випадках рішає один момент, і з економічного повстаня витворюєть ся політична революція. Статистику страйків у Росії веде департамент Торговлі и Мануфактур при Міністерстві фінансів, але ті відомости тримають ся в глибокій тайні, і ми хочаби подати головні факти бодай за останній рік, му-

симо обмежити ся подокладними і неповними звітками в газет і переказів.

На перші місяці 1895 року припадає страйк робітників у Петербурській гавані (пристані), в котрому брало участь 800 людей. Він був звернений проти надто довгого тривку робучого дня і скінчив ся побідою робітників. Але велика частина страйкуючих по закінченню страйку була поліцією видалена з Петербурга. Одночасно вибух і також скінчив ся удачно страйк в Мінську на залізнодорожних варстах, де 400 робітників протестувало проти плачення вкладок до позичкової каси, з котрої вони не діставали позичок. В квітні на величезній бавовняній фабриці в Ярославі застрайкувало з powodu зниження робочої платні 10.000 робітників. Очевидці вихваляють ще ніколи не слухану серед російських робітників єдність, спокій і витривалість, котрі панували підчас сего грандіозного страйку. Провокаційне поступуване уряду привело до бійки і різни. Як звісно, новий цар прилюдно дякував своїм військам за те, що вони так хоробро вбивали своїх братів і его підданих. Ся царська подяка тодіж була офіційально опублікована. В літі 1895 вибухло багато страйків у Москві і в Московській губернії. Причина скрізь була одна і та сама — зниження робочої платні, як напр. в Прохоровській мануфактурі, у Мазурина, в великих складах гербати братів Попових. На се ж літо припадають чотири страйки в Іваново-Вознесенськім районі бавовняних фабрик. В селі Теківі дійшло до трагічного епізоду: директор фабрики обскочений робітниками виявив револьвер і вистрілив до одного з них, що так обурило робітників, що вони кинулись на него і вбили. Другий страйк в сьому самому районі відзначає ся тим, що не зважаючи на спокійне заховане робітників губернатор велів арештувати велике число їх, а коли вони протестували проти того, він приказав доцьким козакам вирушити на них на конях і з нагайками. Страйки в Іваново-Вознесенськім скінчились невдачею. В літі були також часті страйки на залізних дорогах. Найхарактерніший і найбільший з них був на новобудуючій ся залізниці в Сибірі. Окрім того такі самі страйки були в Орлі, Самарі, Смоленську, Вільні і Києві, особливо же величезний був у Білостоці. Від жовтня до грудня головною сценою страйків був Петербург. В протягу сих трьох місяців у Петербурзі було п'ять страйків. Супокійно пройшов великий страйк на сукопній фабриці Торчтов. На фабриці тютюну Лаферша дійшло до колотнечі. Обидва ті страйки скінчили ся пільгами, але потім уже в січнію сего року фабриканти поместили ся на своїх робітниках за вимушені від них концесії. Протівно, інші страйки не мали удачі, на фабриці Лебедева напр. зараз, як страйк вибух, арештовано 12 головних учасників.

Усі урядові і адміністраційні сили в Росії стоять на стороні капіталу проти робітників в їх боротьбі за ліпші економічні обставини життя. Закон забороняє усякі змови і союзи робітників. І не зважаючи на те, робітницький рух росте з елементарною силою. В усіх висчислених згаданих нам страйках брало участь 50.000 робітників.

Але рух робітницький не обмежив ся на сих повстанях робітників, навнів свідомих своїх класових інтересів. Революційна інтелігенція,

котра стоїть тепер в більшості на ґрунті наукового соціалізму, дбає про те, щоби кинути чим раз більше революційних і соціалістичних ідей в робітницький осередок. Вона переходить тепер від закладання невеликих конспірацій, кружків самоосвіти і других замкнених організацій до пропаганди і агітації серед широких кругів. Розуміється, що під російським урядом трудно провадити таку діяльність зовсім отверто; поки що російські революціонери мусять самі себе обмежувати, звертаючи особливу увагу на розширене серед робітників брошюр і відозв виданих ними в таємних друкарнях. Підчас останніх страйків у Петербурзі була розширена в великім числі відозва до страйкуючих робітників. В Москві в обході 1. мая брало участь кілька сот робітників. Не зважаючи на поліційні переслідування під кінець минувшого року в Петербурзі був організований „Союзъ для боротьби за освобождение рабочего класса.“ Він розширив серед робітників відозву, витяг із котрої ми тут подаємо:

„Товариші! Страйки в останні місяці впровадили капіталістів у великий клопіт. Під впливом страху акційні заводи Торнтон і Лаферш зробили деякі уступки. Навіть фабрична інспекція почала пильнійше доглядати свого діла. Але після того, як капіталісти поробили пільги там, де було би небезпечно їх відмовити, визискувачі звернулись до свого захистника уряду. Вірний своєму обов'язкови заступати інтереси багатців уряд енергійно прийняв ся за діло. Вночі з 8 на 9 (20—21) грудня були арештовані многі підозрені особи¹⁾. „Спокій знов установлений! Жадні страйки більше не вибухнуть, жадні відозви не будуть розширені“. — Так думають панове капіталісти з своїми приятелями з поліції... Пан Торнтон зараз виганяє на улицю велике число своїх робітників і мстить ся на них за вимушені від него концесії.

„Але страйки не устали, відозви появляють ся на ново, їх як і попередю читають і вони знаходять відгос. „Союзъ для боротьби за освобождение рабочего класса,“ котрий видав ті відозви, зістається непохитним у своїм замірі провадити справу далі. Поліція помилилась в адресі. Рух робітницький не можна задусити арештованнями і висилками. Страйки не устануть скорше, як капіталістичне визискування.“

В янв. сього року була розширена між робітниками дуже добра революційна брошюра „Що таке соціаліст і політичний преступник.“

Енергійне виступуванє і поведженє соціалістів викликало бачність поліції; 16, 17 і 18 янв. поарештовано дуже енергійних діячів²⁾.

¹⁾ В Петербурзі 8. і 9. були арештовані слідуєчі особи: Др. мед. Биковський, інжін. Крижановський, Мадьтченко, Старков, чиновники Лепешинський і Ергін, хемік Нагоров, адвокати Ульянов (брат повішеного в 1887 р.), студ. техн. Шат, Гуляницький, Засорошов, брати Ваневи (один служив на фабриці), студент Романенко, три жінки Огранская, Сибішева і Сибішева, робітники Кайзер з жінкою, Антушевський, Яковлев, Меркулов, Шелгунов, Зиновев, Акимов, Карамішев і Полежаев.

²⁾ Арештовані були: інжін. Богатирев, др. мед. Ляховський, студ. техн. Пономарев, Муромов, Малишевський, ст. мед. Никитин, Богарадзе, Тихтарев, бувш. студ. Зедербаум і робітники Бабускін, Лебедев, другий Лебедев, Шевелев, Львов, і ще три невідомі. В кінці янв. арештовано ще чотирьох робітників.

Але поліція бачить безплідність усіх переслідувань і хоче вже боротись з соціалістичною пропагандою духовим оружжєм. Одна поліцейський комісар приказав майстрови варстату в фабриці машин скликати своїх робітників, бо він хоче їх повчити, що таке бунтівнича агітація, але майстер відповів, що така промова коштуватиме поліцейському життя. Навіть міністер фінансів звернув увагу на робітницькі розрухи. В янв. вийшли два циркуляри, один від самого міністра а другий від департаменту Торговлі і Мануфактур, оба звернені до фабричних інспекторів і наказують їм пильніше сповняти свої обов'язки і протидіяти соціалістичній агітації.

Рух тим часом не устає. На тютюновій фабриці Лаферша вже по страйку, як і у Торитона, видалено тридцять робітниць. Але сей „бабський бунт“, як називає його поліція мав свої добрі наслідки. Сама фабрична інспекція признала справедливим невдоволення робітників і в таємнім циркулярі до всіх директорів тютюнових фабрик наказала, щоби вони точно заховували законні приписи, вказуючи на те, що попередю багато штрафів і відрахунків відтягалось робітникам незаконно. „Союз“ підхопив сей циркуляр і віддрукувавши його з коментаріями, що мовляв товчком до его розіслання були страйки, розіслав робітникам усіх тютюнових фабрик.

Ворожо успособлений до робітників комендант петербурської гавані Верховський видав в янв. дуже шкідливе для них розпорядження. Він приказав видавати робітникам платню тільки раз у місяць. Се не тільки шкодить їм економічно, але і позбавляє їх вільности руху. Розпорядження таке незаконне, бо приписи наказують платити довгосрочним робітникам що найменше раз на два тижні. Але урядові заводи хоч і підлягають загальному фабричному законодавству, не підпадають контролі фабричних інспекторів. „Союз“ знов видав відовву, в котрій доказує незаконність і показує шкідливість для робітників таких розпоряджень заряду.

З видань таємної друкарні заслугоє на особливу увагу брошура о штрафах і відрахунках. В ній подрібно розібрано існуючі закони і підчеркнуто їх хиби. При сьому показано, як усе фабричне законодавство в Росії повстало наслідком робітницького руху в 80-роки. Під сим зглядом особливо важний був величезний страйк в 1885 році на знаменитих бавовняних фабриках купця Сави Морозова в Владимирській губернії. Брошура надрукована дуже чисто і добрим шрифтом, що рідкість для таємних видань, вона обіймає 56 сторін і розширена в 1.000 примірниках.

Проявом пробудження класової і політичної свідомости серед великого числа робітників і доказом правдивого успіху організаційної діяльності революційної інтелігенції може служити „Адрес“ московських робітників до парижських з поводу обходження двадцять п'ятих роковин Коммуни 18. марця сего року. Під адресою підписало ся 605 робітників з 28 фабрик і варстатів у Москві. Відсилачі додали до адреси лист до Поля Лафарга, в котрому пишуть, що вони могли би зібрати і більше підписів, але се було би небезпечно і загрожувало би

цїлій справі. Подаємо тут в перекладі з французької мови адрес і лист:

„Адресъ московскихъ рабочихъ рабочимъ Франціи.

Въ памятный для мыслящаго пролетаріата всѣхъ странъ день двадцатипятилѣтія провозглашенія Парижской Коммуны московскіе рабочіе шлютъ сердечный прїѣтъ своимъ старшимъ братьямъ рабочимъ Франціи. Съ имеемъ Франціи связаны тѣснѣйшимъ образомъ всѣ могучіе общественные перевороты новѣйшей міровой исторіи. Это и понятно. Нѣтъ другой страны, въ исторіи которой борьба классовъ выражалась бы въ такихъ рѣзкихъ и рельефныхъ чертахъ, гдѣ бы антагонизмъ между пролетаріатомъ и буржуазіей принималъ такой обостренный характеръ. Парижъ справедливо можетъ быть названъ „матерью городовъ революціи.“ Но ни великая революція 1789 года, разрушившая феодальный міръ, ни февральская 1848, столь богатая своими послѣдствіями для всей западной Европы, не оказали вліянія на крѣпостную Россію съ ея деспотическимъ режимомъ. Болѣе того! — на долю Россіи или вѣрнѣе ея правительства въ 1848—49 годахъ выпала незавидная роль палача въ западно-европейской революціи. И Коммуна 1871 года, удивившая своимъ геройствомъ весь міръ, вызвавшая сочувствіе пролетаріата всѣхъ странъ, тѣмъ меньше могла отразиться въ Россіи, только что вступившей на путь капиталистическаго производства, что и пролетаріатъ другихъ европейскихъ странъ, уже развитыхъ капиталистически, былъ еще слабъ да и въ самой Франціи Парижъ стоялъ одинокимъ. Теперь не то. „Нѣтъ страны, заявилъ въ 1893 году Энгельсъ, нѣтъ такого великаго государства, гдѣ бы соціалъ-демократія не была силой, съ которой всѣ должны считаться. Все что совершается во всемъ великомъ мірѣ, совершается при нашемъ участіи. Мы могучая сила (Grossmacht), которой нужно бояться. отъ которой зависитъ болѣе чѣмъ отъ всѣхъ другихъ могучихъ силъ (Grossmächte)“. — И Россія съ 1861 года все больше и больше вступаетъ въ кругъ европейскихъ странъ. Подъ могучимъ напоромъ капитализма трещать и рушатся въ ней всѣ ея „вѣковые“ устои. Буржуазія съ каждымъ днемъ становится все сильнѣе и сильнѣе, съ ней уже теперь считается абсолютизмъ, осыпая ее обильнымъ дѣдомъ привилегій. Эти послѣдвія вмѣстѣ съ примѣненіемъ новѣйшихъ усовершенствованій дѣлаютъ особенно болѣзненнымъ непосредственный переходъ отъ натуральнаго хозяйства къ капитализму. Антагонизмъ классовъ становится поэтому все болѣе и болѣе явственнымъ, и пролетаріатъ все болѣе и болѣе проникается классовымъ самосознаніемъ. Многочисленныя стачки въ разныхъ мѣстахъ Имперіи, ставшія почти безпрерывными, стачки, которыя русское правительство не въ состояніи ни скрыть отъ общества, ни подавить силою оружія, являются лучшимъ доказательствомъ пробужденія молодого русскаго пролетаріата. Изъ рядовъ его каждый день вырываются безпощаднымъ деспотизмомъ лучшіе борцы, и за послѣднее пятилѣтіе русскій рабочій классъ насчитываетъ не одну сотню жертвъ. Но ничто не въ силахъ остановить разъ начавшагося движенія. Русскіе рабочіе поднявши старое революціонное знамя, обгащенное кровью столькихъ му-

чепиковъ въ ихъ среды и среды интеллигенціи, вооружились идеями научнаго соціалізма, стали подъ общее красное знамя пролетаріата всего міра. Они горды сознаніємъ, что передовою бастіонъ европейской реакціи, который предстоитъ взяти пролетаріату всѣхъ странъ — русскій царизмъ, долженъ быть ими разрушенъ, что послѣдній оплотъ буржуазнаго господства, безъ уничтоженія котораго немыслима побѣда всего пролетаріата, долженъ быть ими уничтоженъ. Пусть рабочіе Франціи будуть увѣрены, что въ тотъ моментъ, когда призывъ къ революціи раздастся со стороны рабочихъ запада, русскіе рабочіе откликнутся, чтобы принести имъ посильную помощь...

„Мы питаемъ надежду, что не далека та минута, когда будутъ разорваны оковы абсолютизма и русскій пролетаріатъ сможетъ открыто выступить на арену всемірної исторіи.

„Да здравствуетъ рабочая революція, славной прѣдвѣстницей которой была Коммуна 1871 года!

„Да здравствуютъ рабочіе Франціи, впервые выступившіе въ исторію какъ самостоятельный классъ въ борьбѣ за свои собственные интересы въ 1831 году, защищавшіе ихъ героически на барикадахъ въ іюнѣ 1848 года и явившіеся могучими піонерами новаго общества 18-го марта 1871 г.

Москва 29 февраля (12 марта) 1896 года.“

Листъ до Лафарга: „Долучучи до сего листа адресъ виланий іменемъ московськихъ робітниківъ надіємо ся, що нашъ слабій голосъ не загубитъ ся середъ многочисленнихъ окликівъ робітниківъ зъ іншихъ краївъ. Не треба забувати, що рухъ робітницький у Москві розпочавъ ся не що давно і що ми мусіли збирати голоси середъ обставинъ внемковихъ навіть у Россіі: дякуючи приготуванню до царської коронації Москва є попристо в стані облоги.

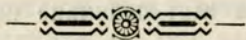
„Въ юні минулагого року робітники московські понесли значні страти, бо втратили багато своїхъ найенергичнѣйшихъ провідниківъ, що й доси гинуть у слідчій тюрмі. Зрозумієте, на яку небезпекъ ми наразились би, якъ би захотіли зібрати на адресъ більше підписівъ. Та намъ здавало ся, що число се не буде важне для французькихъ робітниківъ, а намъ бажало ся тільки заявити їмъ свою солідарність, і ми будемо вдоволені, коли досягнемо свою ціль.

„Посилаємо Вамъ 50 рублівъ і просимо Васъ зложити вінокъ іменемъ робітниківъ московськихъ на могилахъ героївъ Коммуни. Будьте ласкаві Добродію, завідомити нас, дійшовчи листъ до Васъ.“

Въ сьому „адресі“ вложена ціла філософія історії і доказана(?) конечність революції. Але се не повинно нікого дивувати. Хто бачивъ Россію в останні два роки, той знає якъ жваво теперъ працює тамъ думка. Навіть в легальній літературі скрізь панує жите і рух; дві три книжки внесли більше світла і правди, ніжъ попередъ сотні томівъ. Усюди теперъ обговорюють ся сучасний економічний станъ Россіі і рішають

ся абстракційні питава про такий чи інший хід розвитку суспільностей. Теперішня Росія нагадує Росію половини сімдесятих років, тільки що тепер усе відбувається в далеко грандіозніших розмірах.

Г. В.

Чиста раса.

Літом 1895 року пройїжджав я залізницею з Будапешту до Галичини. Жара стояла страшенна. Крізь вітворені вікна вагону так і сипався вугляний пил від машини і запирав дух. Ми поспускали стори в купе і йїхали мовчки, від часу до часу промочуючи пересохле горло кількома краплями огидного фабричного вина, котре ми на двірці в Будапешті купили за правдиве угорське.

Не дуже далеко від Будапешту до нашого купе (се було купе другої класи) війшли два нові пасажери. Один був старший пан, високий, статний, з замашистими шпаківатими вусами і коротко обстриженою, зовсім уже сивою чуприною; про те лице его горіло ще здоровими рум'янцями а на губах рум'яних та м'ясних знати було невивагаслу фізичну силу і енергічну змісловість. Ті самі прикмети чути було і в его голосі — дзвінкім та сильним, котрого він очевидно не привик був притишувати. З усеї зверхньої подоби, з одежі ніби простої а все таки добірної та гарно шитої видно було, що се заможний сільський дідич із якогось дальшого комітату. Его товариш був молодий, може 16-літній хлопець, шатен, дуже красивий з лица, того типу з широкими простолінійними рисами, що у дітей віщує високий ріст, сильний розріст костей і загалом показує зверхню подобу. І молодий хлопець, хоть у него вус ледво що почав засівати ся, був уже ростом мало що менший від старшого пана, в котрім зі схожости рисів зараз можна було пізнати его батька. Очевидно молодий хлопець був гімназист, що по скінченню курсу пару днів пробув десь у знайомих близько Будапешту, а тепер разом з батьком йїхав у рідне село, щоби на повній свободі покористуватися вакаційним часом. Се й справді так було, — ми швидко довідали ся про се з розмови з обома подорожніми.

Старший пан був дуже живої вдачі, любив говорити, оповідати, жартувати. Поки поїзд стояв на станції, він що хвили вибігав, то говорив подукричачи до когось крізь вікно вагона, то балакав щось до кондуктора тою мовою, в котрій кожда десята фраза пригадувала міні поломане наше:

— Едь Федь, та не тедь!

А коли поїзд рушив, пан розсів ся вигідно в купе, занявши враз зі своїм сином цілу лавку — правда, нас в купе було всього п'ятох: я, мій товариш Русин і ще якийсь Німчик комівояжер — і розпочав розмову. З разу пробував по малярськи, та переконавши ся, що ніхто з нас крім него і его сина не зміє сеї мови, зачав говорити по німецьки. Говорив не згаваючи, без поспіху, досить плавно, певним себе і добродушно-протекціональним тоном, поведив ся з нами дуже чемно, та видно було, що не розкусивши гаразд, хто ми і якої народности, вдавав перед нами джентльмена на всякий випадок. Ми довідали ся від него, що він потомок старої шляхти угорської, що має значну маєність деєь коло Ніредьгази, що перед кількома роками повдовів і має тільки сего одного сина, що сей син скінчив власне шесту класу гімназіальну, відзначає ся феноминальними способностями і батько бажав би запевнити йому блискучу будучину і т. д. Коли батько почав дуже хвалити способності свого сина, хлопець почервонів як рожа і промовив по німецьки:

— А леж татку, не усм мене! Як можна таке говорити, коли я сам ліпше знаю, що я зовсім не така мудра голова.

— Мовчи, мовчи! Тебе не питають! — добродушно-строго промовив батько. Очи его світили ся, видно було, що дуже любив сего хлопця, котрий з лица, як казав, пригадував йому зовсім его покійну жінку.

Почувши, що сей пан — буду називати його пан З. — живе недалеко Ніредьгази, ми якось мимоволі згадали про голосний тамешній процес задля Тісса-єслярського вбійства.

— Ах, не згадуйте про сей огидний процес, — скрикнув пан З. тоном патріотичного обурення. — Ритуальне вбійство! Бійте ся Бога! Навіть вірити не хочеть ся, щоби в цивілізованій Угорщині в ХІХ. віці було можливе щось таке! Се дійсна пляма на нашій історії. Нині щось подібне не могло би стати ся. Сміло скажу, нема нині в Угорщині чоловіка, котрий би повірив, такий байці, як ритуальне вбійство.

— Угорщина поступає наперед, — сентенційально промовив комівояжер.

— О, ми поступаємо наперед! Прому тільки пригадати, в яких то річах ми в остатніх часах випередили всю Європу! Стрефова тарифа на залізницях — сеж здобуток цивілізаційний, не правда? І щож? Ще Німці дебатували, чи се можливе діло, а ми взяли, запровадили і відразу рішили справу. А наші конфесійні закони! Наші цивільні слюби!... Панове, се справа дуже важна! Прінципiально важна!

— Для мене ще важнiйше прінципiально, — промовив я — знати, чи сей поступ доторкаєть ся тільки вершків нації, чи обхоплює всі її верстви аж до споду?

— Всі, всі! — з загалом і ненадумуючи ся скрикнув патріот. — І не можливо iнакше. Подумайте, по наших пустах паровий плуг свище! Се ж революція соціальна—мирна, розуміє ся, мирна!

— Мирна або й не мирна! — втрутив я. — За паровим плугом потягли ся й бунти Альфельдських рільних робітників. І власне вони спонукали мене до сего питання, бо признаю ся Пану, в тих бунтах видно було дуже мало культуристости а багато прімітивної дикости.

— Ні, ні, ні, хибно вас інформовано! — кричав патріот, мало що не затуляючи собі вуха. — Мало культуристости у угорських робітників! То хіба ті прибуди, Словаки та Руєнаки, — се справді дич. Але угорські робітники! Господи! Я не соціаліст і не симпатизую з ніякими соціальними теоріями, але дивлячи ся на наші робітницькі організації, слухаючи диспут в робітницьких товариствах я радую ся мов дитина. Радую ся не чим, а поступом, розвоєм, почутем зростаючої сили малярської нації. І не я один! Знаєте, між малярською шляхтою в тім згляді нема консерватистів. Хто малярський патріот, той мусить бути поступовцем. Не знаю краю, де би хвиля прогресу так сильно і так нагло захопила цілий народ, як в Угорщині.

Пан З. був би певно довго ще співав похвальні пісні угорському поступови, та поїзд зупинив ся. Ми були на стації в Мішколці, де поїзд стоїть 15 минут. Треба було висісти і покрішити ся чимсь, то й розмова перервала ся на хвилю. Та висідаючи з вагону разом з паном З. ми побачили на стежці за двірцем купу людей згорблених, з клунками на плечах, в коротких не то плащах, не то чугах з білого, прімітивно тканого

овечого сукна і в повстаних капелюхах. Вони спочивали на траві і закусували чорним як земля хлібом, лицами обернені до поїзду. Між ними були й жінки й дівчата, та не чути було веселого гомону ані сміху ані пісень. Ціла група робила вражіння якихось полудиких кочовиків, що попали в цивілізований край, де все для них чуже, все страшне і несамовите, все грозить їм загрозою. Я добре знав, що се за люде, та вдавав із себе наївного і запитав пана З.:

— А се що таке?

— Се? — протягнув пан З. поправляючи цвікера на носі і ніби то пильно придивляючи ся групі. — А, се наші Готентоти. Се ті Руєнаки, про котрих я вам згадував.

— Невольники? — запитав я найсуріознійше в світі.

— Невольники! — аж скрикнув патріот. — Щож се ви думаєте, що в Угорщині ще існує невольництво?

— Ну, але їх вигляд, їх прибиті та застрашені фігури.. звиняв ся я.

— То некультурність, одна некультурність і нічого більше!

— Значить, вони вольні горожане —

— Алез розумієть ся!

— Вольної угорської держави, — цідив я далі з притиском на кождім слові.

Пан З. почув шпильку.

— Ну, так. Тільки бачите, тут одна річ, один гак... Ну, та ми ще поговоримо про се.

Ми були при буфеті. Почала ся горлова справа, і поступ Угорщини міг тим часом спокійно йти собі далі. Покріпивши ся ми вийшли на перрон. До всідання було ще кілька мінут часу, то я хотів ближше придивити ся групі своїх земляків, котрих пан З. ласкаво зволив назвати Готентотами. Та на мое диво їх уже не було на їх недавнім кочовищі. Куди вони пішли і чому не всідали на поїзд, на котрий мабуть чекали? Я не довго мусів оглядати ся, щоб їх побачити. Здовж лінії поїзду полем тягла ся вузьенька та добре втоптана стежка, що вела не до міста, не в село, а геть кудись, далеко-далеко і разом з лінією залізної дороги губила ся в просторі. Отсею стежкою повзли мої земляки одно за одним, згорблені та прикурені пилом, повзли звільна мов довга, сіра гусільниця по зеленій, басаманистій хусті, повзли під соняшною спекою, несучи свої вбогі клун-

ки. Натуживши троха зір я побачив геть-геть перед ними ще одну таку компанію, а з противного боку також стежкою по при лінію залізниці надходила ще одна компанія. Знайшовши одного залізничного слугу, що на моє запитання в ріжних людських мовах не підповідав стереотіповим малярським „немтудом“, а відійшовши троха на бік і озираючи ся з острахом говорив зо мною по словацки, я дізнав ся від него, що таких компаній руських гірняків день-у-день переходять десятки, що всі вони йдуть пішки по при лінію залізниці зі своїх гір аж до Банату, йдуть о сухім хлібі по тижневи, спішать на заробок, на жнива. З залізниці видно не мають чим платити, то йдуть, а щоби трафити до Банату, держать ся лінії залізної дороги.

Я хотів було відшукати пана З., щоби поділитися з ним сими відомостями про угорських Готтентотів і про розширення цивілізації у всіх верствах угорської людности, коли в тім роздало ся друге дзвоненє, а рівночасно на перроні счинив ся якийсь галас, шум, крик, мов у коршмі. Я поспішив туди і побачив, як портіє держав за ковнір старого, сивобородого і пейсатого жида і силкував ся втягти його до будинку стаційного, а жид руками й ногами боронив ся, трепав ся, вайкав і кричав, мов мала дитина. Портіє булькотів щось грізно по малярськи, жид відповідав своїм жаргоном, публіка тисла ся довкола, одні балакали, другі кричали, треті сміяли ся. Не розуміючи малярської мови я стояв мов на турецьким казаню і не знав, о що ходить, коли в тім обік портіє і старого жида мов із землі випрела могуча стать пана З. Він щось остро сказав до портіє, і сей зараз пустив жида; потім пан З. обернув ся до жида і щось сказав до него по малярськи, та сей тільки головою захитав і з виразом розпучки провів рукою по горлу, не-мовляв: „Ріжте мене, а не розумію.“

— Куди йдете, старий? — запитав пан З. по німецьки.

— До Кіш Сольви, пане графе, до Кіш Сольви! — заледів жид. — Мушу там бути нині, син міні слабій, пише, щоб конче прийїхав.

— Мусите бути, а не маєте грошей на дорогу? — питав пан З.

— Як не маю? — скрикнув жид. — Маю на половину третьої класи.

— Сего мало.

— Як то мало? Я бідний жид, відки я можу платити більше? Гляньте, пане графе, у мене є свідцтво вбожества тут

у Мішкольці виставлене від жидівської громади. Міні казали, що з таким свідоцтвом мене приймуть на пів ціни.

— Колись приймали, а тепер ні, — мовив пан З.

— Як то ні? Gott gerecht! Чому ні? Адже я тепер ще бідніший, ніж давніше був. А в Кіш Сольві я конче мушу бути! Ай вай, ай вай!

— Мої панство, складка на сего бідного чоловіка! — крикнув пан З. і зняв капелюх. Пора була коротка, треба було сідати. Кільканацять пасажерів другої класи кинуло по 10, по 20 центів, пан З. додав ще дещо від себе і висипав гроші в жменю портіє, наказавши йому щось по мадярськи. А сам узяв жида за руку і попровадив його з собою до вагону.

— Ну, що зо мною буде? — запитував жид опираючи ся, немов не вірячи тому, що стало ся на его очах.

— Ходи, ходи зо мною! — мовив пан З. тягнучи його з собою.

— Але у мене білета нема! — сперечав ся жид.

— Зараз буде білет! Ходи, не бій ся!

— А леж се друга класа! — кричав з перестрахом жид, — чого я піду до другої класи?

— Ходи зо мною, ходи! — добродушно підганяв його пан З. і сплюмів втягнув його за собою до нашого вагону і до того самого купе, де ми сиділи. Жид увійшов троха заклопотаний, несучи під пахою якийсь брудний та смердючий мішок, котрий хотів покласти під софку, та переконавши ся, що не можна, пробував покласти в кут на софку, та зараз же зміркував, що й там не можна і з трудом при помочі панича З вгородив його на полицку над своєю головою. Не знаю, чи від него самого, чи від пахунка купе зараз наповнило ся тим властивим „расовим“ запахом, так добре знайомим кожному, хто хоч раз в життю їхав третьою класою галицької залізниці в нешабасовий день.

Пан З., здавалось, не чув сего всего. Він був дуже рад, уважав старого жида за свого спеціального гостя, тож заскакував коло него, старав ся посадити його вигідно, а опісля усів сам коло него, та так, щоб не доторкати ся до его засмальцьованого лапсердака, і почав розпитувати його про сина, про жінку, про других дітей, про его занятє, про зарібки — і усе з такою цікавістю, немов би бажав одержати від старого Бог зна які важні відомости. А з відповідей старого показало ся, що жид був собі звичайний жид, держав коршму у Верецьких, доховав

ся там цілої купи дітей, та оженивши наймолодшого сина до Скотарського покинув коршму і в спілці зі своїм остатнім сватом узяв ся торгувати льном, прядивом та хлопськими полотнами. Отсей торг запровадив його чогось до Мішкольця, де він пробув кілька неділь, та отсе вертає до дому, бо кажуть, син слабкий. Пан З. з великим занятєм розпитував про того сина, просив старого, щоб описав его вигляд, щоб порівняв его з его власним сином, котрого представив жидови по всій формі. Аж коли таким способом вичерпав ся запас розмови, тим більше, що старий жид, не при звичаєний до того, щоб пани так з ним розмовляли, відповідав якось нерадо, путав ся і зупиняв ся та позирав на пана З. з під лоба, немов не знаючи, чи він на правду такий добрий, чи тільки кпить з него, — пан З. обертаючи ся до нас сказав:

— Люблю, страх люблю таких людей!

— Шож в них так дуже любого? — запитав я.

— Їх расовість! Гляньте на сего старого! Аджеж се, так сказати, екземпляр! Скажіть, чи не так мусіли виглядати ті жида, що перед двома тисячами літ молили ся в Соломоновім храмі?

— Певно що не так. Я би сказав хіба: так мусіли виглядати жида в середньовікових четтах.

— А хоч би! А хоч би! Хібаж се також не я частина історії?

— Певно, що так. Але отсей екземпляр, як ви кажете, — сеж не з музею екземпляр. Се певно також буде угорський горожанин!

— Розумію, розумію, о що вам ходить! — живо підхопив пан З. — Ваша правда, є дещо нашої вини, що при величезнім поступі Угорщини на кожнім полі у нас не перевели ся ще й такі горожане як отсей і такі як онті! — І він показав рукою на ношу купу Русинів, що звільна змученими кроками тягли ся стежкою обік залізниці на полудне.

— Особливо сим ... він показав на жида — ми нераз робили кривду, та тепер пора перестати. Тепер ми їх признали нашими братами, рівними собі, і побачите, що швидко ми будемо мати з них — А!

Мимовільний окрик, який вирвав ся з его грудей, перервав его віщу промову. Він обернув ся до жида. Сей бачучи, що пан відвернув від него свою увагу, почув ся троха свободнішим і за найліпший вихід із сеї ситуації признав закурити

люльку. Він видобув із свого мішка велику, деревяну, арендарську люльку в мосяжній окові, витягнув великий засмальцьований капшук і наклавши до люльки якогось чорного тютюну, закурив. Власне запах сего тютюну, котрого пан З. страшенно не любив, витиснув із його горла такий окрик і змусив його перервати розмову.

Ах, ви курите? — любісінько веміхаючись обернув ся він до жида. — Прощу закурити отсе!

І він з бокової кішені виняв срібний пореїгар і подав жидови сігаро.

— À fejner Cuba! — промовив жид оглянувши сігароюком знавця. — Danke, Herr Graf!

І преспокійно ховаючи панське сігаро до кішені сказав:

— Завезу се мойому синові.

— Але закуріть собі й ви! — благав пан З. — ось вам іще одно. Я дуже хочу, щоб ви закурили собі мое сігаро.

— Danke, Herr Graf, — повторив жид ховаючи й друге сігаро до кішені. — Куди вже міні старому! Я вже от хіба свою люлечку...

І він спокійнісінько почав пакати люльку, пускаючи з неї клуби синявого, гризкого диму просто в лице пана З. Сей стояв якийсь час ні в сих ні в тих, дусячись від диму та гризучи вус, а далі так само спокійно вирвав жидови люльку з зубів і, кинув її через вікно вагону. Жид аж скрикнув зо страху; його стереотипове „ай вай“ само собою вирвало ся йому з горла. Та бачучи, що се його добродій дозволив собі з ним так зажартувати, він засміяв ся якось крізь сльози і проленотів, очевидно не розуміючи добре, що стало ся:

— Herr Graf! Я старий чоловік... Бідний чоловік... Я з паном графом не можу сперечати ся... Люлька коштувала мене два ринські... три ринські, на мою душу, три ринські!

Пан З. всміхаючи ся виняв три ринські і дав їх жидови, котрий урадований таким несподіваним щастем конче силував ся поцілувати його в руку, а коли пан З. до сего не допустив, він несподівано вхопив руку панича і поцілував її.

— Herr Graf! Позвольте! — лебедів він. — Sie sind ä feiner Mann, ä edler Mann! Ви не хочете кривди старого жида.

— А на другий раз коли тобі дають сигаро і кажуть курити, то кури, — не то добродушно не то люто промовив пан

З. — Властиво тебе самого треба було так викинути, як твою люльку, розумієш?

Жид аж тепер зрозумів, що поступок пана графа не був простим дитинячим жартом, що пан був лютий і тільки здержував себе при чужих людях. Зрозумівши се жид аж затрусив ся, поблід мов полотно, хотів мабуть ще щось говорити, та в горлі его не стало голосу, а тільки посинілі губи рушали ся та звільна потрясала ся сива, з гори пожовкла від тютюнового диму борода. Він сів у куточку купе, скулив ся якось у двоє і зовсім замовк. Ще якийсь час він заляканими очима водив по купе, але той вимушений спокій, жара і сперте повітря, мірний рух вагона і туркіт коліс швидко вколисали його до сну. Він кілька разів кицнув головою на перед, а далі заснув зовсім відкинувши голову на бокову подушку софки. Пан. З. не звертав уже на него уваги, тільки панич побачивши старого в такій незвичайній позі швидко видобув оловець і невеличку рисункову мапку і почав відрисовувати его голову з наставленою до гори бородою і витягнуеною мов під заріз шиєю. Пан З. тим часом провадив далі розмову.

— Расовий чоловік, нема що казати, — говорв він киваючи головою в сторону жида. — Чудово проявляєть ся вся вдача его раси в кождім его поступку, в кождім слові. Та що з того? Ся раса пережила вже своє. То стара, зужита, проржавіла раса.. Є в ній зароди цивілізаційні, та нема того розмаху, тої сили росту, що в нашій, мадарьській. А се найважніше. Широкий розмах, енергія! Пропшу поглянути на онтих дикарів (по перед вікна вагону знов мигнула компанія Русинів, мов ключ сірих журавлів у лету на південь). Тут один позирк вистарчить, щоби зрозуміти, що се знов інша раса, дика, неспосібна до цивілізації, вимираюча мов американські Індіане при зближеню Европійців. До тих Руснаків ніякий поступ не доходить, йїх ніякий розвій не доторкаєть ся, над ними страчена всяка культурна робота. Вони мусять вигинути тай годі.

Він сказав се так рішучо, безапеляційно, що я й не думав сперечати ся з ним. Він мусів се знати, а я не знав.

— Я знаю, — говорив далі пан З. з добродушно-погордливим усміхом, — там за Карпатами говорять і думають, що ми мадарізуємо Руснаків. Се не брехня, се дурниця! Мадарізувати, се значило би ассімілювати йїх, мішати ся з ними. Господи, та сеж був би найтяжший злочин поповнений на мадарьській нації, на чистоті єї раси. Мішати ся з тим безхарактерним, індолент-

ним, некультурним народом, сеж підкопуване нашої власної будущини. Хіба найтяжший ворог мадярської нації міг би зробити щось такого. Ні, пане, ми не думаємо їх мадяризувати. Ми поклали їх на етаті вимираня. Наша цивілізація обставила їх кордоном, котрий раз у раз стіснюється, поки саме їх існування не стане ся історичним спомином. Руснацькі комітати, се наша „Індіан резерवेशен“*) і вона так само з кожним роком зменшується ся, як і в Америці.

— А піонери цивілізації, ті що стіснюють кордон, се отті! — сказав я і собіж кивком голови показуючи на сплячого жида, що почав проразливо хропіти.

— Хто там стіснює, той стіснює, — здвигнувши плечима мовив пан З. — Вони нікому не можуть оперти ся. Чим швидше вигинуть, тим швидше Угорщина буде могла йти на перед.

— Дивна річ, — вмівшав ся до розмови комівояжер. — Здається ся, і у них чиста раса, а про те...

— Де там чиста раса! — аж скрикнув пан З. — То то власне, що не чиста! То мішанина з самих найнужденніших рас, із Словян, Румунів, Циганів і мара знає з чого. Чиста раса, пане, в крові грає, як у расового коня. Ех, побачити б вам мойого Яноша! Отсе расовий Мадяр! Чудо не чоловік. Проживеш день в его товаристві, глядиш на него з боку, то по просту так тебе щось підносить, душа в тобі росте, кріпшає віра в велику будущину нації, що може видавати такі одиниці.

Пан З. довго ще і красномовно величав свого Яноша обертуючи ся то до мойого мовчазливого товариша, то до Німця комівояжера, що за кожним его словом аж скрикував дивуючись та раз по раз висказував бажанє пізнати ближше такого чудового чоловіка. Я тим часом присів ся до панича, котрий з ветхилим мов у панночки усміхом показав міні свій рисунок, а коли я похвалив його, розпочав зо мною півголосом розмову про свого татка, котрого дуже любив, про помершу маму, про котру доси не міг згадати без сліз, про своє село, про вакаційні приємности. Говорив по просту, щиро; з его слів як і з лица видніла ся чиста, незапсована ще душа, віяло щось таке добре та симпатичне, що я мимоволі стиснув горячо его руку, коли

*) Indian Reservation — так зовуть ся в Північній Америці сторони полишені для диких Індіан.

він визиравши крізь вікно і побачивши нову громадку вандруючих Руєннів, зітхнув і півголосом промовив :

— Бідні люде! А як тяжко вони борють ся за своє жите. Добре то таткови, йїдучи другою клясою, засуджувати йїх на вимиранє. Але як то діє ся йїм, коли вони отак у спеку йїдуть пішки десятки миль, а поперед йїх очима мигає і гуркотить поїїзд за поїїздом!

Я витріщив очи і видивив ся на молодого хлопця, та він стискаючи мою руку не менше щиро, як я стиснув его, промовив :

— Не дивуйте ся, що я таке говорю. Я дещо думав і читав. У нас у гімназії є кружок троха вільнодумнійших хлопців. Ми сходимо ся, читаємо, дебатуюмо. Та, знаєте, ми мусимо з тим крити ся не так перед професорами, як перед нашими товаришами. Більшість нашої молодіжі, особливо з заможнійших верстов, се така гниль, така гниль!...

Очи хлопця наливали ся блиском при тих словах, лице румяніло. Я готов був цілувати його. Та про те я звернув розмову на іншу тему.

— Скажіть міні, хто се такий той Янош, котрого ваш татко так горячо вихваляє?

— Ах, се татків лакей, — промовив панич. — Татко дуже його любить, у всім йому вірить, але я якось не можу до него привязати ся. Признати ся вам, навіть боюсь його. Такий у него якийсь вид, мов у тої кусливої собаки, що лащить ся, на животі повзає, але так і чуєш, що вона може загарчати і кинутись на тебе.

Я не буду повторяти всіх розмов, які йшли в кунє, поки ми йїхали. Вже геть вечеріло. Скорість поїїзду зовсім якось не відповідала тим пересадним словам про надзвичайний прогрес Угорщини, якими раз у раз захлипував ся пан З. Хоч се був поїїзд особовий, одначе він повз якось так мляво по безмірних рівнісіньких рівнинах, на маленьких стаціях стояв нераз так довго, що не встиг би й нашим варварським галицьким льокалькам. З паном З. нам треба було йїхати до Саторалія-Уйгелі, а відси він переїїдав на Альфельдську залізницю, що йде до Нїредьгази, а не доїїздячи до сего міста мав висісти на одній невеличкій стації, і тільки журив ся, що воно буде, як на стації не буде де підночувати. Місточко від стації далеко, фіакрів нема, а его власні коні певно не вийїдуть, бо вийїджаючи з дому він не сказав, коли верне. Правда сьогодні він вислав телеграму, та

з малої стації ледви щоб вислали єї на час до єго села; певнісінько телеграма прийде рівночасно з ним самим або й ще пізнійше.

Загалом під ніч пан З. робив ся якийсь неспокійний, мов чогось ждав або чого лякав ся. На кожній стації він вибігав на платформу вагона, або коли був час, то біг і до двірця. Де не де попадали ся якісь знайомі; він витав ся з ними, перекидав ся кількома словами і уривав розмову, немов якась думка бентежила його і гнала наперед. За те в купе підчас йїзди він мовчав і навіть пробував дрімати, хоч очевидячки силував себе жмурити очі і сидіти недвижно, а по якійсь хвилі знов сханував ся. Син балакав до него, оповідав щось по малярськи; пан З. слухав його, всміхав ся, та й тут видно було, що силує ся цікавити ся синовими словами, а якийсь непереможний неспокій гризе єго в душі.

Вже була десята година. Ми наближали ся до Саторалія-Уйгелі, коли в тім на маленькій стації саме перед тим містом пан З. вибігши на перрон двірця нараз почав когось голосно витати, обіймати і щось з ним живо говорити. Панич, що лишив ся був у купе і відти глядів на перрон, зараз пізнав, хто се.

— Боже, се наш Янош! — скрикнув він. — А він що тут робить?

Я був цікавий побачити сєго вихваленого Мадяра чистої раси, та на перроні, де стояв пан З. з Яношем, було вже досить темно. Одначе міні не довго прийшло ся ждати: за кілька хвиль пан З. пхаючи Яноша наперед себе явив ся в купе, засапаний, розрадуваний.

— Представ собі, Лайош — кричав пан З. по німецьки до свого сина (тільки тепер я дізнав ся, що молодому З. на імя Лайош) — виходжу на стацію і кого там застаю? Нашого Яноша! Отсе, панове, той Янош, про котрого ми говорили, — мовив пан З. обертаючи ся до нас.

Поки панич витав ся з Яношем — не надто сердечно, та все таки чемно, — ми мали нагоду придивити ся йому ближше. Се був хлопча величезного росту, плечі як двері, руки як лопати, правдивий колос. Волосє чорне як смола, чорні очі і білі як чеснок зуби, котрі він усміхаючись показував майже всі, надавали єго фізіономії якийсь вираз дикости і жоретокости, котрого не міг злагодити той усміх похожий на усміх Нєгра. Постать єго справді видавала ся типовою, але далеко більше циганською ніж

мадарською. Тільки чорні вуси загострені мов два шила і підкручені в гору і мадарський національний стрій чинили його подібним до Мадара.

— Ну, бачите панове, що значить чиста раса! — кричав пан. З. до нас, коли поїзд рушив. — Чи інший слуга, не расовий Мадар, міг би на щось подібного здобути ся? Зустрічаю Яноша на перроні на такій стації, де ніколи його не надіав ся. — Янош, — питаю, а ти що тут робиш? — На вас чекаю. — На мене? Та тут? — Вийїхав з повозом до стації, лишив там повіз з візником, а сам поїхав напротив вас до Саторалія-Уйгелі, а не заставши вас там прийшов вечером аж сюди пішки. — Чуєте? Пішки прийшов! — Як же ти знав, що я йїду? — Як знав? Серце чуло. Так тужно на душі зробило ся, мов раз у раз хтось шептав: Янош, йїдь, Янош, йїдь! сьогодні пан приїде! — Се єго власні слова! І то слуга, лакей! Де є в світі такий слуга? Хто крім родовитого, расового Мадара може бути таким слугою?

Янош підчас того виливу панських слів стояв мов стовп коло дверей купе і не зводив очей з уст пана З. Очевидно було, що слів єго говорених по німецьки він не розумів ані в зуб, а тільки якимсь механічним способом копіював на своїм лиці кожний вираз — чи то сміх, здивованє чи поважний настрій, який бачив на лиці свого пана. І все те чинило ся у него так природно, так само собою, що неможливо було й подумати про якусь комедію.

— То пан Янош не вміє по німецьки? — запитав комівожер звернений на пів до Яноша, а на пів до пана З. Янош навіть не зирнув на него і не зводив ока зі свого пана.

— Ані словечка не вміє! — промовив пан З. — Та куди йому! Виріє на пустях пасучи коні! Ще перед двома роками був, можна сказати, дикун, дитя природи, а нині в жаднім салоні не повстидає ся, пісні складає, на гітарі грає. Пане, то феноменальний чоковік! А вірний міні — ну, самі бачите, душею прочув мій приїзд. Ні, тільки мадарська нація плодить таких людей, а маючи таких людей вона може надіяти ся великої будущини!

Ми були в Саторалія-Уйгелі. Поїзд зупинив ся. Пан З. попрощавши ся з нами побіг купувати білети для дальшої дороги; Лайош ще раз стиснувши мою руку поспішив за батьком; Янош лишив ся на хвилю, забираючи своїми величезними руками йїх пакунки. Коли єго пани вийшли з вагону, він усміх-

нув ся своїм широким, людойдським усміхом і звільна цідячи слово по слову, з мадярським виговором сказав:

— Guter Herr! Majnt, Janos vérsieht nix dajtsch, und Janos vérsieht Olles. Gute Nocht, Herren!

Мене щось мов у серце шпигнуло від тих слів, мороз пробіг по за спиною. Сам не знаю, як і по що я схопив ся, щоб бігти за паном З. і остерегти його. Та вже на платформі вагону я роздумав. Перед чим буду його остерегати? Що йому скажу? Що его Янош розуміє по мімецьки? Ну, і що з того? Хіба се гріх або встид? Я не йшов на дворець і поїзд наш швидко рушив з місця. На другий день рано я вже був у Львові.

Я не належу до пильних читачів „Pester Lloyd“а, однієї угорської газети, яку частійше можна побачити у Львові, та часом беру її до рук. Так було і в кілька день по моїм приїзді. В наголовку одної статі я побачив назву зовсім тождяну з назвою мого знайомого з поїзду, котрого я назвав паном З. Я зирнув ще раз і остовпів і в тім остовпіню, не сідаючи, прочитав усю статю. Се був детальний опис страшної події. Пана З. і его сина замордовано. Тіла їх найшли страшно покалічені. Обставина, що завірений панський лакей Янош день перед тим з візником і конюхом виїхали були на-супротив пана, котрий з сином-учеником мав приїхати з Будапешту і що ті три слуги разом з бричкою пропали без вісти, відразу напровадила на слідубійців. Перешукано панський двір і показало ся, що гроші, цінні папері, срібні і золоті річі, навіть ріжні документи — все забрано, все пропало. І рабунок і вбийство сповнені були незвичайно зручно. Нема сумніву, що лакей Янош був перебраним ватажком розбійницької шайки і пішов на службу до пана З. навмисне в тій цілі, щоби з часом загарбати его маєток. Візник і конюх, недавно прийняті до служби, так само як і Янош — невідомого походження. Помимо старанних пошукувань не вдало ся властям натрафити на слід злочинців. Тільки в Ниредьгазі віднайдено бричку і коні пана З.

Нема то як чиста мадярська раса!

Ів. Франко.

Роберт Бернс.

I*).

Друга половина XVIII. віку, се пора відродження лірики в Європі. Першим, хто в Англії по звши 150-літній поетичній посусі виспівав справдіші пісні, проймаючі своїм настроєм і силою, був Роберт Бернс. Без виразного зв'язку з великими духовними течіями того часу, предтеча поетичного ренесансу, що звільня підняв ся у всіх краях, без ніяких вірців крім пісень народніх, які співано по селах, без зносин з культурними осередками, без властивої стичности з освітою висших суспільних верстов, виявив ся він від разу великим поетом. Роджений д. 25 янв. 1759 в Дунгольмі в графстві Ершайрі в південній Шотландії був він сином бідного халупника, що в часі его вродження сповняв службу огородинка у якогось ділца. Сам Роберт був простим зарібником, коли нараз зробив ся славним поетом.

Тен у своїй знаменитій історії англійської літератури хоче в тім добачати знак часу, символ его демократичних змагань. Таке символізоване ніколи не має великої вартости. І перед тим у Англії найбільші поети походили з простого люду. Мессенджер був волоцюга, Бен Джонзон мулярський помічник, Шекспір був сином рукавичника. Тай пізнійше, в XVII. і XVIII. віці Шеріден і Свіфт вийшли з найбільшої бідноти, Самуель Джонзон походив із найнижшої верстви народа. Геній не дбає про ранги, а власне в нових демократичних часах багато знаменитих поетів вийшло із старих шляхетських родів — що назвемо тільки Байрона, Шеллі, Мюссе, Шатобріана, Ламартена, Бальзака, Лопарді, Манцоні, Генріха Кляйста. Кожний час такий багатий на явища, що з них можна доказати яку хто хоче теорію.

Роберт Бернс, що правда, родив ся і виріс в крайній бідности. Хатчина, в котрій він родив ся, була така нужденна, що кілька днів по его вродженю вітер зірвав з неї стріху. Події своєї молодости описав він сам, маючи 28 літ, в довгім листі писанім підчас слабости. Се жартливий, гарно написаний начерк, котрий біографи справедливо називають „неоцієним“. У него було шестеро молодших братів і сестер; в сільській школі він навчив ся читати, писати, числити і троха граматики. Перші дві книжки, які дістав до рук, се були історія Ганнібала і історія шотландського національного героя Уоллеса, що від разу наповнила його глибоким „шотландським забобоном“, т. є патріотизмом національним, котрий власне він і Вальтер Скотт опісля найбільше піднесли і оживили в цілім краю. В домі его родичів жила стара своячка, „що знала може найбільшу силу казок і страховинних оповідань, про яку хто чував“; вона мусіла раз у раз оповідати малому Робертові і таким чином „оживлювала в нім скрите насінє поезії“.

*) Отсю гарну статю віденьського вченого дра Карла Федерна написану з нагоди сотих роковин смерті знаменитого шотландського мужика-співака і уміщену в н-рах 178 і 179 додатку до монахійської „Allgemeine Zeitung“ подаємо в перекладі, додаючи до неї деякі наші переклади з Бернса.

Швидко по вродженню Роберта винаймив его батько невеличке, вбоге хлопське господарство. Але жива не дописували, безсердечний завідатель докучав родині всякими способами і доводив її до розпуки. Роберт і его найблизший брат, маючи 15 і 14 літ, працювали на панській фермі за денну платню, орали, молотили, пасли худобу і робили всяку іншу хлопську роботу. „Безвихідно повуре жите пустинника в парі з ненастанною мукою каторжника на галерах“ — так сам Роберт називав пізніше се жите. Та про те він знаходив час читати книжки, які надбиав дома або визичував від учителя. Не багато того було і то всякої всячини: твори Попа, деякі драми Шекспіра, якась книжка про гріх первородний, кілька книжок про рільництво і садівництво, Локків „Начерк про розум людський“, велика збірка англійських пісень і кілька річників Аддізонового „Spectator“-а. Отсе і вся сума книжної освіти, яку здобув собі Роберт в молодих літах і з якою вступив на поле поезії. І то можна дивувати ся, що син халушника міг стільки книжок роздобути. Та не забуваймо, що се було в Шотландії в протестантсько-пуританській околиці, де від діда-прадіда кождий хлоп читає Біблію і пояснює її, а постійне заінтересоване хоч би тільки одною мудрою книгою являєть ся сильною підмогою освіти.

Маючи 15 літ закохав ся Роберт в молоденькій сільській дівчині, з котрою поруч працював при живі. Вона співала дуже гарно, от він і почав складати для неї пісні. „Я ніколи й не думав — оповідає він пізнійше — щоб я міг складати „друковані вірші“. Але моя любка співала раз пісню, що зложив один сусідній панич для своєї служниці. С тим паничем я був разом у школі і він зовсім не був ученийший від мене; от я й подумав собі: а чомуж би й я не мав зложити такої співанки?“

Тимчасом Робертів батько переніс ся Мосджіль; якийсь час йому поводило ся ліпше і Роберт маючи більше вільного часу, почав учати до сільської школи танців, „щоби троха підчистити свої манери“. Батькови се не подобало ся і се дало причину до охолодження відносин між сином і вітцем. Швидко старий Бернс запутав ся в процес зі своїм новим дідищем, стратив усе що мав і вмер з горя та недостатку на сухоти. Швидка смерть уратувала його від тюрми за довги. Як високо Роберт поважав svojого батька, доказує найліпше надгробний вірш, що він уложив для него:

В чніх очах є слюзи співчутя,
Зблизись, схились і прочитай се гладко:
Хто тут лежить, був за жита
Найліпший муж, друг вірний, щирый батько.

На людське горе серце мав м'якше,
Против насилья й кривд незломний гірш скали;
Любив людей, та зло ненавидів душею,
І хибі всі его із чесноти плили.

По батковій смерті покинув Роберт батьківський дім, служив у куниці, пробував сам запровадити своє господарство, та не маючи ні

до чого щастя мусів знов наанимати ся по селах як денний зарібник. Був се здоровенний парубіка, шість стіп заввишки, котрому жаден не дорівнав при плузі ані з косою, при тім веселий і проречистий, любив товариство, всюди найголосвійший, на кожній гулянці найлюбійший гість усіх сільських парубків і дівчат, та не лінивий і до бійки, завсігди закоханий або запутаний у чужі любовні історії, невстрашимий захистник і небезпечний противник, а при тім складач пісень, що їх співано скрізь по селах.

Ледві часом збересь с трудом
У мене грошенят крихітка —
Одна нежданая біда,
І все пішло до дідька.

З недбалства, з добродушности
Всі гроші розлетять ся;
Та я присяг: чи сак чи так,
Нічим не турбувать ся.

Так характеризує Роберт свій тодішній настрій. Його почала тішити слава, якої зазнавав у тіснім сільським кружку. Та в душі його здавна тліли бажання чогось вишого, хоч доси він не знав, куди вони його тягнуть. „Уже тоді — пише він у своїм автобіографічнім листі — як нікому невідомий бідар цинив ся себе так само високо як нині, коли публіка рішила на мою користь“. Із сего признання бачимо ясну самостійність его вдачі; тільки такі люде, що знають самі собі властиву ціну, заховують у житю рівновагу, не упоюють ся поведженем і не падають духом у біді.

В тих літах зложив Берне деякі із своїх найліпших, повних гумору пісень. В сусідстві вибухла якась релігійна суперечка, одна з тих безконечних суперечок, що в Шотландії тягнуть ся віками. Умірковані Кальвіністи заспорили зі строго віруючими; на одного дідича, що належав до вільнодумної партії і був протектором Робертовим, кинули кальвіністичні ортодокси клятву. В тоту колотвечу кинув Берне кілька сатиричних пісень, що належать до его найліпших творів і загалом до найліпших творів в тім роді з усіх, які є в угзсвітній літературі. Ті пісні доставили побіду партії вільнодумній і вславили Робертове ім'я в цілм графстві. У одній ось як він персіфлює молитву завязатого фаватика-пастора.

О Ти, що в небі там живеш
І по своїй вподобі
Одного в небо кличеш к собі,
А десяткох у пекло шлеш —
Лиш на хвалу собі, а не за те,
Що тут робили добре або зле!

Благословля Твою велику силу,
Що в темі кромішній тисячі лишила,

А лиш мене до світла піднесла,
 Твою ласкою вкрасила!
 І я тепер, не так як всі вони,
 Великий, ясний світоч серед тьми,
 Посудива з Твоею благодатю.
 Ізбранник божою назначений печатю.
 Я стою є у Твоїй святині,
 Скала, що в вік незрушено стоїть,
 Я щит, я провідник, я взір єдиний,
 Єдиний на весь світ!

Ще важі́йша і пишні́йшими кольорами відмалювана є написана в ту пору поемка „Кому́нія“, де чудово представлено протестантське причастє на селі, теологічні дебати і потім шалену празникову гулятику.

Так жив і поетизував Бернс — усіми люблений і вічно закоханий парубчак, правдивий співак і поет народний в тіснім кружку. Та одна его любовна пригода мала негарний кінець. Він розпочав зносини з гарною дочкою одного муляря, Іванною Армур. Дівчина зайшла в тяж і Бернс написав документ, котрим признає єї своєю жінкою; по шотландським законам такий слюб, хоч „таємний“, признавав ся важним і міг пізні́йше бути явно оголошений. Та коли се мало наступити, не згоди́ли ся заможні родичі Іваннини мати зятєм простого зарібника, натомі́сьць зажадали від него значної суми грошей „за вінець“ і загрози́ли йому тюрмою за довг. Роберт мусів утікати з села, а дівчину примусили родичі зовсім відіекати ся від него. В кінці прийшло до угоди; Бернс мусів вислухати прилюдної нагани в церкві і за те одержав цертіфікат, де його знов признано кавалером, а старий Армур узяв на себе виховуване близнят, які тимчасом привела его дочка. Оттак йому в гризоті зійшов ці́лий рік і він постановив в кінці ви́емігрувати з краю і шукати щастя на острові Ямаїці. Та перед тим він заручив ся з Марією Кембелъ, гарною дочкою моряка, що хотіла йти з ним разом; вони заручили ся собі без свідків, при відлюднім потоці, обмінявши ся Бібліями. Та кілька місяців по тих заручинах Марія вмерла. Память єї увіковічнив Бернс в чудових піснях, де величає свою „Мері з гір“.

Перед відїїздом він забажав ще видрукувати свої вірші. Знайшло ся по над 300 прецумерантів, а Кільмарнокський книгар видрукував 600 примірників; се перше видане Берисових пісень зробило ся нині коштовною рідкістю. Книжка стала звісна в Едінбурзі, поважні критики і поети писали про неї з високими похвалами, Бернса почали записувати листами, а один професор, що в тім графстві мав віллію, запросив незвичайного парубчача до себе на обід. Перший раз Бернс обїдав з „лордом“ — пригода, про котру зараз зложив гарну пісню.

Його запрошено до Едінбурга і він поїхав. Ся поїїадка, се був похід триумфальний. Коли Бернс наближував ся до місточка Ковінгтона, міщане застромили довгу жердку в копницю сіна, вивісили на жердці білу хоругву, ковінгтонський магістрат і нотаблі поблизьких сіл вийшли на его привитанє і справили на его честь а́доровенну вечерю. Не менше бучно витали його і в Едінбурзі. „Рифмач Роберт, alias Бернс“

був немов якимсь дивовищем, котре кождий бажав побачити. Причиною було не тільки те, що Бернс складав такі щирі та сердечні пісні, що так і вривалися в тямку, так і просилися під мелодію. Не забуваймо, що в Шотландії в ту пору, так само як і в Німеччині, культура, література, елеганція, все те було французьке, а тут раптом виринув чоловік, що пише не тільки по англійськи, а ще й шотландським наріччям, що не бажав бути нічим, як тільки Шотландцем. Се було не тільки відроджене поезії, се повставала з гробу приспана від давня шотландська гордість національна і в тім лежав секрет Бернсових тріумфів.

Мало що не рік пройшов Бернсови на самих празниках. Не було товариства, де б його не запрошувало: княгиня Гордонова, граф Іленкерк, уся едінбурська аристократія запрошувала його, писателі і професори угощували його, а веселі компанії, студенти, писарі, розуміється, не обходилися без него. Едінбурський „Джокей-клуб“ приймав його і зараз розписав підписку на нове видавецького творів — він був, що називається, героєм дня і всіх кругів столиці. І всіх се дивувало, з якою певною себе гідністю, з якою гордою скромністю, як спокійно при всіх похвалах, як недосяжно для всякого підлизування він поводився — справді, природний аристократ, котрий тільки заняв своє місце. „Я ніколи не бачив чоловіка в товаристві людей вищих від него урядами і знанем, котрий би був такий свобідний від усякого дійсного чи уданого заклопотання“, — пише Вальтер Скотт, що тоді як 15-літній хлопець пізнав Бернса в однім знайомім домі. „Его розмова виявляла найповніше запановане над самим собою, без крихти зарозумілості. Він був великий ростом і крепкий, его манери сільські, не хлопські, а якісь прості, природні і достойні. Лице его було, здається, трохи масивніше, ніж се бачимо звичайно на его портретах. Коли б я не був знав, що се поет Бернс, був би вважав його за дуже розумного фермера старої шотландської школи, з тих, що то самі ходять за плугом. У всіх его рисах був сильний вираз розуму і навіть хитрости, тільки очі вказували поетичний характер і темперамент. Ті очі були великі і такі, що жевріли, формально іскрилися, коли він говорив з чутем і оживлювався; ніколи більше я ні у кого не бачив таких очей, хоча міні довелося знати найзнаменитших мужів мого часу.. Говорили міні — я тоді не звертав на се уваги — що супротив жінок він поводився особливо чужо і сердечно, з якимсь відтінком патоса або гумору, що зараз звертало їх увагу; так бодай говорила міні княгиня Гордонова“.

Всі портрети показують нам щире, свіже лице з виразом добродушної хитрости. Очі дивляться ясно на світ, цілий вигляд вельми симпатичний. В. Скотт кінчить словами: „В Едінбурзі з ним дуже панькалися, але коли подумаємо, що заробляли пізніші літерати, то мусимо сказати, що для него зроблено дуже мало“.

(Конець буде).

Карл Федері.

Хроніка соціальної боротьби.

Живемо в часі соціальної революції. Не бійтеся і не дивуйтеся! Страшно тут тільки слово, так як колись наших патріотів мороз дер по шкірі від одного слова „брошура“; аж коли ближче придивилися, то не тільки страху позбулися, але навіть прочитали одну-другу брошуру, навіть із найчервоніших. Так самісінько і з „революцією.“ Кривавий образ французької революції, тої раптової та шумної хуртовини, стільки страху нагнав людям, що всяка революція, як то кажуть, на сон їм набивається. Та соціальна революція зовсім не така страшна, хоч зовсім не менше трагічна. Певна річ,

Opfer fallen hier —
Weder Lamm noch Stier,
Aber Menschenopfer unerhört —

як говорив колись Гете про іншу велику революцію — боротьбу християнства є еллізмом. Падуть жертви і в сучасній соціальній революції, та падуть „невинно, тихо, сумовито.“ Ми дивимося на них і думаємо нераз: щож, так мусить бути, а дехто каже навіть: власне так має бути! І коли би нам хто сказав, що се все, що ми бачимо довкола, не що як етапи величезної соціальної революції, тої грізної катастрофи, що має з коренем перетворити, перевернути теперішній суспільний, політичний а навіть моральний лад, то ми здивувалися би не менше, як той Мольєрів простак, коли йому сказано, що він весь свій вік говорить пресою. А прецінь се так. Нині вже вияснилось усім, що крім отсей повільної та ненастанної соціальної революції, крім сего перероджування суспільности, на котре складаються і поступи техніки і продукція товарів і продукція різнича і війна та переломи політичні і спекуляції фінансові і наука та поступ і критика поглядів релігійних та етичних, крім сеї щоденної і буденної праці — іншої революції соціальної нам не ждати. Виображене про якийсь наглий перелом соціальних відносин, про якусь загальну, одноразову, тріскучу катастрофу, що мов з багота луснув змінити усі дотеперішні порядки, треба нам відсунути на бік як виображене мітичне, так як геологія відкинула давні виображення про катаклізми, що буцім то були на землі між одним геологічним періодом а другим. Супроти сего легко зложити властиву ціну соціаль-демократичним фразам про загальну, світову революцію робітників, що колись буцім то має вибухнути і до котрої будуть покликані „робітничькі баталіони“ всіх країв. Фрази такі ми зазначили значком запитання при кінці гарної статі Г. В. про робітничий рух у Росії. Для агітації серед наївних має вони можуть мати певне значіння, та по нашому все ліпше вистерігати ся їх як ненаукових і таких, що легко поривають фантазію і зводять на хибну стежку. Сего не встеріг ся й Енгельс, коли в фразі цитованій у тій же статі говорить, що робітники — велика сила, котрої треба боятися. Хто має її боятися і чого боятися? Коли та сила культурна, поступова (а Енгельс певно думав тільки про таких робітників, а не про віяких Татар), то

ніякий культурний чоловік не має чого їй боятися. Коли він капіталіст, він буде з нею числити ся, буде бороти ся за свої інтереси; а коли він незаможний інтелігент, то певно знайде чимало спільного між своїм положенням і робітницьким і буде сям чи так працювати для спільної цілі — поправи долі. Але чого боятися робітників? Чи соціальна демократія справді думає різати голови?

Остатній конгрес соціальних демократів, що в останніх днях юля і в перших августу відбув ся в Лондоні, показав нам сю „партію перевороту“ зовсім не такою страшною, як їй малюють. Можна сказати навіть, що конгрес показав соціальну демократію всіх країв менше сильною, менше розумною, ніж вона є на ділі. Ненастанні сварки за формальностей а за те цілковитий брак поважної дискусії над важними справами, що стояли на порядку деннім, брак тої могутньої провідної думки, яка характеризувала давніші конгреси соціалістичні, все те вражало неприємно. Із справ, які стояли на порядку деннім, без сумніву найважливіша і найцікавіша для нас була справа пропаганди соціалістичної по селах. Після торічних завязятих дебат на зйїзді німецької соціальної демократії у Вроцлаві можна було надіятися, що конгрес похпне справу хоч о крок на перед. Пригадаємо, що у Вроцлаві поставлено було питання так: чи навязувати діяльність серед мужицтва, котре ще має якусь власність, чи лишити мужицтво на боці і обертати ся виключно до сільського пролетаріату та направляти діяльність у такий бік, щоб те дрібне мужицтво як найшвидше зійшло в ряди пролетаріату? Бебель і другі люде практичні радили організувати мужицтво таке, як воно є і провадити його до боротьби політичної і відповідних реформ, та на конгресі побідила глуха доктрина пролетаризації, котра по prostu замикає хлопські хати для соціалдемократичної пропаганди. Отже ми надіяли ся, що сегорічний міжнародний конгрес підійме сю справу і поставить їй розумніше. Та се не стало ся. Як там були дискусії у комісії, сего не знаємо, але резолюція ухвалена конгресом в тій справі — пустісінька. „Конгрес висказує потребу організування сільського пролетаріату, але з уваги на різниці краєві полишає способи кожній нації.“ Для ухвалення такої резолюції не було чого трудити ся аж до Лондону, се кожний соціалдемократ знав і без того.

Із триденних сварів між анархістами і більшістю конгресу, що скінчили ся виключенням анархістів, видно одно важне явище, котре повинні б собі запам'ятати всі ті, що балакають про грозу будучої соціальної революції, не виключаючи й самих соціальних демократів: конгрес кладе більшу вагу на конечність парламентарної діяльності, значить, чисто політичної боротьби, ніж на соціалістичне *profession de foi*. Виключені анархісти божили ся, що й вони соціалісти, та їх виключено для того, що для досягнення своїх соціалістичних цілей уважають парламентарну, політичну акцію серед буржуазії непотрібною або прямо шкідливою. Натомісць в конгресі брали участь делегати таких організацій, особливо англійських, що досить далекі від соціалістичних ідеалів, та за те міцно стоять на ґрунті реальної, політичної боротьби та практичних реформ на користь робучого люду. Сі постанови конгресу важні тим, що ірвінціпально допускають до конгресу всякі людські радикальні партії, в тім числі й нашу. Інша річ, чи ті партії підуть ту-

ди. З наших товаришів дехто подавав голос перед конгресом, щоб вистати до Лондону свого делегата або бодай дати від нашої партії мандат одному з польських соціалдемократів. Заряд не зробив сего, бо не мав до сего повномочія від зїїзду партії, тим більше, що відносини між нашою партією а польськими соціалдемократами (з винятком Перемишля) зовсім не такі близькі, щоб ми могли спокійно повірити заступуванню нашої справи котрому з них, а по друге можна було сумнівати ся, чи конгрес допустить нашого репрезентанта до нарад. Ко-
нець діла показав, що ми мали рацію. Польські делегати соціалдемократичні виступили перед конгресом з одним однісіньким внеском — відбудовання Польщі. Ми не знаємо, якої Польщі вони хотіли, не знаємо тих нарад, які попередили сей внесок в лоні самої партії, та нам здаєть ся, що наш мандат ужитий на підпирання такого внеску був би зробив фатальне вражіння. Скажемо ясно: ми не противники самостійності польського народу. Бажаючи єї для себе, ми бажаємо єї й для Поляків. Та нам здаєть ся, що такий внесок, як відбудовання Польщі, без докладного обговорення єго з нами не повинен мати під собою й наших підписів. Нам здаєть ся навіть, що сей внесок зовсім не надавав ся перед форум міжнародного конгресу соціалістичного — і конгрес сам мабуть відчув се, бо внесок Поляків погребано якось з тихою музикою. Нам здаєть ся, що внесок сей був по просту маневром виборчим; при надходячих виборах до Ради державної польські соціалдемократи хочуть кандидувати в кількох округах з курії пятої, так чи не хотіли вони поставленем такого внеску скаптувати собі польських патріотів? Коли так, то маневр зовсім не удав ся, бо польські патріоти відієкали ся того внеску і признали його шкідливим для польської справи, а партія сама лаврів через него на конгресі не здобула. В усякім разі нам прийдеть ся застановити ся на найближшій зїїзді нашої партії, чи маємо обслати будучі соціаль-демократичні конгреси, чи ні. Цікаво, що сербські радикали сего не чинять.

Російські соціалісти мали перший раз свою репрезентацію на конгресі; про резолюцію ухвалєну на користь російських робітників гадаєть ся у нас в вістях із Росії.

Нинішню хроніку закінчимо звістками про нові у нас обяви соціальної боротьби селянства против дворів. У газетах подані були звістки про страйк сільських робітників в Скоморохах. Ми запитували одного з наших прихильників у сусідстві Скоморох, як справа стоїть з тим страйком, і ось що пише нам сей товариш: „У нас про ніякий страйк не чувати. У нас нема таких людей, щоби повставали против панів. Радше хлоп на хлопа завізьє ся і на роботу до хлопа не піде, а до пана — борони Боже! Де би хлоп боягуз те зробив! Хлоп боїть ся, щоби другі люде з іншої околиці не зайшли до пана на жива, для того своє лишить, нехай пропадає, а до пана, іде і за день, за два панови жива скінчить.“ Друга відомість була про бойкот, який кинули селяне на д. Зброжка, державця дібр Могиляне коло Куликова, пов. жовківського. Ся відомість автентична, бо приніс єї до Львова сам д. Зброжек, коли приходив просити військову коменду, щоби дала йому вояків для жива. Військова коменда сего не зробила і абіже д. Зброжка стоїть мабуть і доси на пни. Причиною бойкоту була низька плата,

35 кр., яку платив д. Зброжек жєнцєви; сусіди платили бїльше. Та здаєть ся, що були й якісь інші причини, бо отсе недавно сам д. Зброжек говорив, що через жандармерію заскаржив хлопів до староства за те, що вони вже заплачені а не хочуть робити д. З. мабуть не знає, що наперед платити за роботу не вільно і що староство ні в яким разі хлопів до роботи присялувати не може; що найбільше скаже їм віддати взяті наперед гроші. Може бути, що там ще щось є в тій справі, то ми просимо тих із наших товаришів і прихильників, хто би дещо ближше про се міг розвідати, донести нам для опублікування. Ми вважаємо такі прояви безмірно важними для ціл'го дальшого ходу нашої справи і для того бажаємо не тільки нотувати їх, але про кожний з осібна подавати як найдокладніші відомости.

Соціаліст.

Вісти з Росії.

Доповняючи те, що сказано в статі д. В. Г. про робітницький рух у Росії, нам треба розповісти про остатній великий страйк робітників у Петербурзі — перший російський страйк, про який відомість залунала широко по Європі. Страйк розпочав ся з початком юня відразу в 20 фабриках, базовняних прядільнях, та за ними швидко пішли робітники залізничних вєрстатів і інших мануфактур. Зразу страйкували тільки мушчини, далі пішли й робітницї (фабрики папірос). Около 25. юня страйкувало 30.000 людей. Ціль страйку звичайна — скорочєне часу робучого до 10 годия, управильєне самого способу праці та догляду над нею, скасованє самовільно накладаних кар та відшиблень, а в кінці підвисшенє платні, якого домагали ся робітники не всюди і в дуже скромнім розмірі. Тільки 30. юня в деяких фабриках робітники, здобувши дуже невеликі полегкости, а найбільше зл'мані нуждою та погрозами поліції, прийшли знов до роботи; страйк закінчив ся цілком аж в половині юня. За той час „Союзъ борьбы за освобождєніє рабочаго класса“ видав 10 тємних проклямацій до робітників і до інтелігенції, благаючи о поміч для страйкуючих. При початку страйку, як заєвнює корєспондєнт англійської „Daily Chronicle“, петербурська група соціалістичної партії мала для страйкуючих зібраний фонд 4000 руб. По вибуху страйку серед петербурської ліберальної інтелігенції і нестрайкуючих робітників зібрано 5000 руб. Давали переважно люде бідні, деякі віддавали весь свій місячний заробіток. Та про те страйкуючі страшенно бїдували, деякі випродали все що мали, навіть постїль і чоботи. Правительство, а особливо мін. Вітте станув нїсучо против робітників. Деякі фабриканти згоджувались уступити робітникам, та міністер не позволив на се, бо, мовляв, робітники поступають незаконно. Студєнтів і інших інтелігентів, мушчин і жінок, що

в часі страйку старалися сходитися зі страйкуючими, давати їм поміч або бодай дізнатися про їх положення, зараз арештовано. „Грандіозний страйк 1896 р. — пише кореспондент „Daily Chronicle“, — не швидко забудеться. Тяжкі кари, які понесло кілька сот робітників і спочувуючих з ними людей із освіченої громади, тільки скріплять свідомість про його значіння. Спеціально задля сего скликана рада міністрів займалася обговоренням робітничого питання в Росії і несподіваного зросту соціалізму. Давно вже проєктовані фабричні закони певно будуть тепер доведені до путя, та на сьому мабуть не скінчитьсЯ. Промислова Росія входить у нову фазу. Російський робітник не на жарт узяв ся до організації і певно сим способом змусить усіх звертати на него більшу увагу, ніж доси на него звертав царський уряд. Кінцеві результати такого повороту справи без сумніву будуть важні не тільки для економічного, а й для політичного життя Росії“.

На поміч петербурзьким страйкуючим по опублікованню відомостей про страйк поспішили робітники і всі приятелі свободи у Франції, Англії, Швейцарії, Німеччині і Австрії. В Англії по одержанню перших певних звісток про страйк Віра Засуліч і пані. Авелінг (Маркова дочка) дали справоздане про него на засіданню демонстраційного комітету делегатів для приготування міжнародного конгресу соціалістів. Комітет ухвалив прихильну резолюцію і вложив 25 руб. на початок та вибрав касирів для збирання дальших складок. Дня 1. юня зібрав ся комітет Товариства приятелів свободи в Росії і ухваливши вельми симпатичну резолюцію для страйкуючих вибрав чотирьох своїх членів для ведення справи разом з Комітетом Вольної Росс. Преси. Заходами сих людей поміщена була обширна і горячо написана стаття про страйк у органі незалежної робітничої партії, а секретар тої партії Том Манн говорив про петербурзький страйк на мітингах в Лондоні, Уельсі і других містах. Комітет В. Р. Преси розіслав звістку про страйк до всіх важливіших газет з проською о збиранні складок; на руки того комітету зложено загалом 880 рублів. Та крім сего із делегатів Тов. приятелів волі в Росії, незалежної робітничої партії і Лондонської робітничої Ради утворив ся Сполучений комітет для справ російського страйку, котрому запевнили грошеву поміч також Робітничкі Союзи (Trade Unions). На конгресі соціалістичнім на внесок швейцарських робітників ухвалено одностайно резолюцію, в котрій конгрес висказує горячу симпатію петербурзьким робітникам, що так сміло і без тривоги станули до боротьби з подвійним ворогом: економічним визиском і царським абсолютизмом. У Австрії справою страйку горячо заняла ся соціалдемократична партія. Головний орган тої партії, віденська „Arbeiterzeitung“ видрукувала кілька симпатичних статей про страйк і збрала кілька сот гульденів.

З Росії доходять звістки про арештування багатьох робітників по закінченню страйку. Та заразом доносять, що Вітте дуже неласкаво прийняв депутацію фабрикантів, яка приходила дякувати урядови за поміч, і острими словами закидав їм нелегальне поступування з робітниками. Важно й те, що уряд узнав конечним опублікувати звістку про страйк і его закінчення в „Правительственномъ Вѣстникѣ“ — діло доси непрактиковане, бо, як відомо, доси всі страйки держав уряд у глибокій

тайні. Чи мав би се бути частковий перелом в дотепершній практиці, улюбленій практиці самодержавної бюрократії — держати в тайні все неприємне?

На такий перелом вказують по троха і рескрипти видані царем по поводу катастрофи на Ходинськім полі. Цар зовсім недвозначно кладе вину сеї катастрофи на карб чиновників і увільнює від служби московського поліцеймейстра Власовського, хоча сей, здасть ся, безпосередно менше винен був у сьому ділі, ніж другі. Та рескрипти его доказують zarazом повну неспосібність глянути на діло своїми власними очима. Він наказує головним стовпам чиновництва, щоб вони змусили своїх підвладних поступати згідно і добре — наказ зовсім наївний і абстрактний, та рівночасно признає ся, що вважав найвідповіднішим справу катастрофи не пускати на дорогу судового слідства, а по переведеню тимчасового, секретного досліду укарати винуватих своєю царською властю. В результаті се значить, що цар одною рукою грозить бюрократії, а другою захищає її; раз звалює на неї велику вину в загальних і острих виразах, а потім зараз же дає їй можливість безкарно панувати далі під ослоною его власної царської порфири.

А тимчасом революційний рух серед російської суспільности і по за робітничьими кругами знов починає змагати ся. Петербургський кореспондент Berliner Tagblatt-a доносить, що в Петербурзі розпущено в великім числі екземплярів революційну прокламацію. Вона написана дуже горячо і приспособлена до зрозуміння низших верств суспільности. Особливо сильно нападає ся в ній на міністра внутрішніх справ і закидає ся йому цілковиту невагу на потреби робучого люду і перешкоди, які він на кождім кроці робить тим, хто би хотів допомогти нужді народній. Згадамо і про катастрофу на Ходинськім полі. Загалом — кінчить кореспондент — в Росії панує тепер настрій неспокойний і збентежений. Те саме констатує зовсім з іншого боку слідуючий документ, у-перве опублікований берлінським соціаль-демократичним Vorwärts-ом, а в російським тексті віддрукований у лондонських „Летучих Листках“ ч. 34.

Копія.

Весьма нужное.

Воен. Мин.

(Генер. Штабъ.)

5. марта 1896.

Его Превосходительству

Нр. 21.

М. И. Драгомирову.

Милостивый Государь,

Михаилъ Ивановичъ!

Считаю своимъ долгомъ увѣдомить Ваше Превосходительство о томъ, что заграничные революціонные элементы снова начали энергично проявлять свою дѣятельность, распространяя брошюры и листки преступнаго содержания, какъ среди гражданскаго населенія, такъ равно и въ военной средѣ.

Они избрали, между прочимъ, спеціальной цѣлью своей преступной пропаганды средѣ офицеровъ. Я ни на минуту не сомнѣваюсь въ томъ, что при неополчимомъ твердыхъ вѣрноподданническихъ чувствахъ нашей арміи никакія революціонно-соціалистическія стремленія не могутъ пользоваться среди нея успѣхомъ. Однако, опасаясь, чтобы не пришлось

оправдывать себя невиннымъ, которымъ, противъ ихъ желанія, могутъ быть присланы, всевозможными путями, листки и брошюры преступнаго содержанія, съ цѣлю усиленнаго ихъ распространенія, покорнѣйше прошу Ваше Превосходительство обратить вниманіе подчиненныхъ Вамъ начальниковъ частей на необходимость принятія строгихъ мѣръ съ цѣлю охранить войско отъ проникновенія въ его среду произведеній печати преступнаго характера и обязать начальниковъ частей немедленно сообщать Вашему Превосходительству о всякой такого рода попыткѣ

Съ истиннымъ почтеніемъ

Петръ Ванновскій.

Сей лист обернув на себе увагу всеї европейської преси. Англійські газети, передруковуючи його, додали увагу, що невдоволене і революційні ідеї мусять мати своїх сторонників і на високих щаблях російської чиновницької драбини, коли отакій секретний документ міг дістати ся до заграничної газети.

Spectator.

Політична хроніка.

(Католицьке віче. Посольські справозданя д. Романчука. Мадярьсько-московфільське збрання у Верцьких.)

В днях 7, 8 і 9 юля відбуло ся у Львові друге католицьке віче, що мало бути русько-польською католицькою демонстрацією для звелічання 300-них роковин берестейської унії. Та треба сказати, що я-кось Полякам не веде ся з тою унією: не вело ся 1596 р. і не веде ся й тепер. Ані руш не можуть викликати серед Русинів такого широго, такого загального, всенароднього ентузіазму для „wspólnej ojczyzny“ і для „wspólnej matki kościoła rzymskiego“, як би їм хотіло ся і як би їм по щось було потрібно. Даремно як перед 300 літами так і тепер перетягли на свій бік єрархію, зробили нинішнє духовенство безсильним і залежним, смілійших застрашують, слабодухих заманюють обіцянками кар'єри. З жалем і гнівом мусять бачити, що кожний Русин, який піде за їх голосом, стаєть ся відразу мов глинякою відрізаною від живого пня, тратить довіру у своїх земляків, тратить ґрунт під ногами, а коли має довіру, то хіба у таких самих слабодухів та кар'єристів, як він сам. І розумієть ся, що кожда при таких обставинах розпочата спільна акція замість єдності і ентузіазму родить тільки не-смак, викидає на верх бруди, лишає по собі кваси та знеохоту.

Так було і з останнім католицьким вічем. Помимо всякої зручності в аранжуваню, помимо газетярської реклами і авторитетних фігур, що стояли на чолі віча, діло вишло мертве, бездушне і безплідне. Галицьке духовенство, польське і руське, оказало ся недозрілим до відігравання такої ролі, яку грає католицьке духовенство у Франції, в Німеччині а навіть у західно-австрійських провінціях. Репрезентанти на-

шого духовенства показали ся навіть у своїм фаху, на полі католицької теології, етики і політики, круглими ігнорантами, плели дурниці або перемелювали стару схоластичну полову. Один Гауіт, кс. Ян Бадені ратував ситуацію, сміло і досадно підносячи стяг християнського соціалізму. „Ми мусимо покинути старі формули і дороги, мусимо перестати кормити хлопа і робітника самими моральними проповідями і релігійними практиками. Мусимо зблизити ся до него, стати на ґрунті його економічних і соціальних інтересів, як се чинять соціалісти, і з поглядом тих інтересів провадити його“. Голос кс. Бадені був одиноким живим, сучасним голосом на тім вічу.

За то Русини пописали ся тут чудово. Лишаю на боці відчити кардинала Сембратовича і проф. Шараневича; оба вони були повні торжественних фраз і далекі від інтересів сучасности, то й не зробили ніякого вражіння. За те немале вражіння зробили виступи наших реалістів і неокатоликів. Коли Поляки у своїх промовах принципіально держали ся річи а поминали особи, то Русини держали ся як раз протилежної тактики. О. Волосянський реферуєчи про руську пресу поділив її на три купи: щиро-католицьку („Послання“ о. Джулинського і „Бібліотека“ Насальського), нещиро-католицьку (прочі видання народовецькі, а головню „Просвіти“) і шкідливу (вип. общ. Качковського і радикальні). Видання москвофільські „як і радикальні, найгірші з морального огляду, треба поборювати,“ а до видань нар. партії прийняти „основи католицькі.“ „Будьмо перше католиками, а потім Русинами!“ закінчив патетично сей референт і в своїй резолюції домагав ся „видання каталога видавництва, які можна поручити руському народови до читання, заложення нового дневника політичного видаваного в католицькім дусі, засновання нового товариства просвітнього ім. св. Йосафата і закладання католицьких читалень.“ Против виводів о. Волосянського виступали д. Вахнянин, Барвінський і др Студинський, та замість виказати абсурдність такого поділу преси і абсурдність таких резолюцій, вони станули на тім самім ґрунті, а тільки робили деякі поправки. Д. Вахнянин зазначив, що видання „Просвіти“ „не суперечать основам католицької церкви, хоч деколи бували у виданнях сих похибки і неясність.“ Д. Барвінський закинув о. Джулинському, що пише мішаною мовою і попирає „Общ. ім. Качковського“, підніс далі, „що багато деканів і священників не тільки суть членами сего общества, але і розповсюджують его видання, в проповідях, катехізації і урядованю послугують ся „язичієм,“ а деякі катехити забороняють уживати молитвословів виданих нар. мовою.“ Виводи ті попер др. Студинський тим, що „під покривкою язичія скривають ся часто змаганя нескідні не тільки з руською народністю, але й з основами руської католицької церкви“ і закинув ті змаганя також єпископським консисторіям.

„Може хто скаже, що я денунціюю!—з патосом говорив сей симпатичний учений, — але я говорю отверто.“ Др. Студинський мабуть забув, що є такі місця, котрі сама приличність каже завісді держати запертими, бо коли вони отверті, то тяжко вудлицю перейти. Остаточво наші реалісти договорили ся до того, що віче мало не ухвалило засноване нового, щиро-католицького просвітнього товариства руського для підкопання „Просвіти.“ Певна річ, католикам вільно засновувати які

хочуть товариства, та не треба забувати, що засноване католицького руського тов. просвітного значить для „Просвіти“ утрату і тої мізерної краєвої субвенції, яку тепер має і котру тоді певно одержало би нове товариство. Д. Барвінський ледво не ледво запобіг такій ухвалі прирікаючи, що „Просвіта“ не буде скакати в гречку — і проєкт заснованя нового товариства відложено на пізніше.

З кінцем юля здавав посол Романчук своїм виборцям у Бібрці і Ходорові справозданє зі своєї діяльности в Раді державній. Виборців на обох зібранях було мало, д. Романчук своїм звичаєм говорив довго, по дві або півтретя години, оповідав докладно про Раду державну, про клуби, про ухвалені закони, про свої промови і інтерпеляції, держав вогум довіря і був проголошений у Бібріці „одиноким заступником галицької та буковинської Руси у Відні“ та кандидатом бобрецьких Русинів на будучі вибори. Звісно, ми не маємо нічого против того, та все таки мусимо висказати, що в промовах д. Романчука крім механічної компіляції фактів не було ніякісінької політичної думки програмової, не було погляду на наші краєві і народні відносини і що би тепер треба чинити політичним заступникам, не було не то відповіді, але навіть натяку на ті внутрішні наші обставини (відносини між партіями), що де далі тим більше стають ся пекучими, ані на ті економічні та соціальні інтереси, котрих мусить бути свідомий заступник народний. Натомість мали виборці нагоду сотий раз почути з уст Романчука оповіданє про єго розмову з гр. Баденім в р. 1890, про проголошенє нової ери в соймі, про зміну системи і т. д. Видно, д. Романчук уважає ту розмову і той свій виступ у соймі найважнішими подіями свого життя, коли з таким смаком завсїгди їх переживувє. Та нам здаєть ся, що пора би вже д. Романчукови забути про ті події і самому зачати встидати ся їх. Вічні єго оповіданя про те, як його, великого політика, гр. Бадені кількома пустими фразами звабив у горох і обдер до сорочки, роблять прикре вражєнє — прикре не за гр. Бадені, а за д. Романчука.

Троха перед справозданями д. Романчука д. 21 юля відбуло ся на угорській землі, у Верецьких, на границі Галичини, впрочисте збратанє галицьких москвофілів з угроруськими мадяронами і родовитими Мадярами. Мадяри поставили там якийсь памятковий стовп, а на єго відслонєнє прибули крім угроруських мадяронів також непрошені два „репрезентанти“ з Галичини: один урядник, про котрого не знаємо, чи він Русин чи Польак і парох сі Скольного, о. Мартинків, щирий приятель і шкільний товариш д. Маркова. Сей шановний отець, хотячи запрацювати на вино і напрікаш, котрим привимано гостей, плів „іменем галицьких Русинів“ смалені дуби про добре сусідство Русинів з Мадярами. Вже то наш Рутенець як у себе дома не має що йісти і піде до сусіда, де стіл заставлений, не жалує язика ані спини ані чести. Гей, скілська громадо, та скиньте ся що неділі о. Мартинкову на бутельку вина та на пів ліктя ковбаси, щоби сидів дома і не потребував чужим людям очи дерти і руське імя поганити!

Ів. Франко.

ЗМІНА СІСТЕМИ.

В числах 26—29 львівської „Правди“ появилася на чільнім місці стаття п. „Зміна системи.“ Сю статтю скvapно передрукували „Народна Часопись“ і „Буковина“, на неї відгукнуло ся й „Дѣло“ і посвятило єї розборови чотири довгі передовиці в ч. 165—168, давши своєму розборови такий самий титул, який має стаття „Правди.“ В обох працях порушено чимало важних питань, що відносять ся до рввою нашої народности, то й ми посвятимо їм кілька уваг.

„Зміна системи — читаємо в „Правді“ — се улюблений коник, на яким від якогось часу гарцює шеф народовської опозиції п. Романчук, а щоби виправдати своє становище, голосить, що система супроти Русинів не змінилася, що не тільки нічого не поліпшило ся, але навіть погіршило. Недавно проголосив орган п. Романчука, що зміна системи — се „перший і найважніший наш постулат“, без котрого ніякі здобутки не можуть нас задоволити. Коли се настане, то решта скорше, чи пізніше сама прийде. Тай коли Русини почують, що з ними інакше обходять ся, інакше їх трактують, тоді будуть вирозуміти та терпеливі в своїх дальших ожиданиях.“

„О що ж властиво тут розходить ся, що розумів п. Романчук через ту „зміну системи“? Се, висловивши просто, значить, щоби ми могли свободіно розвивати в австрійсько-угорській монархії руську народність. Про се дійсно була мова перед почином т. зв. „нової ери“ підчас переговорів заступників „Народної Ради“ і Г. Е. Митрополіта з тодішнім намісником гр. К. Баденім і п. Романчук в своїй промові з 25. падолиста 1890 р., проголошуючи т. зв. програму, налягав також на зміну поступування правительства супроти Русинів, чи там на зміну системи. Годить ся однак нагадати, що сказав тоді в сій справі гр. Бадені іменем правительства, а очевидно з поручення Корони. Супроти заступників „Народної Ради“ заявив намісник, що „уряд

австрійський може підирати тільки таких Русинів, котрі бажають розвивати руську народність в Австрії якотак у напрямі згіднім з ідеєю державною і рішучо отрясуться і вивольються від усього, що спиняє розвиток руської народности на основі чисто-австрійській.

„Те саме повторив намістник по промовах послів Телішевського і Романчука і додав, що правительство бажає, щоби кожда народність свobodно розвивалася в границях і рамах конституції, але ці наміри правительства часто стрічають труднощі, викликані браком врозумілості або неясним поступуванем. А вказавши на засади згідні з австрійською ідеєю державною, вірність тронові і державі, зазначив намістник, що „ті засади мусять бути не лише завсіді ясно висказувані, але ясно, щиро і з доброю вірою практиковані і для того потрібно рішучо отрястися і увільнити ся від усього, того, що, як самі констатувате, існує, а спиняє розвиток руської народности на основі чисто австрійській, — треба боротися з усіми, що допускають ся в тім огляді якихсь суперечностей або неясностей“.

„Задля чогож заступник Корони вимагав від репрезентантів Русинів ясности і щирости, з чого вони мали рішучо отрясти ся і увільнити ся, з чим бороти ся? — З усім, що спиняє свobodний розвиток руської народности яко такої, з усім, що стає в суперечности або неясности до австрійської ідеї державної. Отсе відповідь заступника Корони. Кому ще не зовсім запаморочений розум, кого ще не чіпила ся сліпота, сей добре тямить, що москвофільство чи там кацапство безнастанно спиняло і спиняє свobodний розвиток руської народности, що москвофільство збивало і збиває Русинів на манівці, зводить їх на політичну блуканину і ставить в суперечности з австрійською ідеєю державною. Се москвофільство снує ся як червоне пасмо від самого почину відродження руської народности в Австрії з часів Маркіяна Шашкевича аж до наших днів“. Далі переповідає автор препаровану по своєму історію москвофільства в Галичині і приписавши йому, а бодай „неясному поступуваню Русинів“ навіть такі факти, як ревізії у Русинів-народовців та в читальнях „Просвіти“, так далі пише: Тзв. „нова ера“ розпочата гр. Бадені під впливом Корони, мала перевести „зміну системи“ в користь Русинів, але ся зміна мала настати по сповненню наведених в горі умов: „рішучо отрясти ся і увільнити ся від всего того, що спиняє розвиток руської народности на основі австрійської ідеї“.

„Хто хоч троха ознакочлений в цілм апаратом адміністраційним в нашім краю, сей мусить признати, що така „зміна системи“ не може бути переведена ані протягом року, ані двох, що на се треба троха довшого часу. Напрям, в яким працював цілій апарат адміністраційний від п'ятидесятих до кінця вісімдесятих років, не може бути в однім році накручений на

інший лад і се виразно заявляв гр. Бадені репрезентантам Русинів, звертав також їх бачність на труднощі, які стрічає правительство задля браку виrozumілости (тут мав на думці шовіністів поміж Поляками). Щоби устали покривдження руської мови і письма в урядах, треба, щоби урядники вміли сю мову і письмо, а се не дасть ся перевести в одній хвилі; всеж таки не дасть ся заперечити, що намістник зробив в тім напрямі почини до змін в користь Русинів. Відоме розпоряджене гр. Голуховського що до латинської азбуки було усунене розпорядженем, що власти адміністраційні мають уживати в письмах до руських сторін руської мови і письма. З намістництва, з дирекції почт і скарбової і ради шк. кр. почали тепер що раз частійше відповідати руським сторонам мовою руською і руським письмом, а на урядових актах не тільки шефи сих властей, але й намістник стали підписувати ся руським письмом, чого перед тим не бувало. Устали ревізії і арештованя, збори і віча відбували ся свободнійше (чим користували ся навіть (!) москвофіли й радикали), зроблено почини до помноження руських шкіл вирав і гімназій, руських катедр в університеті, як і до того, щоби Русини занимали відповідні становища в шкільництві і в урядах, заведено фонетику в книжках шкільних. Те, що далі пише автор про авороти виконувані д. Романчуком після проголошеня „нової ери“ аж до тепер і про відносини Русинів до новоерських здобутків, для нас менше важне і для того ми приведемо зі статі „Правди“ ще тільки одно місце—програмові постулати самого автора.

„Передовсім мусимо стояти непохитно і консеквентно на ясній і виразній становищі народнім руським і рішучо отрясти ся і визволити ся від усього, що спиняє розвиток руської народности на основі чисто-австрійській. Тоді ніяке правительство не сміє нам відказати потрібних до національно-культурного розвитку руської народности засобів. Тоді і Поляки хоч би й шовіністи, не матимуть оружя проти нас. І за-для того треба передовсім рішучо не тільки вірвати в москвофілами, але й бороти ся з всіми, що допускають ся якихсь суперечностей або неясностей. Ми повинні всюди користувати ся правами, які прислугують нам на законній основі, нашій мові і народности, а поборювати і викорінювати з посеред руської суспільности байдужність, маловажене або нехтоване нашої мови і тих інституцій, які пособляють культурному розвитку руської народности в Австрії. Нехай руська суспільність знає, що ті придбання, які ми osiąгнули доси для нашого національно-культурного і економічного розвитку — не „дрібні і хвилені користи“, як учить п. Романчук і „Діло“, але певні і тривалі кідвалини до нашого народного розвитку (катедри руської історії, гімназії руські і руські школи вірцеві, Дністер, субвенції для наших народніх інституцій: театру, Просвіти, наук. тов. ім. Шевченка і т. ін.) Нехай руська суспільність навчить ся не тільки цінити сі придбання і ними дорожити,

але нехай і в повній мірі ними користує ся, а тим покаже, що домагання руських послів були виправдані."

Свої уваги зачнемо з кінця. Чи автор сеї статі думає, що хтось повірить йому, коли до здобутків нової ери зачислює соймові субвенції для руського театру, для „Просвіти“, основане руських гімназій — річи доконані геть-геть перед новою ерою? І чому автор говорячи нпр. про субвенції, не додав, що вони — малесенька частина того гроша, який складає руська людність в додатках краєвих і по просту смішно дрібні в порівнянню до тих субвенцій, які дає Сойм на аналогічні або й не аналогічні інституції польські? Адже краківська Академія Наук бере від Сойму 20.000 річно, а руська „Академія“ — 2.000; адже руському театрови дають ледви 7.500, а на саму оперетку польську у Львові давали 8.000, а на польські театри загалом, на польських співаків і співачок іде рік річно звиш 30 000 краєвих грошей. Адже Просвіта дістає 1.000, а на інтернат Змартвихвстанців ухвалено відразу 10.000, на місці єзуїтські 10.000, на Масієж 10 000, на „Kółka rolnicze“ 10.000 і т. д. Певна річ, „добро псу муха, ніж кім по за вуха“, — добро Русинам і такі мізерні субвенції, які їм дають і треба й їх використати, та треба справді псеячої вірності і податливості, щоби в тих жебрацьких субвенціях бачити „певні і тривкі підвалини до нашого народного розвитку.“ А які певні та тривкі ті підвалини, е бачимо хоч би з того, що субвенція для „Просвіти“ пару разів висіда на волоску, коли якому небудь Поляниському, Торосевичеві або Голевському не подобало ся що небудь у ві виданнях, що обіцяної на 1896 р. міністеріальної субвенції для тов. ім. Шевченка не вставлено в бюджет для того, бо у Львові член Ради шкільної кр. „забув“ зладити реферат про видання сего товариства і що в кінці віцепрезидент тоїж Ради шк. кр. Бобжинський прямо загрозив товариству, що відбере йому друк шкільних книжок і постарася о відібраве субвенцій (а він може се зробити!), коли товариство сяк чи так буде на далі підширати політичні видавництва, головнож „Дѣло.“ Варто додати тут і се, що зачислювати „Дністер“ до здобутків нової ери можна тільки подекуди. О концесію на се товариство Русини старали ся ще о 3 роки перед новою ерою. Справа залягла в міністерстві і залежала від гр. Таффе. Вже по новій ері на візване міністерства тодішній намістник гр. Бадені написав конкомітацію зовсім неприхильну для Русинів і тільки аж по особистих поясненнях д. Романчука у гр. Таффе міністерство звернуло намістникови его первісну конкомітацію і зажадало другої, згідної з правдою, після чого уділено Русинам концесію на „Дністер“.

Що до самої історії ві „зміною системи“ варто привести те, що говорять про се „Дѣло.“

„В дефініції п. Барвіньского — читаємо там — що значить зміна системи, а в тім, як ту справу розумів і пояснював п. Романчук, заходить певна ріжниця. Зміна системи не значить се „щоби ми могли свобідно розвивати в австрійсько-угорській монархії руську народність“, лиш радше, щоби правительство змінило своє поступуванє супротив Русинів. В конституційній державі кожда народність має запоручені права

свого свободного розвитку. Для того коли гр. Бадені по новій ері заявив в Соймі, що правительство бажає, щоби кожда народність свободно розвивала ся, то сего не можна уважати „адобутком“ політичним, лиш обов'язком намістника, яко урядника державного.“

Се зовсім вірно, та за те зовсім невірне і дитинячо-наївне те, що каже далі критик „Дѣла“, наводячи свою власну дефініцію „зміни системи“:

„Зміна системи — після нашої дефініції — се основна зміна наших відносин політичних в краю, — се виконане в практиці всіх прав прислугуючих Русинам. яко народности в конституційній державі, на засадах повної рівноправности, — се спинене агресивности Поляків і зломане їх верховодства, — се запоручене всіх умовин розвитку народности руської після єї питоменности без всякої опіки“.

Ся дефініція — се стилістичний феєрверк і більше нічого. Вона невірна історично, то значить, д. Романчук роблячи нову еру, зовсім не хотів такої зміни, а радше не посмів і марити про таку зміну. Коли б у него були такі широкі бажання, то він певно не був би перетрагував з польським шляхтичем про те, щоби „зломати верховодство Поляків“, з польським консерватистом про „основну зміну наших політичних відносин в краю“, з польським статчиком про „засади повної рівноправности“ і про знесенє „всякої опіки над Русинами.“ Ні, д. Романчук зовсім так високо не літав, умовляючи ся в надолісті 1890 р. з гр. Бадені В его вбогій фантазії мріли тільки посади і аванси та „адобутки“ в роді відібраня „Народного Дому“ для народовців, відібраня накладу шкільних книжок від Ставропігії і віддання его товариству ім. Шевченка і т.д. Се вже давно відомі річі, стверджені самим Романчуком в его численних коментаріях до его прославленої „програми“, далі стверджені д.Телішевським в его розмові з Русиним турчанського повіту, значить, критик „Дѣла“ без потреби так широко розмахнув крильми своєї фантазії: про таку зміну системи, яку він дефініює, в 1890 році творці нової ери зовсім не думали. Вони й не могли про неї думати, бо така зміна — се вже не зміна системи урядової, се зміна фактичних відносин сили політичної, се зрівняне сил руських з польськими, зрівноважене сил і впливу обох народностей в краю. Докопати сего, щоби Русини в Галичині стали ся відразу рівно сильні, то зп. рівно багаті, рівно просвічені, рівно вироблені політично і соціально як Поляки, ніяке правительство не може. Правительство може спиняти або прискорювати ріст, розвій народа, але з дитини зробити відразу дорослого мужа не потрафить. Значить, хоч би правительство в Галичині навіть не було польське тільки в австрійським мундурі, хоч би воно всіми силами сприяло Русинам, то й тоді не могло би зробити такої „зміни системи“, яка „мірється“ „Дѣлу“.

Правда, було щось таке, що при словах „зміна системи“ в р. 1890 викликало у всіх Русинів симпатичний відгук, та на жаль, про се в критичній хвилі забули творці нової ери, хоча нині се пригадує по троха „Правда“. Се щось, то було систематичне

переслідуванє Русинів без ріжниць партій. Пригадаємо, що від першого „соціалістичного“ процесу в р. 1876 до кінця 1889 р., отже в протягу 12 літ Русинам, як одвинцям так і ріжним інституціям, виточено було около 500 процесів політичних, з котрих найбільша часть скінчила ся занехаєм слідства, а тільки мала часть скінчила ся засудженєм декого з оскаржених на певеличкі (в порівнянню з тенденційно піднимавим шумом) кар, що в тім часі зроблено тисячі ревізій в приватних помешканях і в льокалях найріжнійших руських товариств, розв'язано десятки читалень, арештовано та тягано по судах тисячі людей, уражено навіть релігійні почутя Русинів такими способами, як обрізуване трипрапенних хрестів насиланє жандармів до церкви для контролі богослуженя або поручанє такої контролі дідичам та посесорам — навіть жидам. Се була справжня система — та не урядова, австрійська, а урядницька польсько шляхетська; з погляду австрійських законів се була системізована нелегальність і самоволя. Зміни сеї системи Русини мали повне право і навіть обов'язок добивати ся; початок до сего зробили руські послы соймові, вносячи в р. 1889 звісну греміальну інтерпеляцію, котра (в первіснім нарисі поставлена було принципіально ясно і широко) т. в. виступала против усяких нарушенєй закона з боку властей без огляду на те, против кого вони звернені, та опісля перероблена була д. Романчуком з односторонно партійного погляду, так що правительству зроблено докори властиво тільки за переслідуванє народоуців, а злегка дано до зрозуміння, що супроти москвофілів і соціалістів може собі нарушувати закони, кільки йому подобає ся. Вже в тенорі сеї інтерпеляції д. Романчук показав ся здатним на батька нової ери, — і міродатні сфери се живо зрозуміли. > От в падолисті 1890 р. д. Романчук проголошує в Соїмі по попередній умові з гр. Баденім „добровільно і з власної ініціативи послів-народоуців“ свою програму, котрої головні пункти були по просту відповідю на повторювані від 12 літ дзвяканя польських шовіністів, що попихали уряд до переслідуваня Русинів. „Русини арадники“ — кричала польська преса. — „Ні, ми вірні державі і дінастії“, — відповідає „програма“ д. Романчука. „Русини схізматики!“ — „Ні, ми вірні сини католицької церкви“. „Русини Москалі“. — „Ні, — ми самостійний нарід відрубний від московського“. „Русини тягнути до Росії“. — „Ні, для таких нема тут місця!“ докидає митрополіт. — „Русини соціалісти і комуністи“. — „Ні, ми хочемо економічного піднесеня селянства і малошчанства без порушеня нічних прав“ — говорять „програма“ д. Романчука. Вже тоді навіть тямущі Поляки з усміхом пожалуваня говорили, що се не жадна програма, а формальний акт скрухи. Та проте яка дика радість опанувала тоді всіх наших політичних анальфабетів! Який гоїм підняв ся в цілім краю! Кілько хробача повилазило на верх! А на тій великій демонстрації політичного анальфабетизму, що в історії називає ся другим загальними зборами „Народної Ради“, на які то ріжнородні голоси величано сеї понижуючий хід до Каносени як верх політичної мудрости. А чому? За шкурою у всіх сиділо одно: тепер змінить ся „система“! Д. Романчук обіццював се врочисто з мовниці і всі вірили навіть не підозріваючи того, що д. Романчук тепер мав на думці зовсім не те, що перед роком і що сиділо за шкурою его

обожателів. „Тепер настане нова ера!“ — величав ся один наївний політик — „тепер міні буде вільно бути Русином! Тепер міні жандарм за се нічого не скаже!“ Наївно і шпро. „Що там, — горячив ся другий наївний політик — доси жандарми і поліцаї інформували правительство про руські справи і про те, хто який Русин, а від тепер повинні се робити самі руські патріоти!“ А зібрані анальфабети били браво! А два роки опісля перший з тих бесідників бачив ся змушеним покинути свою урядову посаду і шукати собі іншого хліба, а другий силкував ся затерти спомин своєї промови, виголошуючи з таким самим дитинячим патосом похоронне слово новій ері.

Зміни такої системи, при якій Русинів перестідувано, дразнено, гноблено з потоптанем законів, руйновано в дорозі дисциплінарній, переношено „з причини службових“ на Мазури для того тільки, що вони Русини, повинні були Русини домагати ся від уряду, але не як якоїсь ласки, не як концесії, не під умовами, а явно і отверто і безумовно як сповнення елементарного обов'язку уряду. Саме виявлене істновання такої системи перед світом і перед Корonoю було би для правительства конституційної держави убійчим і навіть той незручний початок, який зроблено в 1889 році в соймі, повинен був переконати руських послів, що власне туди, через солідарне та безоглядне виявлюване кривд і надужитъ, через найострійшу парламентарну боротьбу з ними веде дорога до зміни системи. На лихо і на сором наш показало ся, що більшість руських послів не тверда в політичній азбучці і прийняла „како“ за „люде“, прийняла неясні і неозначені обіцянки дрібних концесій та субвенцій в заміну за виконуване елементарних посольських обов'язків, за мовчане у Львові і у Відні про кривди народа і про безправности, які діють ся в Галичині. Численні пізніші факти потвердили, що власне така була умова гр. Бадені при новій ері, і певна річ, що така умова була для него як для Поляка і як для шляхтича найвигідніша. Та коли послаи руські прийняли тільки сю одну умову, то ганебнішого Каудінського ярма, по під яке вони „добровільно“ пішли, тяжко їй придумати.

Але автор статей в „Правді“ знає про друге, ще ганебніше ярмо. По его реляції намістник, „очевидно з поручення Корони“ заявив батькам нової ери, що „уряд австрійський може підпирати тільки таких Русинів, котрі бажають розвивати руську народність в Австрії яко таку в напрямі згіднім з ідеєю державною і рішучо отрясуть ся і визволять ся від усього, що спиняє розвиток руської народности на основі чисто австрійській“. За дозволом шан. автора „Правди“ сего намістник ані яко намістник, ані уповажнення Корони, ані навіть яко Поляк і шляхтич не міг говорити. Аджеж тут що слово, то порушене духа закона, що слово то абсурд! „Уряд може підпирати таких Русинів, котрі бажають розвивати руську народність в напрямі згіднім в австрійською ідеєю державною!“ Що за дивогляд! Що се за такий патріархальний уряд у Австрії, котрий може „попирати“ одну народність а не попирати другу по своїй впадоби? Уряд має попирати всі народности однаково, бо по конституції всі вони рівно управнені. І що се за уряд, котрий має право диктувати нам, якими Русинами ми маємо бути? Будемо такими, якими нам хочеть ся, якими нас зроблять

природні закони розвою, котрих ніякий уряд не в силі змінити. І що се за австрійська ідея державна, до котрої ми маємо прикрокувати свій народний розвій? Де вона екодифікована, коли і де ми з нею слуб брали? Для нас і, здасть ся, для всіх розумних людей по за основними і другими законами ніякої австрійської державної ідеї нема, а о сповнюванє законів ані ми з урядом ані уряд з нами пертракувати не може і не сміє: се обопільний наш і єго обовязок, по за котрим ані для нас ані для єго нема нічого більше. Аджеж уряд стягаючи податки, набираючи рекрута не робить ріжницї між тими Русинами, що „розвивають руську народність яко таку“ а тими що розвивають єї яко не таку; він не говорить: „А, ви йдете в „напрямї вгіднім відєєю державною,“ то від вас прийму податки і рекрута, а ви погані не йдете в такім напрямї, то від вас нічого не хочу, ви не мої діти, а мачишинї“. Як бз уряд робив між нами таку ріжницю, то розуміє ся, мав би повне право одних попитати а других пі.

Та ні! Не міг гр. Бадені говорити сего, що йому підсуває автор „Правди!“ Аджеж гр. Бадені розумний чоловік і польський патріот, то яким же чином міг він до репрезентантів галицької Руси говорити: „Отрясите ся і визвольте ся від усього, що спиняє розвиток руської народности на основі чисто австрійській?“ Аджеж він міг з гори знати, що кождий Русин, у котрого єхоч крихітка пам'яті, відповість йому на ті слова: „А щож спиняє розвиток руської народности на основі чисто австрійській? В першій лінії гегемонія польської шляхти в Галичині. Так порадьте, будь-ласка, пане графе, як нам з неї отрясти ся!“ Коли з пертрактуючих Русинів ніхто йому сего не сказав, то або гр. Бадені мусів не так говорити, як подано в „Правді,“ або ті Русини забули моментально, що мають язик у роті.

Бо справді, застановім ся тверезо, хто властиво спиняє національний розвій Русинів у Галичині? „Правда“ і „Буковина“ на всі лади говорять, що москвофільство. Нехай і так, та всеж таки треба запитати: яке москвофільство? Всякий, хто совісно придивить ся нашим відносинам і не додовольняє ся фразами, мусить розріжнити у нас що найменше три роди чи форми москвофільства, дуже до себе неподібні: 1) москвофільство хлопське, з характером соціальним; се та наївна віра, що в Росії хлопиви ліпше і що остаточно колись „білий цар“ прийде й до нас, „зробить порядок“ з панамі і жидами і забезпечить хлопам щасливішї відносини житя; 2) москвофільство язичкове; се та наївна віра одної часті нашої мало освіченої інтелігенції, що наша хлопська мова занадто проста, занадто невироблена для задоволеня культурних потреб нації і що, значить, нам треба прилучити ся до „общеруського“ літературного руху, плудити й собі „общеруську“ літературу; 3) москвофільство політичне, котре знов може бути двояке, а власне: прихильність до Москвали як народу слов'янського, великого і багато обдарованого від природи, прихильність і любов для єго кращих культурних і духових змагань, для єго боротьби за волю політичну і соціальну справедливість, — такими москвофілами є ми всі, є всі чесні і поступові люде в Європі а особливо в Слов'янщині, — а може бути й москвофільство сікофантське та шпїонське, служба нинішньої російської державної машини, москвофільство

платне і гідне всякої погорди. Таке москвофільство є у нас, та воно є і у Поляків, у Німців, у Французів (навіть в формі гіршій ніж у нас, бо безплатно-підлий). Котреж москвофільство так страшно шкідливе для розвою нашої народности? з котрого по показу „Правди“ і „Буковини“ треба нам так нагло отрясти ся? Що до сего остатнього, поганого москвофільства, то, сказавши правду, я не виджу способу, як з него отрясати ся. Доки в Росії будуть люди, що дають рублі на підду, шіонську та сікофантську службу, доти в Галичині і всюди на світі найдуть ся все такі, що будуть гроші брати і службу робити. І коли Поляки чи хто небудь зажадає від нас: отрясіть ся від таких людей! ми можемо так само сказати їм: отрясіть ся ви від своїх Гендігерих і т. п. Правда, є тут одно слабе місце. Між Поляками панове а la Гендігеря, раз вздемасковані, не мають місця, падають під тягаром загальної погорди; у нас подібні люди видають газети, мають у своїх руках „общества“, грають роль політичну. Се знак страшно низького ступня розвою морального в нашій суспільности, знак нашої національної немочи. Але не треба ж мішати причини з наслідками: не москвофіли зробили нас немічними; на ша неміч робить їх сильними і впливовими серед нас. Те саме треба сказати й про другу категорію москвофільства, про те москвофільство язикове, романтичне та макаронічне. Воно певно що не помагає нам до національного розвою, як ржа не помагає стеблу до зросту; та воно не є причиною нашого слабого розвою, а наслідком нашої слабости. Се наша дитина яка слабість, наш кір, котрий треба перебути, з котрого треба лічити ся, то певно, та з котрого не можна отрясти ся а треба вирости. Ну, як ви отрясете ся з людей, зрештою щирих і трудящих, та вихованих в тому, що говорять по народному, а читати по народному не можуть, а вид фонетики млоить їх коло серця? Що ви з ними зробите? Назвете їх зрадниками, людьми підлими чи що? Але в такім разі й анальфабетні були би такими самими зрадниками, бо й вони фонетики читати не можуть. Тут лишає ся тільки одно: терпливість, виrozumість на людські слабости і невтомима праця над підношенем загального рівня просвіти не тільки серед „темних“ мас, але й серед ігнорантної та гордої на свою ігноранцію нашої інтелігенції. Істнованє сего язикового москвофільства, се наша органічна слабість, а не жадна вина, котрої б ми мусіли каяти ся, не жаден гріх, з котрого би треба сповідати ся і обіцувати поправу. Виною, гріхом, хвибою моральною ми можемо вважати хіба наше загальне лінивство, безхарактерність, крутіїство та лизуєнство, — та всі ті прикмети однак во погані чи у москвофілів, чи у народовців, чи у радикалів.

„Руська народність має розвивати ся на основі чисто австрійській“ — мав говорити гр. Бадені. І тут мусимо сказати: ні, не міг сего говорити! А коли говорив і ніхто з Русинів не запротестував проти сего, не вказав на абсурдність тих слів, то видно, що ті слухачі і снм разом не тямилі, що мають язык у роті. Руська народність, ота, що сидить від Сяну аж по Кавказ, має розвивати ся на основі чисто австрійській? Щож се за основа така? Котра вародність у Австрії розвиває ся на основі чисто австрійській? Чи Поляки, чи Німці, чи Чехи? Здаєть ся,

✓ що кожда народність розвиває ся на своїй народній основі і більш ні на чім. Що за кульпарківська ідея казати Київлянам, Полтавцям чи Харківцям розвивати ся на основі чисто австрійській! Та ні, навіть коли обмежити межі тої народности до Збруча і Карпат, то й тоді се речене абсурд. Як ми викинемо з основи нашого народнього розвою думи козацькі, Котляревського, Шевченка, Костомарова, Антоновича та Драгоманова, а навіть Гоголя? Чи „Правда“ вважає австро-рутенізм в душі пок. Малиновського ідеалом нашого розвою? В таких разі не сумніваємо ся, що навіть між нашими Галичанами вона не багато найде прихильників. Маса не тільки інтелігенції, але й простого народа розуміють добре, що ми насамперед Русини, а потім Австріяки, що ми не Русини для Австрії, але Австріяки для Русин, т. є., що з Австрією вяже нас не що більше, як та свобода, яку тут маємо, як та можливість розвивати свою народність, зглядно більша, ніж в у Росії. Та про те ми не забуваємо і не сміємо забувати, що готовна сила, головне ядро нашого народа є в Росії, що там повстали і працювали тай працюють найбільші таланти нашого письменства, найкращі робітники нашої науки, що там, а не в Австрії, по мимо всяких тисків виросло найкраще з усього, чим може нині по величати ся наша духовна скарбниця, що натомиць у Австрії по мимо хвалені опіки (вона на дуже сорокатім коні їздила) деревце нашого духового і політичного життя вишло мізерною карлючкою, покритою поганими поростами та грибами, а за те дуже рідкими і дрантивими плодами. І дармо „Правда“ силує ся в нас вмовити, що ліва нога, то головний орган усього тіла і що все тіло повинно розвивати ся відповідно до того чобота, котрий надавлює нагвітки на тій лівій нозі і що ті нагнітки, се „тривкі підвалини нашого розвою“. Ми розвиваємось самі для себе і на своїй власній основі, ми мусимо бути вірні Австрії з горожанського обовязку, але ся вірність не повинна засліплювати нас, не повинна спиняти нас від справедливої оцінки єї добродійств. І Австрія також не повинна забувати, що вона не ступа, в котрій би можна одну народність об другу товчи мов лапаву, але протівно, що розвій поодиноких народностей, то єї власний розвій, то скріплюване єї сили, що свободи і полекші давані поодиноким народностям, се капітал, що несе подвійний процент, бо раз — скріплює ті народности, а по друге — творить їх центрами притягаючими для братніх народностей за кордопом. Ціле фатальне нещастє Австрії є, що вона сеї простої річі ніколи не розуміла і досі не розуміє.

Ми не хочемо більше говорити на сю тему; може ще коли прийде нагода, а тепер скажемо ще одно. „Правда“ кінчать свій політичний декалог так: „треба бороти ся з усіми, що допускають ся в тім вагладі (т. є. в русько-австрійськім) якихсь суперечностей або неясностей“. Хто се ті грішники? З разу „Правда“ вказує москвофілів, а тотім приплітає й радикалів. Яких суперечностей та неясностей допускають ся радикали? Чи вони гірші Русини від Барвінського? Чи може конспірують проти Австрії? „Правда“ не вказує фактів, а тільки знає одно: гуля на радикалів! Хіба тим немилый радикалізм „Правді“, що, як вірно каже „Дьло“, „освідомляє селянина про его права та виступає проти шляхотсько-польських порядків у Галичині“. Але коли так, то щож би „Правді“ говорити про австрійську ідею державну і про „чисто австрій-

ську основу?" Адже вірніше було би сказати про ідею історичної Польщі, про польсько-шляхетську основу. Для ідеї історичної Польщі москвофільство, яке б воно не було — лютий ворог, коли тимчасом для Австрії воно вчора було неприязне, нині робить ся приязне, а завтра може стати ся обов'язковим. Для польсько-шляхетського панованя в Галичині радикалізм справді страшнийший від москвофільства, і елімінуючи його з руської народньої роботи „Правда“ добре показала, на чий млин воду горне. Тай коли „Правда“ велить Русинам бороти ся з усіми, хто „в тім згляді“ допускає ся якихсь суперечностей і неясностей, то повинна би сама поперед усього бороти ся з. д. Барвінським, котрий впр. засідає і є головою в товаристві ім. Шевченка, до котрого належать і де працюють також радикали. Або д. Барвінський повинен би виступити з такого товариства. Адже як боротьба, то боротьба!

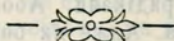
Зарівно „Правда“ як і „Буковина“ люблять покликати ся на ріжні слова гр. Бадені і цитувати їх як „письмо святе“. „Що сказав міні гр. Бадені?“ заповідає пр. Стоцкий у заголовку своєї статі про реальну політику і з великим пієтизмом приводить мудре реченє: „Коли Русини будуть сильні, освічені та багаті, тоді кожде правительство мусить їм дати те, чого їм буде треба“. Я також мав те щастє говорити з гр. Баденіми і здаєть ся, що зо мною вони говорили навіть щиріше, ніж з проф. Стоцким, бо один із них сказав міні реченє, котре становить властиво другу половину, конечно доповненє того. яке я власне навів „Були б ми дурні, як би, маючи власть у руці, не визнавали єї в той спосіб, щоби як найдовше не дати Русинам стати сильними, багатими і освіченими, тим Русинам, в котрих ширу прихильність для наших інтересів не віримо“. А один із гр. Баденіх швидко по новій єрі мав сказати до одного руського посла: „Все те, чого жадають Романчук і товариші, ми вам дамо, дамо вам ще більше, але жадаємо від вас одного — вашої душі“. Се значить: щирої, безоглядної служби нашим, шляхетсько-польським інтересам. Тоді той посол від разу задукав ся і не продав душі. Д. Романчук по якімось часі, коли пани-Поляки почали добирати ся до єго душі, також задукав ся, хоча до ясного розуміння ситуації не дала йому дійти та дрозначність, якою сам він від самого початку застелював собі дорогу: чи має ся тут діло з Поляками, чи з правительством? Д. Романчук мабуть і доси ще думає, що він робив угоду з правительством. З поступування тих, котрі тепер переняли єго роль, видно без найменшого сумніву, що ходило тут о угоду з репрезентацією польської шляхти; іллюзія угоди з правительством могла повстати і держить ся доси тільки обставиною, що та шляхта рівночасно держить керму правительства в Австрії. Але се обставина випадкова, котра як не тепер то в четвер може змінити ся. А щож тоді почнуть панські лакеї, коли й самих панів випросять за двері?

Ів. Франко.

Е А И Ф О

(Драматична картина в одну дію).

Я в а ш е с т а.

Сапфо (одна)

Сапфо (схвачуєть ся як божевільна; з храма у весь час чутно хор а capella)

Мана, мана! Одуру! Люті жарти!

Він не мене коха, ййй, ййй!

О, перетни ж, зловіща Парко, зараз

Мого житя коротку питку! Ти,

Гекато, швидш лети до мене! Зевсе,

Хай грім мене страшений твій убі,

Хай блискавки сліпучі спалять тіло!

О, Фурії скажені, па шматки

Ви рвіть моє страждення, бідне серце!

Він ме мене кохає а ййй! (ридає)

До мене він озвався, як до богині,

А я взяла те слово за жагу.

Він тут вбачав одно лиш — честь та славу,

Яж прагнула кохання у його!

Плач серце, плач! Така страшна помілка!

Самотним ти зостанеш ся по-вік!

Киш в крові! О, мій Фаоне любий,

Воно тебе кохало над життя!

Чи ти ж не знав, чи серце скамяніло?

Ні, ти кохав ййй, ййй! Другий

Ти ніс своє палке кохання й мрії...

Яж думала, — шануючи мене

Занадто вже над всі жінки високо,

Від того лиш не маєш зваги ти

Мене своїм коханням оповити...

А ти?... а ти!... На когож ти зміняв

Свою Сапфо? Та чи ж твоя дотепна

Хоч одіж ту на плечі пишно взять?

Немов вівця білява та плохенька,

І розумом — мов біла та вівця!
 Проте йійі ти, друже, вибрав серцем, —
 Мене ж, смутну, на віки залишив!
 Ти жарт страшний міні вчинив, Ероте, —
 До мене всіх юнаків привернув,
 А ним одним має ти співнив серце...
 Але про те... кохає він йійі!
 Навіщо ж жить? О, досить, боги, досить!
 Об камінь ти розбий ся, ліро, вщент, (піднімає ліру)
 Бо струн твоїх рука вже не торкнеть ся!
 Хай слава й честь перервуть ся, а я
 Замокну враз! (спиняєть ся, говорять тихо, задумуючись по троху
 опускає ліру)

І пісня заміміє?...

І я пірну у Лету з-за химер?
 І всі думки повернуть ся в нівищо?... (притуляє до серця ліру
 і говорить голосно і твердо)

Не розібю тебе ні защо, ліро,
 І не продам за примху я вінця!
 Порвать життя... піти в Аїд безсвітний,
 Де стелить ся скрізь темрявий Ереб,
 І то за що? За те, що він кохає
 Ерінну сю, а не Саффо? О, глум! (випростовуєть ся)
 Замокни, жінко, в серці! Годі! чуєш!
 Я чоловіком дужим хочу бути!
 Стріпнись, Саффо! Тебе чекають лаври
 І пишвий шлях з Парнаса на Олімп...
 З жінками ти хотіла порівнятись
 І на кохання ліру промінять?
 Ні, тричі ні! Чека нас інша доля.
 Я в світ прийшла з зорею на чолі
 І з бурею співочого натхнення...
 Але про те... кохає він йійі!
 Мене чека життя величне й славне...
 А у його на серці все вона...
 Вона! Вона! Чого ж не я нещасна?
 Чого йому бракує? Світе мій,
 Не пригорнись до тебе я ніколи,
 Не припаду до твого серця я
 І не скажу по вік тобі: „кохаю!“...
 Мене чека безсмертя та Олімп...
 Як тут болить... мов ніж стремить у серці...
 А слава? Ах, життя нудне, смутне...
 Не знати меш, Фаоне, що тебе я
 До нестяму кохала, до жаги,
 До пропаду, до божевілья... Годі
 Бороти ся! Без тебе — тільки смерть!!
 (Біжить до моря, але ві оточує в той час навкруги народ)

Я в а с е м а.

(Сафо, діди, Алкей, народ)

При кінці монолога за сценою чути здалека гомін громади. Коли Сафо добігла до моря, з правого і лівого боків її оточує народ, з дідами на чолі, що несуть в руках лаври. Громада примушує Сафо одійти на авансцену, стоючи коло неї пів округом.

Одні

Знайшли, знайшли!

Другі

Сюди, граждане, швидче!

Треті

Хвала! Хвала!

Алкей

Сафо — поет найкращий у Елладі!

Всі

До ніг твоїх схиляємо чоло!

Алкей

Ти наша честь!

Всі

І слава!

Горожанин 1.

Цитьте!

Горожанин 2.

Годі!

Один

Почнуть старші!

Другий

Вчувайте їхню річ.

Третій

Та тихо-ж, гей!

(Діди подають знак і горожане з піднятими палицями увіходять у громаду)

Горожане

Вгамуйте зайвий гамір:

Вчувайте, що Еллада промовляє!

(В продовж усеї сцени Сафо стоїть бліда, нерухома як мармурова статуя, очі спущені до долу)

Перший дід

Сьогодні ти, Сафо величчя наша,
Поетів всіх навек пережогла,
І Лесбос твій взяв славу перевагу
Над панствами Еллінськими всіма.
Від дня сього пишає гордовито
Твоє ім'я між велитнів — богів... (Сафо мовчить не піднімаючи очей)

Другий дід

І поки світ, в Олімпіадах славних
Пишатиме на задрість всіх богів! (Сафо мовчить)

Третій дід

Ми, найстарші, рішили одностайно
Тебе одну вважать над всі співці
Славетнійшим поетом у Елладі,
І Музою десятою назвать! (Сафо глибоко зітхає)

Горожанин 1.

Вона мовчить?

Алкей

Сафо, невже не чуєш?

Горожанин 2.

Бліда, як та фігура!

Горожанин 3.

І німа,
Немов уста замкнули ся на віки

Алкей

Що стало ся з тобою? О, скажи!
(Сафо дріжить не підіймаючи очей. Пауза)

Третій дід

Тобі, Сафо, сей дар, яким вінчали
Велебнійших геройів та борців,
Ми принесли, й од нині пишні лаври
Твоє чоло покрасять до віку! (пауза)
Чого ж мовчши? До нас суди наблизь ся!
Прийми клейнод з рук наших сміло ти,
Бо він тобі належить по заслугі.

Алкей

Сафо, Сафо! Ти знову вся тремтиш?
 Що скоїлось? Скажи міні, кохана?
 (Сафо хоче говорити, але не може)

Алкей (до старшин)

Пробачте їй: і нестям і хвала
 Скували враз дівоче серце!

Перший дід

Осьмільсь, Сафо, достойнійша з жінок,
 З гордотою здійми на нас ти очі!
 Рука бажа лавровим снм вінцем
 Тебе вінчать! Наблизь ся, пишна, сміло!

(Протягує руку з вінком. Алкей майже силою підводить Сафо: вона зробивши кілька кроків каменіє, нарешті ві вінчають вінком. Сафо неначе у нестямі)

Народ (кричить)

Хвала, Сафо, до віку слава, честь!

Я в а о с ь м а.

(З храма виходить Ерінна з підругами і спиняєть ся по середині перед жертвеним каменієм.)

Сафо (побачивши її уся затремтіла)

А!!!

Перший дід

Що таке?

Другий дід

Спалахнув взір!

Третій дід

Шаленість!

Четвертий дід

Непевне щось!

Алкей (на бік)

Розрадниця! Фаон!!

Так от хто вкрав моє жадане щастя! (до Сафо)
 Вгамуй себе! не дай постерегти
 Юрбі твої сердечні болі...

Сафо

Годі!

Шановнії, поважані... Ох, ні,
 Не сила... (Хапаєть ся за серце)

Алкей (тихо до неї)

Стій! переможи себе!
Он всі зорять..

Саффо

За все... за все... за все...
Я дякую... од серця.. всіх вас... щиро...
А лаври сі... (до Алкея) А далі-ж що? скажи!

Алкей

О, жаль!

Саффо (перебиває з жахом)

Жаю не треба!

Горожанин 1.

Що то в нею?

(Здалека чути хор молодого)

Ерінна

Ви чуєте? Фаон іде!

Саффо (в нестямі)

Фаон!! (хапає Алкея за руку)
Алкею, брате, друже! Веди мене
Світ за очі! Не можу!

Алкей

Пишний квіт —

Підрізаний!

Ерінна.

Як поспіша він, сестри!
Його несе кохання на крилі!

Саффо.

Не хочу я, не можу!!

Алкей.

Пізно, зоре,
На нас глядить народ увесь...

Саффо (побачивши Фаона)

Він тут!!

(Алкей ві утримує і щось шепче.)

Я в а д е в' я т а.

Ті самі і Фаон з юнаками.

Юнаки (співають за сценою тихо)

І коли Гімен величний
Підійма весільний світоч
І рука в руці тріпоче,
Будь прихильною до нас!

(Входять і співають позаду Гречанок і разом з останніми кончають гімн Афродіти; сцена тимчасом іде паралельно зо співом)

Хор (піаніссімо)

І коли в міцних обіймах
Мліють груди, меркнуть очи,
Поцілунків прагне серце, —
Будь прихильною до нас!

Фаон (кидаєть ся до Ерінни)

Ерінно, любя!!

Ерінна (обнімає його)

Милий, мій коханий!

Фаон.

Година ще і нас Гімен з'єдна
На все життя, моя голубко тиха!

Ерінна.

Коханий мій! Вся, вся твоя по-вік!

Сапфо (несамовита)

Пече оттут! (хоче вирвати ся)

Горожане

Яка щаслива пара!

Алкей

Здави себе!

Сапфо (хватаєть ся за голову)

Не сила! мука! смерть!

Сей слюбний спів.. обійми.. а пусти бо!

Алкей

Опамятайсь! Ти зірвеш сміх і глум!

Фаон (побачивши Сапфо)

Богиня тут? О, я тебе благаю,
Моя палке благання поверши!

Сапфо (здрігнула ся і протягає вперед руки неначе хоче одігнати якусь мару)

Фаон.

Поглянь на нас з блакитних високостей
І пісню нам щастя освіти!
Ерінну, тихую дочку Лаерта
Над всі жінки я серцем покохав...

Сапфо (гостро дивить ся на його)

Над всі жінки!

Фаон.

Вона ж мене кохав,
Як не здола з жінок ніхто...

Сапфо.

Ніхто?!

І певен ти?

Фаон.

О, як в сім сонці певен!
В її душі паную я один,
Вона моя цілком і без розділу...

Сапфо (з іронією)

Один Фаон... і більш ніщо?

Сапфо

Ййй

Полюбиш ти, Сапфо!

Сапфо

О, певно, певно!

Фаон.

Так наше ти кохання ушануй
І заспівай чудово-пишну пісню!

Сапфо

Міні співать? І вам співать?! О, ні!

Народ

Всі просимо...

Фаон.

Міні дала ти слово!

Сапфо.

Співати вам? не можу...

Алкей

Мужність май

Фаон.

Не погордуй!

Народ

Вся старшина благає!

Санфо.

О, Зевсе мій! О, боги!

Алкей

Пощануй

Себе саму хоч перед людським оком! (одводить на бік)

Твій сум, твій жаль, твою журбу давно

Я постеріг сим серцем, квіте любий...

Колиб сюди заглянула (показує на серце) — німі

Руйновища й могили тільки б вздріла:

Одна єси ти панувала там...

Санфо

Я... я? знов жарт лихий...

Алкей

А щож удієш?

Фортуна знай неугадана, сліпа...

І я здавив се серце безталанне,

Хоча й горить воно вогнем.

Не вільно нам, осяяним богами,

Змінять свій стяг на дрібне почуття!

У грудях сих тріпоче інше серце,

І інших струн в йому лунає спів;

Нас не здола вразить земнеє горе,

Бо інший світ красою нам пиша!

Санфо.

Так, інший світ... а сей?

Алкей

Сей не здола

Сльозу вірвать з очей, або в кінець

Образити зневагою нам душу. —

Ми піднеслись над немічно жаги.

Хай буде їм вузьке та темне щастя,

А нам другий, широкий, славний шлях:

Палить серця людські святим глаголом

І освітити розум їх...

Сафо (натхненно і палко)

Пустіть!

Хай буде так! Моя найкраща пісня
Вам залуна сьогодні! (Народ розсипається, Сафо гордо їде на
скелю)

Алкей

О, хвала!

Вогонь святий спалахнув в неї в серці!

(Сафо бере кілька акордів)

Дзвенить струна.. а в очах блискавки..

Небесний світ натхнення..

Ерінна

Мій Фаоне!

Вона стоїть немов богиня... глянь!

Фаон.

Діани взір, Афіни горда постать!

Народ

Хвала, Сафо! Ти наша слава й честь!

Вона почне... Замокніть, занімійте,

Щоб етер сам замер у тишині!

(Всі затихають, Сафо грає на лірі)

Сафо.

До вас, світозоряні Музи,
З благанням я знов припадаю:

З таємних просторів блакиті

З яскравого пишного раю,

З надхмарних поверхів Олімпу,

З оселі блискучої Феба

Я кличу вас співом могутнім

До мене прилинути з неба!

У темні, беззоряні ночі,

Як все затихало навколо,

Сплітали ся ви наді мною

У срібне, хвилястее коло,

Сплітались прозористим роєм,

Несли чарівничії згуки,

І срібні сі струни торкали

І в серденьку гоїли муки.

До мене ж злітайте ся, сестри,

Натхніть мою душу болячу:

Співаю остатню я пісню,

Сльозою остатньою плачу.

О, безсмертні вічні боги,
 Ви на радість всіх створили
 І довічне, ясне сонце
 Й буйні вітрі легкокрилі.
 Владне слово ви сказали —
 І засяли ясні зорі,
 І побігли легкі хмари,
 І зняли ся хвилі в морі.
 І поля вззеленіли,
Зацвіли барвисті квіти,
 І дуби широкочолі
 Розпустили свої віти...
 Але що найкраще в світі,
 Що скрила усі бажання,
 До богів людей підносить?
 Всемогутнє то кохання!
 І од схід до захід совця
 Буде вік віків дзвеніти
 В немирущих співах ліри
 Пишна слава Афродіти!
 Афродіто, Афродіто!
 Клич свої злотисті хмари
 І до нас прилинь ти з неба,
 Принеси небесні чари!
 Розігрій повітря палом,
 Окропи уста залассям
 І розсип чудові мрії
 Над безкраім йїхнім щастям...
 Гей несіть рабниі амбру,
 Наливайте всі амфори,
 Голоснійше грайте ліри,
 Голоснійш співайте хори!
 Ви на мармор сите рсжі,
 Лийте пахощі чудові
 І по сходах розстилайте
 Пишні килими шовкові!
 Бо Гімен прилине хутко,
 На таємних крилах ночі,
 І вино заграє в кубках
 І засяють щастям очі.
 На Фаона міцних грудях
 Твоє серце полохливе
 Знайде щастя, знайде радість
 І коханнячко пестливе...
 Але щастя се коротке,
 Мов чудові вірші схоли,
 А другого щастя, бідні,
 Не збагнути вам ніколи!

Вся душа твоя в коханні
Серед темряви своєї,
Пишвих рож ти не зривала
З верховиння Іперей.
І у темраві безвістній
Все життя твоє пролине
І на урну твою тиху
Жадеи погляду не скине!

Єсть інший пал, богів святе надання
Поезія, ватхнення і пісні, —
Йім не страшні ні зрада, ні кохання —
Вони цвітуть в святій самотині.
Але вогонь доручений богами
Пильнуй, душе, од хижих бур людських!
І горе тій, яка його запламе
Й закине честь з-за ласопів та втіх!
Чого ж міні, слабій, святе надання?
Мій стяг зламавсь, мій світоч вкрила мла..
Я не знесла величнього призначення,
Мене жага людська перемогла.
І от стою з розбитим серцем, квола.
І в лірі сій дзвенить могильний спів,
І соромом моє укрите чоло
І глум його доганою сповні!
(Пориваючись) Феоне, знай! Повідаю я миру:
Тебе, тебе кохала над життя,
Над славу всю, над пісню і над ліру
І ось за те — тепер вмираю я!

(Кидаєть ся з лірою в море)

Усі

Сапфо, Сапфо!

(Кидають ся до скелі і каменіють.)

Завіса.

Людмила Старицька-Черняхівська.

НАРИС ІСТОРІЇ ВІРИ В ЧОРТА.

Вступна увага.

Часто можна почути голоси жалю за часами минулими, часами повної, широкої віри, надії і потіхи серед горя, яку давала людям релігія. Ми тому не станемо перечити, та все таки погляд такий однобогий і опертий на незнання духового життя минушини. Не треба забувати, що в тих часах (розуміємо головню середні віки) по за Христом, що справді цілющий бальсам виливав на рани бідних грішних — стояв величезний силою Сатана, що в сі рани рівночасно впускав отруту. А побожний християнин висів завжди між небом і землею, повний страху і внутрішніх болів. Доказом того — життя святих. Не трудно розуміти, який з тих відносин фатальний був вплив на загал людей, на їх освіту, моральність і соціальні відносини. Факт, що ніколи в історії не стрічаємо побіч себе таких прояв аскетизму релігійного (сполученого з фанатизмом) разом з найогиднішою розпущістю і варварством, як саме в згаданих часах.

Тому то погляд на віру в чорта не такий дрібний та маловажний, як може здавати ся. Чорт у християнстві — се половина виображень релігійних, а затим дуже важна сторона в історії середньовічних народів. Не маємо тут на думці подати читачам повний образ, оригінальний науковий дослід, а лишень зреаСУмуємо новіші дослідни на тому полі з гадкою — показати, як нині стоїть в науці історія віри в чорта.

а) Жерело віри в чорта і стан єї в часах дохристиянських. Ніхто, що йно трохи має наукової освіти, не вірить нині, мов би то дикі релігії були пошованими зостанками якоїсь первісної релігії доскональної. Нині ясно, що річ має ся як раз противно, що від простих релігій витворили ся висші, з основою етичною. Тут проте, у вірах диких і старинних народів, шукати треба почину сеї темної постаті чорта. Від коли чоловік появиw ся на світі, мусів усе бороти ся з природою о своє істнуванє. Він стрічав на кождім кроці якісь перепони, що ве давали йому або поживити ся або спочити і т. і. З другого ж боку не одно ставало йому до помочи в добуваню поживи або в пригоді. Звідси він почав розрізнявати річи йому користні і шкідні. Розумієсь, що розділ сей не був тривкий, а залежав від того, в яких обставинах географічних та культурних був чоловік; приміром блискавка і перун страшили його, огонь здавав ся шкідним, але пізнавши добру силу огню чоловік мусів пізнати, що шкідливість якоїсь річи залежить від обставин.

По довгих досвідах житєвих, по обсервації, зіставлюваню вражень а при тім не вмючи розслідити причини багатьох явищ користних і шкідних, він уявляє їх собі живими, подібно як він сам, ставляючи по за ними силу таку, яку чув у собі. З початку як окруженє було різнородне, так і рівнородні були, по його думці, сі живі істоти. Вони були йому прихильні або ні. Збираючи всі вражіння приємні, яких дізнавався стикаючись з річами добрими, він дійшов до поняття приємности вже яко абстракції. Затим і ті силим, що викликували явища приємні,

прибрали один характер загальний і стали персоніфікацією приємності, стали богами добрими. Подібно справа йшла з річами шкідливими: по такій самій дорозі дійшов чоловік до абстрактного поняття шкідливості, а з тим до поняття божества, що приносило шкоду, божества злого.

В такий спосіб чоловік перейшов зі сфери осуду сенсуалістичного до етичного. Розвій тих виображінь ішов відповідно до обставин місцевих, культурних, історичних і відповідно до двачи поодиноких народів. Природно, ті два світи, добрий і злий, були виразом власних противних вражінь чоловіка, мусіли зайняти і в его виображеннях релігійних вороже становище. Дух шкідливий, принцип злого, стараєсь шкодити чоловікові, добрий знов помагати, так само й між собою. Один засвічує сонце, другий висуває темну ніч, один каже виростати рослинам пожиточним, другий насилає вітер, мороз, сіє хабаз... З тим принципом шкідливого, вла, вяжеться поняття чорта, що має на меті псувати діла доброго духа, головню шкодити чоловікові. Він тісно вяжеться з дуалізмом с. в. релігією, що приймає два противні божества, добре і зло.

Не у всіх народів розділ між добрим а злим розвинувся в сильний антагонізм дуалістичний. Первісний дуалізм не має в собі зовсім примішки етичної, як загалом не мають її первісні релігії. Не бачимо дуалізму і в релігії Греків та Римлян; до етичного дуалізму не дійшли й релігії Фенікійців та Єгиптян. Так само у Жидів окрім Ягве нема властиво другого бога, сильного як він, з прикметами і стремліннями противними йому. Він самодержець і ні с ким не ділить власти. Аж з часом під впливом перського дуалізму наступають в тому напрямі зміни. Всеж таки у багатьох народів можна добачувати сліди первісного дуалізму в більше або менше виразній формі. Так у Єгиптян Сет-Тіфон, противник Озіріса, вбиває сего світлого бога, та його поб'ює син Озіріса Горус, по чім Озіріс воскресає. Найвиразніше зазначився дуалізм у Персів. Ормузд, бог світла, мусів усе бороти ся з Агріманом, богом темноти і шкоди, о власть над світом. Тут більше як де перекопуємо ся, що прикмети і характер злого духа відповідають відношенням красивим. Мешканець горячого краю пізнає діло злого духа в острій пустиннім вітрі, що спалює збіжжя; мешканець північної країни зове його богом зимна, що все живуче умертвляє. Там знов єсть він причиною трясення землі. Тим то й релігія єсть зложений результат різнородних причин, що не все дадуть ся зібрати і уложити в систему.

У Греків та Римлян хоча можна найти деякі основи дуалізму (прим. боротьба за олімпійський престол по уступленню Кроноса), все таки релігія не має персоніфікації зла, не має чорта; є се вельми характерно, що народ, котрий обожав стілько абстрактних понять, не утворив правдивого божества зла. Треба тут мати на увазі, що ані у Греків, ані у Римлян не було ніякої святої книги релігійної ані теократичного праводавства.

Дуалізм приймає осібну форму і властивий характер в юдаїзмі. Ще в книгах знаних під назвою Мойсеевих Сатана займає доволі мале місце. Тут вуж райський тільки є наймудріший та найхитріший звір, і аж опісля через толковане змінюєть ся він на чорта-спокусника. Деякі учені думають, що Євреї аж після неволі вавилонської набрали понять о демонах. Стикаючи ся з маздеїзмом с. в. релігією перською пе-

реняли вони його науки. Така думка не є несумнівна; певна річ, що й перед неволюю поняття злих духів жидам не були чужі, та чорт аж у книгах писаних після неволі приймає властивий характер. В книзі Іова являєть ся Сатана посеред ангелів в небі і не є зовсім противником Бога. Він сумніваєсь о побожності і вірності Іова і стає тільки причиною тяжкого досвіду. Він ще не радуєсь злим, він ще не спокуситель, але причина спокуси.

Далі росте чорт і доповняєть ся. Пророк Захарія вважає його ворогом і оскаржителем вибраного народу, що бажає відвернути від нього ласку богу. В книзі Мудрости чорт несе і нищить діла божеські, він з зависти звів перших людей і сим вніс смерть на землю. В апокрифічній книзі Еноха чорти не є нічим, як ангелами, що позалюблявались в земські дівчата, а з тих любовних зносин повстала молода генерація чортів. Як бачимо, в старому завіті розвій дуалізму поступає і побіч Бога виринає чим раз виразніше постать чорта. Хибна се думка, мов, би то жиди вірили лишень в одного бога; вони тільки признавали власть і опіку над собою одного найсильнішого бога. Сама заповідь божа: не будеш мати інших богів окрім мене, не каже ще: не вір в інших богів, але: не признавай їх своїми. Тому то в початках юдаїзму бачимо лише тінь дуалізму. Ягве — бог деспотичний, він не зпустить противника. Отже хоча опісля сторона негативна (не без впливу посторонніх релігій) розвиваєть ся, то всеж таки до повного розвитку супротив всемогутнього Ягве не дійшла. Сатана ніколи не виступає ворожо против бога, а є лишень персоніфікацією абстрактної нечистоти, підозрінником, оскаржителем, і що найбільше, завдрим, що навіть спроваджує смерть.

б) Чорт в христіянстві. До повного розвитку що до форми і сути доходить чорт аж у христіянстві, релігії, що мала на цілі доповнити жидівську віру, з якої виїшла, а одначе не в однім противить ся їй. Сила і форма Сатани росте рівномірно з досковаленем самого Ягве, а саме його коштом. В жидівській вірі абсолютний бог лучить в собі багато прикмет, які опісля в христіянстві перейшли на чорта. „Я сію світло і вношу темноту, даю супокій і спроваджую нещастя. Я пан, що все те робить“, каже він устами пророка Ісаї. Ягве гнівний, жорстокий, неможливий, карі від нього не відповідають блудам покарзних, пімста його страшна і безумна, паде без ріжниць на винних і невинних, людей і звірів; він велить своєму народови вирізувати ціле населеня зроблених міст... З виступом Христа сей бог, котрого годі любити а треба лише боятись, змінюєсь в бога добра, любви, що для людей жите своє дав... Та рівночасно підносить ся його противник, негація божеських прикмет, ein Geist, der alles verneint. Його сила дорівнує майже в кінці силі божеській. Уже сам Син божий тому тільки сходить на землю, що світ дістав ся в руки чорта. Його сила вже не аби яка, коли для викупу людей з під його власти бог мусить аж сина свого одинокого передати на муки і смерть. І чи в повні довершив діла Христос, чи увільнив людей від пекла? Можемо сказати, що ні. Сила чорта після відкупу не зменшила ся, противно, бачимо, як вона росте, коли може неувати оочі діла божого. Він посуваєсь аж до тої границі, що самого відкупителя спокушує; він лев ревучий, що шукає, кого пожерти. Його власть обявляєть ся в ідолопоклонстві,

в поганських пророцтвах, в самих навіть юдаїзмі, котрий ап. Йоан зве *συναγωγή τοῦ σατάν*, в засліпленю против правді євангелія, в ворожнечі против науки Христа, в існуєть обичайів світа. Він доказує свою владу на одному з учеників Христових, входить в нову громаду і там засіває кукіль між пшеницею. Ап. Павло та Йоан зовуть його князем і богом сього світа, принципом зла, що панує над світом і перечить правді. Дивне диво! Між людьми ніколи не було стільки мови про чорта, ніколи його більше не бояли ся, як саме після побіди Христової, після відкуплення роду людського!... Він піднімає цілу силу поганства супроти нової віри; цілий тодішній уклад суспільний, уся цивілізація поганська в очах вірних стала ділом сього ворога. Се й не диво: ціле внутрішнє жите поганства було вповні перейняте змісловістю. Християнини, що вступив поміж поган, бачив себе оточеним демонами. Тертуліан уважає службою чорта виріб річей, що служать для релігійних цілей поган. Звідси відразу у християн до штуки, що має цілу свою історію. З конфлікту між тими двома світами, де справді тогочасна ідея державна була загрожена, виходять гонення християн, приписувані, розумієсь, також чортови. Він витворює єресі, ворожі зорганізованій вже тоді громаді християнській.

Александрійська освіта, сей фермент в процесі церковно-християнської науки, мала вплив і на писателів новозавітних. Вже в євангеліях бачимо початки розриву між тілом а духом. А під впливом Александрійців з розширенням віри Христової в Азії, входить до християнства чим раз більше елементів містичних, основаних на дуалізмі душі і тіла. Таким способом чорт став нерозлучним чинником життя чоловіка. Єресі, як гностіцизм, маніхеїзм, що допроваджували сю ідею до екстремів, були, що правда, ворожі церкві, та все таки їх погляди, що приймались виключно у верстві більш освіченої, не могли не мати свого впливу на вітців церкви, а доказом того Ориген і Тертуліан. Той розрив між душею і тілом, мешканем чорта, полишив ся в повній силі в християнстві. Поборювати свою природу стало девізою побожних християн. В загальні майже неможливо представити собі докладно сі впливи, що витворювали чорта. Супротивлялись науки, філософічні спекуляції, передовсім неоплатонізму та каббалізму, фантазії містичні разом з хиткою ще догмою, ось де загальні чинники зросту чорта.

Християнство побідило світ поганський. Одначе чорт не упав, він росте далі і далі. Аскети, що тікають від світа, аби втекти від чорта, стрічають його в пустинях ще сильнішого і гіршого. Від коли почались напади північних германських народів на Італію, гинули останки давньої цивілізації, а з ними й критицизм; варварські поняття релігійні звязувались з християнськими і головню річ в уявах людських чорт. Майже ціла мітологія нових народів, як передше класична, перейшла в царство темноти. Така редукція стрічає навіть людей, як Пилата, Нерона, Магомета і інших. Сатана достунає верху свого значіння і сили в середніх віках, в тих часах суму, коли християнство було найсильніше. Темноту воно сіє, сходить страх необмежений, а з тим дозрівають гріхи, що ведуть на смерть духову. Нема місця, де не було чорта. Ціле повітря — осідок демонів „піднебесних“; вони криють ся в закутинах церковних, в тихих монастирях, на замках панів,

в укритих келіях, в робітні альхіміста, в лісах, по полях... словом всюди. Богато людей бачить чорта, багато з ним говорять.

Такий зріст чорта був церкві на руку для єї політики. Її повага росла, бо чого люде не робили з любови до Бога, те мусіли робити зі страху перед чортом. Стараю ся його образ поставити завжди перед очима вірних, він був змістом наук проповідницьких, підпорою сповідниць, героєм легенд. Пізнійше з запровадженням інквізиції чорт величезну робив прислугу церкві католицькій.

Як бачимо, побут чорта і зріст його власти в уявах іде рівнобіжно з розвитком церкви яко сили політичної та сим посередно і безпосередно доповнюєсь. А средства поваги церковної, заразом і зросту чорта, се хрестові походи, тайна сповідь, відпущти, жебручі монахи, екскомуніки, мертвота мови церковної і т. д. Всі писателі, що обговорюють сю квестію середніх віків, згоджують ся в тому, що витворенє чорта і страх перед ним впротягу XIII. столітя дійшли до найвисшої точки. Се властивий період чортівський. Чорт і в тодішній штучній літературі займає ледви не головне місце. А головним жерелом до пізнання его сили, прикмет і значіння служить нам тогочасна книжка Цезарія з Гейстербаху п. з. *Dialogus miraculorum* (перша полов. XIII ст.).

в) Характеристика чорта. Почнемо від зверхнього вигляду чорта. В загалі уявити собі щось безтілесного доволі трудно. Як має виглядати ворог божий і людський,—тут децидувати може лишень сама фантазія. Вчителі і отці церкви признавали, що чорт має тіло, твердше від того, яке мав бувши ще ангелом, та далеко м'якше від людського. Ступінь твердості означити одноголосно не було можна, між авторитетними особами не було тут згоди. Се не перешкодило Дантови закувати Люціфера в велізо і описувати, як сам поет і Вергілій по нім драпають ся як по скалі в гору. Чорт має фізичну вдачу, затим мусить житись. Такі поваги як Оріген, Тертуліан, Іван Золотоустий запевнюють нас, що чорт проковтує пару і запах жертв, які поганці приносять своїм богам. Рабіни приписували йому жадобу крови, одначе на передновинку, як каже одна німецька пословиця, чорти вдовольнюють ся й — мухами *). Народ оповідає часом про молодих і старих чортів. Видко, що в фантазії людській вони старіють ся. Учителі церкви не могли якось дійти з тим до ладу. Ворогови Христа і цілої людськості не поскуплено в зображуваню зверхнього вигляду. Придуманно як найпоганійші форми і подоби, щоб віддати усю брідоту і погань его душі. Всі описи згоджують ся в тому, що надають чортові чорну барву. Чорний, поганий ангел, з крилами лилика, худий, роги на голові. Подібними виходять вони у Мільтона. Зрештою сам чорт на пункті живописного зображеня его особи не був зовсім байдужний. Розказують про одного маляря, що написав чорта за поганю, то ображений чорт скинув його з руштваня, де стояв, та Мати божя вхопала його в повітрі і так уратувала.

*) Ся приповідка пішла мабуть із жидівської назви одного демона Bel-zebub, демон мух.

Окрім свого питомого вигляду міг чорт зовсім до вподоби змінювати свій вигляд, прибирати різні форми. Відповідно до своєї цілі міг ставати дуже гарним або поганим. Дуже часто упевнюють нас різні святи, що бачили чорта в постаті Зевеса, Меркурія, Венери, Мінерви, що декотрі прибирали подобу Вергілія, Горація, Ювенала і т. д. Чорт не вагував ся навіть брати подобу людей живучих, знайомих. Раз був до тої міри безличний, що взявши подобу св. Сільвана, єпископа назаретського, заявив одній гарній дівчині любов і використав її. Він міг переймати і подобу звірів, як смоків, вужів, всілякого гада, лиса, кертці, слимака, черепахи, крука, лилика, а один святий, коли йому раз муха дуже докучала, був певний, що се чорт перебиває йому побожні думки. Звідси часто бували екскомуніки всіляких звірів і наскомих. Ще в р. 1474 базельський магістрат велів спалити диявольського когуту, що поважив ся знести яйце. Річ природна, що йому не могло нічого стояти на переноні перекидуватись в мертві річи, як вино, золото, дерева, камінє, а одна черниця проковтнула чорта разом з салатою. Що як що, а всеж таки найдивнійше, що він міг переймати подобу самого Бога, Христа і Матері божої, не кажучи про ангелів. А й таке справді бувало. Була також віра, що чорт відживлює часом померших. Тому то як коли мрець дав знак життя, його безпроволочно закопувано. Сей звичай держав ся ще до XVIII. століття.

Кілько було чортів? Вигнаних з неба мала бути десята часть усіх ангелів. Один старанний теолог заглибив ся в се питанє і по дослідях дійшов до заключення, що чортів є не менше як 10.000 біліонів. На таку масу народу треба місця доволі. Жили вони в повітрі і в пеклі, після страшного суду будуть могли перебувати лишень в пеклі.

Устрій громадський чортів відповідав тодішньому устроєви земному, себ то не дозволяв рівності. І в пеклі була ціла суспільна єрархія під проводом найстаршого князя, що стрічаєть ся під р.звими іменами: Сатана, Вельзебуб, Люципер і ін. Князь мав дружину, були низші князі, марграфі, графі, і звичайні лицарі.

Інтелігенція чортів в загалі велика. Вони знають, що було, є і буде. Правда, не все вони виявляють однакову бистроту духа, але все таки супротив чоловіка їх знанє майже божєське. Вони знають (правда, не всі вчителі церкви хотіли се признати) тайні думки людські, що зрештою доказують факти. Чорти були не аби якими філософами, ба навіть дуже спосібними теологами. Вони знали немов з рукава цїтатами із св. письма старого і нового завіта, наводили погляди і науки св. отців церкви, завдавали трудні питання. Один святий був свідком дуже вченої диспути між ангелом а чортом про душі і покути. Сам Лютер бував в подібних перепалках з чортом. Не бракувало також чортів адвокатів, на се маємо свідцтво агаданого Цезарія. З відомостями йде в парі і сила. Вона не така велика як божєська, а всеж таки страшна. Побіджений мстить ся на кождім кроці, зводить людей, несе гармонію діла божого, спроваджує смерть. А хіба діло відкуплена ослабило єго власть? Ні, тут ледви він сам не виходить побідником. Що до звичайних фізичних здібностей, то вони просто чудотворні і всемогуті. Він пан огню, кидає блискавки і громи, спроваджує бурі, фата

моргани, трясенє землі і т. ін. В загалі ціла фізична природа на услугах чорта, він панує над нею, навіть над тілом чоловіка. Тут то й жерело сеї відрази до студії природи і браку розвитку наук природничих в середніх віках. А хто би на се важив ся, був винний ересі.

Над душею людською не мав уже чорт такої власти, принаймні супротив волі був слабкий, хотя не бракувало йому ніколи способів ослаблювати єї. Вийїмка, се няні. Їїх опанував цілковито. Ось круг його власти: він видумує фальшиві релігії, тайні науки, викликає ересі, сіє зерно всякої незгоди, організує заговори, повстаня, приводить до війни, піднімає злих князів, посвячує антипап, діктує злі книжки, спроваджує пожежі, розбиває кораблі, приводить до вбійств, розбойів, спустошень і т. д. Справді, величезна власть! Йому навіть приписувано будову великих будівель, мурів, мостів, замків, ба й церков. А вмів се будувати в кількох годинах... Супротив зорганізованої церкви божої стояла церква чортова з попами, обрядами, ба навіть, як упевнює Тертуліан, з сакраментами.

г) Спокуса. Головна задача чорта, се спокушувати людей до гріха. Він на віки стратив надію вернути у небо, а ставить супротив нього свою власну державу, котру хоче зробити як найчисленнішою. А годі сказати, що йому се не поводить ся. Аж дивно, що він має стільки сили відтяти так багато відкуплених людей від призначеного їм неба.

Щоби чорт опанував душу чоловіка, мусить сей згрішити. А вжеж чорт не забуває ніколи довести його до гріха. Він спокушає його. На спокусу міг бути кожний виставлений, бо й сам Христос опинив ся було в такій ситуації. Спокуса, се чортівська штука, де він вкладає цілого свого духа і цілу свою зручність. Способів, якими чорт добував ся до чоловіка, є така величезна сила, що їй годі описувати; словом, у нього ніякий спосіб не є неможливий. Побожний християнин уважав себе завісді окруженим тьмою чортів, що чекають кожної, хоч би й найдрібнішої обставини, аби довести його до гріха. А вжеж найтяжшою покусом була ся, що відносилась до половой сторони чоловіка. На тому полі найбільше живно збирав чорт...

В християнстві тіло стало прокляте, а з тим і любов найменована гріхом. Целібат став ідеалом християнина. Не диво про те, що аскети найліпшу часть своїх сил вкладали на поборене тілесних інстинктів. Вони втікали в пустині, замикались по монастирях, щоби не видіти тіни жіночої. Але кров і фантазія робили своє; клясичний на се примір св. Бронім. Але якжеж міг він втекти від натуральної спокуси, коли чорт в подобі гарної дівчини усюди його найшов? Не будемо описувати тих безконечних способів і подій, де о се ходило між аскетом а чортом, лишень подамо один вийїмок. Жив на пустині в щасливім ціломудрію монах. Йому здавалось, що він своєю витривалістю основно поборов усяку спокусу тілесну і доступив великої заслуги... Одного вечера являєсь в его келії гарна жінка (а се був перемінений чорт); змучена, змочка кидаєсь йому в ноги, благає не викидати єї, бо в дорозі пустинній буря заскочила єї, вона боїть ся диких звірів і т. д. Він змяк, розпитує. Вона оповідає йому несотворені річі і чим раз приємніша робить ся монахови. Від сліз до балаканки, далі до сміху, жарту і т. д.

і Христовий війн поборений. Доступивши ціли, жінка не укриваючи хто вона, щезає. Монах відтак покинув думку спасати себе і вернув між людей та й, річ натуральна, став здобичею пекла. Ми вже сказали, що для спокуси чорт брав на себе подобу й ангелів, Христа, Матері божої, святих, і, що дивно, в сей спосіб дуже рідко зумів довершити діла. Спокуси тревали інколи дуже довго, місяцями, літами; чорт з'уживав багато енергії, доки не дійшов свого. Раз в подобі малої дитини зайшов у монастир, там виріс, постриг ся, став ігуменом і аж тоді почав жниво. — Ревний слуга Христовий не міг отже вірити нікому і нічому... Чи далеко тут до божевільства?

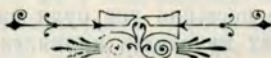
Ще щастє було, як штука чортівська ставала супротив свободної волі чоловіка, бо сеї таки ніхто не з'уміє прямо зламати. Але горе чоловікові, коли його опанував чорт. А такі випадки були давно часті. Для лічення біснுவатих були особні чини священницькі. Чоловік біснуватий не мав ані крихітки своєї волі, і як попи не подали йому помочи, то мусів марно пропадати. Певно, серед такої атмосфери духової легко було збожеволіти чи там збіснуватіти! Таких людей не лічать екзорцисти, лишень лікарі, хоча єзуїт Джовані Перроне в творі *p. z. Praelectiones theologiae* списував докладно знаки, по яких пізнати можна біснуватих. Та все таки нині безбожний Шарко більше знає про сю матерію, як коли небудь знав який теолог. Неведемо примір, як чорт міг заволодіти цілковито душею людською. Був молодець з Лорето, що жив дуже побожно, в кінці одначе залюбив ся в одній жінці і згрішив з нею. Нагло захорів, плакав за гріхи, сповідав ся щиро, так що спасінє його було майже певне. На раз бачить він перед собою свою любу (а се був перекинений чорт), що каже до нього: „Ти хочеш мене покидати, мій коханий?“ Молодець забуває ся і викликає: „Я тебе ніколи не покину, моя люба!“ В тій хвилі умирає і розумієсь... опинюєсь у пеклі. Представмо собі, яке се мусіло бути житє людей, що не від часу до часу, але постійно усе були виставлені на чортачі покуси. От що один із таких мучеників приписує чортам: Сі діти пекла прозивали його дурною лисою палкою, надували йому живіт, обтяжували руки, що навіть перехреститись не міг, напускали на него сон у церкві і хропіли за него, говорили его голосом, приводили до кашлю, ховали ся в ліжку з ним, кусали як блохи, відбирали йому апетит... Що більше, шестє одіж се також справа дідьча, біль зубів, блуди в читаню, сумні гадки. Раз аскет держав в пальцях соломку, аж ось пригадав собі, що се певно чорт в тій формі, і кидає соломку геть від себе... Против чорта не помагає навіть знак хреста, тим більше, що й ангел хранитель не годен оборонити чоловіка. Деякі говорили на певно, що чоловік має тисячу чортів по правій руці, а десять тисяч по лівій. Один побожний аскет бачив, як чорт влезив у його келію шпарою від дверей. Церков не була для них зовсім заказаним місцем. Зовсім свободно перебували тут, скакали по хорі, по вітарі, гасили свічки, псували богослужєне всякими можливими способами. А св. Григорій з Тур бачив раз цілу церкву повну чортів.

В покусах, дратованю, здобуваню душ, входили чорти в близькі зносини з людьми. Чомуж би не мали входити з грішниками в полові зносини? Що так було, об сім часто запевнюють нас писателі христі-

янські, хоча в теоретичнім пояснюваню розходять ся в думках. Сю діяльність повнити можуть вони і як incubi т. є. мужеські чорти і як succubi, т. є. жіночі демони. Деякі заперечували, мов би то чорт міг бути в першій ситуації, бо йому брак мужеського насіння; тому то мусить перше як succubus прийняти насінє, а опісля як incubus ужити. Одне чи були й інші теорії, а деякі жінки після такого прикрого випадку докладно описували вражінє і характер чортівського спілкування, про що тут мусимо замовчати. Розумієсь, що чорти змінювали свій природний вигляд, коли забирались до такого діла, хіба що мали діло з фаховими чарівницями. З таких зносин виходили й діти. Бували се або правдиві чорти, або монстра якісь, або навіть — звичайні люде. Тут зачисляно й більш або менш історичні імена, як Каїн, Аттіла, Теодоріх, або геройів легендарних таких як Роберт Діавол. Чорт приймав також радо натуральні діти в адопцію, викрадав їх навіть сам. Трудно було відтак вирватись з під його опіки, треба було помочи Христа, Матері божої або угодників божих. Часом домагав ся чорт такого подарунку тільки від серця. Йде раз якийсь злодій на розбій, по дорозі війшов ся з ним чорт. Сей пізнав, з ким має діло і, річ звичайна, бажав з ним розійти ся. Здібнуть чоловіка, що жене свиню на продаж, та свиня не хотіла йти, а господар їїїї з пересердя каже: Най тебе дідько бере! — Не чувш, каже злодій товаришеви, хлоп дає тобі свиню... — Ні, каже той, се не від серця. — Йдуть далі, кличе якась жінка до непослушної дитини: Іди до дідька! — Чому не береш? — питає злодій. — Бо се не від серця, каже чорт. Приходять до села. Люде пізнали свого ворога злодія і кличуть: Чому його дідько не бере? „Отсе від серця!“ каже чорт і попер злодія в пекло.

(Конець буде).

С. К-ий.

НАШ АЛЬБОМ.

Із Сибіру.

I.

Ти чого так забило ся важко,
Нерозсудливе серце моє?
Нам с тобою невимовно тяжко,
Та нас кожен за те осміє.

Не звіряй своїх болів нікому, —
Світ не любить чужої сльози.
Не давай волі жалю гіркому,
Не викликай людської грози!

Кращий друг відіпхне тебе в гори,
Заткне уши на зойки твої...
Не турбуй йому ясности в зорі,
Не захмарюй на хвилюк єї!

Не ворух, не впивай ся осою,
Відчепись! Чи не бачиш хіба:
Мир йому розцвітає красою, —
Що для нього якась там журба?

Бо коли він щасливий, найпаче
Ти спокою йому не трівож!
Чи він винен, що в світі хтось плаче?
Неможливо без того... так щож?

От коли б затужило хто рідне,
Побивати ся стало близьке, —
Наше личенько зразу поблідне,
Зрозуміємо лихо таке.

О, тоді ми не знаєм, де дітись,
В мить на ноги поставимо всіх,
Будем руки ломати, молитись,
Поки знов не знайдемо утіх.

Годі ж, серце! А здіблють ся люди,
Що не знають відради, як ми,
Припади до зболілої груди,
Вилий муки дрібними слізма!

Хай святкують вибранці щасливі!
Не нудись, дурне серце, замовч!
Наші співи сумні та тужливі
В них прокинуть самісіньку жовч.

Треба ввічливим всякому бути,
В шк-ралущі убраться товсті,
Або згвинуть від лютої скрути,
Одуріти на вік в самоті.

II.

Я пав духом на час, я заслаб в самоті,
Весь погнув ся під горя вагою:
Враз померкли були ідеали святі,
Я не бачив зорі за нудьгою.

Стежку стратила десь журна думка моя,
 Подалась на сумне кладовище;
 Зворушилось дрібне, роздратоване „я“,
 Від усього зробилось найвище.

Я ридати почав, проклинати людей,
 Я почав на весь світ нарікати,
 Перестав одріжяять блискіт світлих ідей,
 Забув звагу — братів ратувати.

Власні болі самі в моім серці жили,
 Я зникчмнів у власних недугах.
 А що ближвих моїх муки гірш опрагли,
 То яке міні діло других?

Тяжко сльози лились, що у мене нема
 Тай до віку не буде вже друга;
 Остогидла міні до загину тюрма,
 З виду темна не сходилла смуга.

І що далі, то більш падав я на шляху,
 Занімів на всі погуки світа,
 Тільки вишком співав про недолю лиху
 Та про марно потрачені літа.

Гей, кудиж швидко так подівались воли,
 Палкі пориви, мрії юнацькі,
 Найпевніші либонь вільних днів вістуні?
 Що приборкало крила козацькі?

О, простіть мене ви, непохитні борці,
 Та погляньте знов приязним зором!
 Про знемогу мою, про хвилини оці
 Міні навіть і згадувать сором.

В грудях жвавність росте, думка кличе: вперед!
 Оживають колишні заміри.
 Перейшов по душі дошкульний уверед. —
 Знов я повен надії та віри.

Обійняв би весь мир, своєм всіх повитав,
 С побажанєм удавсь голубливим...
 І здасть ся міні, що на довго б я став
 Після того міцним і щасливим.

Хай ніколи ніде не збуваєть ся все,
 Шо у снах зачарованих снить ся,
 Хай у прірву мене житя вихром знесе, —
 Знаю: серце на хвилю міцнить ся.

Хочу жити я знов, працювать без кінця,
Власні жалі порвати з докором.
Згиньте ж, туги мої! Ви не гідні слівця.
Про вас навіть і згадувать сором!

Павло Граб.

Сонети.

I.

Любови, ти з вершин промінних квіте!
Дрожання серця дивні, таємні!
О щастє вкритє, мов саза в мглї,
О дослідє знаня, о казко, міте!

Ти барвами веселки тканий світе!
Надії, ви мов кулі снігові,
Що і ростуть і такть у руці!
Чом все нові ви ставите нам сіти?

Таж те, що нас манить, в очах нам гине...
З тих зір, що нас ведуть в світ ідеалів,
Одна по одній гасне і блідніє.

І те, що славне, час уносить далі...
Тривальше справді єсть бутє пиливи,
Ніж тих, що людськості рішають дії.

II.

Догадуюсь, яке житя поганє
У ния схиляє стан єї стрункий,
І чом блиск тратить взір єї палкий,
Чом вяне так, як цвіт без сонця вяне.

Горює бідна : муж і не погляне,
Утіх глядить за домом — навісний!
У домі ж ала свєкруха, рій дітий
Сварня з єго сімєю — ой, талане!

Безпомічна сумує день по дни,
Приймає мовчки і сварню і крики,
Бо й хто ж зірве єї тяжкі ланци?

Здаєсь, дзвенить усе в душі: „на віки!“
Безпомічну замучать так вони
Немов голубку ту лихі шуліки.

Уляна Кравченко.

Зів'яле листе.

V.

Отсе тая стежечка,
Де дівчина йшла,
Що з мого сердечка
Щастє унесла.

Ось туди пішла вона
Та гуляючи,
З іншим, своїм любчиком,
Розмовляючи.

За єї слідами я
Мов безумний біг,
Цілував с слезами я
Пил із єї ніг.

Наче потопаючий
Стебелиночку,
Зір мій вид єї ловив
На хвилиночку.

І мов нурок перли ті
На морськóму дні,
Сквашно так мій слух хапав
Всі слова єї.

Отсе тая стежечка
Ізвиваєть ся,
А у мене серденько
Розриваєть ся.

Залягло на дні єго
Те важке чутя:
Тут на віки згублений
Змисл твого бутя!

Все, що найдорожше,
Найулюблене.
Чим душа жива була,
Тут загублене.

Чим душа жива була,
Чим пишала ся...
Отсе тая стежечка,
Щоб запала ся!

VI.

Як би знав я чари, що спиняють хмари,
Що два серця можуть ізвести до пари,

Що ламають пута, де душа закута,
 Що в поживу ними змінить ся отрута, —
 То тебе би, мила, обдала їх сила,
 Всі би в твоїм серці іскри погасила,
 Всі думки й бажання за одним ударом,
 Лиш одна любов би вибухла пожегаром,
 Обняла б достоту всю твою істоту.
 Мисли б всі пожерла, всю твою турботу.
 Тільки мій там образ і яснє й гріє —
 Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

Як би я був лицар і мав панцир добрий,
 І над всіх був сильний і над всіх хоробрий,
 Я би з перемоги вороги під ноги,
 Що міні до тебе не дають дороги!
 Я б добувся до тебе через мури й стіни.
 Я побив би смоки, розметав р іни,
 Я б здобув всі скарби, що їх криє море,
 І до ніг би твоїх положив, о зоре.
 Де б тебе не скрито, я б зломав верії...
 Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

Як би я не дурень, що лиш в думках кисне,
 Що співа і плаче, як біль серце тисне,
 Що будуще бачить людське і народне,
 А в сучаснім блудить, як дитя гол дне;
 Що із неба ловить горі золотії,
 Але до дівчини приступить не вміє;
 Ідеали бачить геть десь за горами,
 А живеє щастє з рук пустив без тями.
 Аж тепер, за пізно, плаче та дуріє —
 Фантастичні думи! Фантастичні мрії!

VII.

Що щастє? Сеж ілюзія,
 Се привид, тїнь, омана...
 О, ти ілюзіє моя
 Зрадлива та кохана!

Кринице радощів, чутя
 Ти чарочко хрустальна,
 Омано дум, мого життя
 Ти помилко фатальна!

Я хтїв зловить тебе, ось-ось,
 Та враз опали крила:
 С тобою жить не довелось,
 Без тебе жить не сила.

С тобою жить — важка лежить
Завада поміж нами;
Без тебе жить — весь вік тужить
І днями і ночами.

Нехай ти тінь, що гине десь,
Мана, луда — одначе
Чомуж без тебе серце рвесь,
Душа болить і плаче?

Нехай ти тінь, мана, дім з карт
І мрія молодеча, —
Без тебе жить — безглуздий жарт,
І світ весь — порожнеча.

Як той Шлеміль, що стратив тінь,
Хожу я мов залятий,
Весь світ не годен заповнить
Міні твоєї страти.

Ів. Франко.

ДО ШТУНДОВОГО РЕЛІГІЙНОГО РУХУ. *)

1895 р. вийшов у Львові другий том творів Зінківського, в котрім уміщено чималу статтю про штунду. Зібрані Зінківським матеріали про штунду впорядкував до друку автор отсеїсамітки. Фактична сторога штундового руху доведена в тій праці до початку 1894 р. Але ж позаяк сей релігійний рух визначається в життю українському як явище надзвичайної ваги, то ми поставили собі на меті невтомно слідити за літературою сього питання і час від часу подавати про нього звістки в українській печаті. Ось з якої причини появляється ця й отсеїсамітка.

*) Ся стаття — одна з тих, що мали бути поміщені у збірнику на пам'ять покій. М. П. Драгоманова, що задумали видати деякі его прихильники на Україні. Для того нам переслано ще ось які статі: Огляд літературно-політичної діяльності М. П. Драгоманова. (Промова д. Виссаріонова вилложена в одній українській громаді), Коротка характеристика публіцистичної діяльності М. П. Драгоманова (Промова Ол. Срібного, вилложена в громаді прихильників покійника), Петро Хельчицький, спробунок нарису його життя і вчення та дещо до питання про його етичну систему, В. Павленський, До штундового релігійного руху, Ол. Срібного і Хліборобської Спільки на Україні В. Случького. Ще має бути прислана стаття про Шевченка і короткі спомини про М. П. Драгоманова.

Треба сказати, що первісно збірник мав бути далеко більший. Ось що пишуть про се ініціатори діла:

1894 рік зостанеться надовго в пам'яті штундарів: він додав ще одну ганебну пляму до історії російського державно-суспільного життя. Д. 4. юля того року височайше стверджено постанову комітету міністрів, по котрій „до категорії найбільше шкідливих сект“ прилучено також секту штундарів, „що в деяких місцях називають себе руськими баптистами“, як висловлено в циркулярі міністра внутрішніх справ (Київ Епарх. Вѣдом. 1895, 1). Про те, щоб штунду порохувати до „особливо шкідливих сект“, в перше став прохати бувший київський генерал-губернатор кн. Дондуков-Корсаков 1873 р., та міністерство внутрішніх справ не згодилося на се проханє, як не згодилося і на таке ж проханє Синода 1878 р. (Зінківського „Штунда“, Твори т. II., ст. 205.) Але ж духовенство ані трохи не збентежилося такими відносинами уряду і змагало до свого. „На думку преосвящених, каже Победоносцев, одними „вѣроученіями“ і місіонерськими наущуваннями можна досягти тільки половини справи, бо релігійні питання, — се більше поверхня сторуна, видима шкаралуша розповсюджуюмого Німцями (sic!) сектарства, ніж його кров, його життєвий нерв. Знищувати тільки релігійні помилки сектарства, се значить ступати лиш одні вітки, не зачіпаючи коріня. Ось чому невідложно потрібна спільна праця уряду світського і духовного за запомогою всієї російської суспільности; щоб захистити нас (кого?) від грізної небезпеки, вона повинна міцно стояти на ґрунті русько-православнім“ (Извлечение изъ всеподданнѣйшаго Отчета св. Синода за 1890 и 1891 годъ).

Законом 3. апр. 1883 р. о „правах і привілеях“ старовірів і сектарів менше шкідливих сект, до особливо шкідливих сект порохована була лиш одна секта — скопців (Київ. Еп. Вѣд. 1895, 1). Закон 4. юля 1894 р. признає вже дві „особливо шкідливі“ секти —

„Збірник задумали видати перш усього величній, достойний пам'яті покійника. Але ж звіні, особливі умови російського суспільного життя були причиною, що порозуміти ся з людьми, розкиданими на тисячі верстов, було дуже важко. В результаті, з обідяних праць не надіслано на наші руки жадної. Ось через що доведеться задовольнитися тільки працями виключно місцевих людей, купки прихильників Драгоманова з одного (університетського) міста на Україні. Збірник думали назвати „Поминки“ з епіграфом: „Правда в світі нівечить ся, та все ж колись визначить ся“.

Прочитавши частину названих вище статей і зваживши те, що ініціатори призначили було чистий дохід із продажу збірника на угро-руський фонд, — ми запропонували їм: напечатати статі в „Життю і Слові“, а гроші призначені на печатанє збірника прямо дати на угро-руський фонд, тим більше, що у нас книжки купують ся дуже мало і фондови тому прийшлося би довго ждати на який небудь дохід, що, в додатку, був би менший коштів друку збірника. Ініціатори видання згодили ся на те.

Із названих вище статей ми зважили ся зовсім не печатати дві перші про самого пок. М. П. Драгоманова, бо в них нема нічого нового проти того, що вже написано в книзі „М. П. Драгоманов 1811—1895. Їго юбілей, смерть, автобіографія і єнне его творів“, — дарма, що автори тих статей і дося не бачили сеї книги.

скопців*) і штундарів. За одну тільки приналежність до особливо шкідливої секти засилають вже у Сибір по 203 арт. зак. карного (Зінк: loc. cit. 205).

Тепер легко зрозуміти, яка важна зміна зайшла в відносинах зв'язку між штундизмом і православієм. Певно, що зразу ж виконати новий закон про штунду не має уряд навіть змоги, бо штундарів рахують десятками, як не сотнями тисяч. Та сей закон дає в руки світського і духовного уряду грізну зброю, котрої певно не без користи уживатимуть „оборонці православія і державних основ“.

В циркулярі звертає на себе увагу те місце, де секту баптистів потожсамлено є штундою. Хоч ці секти й справді близькі одна до другої своїм ученням і безперервними зв'язками, та вони зовсім не тождісні. Баптисти визнають деякі обряди, а штундарі цілком відкидають обрядову сторону релігії. (Ріжницю між ними двома сектами докладно виявив Зінківський, loc. cit. 227—231). Наші баптисти кілька разів звертались до уряду з проханням — дозволити їм вільне визнання віри через те, що секту Німців-баптистів пораховано до дозволених у Росії, а вчені українських і німецьких баптистів не відрізняють ся одно від другого в своїх засновах. Уряд ні разу не сповнив такого прохання українських баптистів, вказуючи на те, що ніби то українські баптисти неправдиво називають себе синами іже, бо з баптистами вони, каже уряд, не мають нічого спільного (Херсон. Еп. Вѣд. 1890, 18). В дійсності ж такі відносини уряду до українських баптистів виходять з іншої причини: позаяк баптизм уважається дозвільною сектою в Росії, то й українські баптисти мають право користуватись тими ж правами, що й німецькі баптисти, наколи українських баптистів справді порахують до баптистів, а в такому разі, не лякаючись утисків уряду за визнання своєї віри, баптизм почав би занадто рости приваблюючи до себе чимало штундарів та інших раціоналістів, а також тих православних, що тільки вдають із себе прихильників офіційної віри.**)

Щоби спинити зріст раціоналістичного руху, уряд уживає таких негарних способів, як видимо брехливе заперечення, що начеб то український і німецький баптизм — дві різні секти. Не з якої іншої причини, як лякаючись розповсюдження раціоналізму, „Андріївське Брацтво“ прохає Херсонського губернатора, щоб він виписав штундарям, „що руські штундарі (розуміють ся баптисти) не мають права звать себе баптистами, і що громадсько-молитовні зібрання дозволено тільки німецьким баптистам, котрі живуть у Росії“. Українським баптистам застається тільки пожалкувати, що вони не належать до німецької нації.

У тому ж циркулярі (Херсон. Еп. Вѣд. 1895 р. н. 5, ст. 140.) висловлено погляд уряду на штунду. „Штундарі або баптисти (sic!),

*) Скопці не признають можливим смирити плоть одними тільки духовними способами і через це вимагають кастрації.

**) Цікаво, що народ називає православ'я „царською вірою“. Бородавська переказує, що православний висловив ся про штундарів і інших сектарів, що вони „не держать ся віри царської, а у їх своя“ (Бородавская, Сильные волей, больные духомъ“. Сѣв. Вѣстникъ 1890 р. ч. 8. стор. 99).

каже циркуляр, відкидають усі церковні обряди і таїнства, не визнають уряду, повстають проти присяги і військової служби“ і т. і. (Кіев. Ев. В. 1895, 1) Міністерство видало накази, котрі безумовно забороняють усякі громадські і молитовні зібрання визнавців сих сект (тамже). Сей остатній міністерський наказ лиш санкціонував події місцевих урядів, котрі з початку 80-их років енергійно утискали штундарів, забороняючи усюди їх громадські і молитовні зібрання, караючи хазяїв, у котрих відбувались такі зібрання і гостей, що брали у них участь. Стверджене постанови комітету міністрів про штунду було одним із остатніх діл „царя миротворця“*). Менше ніж через місяць після оголошення циркуляру міністра внутрішніх справ настав на царство Миколай II. Вимагане уряду, щоби присягати новому цареві, викликало одсіч з боку штундарів. 30-го окт. 1894 р., як доносив урядови Ряснопольський піп о. Бужиницький, деякі штундарі Ігнатівки і Основи під час приводу до присяги прав славних на підданство одреклись прийняти присягу, а славетний Михайло Ратушний навіть зовсім не явився до присяги, що списано було у протокол. Взагалі вимагане урядом присяги на підданство по православному обряду викликало, як свідчать місіонери, великий заколот поміж визнавцями сеї раціоналістичної секти. Деякі штундарі пропонували св. ю форму присяги, інші цілком її заперечували. Всіх, котрі зреклись присяги по православному обряду, поліціянти водили до протоколів, котрі потім відіслано на розгляд висшої влади (тамже, 115). Який на се рішинець видала ся влада, нам не звісно. Законом 4. юля утворено для штунди цілком безправне становище, се б то поставлено їй „по за законом“: кожного визнавця сеї секти адміністрація має право заслати на Сибір навіть з відібранням усіх прав маєткових, сімейних і особистих. Уряд, як ми вже згадували, не стане поспішати ся з засиланням штундарів: се могло б викликати несподівані і не бажані для него наслідки. Закон як Дамоклів меч повсякчасно грозить штундарям, спадаючи на них від часу до часу за для остраху, „чтобы и прочим не повадно было“ (щоб і других не кортіло). Отже духовенство вважаючи новий закон лиш „за початок певної боротьби зі штундою“, уживає всяких викрутасів, міркуючи, що би таке ще вигадати за для цілковитого притлумлення штунди. Так от Андріївське Брацтво звернувшись до Херсонського губернатора, підняло питання про справедливість (?!!) і користь (для кого?) накинєня на штундарів більших в порівнянню з православними грошових податків на користь православної сільської влади, за для того. — мотивує своє прохання Брацтво, — що штундарів заборонено вибирати на сільських урядників (Херс. Епар. Вѣд. 1895 ч 5, ст. 40). Дійсно, кумедно-дивна логіка у наших „Христові віри трухлявих стовпів“! Від

*) „З поміж інших добродійств, які зробив „в Бозі почивший“ государ-імператор Олександр III. досить значне місце займає спинєне розвитку штунди, котра з початку 60-их років до кінця 80-их встигла зробити великі добутки“, каже „Церковный Вѣстникъ“ з поводу наведеного циркуляру. (Церк. Вѣст. 1894 р. стор. 486.).

штундарів відбирають право бути вибраними на що найменшого сільського урядника, та ще відібравши од них се право, хочуть за відібране его, як за який привілей, здерти з них гроші! Другий рішинець такогож роду, що має відняти від ненависних нашим понам штундарів решту прав, ухвалило духовенство на Київському єпархіальному зйізді. Постановлено записувати у метрики дітей штундарів яко байстрят, („Начало правильной борьбы съ опасной сектой“. Цер. Вѣст. 1894 стр. 103). Як відомо, байстрики позбавлені багатьох прав, між іншим права спадщини. Da liegt der Hund begraben! Як уїдлимо духовенство чіпляється до штундарів, уживаючи, як ми вже показали, далеко не духовних способів боротьби, видно між іншим з постанови Андріївського Брацтва: прохати дідача с. Хвалебного (Помошняянської парохії) ки. Урусова, щоб він не віддавав у посесію землі одним тільки штундарям, котрі до сього часу арендували його землю (Херс. Епар. Вѣд. 1894, ч. 6, стр. 145). Себ-то наздогад буряків, щоб дали канусту. І такі способи боротьби в звязку з законом 4. юля „Церковный Вѣстник“ називає чепно „початком правильної боротьби зі штундою“. Ми не зміркуємо сказати, яких заходів на дальший час після такого початку вживатиме уряд, нацькований духовенством. Після відібрання всіх прав зостається ся лиш одно: відібране життя. Способи, яких уживають для знищення штунди, збуджують в нашій пам'яті спогад про сумну добу середніх віків, коли за визнане віри налили на вогні безправних диссидентів... Але такі способи не можуть викликати нігде в освіченій суспільності ні симпатій до насильників, ні побільшити повагу до православія в очах загалу. Штунди ж вони не знищують, а навіть не зменьшують, бо чи ж є в світі така сила, котра встоїла б проти сили переконання?! А сього остатнього у штундарів занадто... Закон 4. юля, як і всякі такі інші надужити, примусить визнавців раціоналізму ще більш крити ся, уживаючи в своїх конспіраційних заходах ще більших хитрощів. Нові прихильники штунди офіційально будуть лічитись за православних, нічим с поверху від них не одрізняючись і виконуючи всі обряди православія, як сповідь, шлюб, хрестини і т. і. С початку 80-х років, коли занадто стали утискати штундарів, поміж ними стало виявляти ся згадане змагане по змозі затаїти свою належність до штунди. Навернені ходять до церкви, сповіняють обряди православія, в хатах їх можна бачити образи і т. і. (Церк. Вѣд. 1890, ч. 18). Наскільки штундарі дбають про таємність, можна вивести з признав одного бувшого штундаря, котрий каже, що вступаючи до секти, штундарі „торжественно на своїх зібраннях клянуть ся небом, землею і ведею(?), що ніколи не навернуть ся до православія і міцно заховуватимуть таємність сектарських зібрань“ (Херс. Еп. Вѣд. 1895, ч. 4, стр. 94). Така прилюдна присяга при торжественній обстанові змушує навернених мовчати, так що навіть при наверненню знов до православія штундарі рідко коли вгаджують своїх попередніх одновірців (тажже).

Наслідком усіх сих утисків, кажемо, буде може зменшене офіціальних цифр сектарів та більша їх конспіраційність, тай тільки. Знищити ж раціоналістичний рух в народі вони конечно не зможуть. Се визнають, хоч не висловлюють ся широко, і деякі ревні оборонці православія. Так урядник канцелярії оберпрокурора, Скворцов, обовязаний

слідкувати за розвитком раціоналістичних сект і бороти ся з ними, в присутності членів чернігівського братства св. Михайла, котрі запросили його до себе, щоб зазнайомив їх зі штундою, висловив між іншим, що небезпека від штунди залежить від тої її здатности виявляти свій вплив і розвиток через 5—10 літ там, де є посіяно, скоро знайдуть ся сприяючі для її розвитку обставини. „Один штундар, каже д. Скворцов, здатен звичайно похитнути віру десятих односелян, а де десять відбилося, там сто похитнеть ся в самих головних догмах і дорогих почуваннях віри“ („Нынѣшнее состояніе штундизма и наиболѣе дѣйствительныя мѣры борьбы съ сектой“. Церк. Вѣд. 1894 р. ч. 40, ст. 1416) Шкода, що д. Скворцов не посилював ся розмірковувати гаразд про се явище, котре впало в око, до речі сказати, чимало кому з дослідачів штунди, а про те се явище дуже важливе. Зерно сумніву посіяне в душі селянина що до законности істинючого ставу речей і зміцнене ще до того кількома текстами св. Письма, що для простої людини має силу найвищої поваги, — се зерно сумніву с часом усе більше й більше розростаєть ся, знаходячи для себе сприяючий ґрунт в умовах сучасного житя. Такий похитаний ніколи вже цілком не навернеть ся до православія. Навіть коли під утиском адміністрації штундар формально й пристане до православія, то се напевне буває здебільша лиш поверхове. Збуджений розум, що почав уже критично думати, ніколи не може погодитись з ученем православної церкви, і з тим, як воно переводить ся в житю. Остра негідність ученя Христового з дійсним життям вражає людину, котра вдалась до св. Письма задля виясненя багатьох пекучих сумнівів; сеї незгідности не може обійти жадна хоч трохи міркуюча людина. Величезна нерівність у соціальному ставіріжних верстов людности, страшенна бідність одних і непомірне багатство других, утиски уряду і пастирів церкви, тих упривілейованих тлумачів ученя Христового — все те є іменно ті „гріхи мира“, проти котрих повставав Христос. Читає в св. Письмі письменний селянин і переконуєть ся, що в окружаючій його світі панує не справжнє вченє Христа, але покаліченє. Переконані прокагатори штунди, що вже раніш перебули сю добу пекучих сумнівів і звайшли в штунді справжню, якійм здаєть ся науку, знаходять в таких, як каже д. Скворцов, „похитаних у самих головних догматах і дорогих почутях віри“ готовий і сприяючий ґрунт для пропаганди. Ось як житєві умови походження і розповсюджуваня штунди;* в них саме, а не в інших яких умовах лежить помічена д. Скворцовим і другими дослідачами „здатність штунди виявляти свій вплив і розвиток через 5—10 років там, де є посіяно“. Не знаємо, що власне розуміє д. Скворцов під сприяючими місцевими обставинам для розвитку штунди. Однак завважано, що штунда з більшим успіхом розповсюджуєть ся в тих місцях, де з одного боку більш сприяючі умови для духового розвитку прост го народу, а з другого, де місцеве духовенство не вдоволь-

*) Докладніше обговорєно ці умови в згаданім творі Зінківського, стор. 228—229.

яє тих невеликих потреб моральності, яких вимагають від нього селяне. Досить численна людність півдня Росії, мандрівки на заробітки і такі інші причини полегшують зносини між собою наших селян, то й не дивно, що за яких 30 з чимось літ чутка про нову віру дійшла до найдавших закутків нашого краю. Дарма, що деякі люде з користолюбних причин силкують ся змалювати в очах православних нову секту в як найтемнійших фарбах, — правда бере гору, скоро православні спізнають ся зі штундарями, що тепер зовсім не трудно з причини чималого росповсюдження штунди. Збуджене релігійної допитливости серед православних наших селян констатують мало що не всі місіонери і вияснюють се росповсюдженням штунди. „Г паравхії, каже автор справоздання Андрієвського Брацтва, в котрих виникають якісь секти, котрих вдача і напрямок ще не зовсім ясні, але їх прихильники ухилиють ся од зносин с православними“. (Хер. Еп. Вѣд. 1889 р. ч. 4. „Отчет св. Андр. братства“ за 1887—1888 годъ.) Та про те інші секти за винятком штунди не дуже то розповсюджують ся серед Українців (див. про це у Зінківського І. с. 182), а штунда не вважаючи на всі репресії здобуває собі все більше і більше прозелітів. Цікаво, що органи церковної преси самохіть раз прибільшують, а вдруге зменшують скількість штундарів, залежно від того, що їм на той раз корисно. Просячи од уряду запомоги і енергічних заходів адміністрації вони вказують на страшний зріст секти; коли ж духовенству, що опираєть ся на сильну руку „властей предержавних“, треба засвідчити добрі наслідки спільної боротьби влади духовної і світської є шкідливою сектою вказують на те, що секта зшесцїла. Так автор справоздання Андрієвського Брацтва за 1894 рік запевняє, що штунда з причини енергічної проповідницької діяльності місіонерів брацтва і паравхїальних понів помітно спала з сили в багатьох попередніх своїх огнищах (Отч. св. Андр. братства за 1893-4 годъ, Хер. Еп. Вѣд. 1895 р. ч. 5, стор. 120). „Спробунок боротьби зі штундою в південно-західному краю довів, каже д. Сковрцов, що скрізь після заборонення зібрань зараз же штунда угамовувалась і місія церкви досягала мети“. (Нынѣшнее состояніе штундизма і т. д. стор. 1417). А що штундові вібрапа справді всюди заборонено, то треба було сподівати ся, що штунда скрізь утратить силу. Отже той самий автор у другім місці, себ то в листах до полтавського єпископа Ларіона, просячи запомоги за для розповсюдження поміж духовенством редагованого ним річника „Місіонерское Обзорѣніе“ пише: „Рационалистичні і містичні секти, що існують в багатьох паравхїях, не слабшають, але взагалі від року до року міцнішають що до організації і хитрих заходів проти православної церкви, а також зростають у своїй скількості і в шкідливім впливі на православну людність, що їх окружає. Особливо се треба сказати про нову штундо-баптистичну секту, що здужала крадькома розповсюдитись за короткий час свого істнованя в Росії в тринадцятих губерніях“ (Объ. наданіи въ г. Кіевѣ духовнаго журнала „Місіонерскаго Обзорѣнія“, Полтавск. Епарх. Вѣд. 1896 р. ч. 1, стор. 8). Так от виходить, що всі надії ворогів нашої раціоналістичної секти на чудодійний вплив могутнього царського слова, „грізного батьківського голосу помазанника божого“, котрий одив тільки „може спинити упер-

тих і нахабних еретиків" (св. Тихвинський, „Чего боится штунда“. Цер. Вѣд. 89 р. ч. 34.) — штунда росте.

На жаль, у пресі брак статистичних відомостей навіть про загальну кількість штундарів. Нам відомо лиш, що штунда існує в 30 губерніях, рахуючи сюди всі українські і кавказькі губернії. На Кавказ штунда зайшла завдяки адміністративному засиланню штундарів з українських губернь. Таким чином уряд сам собі на біду заклад нові огнища штунди.

До тих фактів і відомостей, які наведено в цитованому творі Зінківського про розповсюдження штунди в губерніях Херсонській і Київській, ми маємо змогу додати документальні дані про її розповсюдження в Харківській губернії, в котрій штунда почала ширитись досить недавно. По словам о. Твердохлібова, автора досить докладної статі „Русекій штундизмъ въ связи съ сектанствомъ Харьковской епархіи“ (Вѣра и Разумъ, журналъ богословско-философскій 1894 р. ч. 4), штунда зайшла в Харківську епархію із сумежної Катеринославської. В половині 80-их років пішла перша чутка про штунду в Харківщині; але спершу людність відносила ворожо до проповідачів нового вчення і бували навіть випадки народного самосуду над штундарями, котрих прилюдно бито і зненажено (там же стор. 829). Так каже о. Твердохлібов. Від себе додамо, що й в інших губерніях помічались подібні відносини православних до штундарів за перший час існування штунди; причина цього явища лежить у тих поглядах на визнаєвців нового вчення, котрі прищеплювало православне духовенство (Див. про це у Зінківського І. с. стор. 209). С часом, коли православні ближче познайомились з життям і вченням штундарів, відносини змінились; так було і в Харківській губернії. Але нехай про се говорить сам. о. Твердохлібов. „Отсе — каже сей отець, — появилсь кілька книгоношів із сумежної Катеринославської губернії, котрі відвідуючи глухі закутки Харківщини звернули на себе увагу людей своєю доброчинністю. Людність до них відносила з довірем і охоче слухала перше штундове казанє. Одночасно з тим отсі книгоноші вишукували придатні шматки землі і купували їх на власність кількох ватажків секти, котрі перебрались з Катеринославщини. Наслідком сего являється в Харківщині штунда, котра загіздилась міцно в слободах Валківського повіту: Сніжковім Куті, Ковягах та Кантакузові (Дѣло Харьк. духов. консист. по Валков. уѣзду 1891 р. ч. 10, а також 1892 р. ч. 337, 1893 р. ч. 327 и 303. Твердохл. І. с. стор. 830). Другий осередок штунди — слобода Рай-Александрівка Ізюмського повіту, куди в кінці 1889 р. перебрались штундарі з Катеринославщини, купивши собі 630 десятин землі (Твердохлібов І. с. ст. 830). Серед штундарів Ізюмського повіту є кілька родин баптистів (120 душ). Баптисти живуть в осібнім хуторі Оріховатці, що належить до слободи Рай-Александрівка. „Досі діяльність їх не мала важливих наслідків“, каже о. Твердохлібов, „хоча й було раз, що один із мешканців, рядовий Василь Сірий, перейшов до секти“ (таже стор. 830). Сектари Валківського повіту відкидають усяку обрядовість у релігії, навіть ту, яку визнають баптисти. Пропагандаторська діяльність їх іде дуже добре. За малий час вони встигли насадити штунду і по-за межами свого повіту в Харківському, Зміївському, Сум-

ському і Богодухівському повітах (там же ст. 831). А 1890 р. штунда появилася у самому Харкові. „Усіх своїх прихильників штундарі налічують до 200 душ“, каже о Твердохлібов — очевидна пісенітниця, бо він сам у хуторі Оріховатці, що складає тільки частину штундової слободи Рай-Александрівка, налічує 120 штундарів. Адже-ж о. Твердохлібов говорить про штундові оселі в Ізюмському і інших повітах Харківщини, — і раптом кумедна цифра 200! Пропагатори сеї секти в Харківщині — селяне: Гончаренко, Погребняк, Рославлів і Мазгун. Згадані ватажки, після слів о. Твердохлібова, визначають ся надзвичайним фанатизмом, не слухають жадних напучувань та своєю задирковатою поведінкою роблять неприємне вражіння (певно на збепежене духовенство). Головний між ними Юрко Гончаренко. Він вражає, як „фанатик псіхопат.“ У бесідах з місіонерами він не раз щиро плакав жалкуючи на облуду православної церкви. Ось і всі дані про розповсюджене штунди в межах Харківщини.

У згаданого д. Скворцова ми знаходимо цікаві звістки про організацію штундової пропаганди (Церк. Вѣд. 1894 р. ч. 40, ст. 1416). Розповсюдженням штунди, запевняє д. Скворцов, порядкує особливий комітет, що знаходив ся раніш в одній з німецьких колоній. Під рукою цього комітету є місіонери, що ходячи по південній Росії проповідують свою науку. Зрештою д. Скворцов каже, що ці звістки належать до ранішньої доби існування штунди; чи існують і тепер ходячі про повідники штунди — він не знає. З місіонерського касового фонду ті місіонери окрім видатків на дорогу одержують за пропаганду особну грошову надгороду відповідно тому, хто скільки втратив на се часу; пересічні місіонери одержують по 25 карбованців на місяць. Рябошанка ж і інші значніші репрезентанти секти одержують, начеб то, коло 800 карбованців (на рік?), а на подорожні видатки видавалось їм особно. Грошові фонди каси складають ся з приватних датків прихильників штунди і скарбонкового збору підчас молитовних зібрань. Коли Ново-Василівська штундо-баптистська конференція зревідувала одну таку касу, то в ній знайшлося до 3000 карбованців (О соборѣ штундистовъ въ Ново-Василевскѣ. Таврической губ. див. Зінків. I. с. ст. 186). Найщиріше дають на справи пропаганди Німці-колоністи, взагалі замужнійші віж українські селяне, а також петербурські „пашківці“ (Про секту пашківців там же, ст. 184), що здебільшого належать до інтелігенції. Окрім грошових датків вишукують ся і інші засоби для осягнення тої-ж мети. Так напр. в одній спілці кождий господар повинен був віддавати на се річний дохід з одної курки (Нынѣшнее состояніе штундизма ст. 1417). Потаємність сектарів заховує їх місіонерів від чепких рук поліції; до останнього часу жаден з штундових пропагаторів не попав ще до ві рук на місці події, за яку провину звичайно карають засланем і відібранем усіх прав. Се тим більше дивно, що Рябошанка та інші значніші діячі секти пробувають під явним доглядом поліції.

Штундарі удержують повсякчасні зносини з всіма раціоналістичними сектами, особливо ж згідно живуть з баптистами та пашківцями. Скворцов додає, що ці штундою удержують, начеб-то, моральні та матеріальні звязки закордонні чужовірні (себ-то неправославні) місії,

а найбільш англійсько-американська і германська. Велику роль в сій справі відграють міжнародне місіонерське братство в Франкфурті на Майні і Британське біблійське братство, що в багатьох городах мають свої відділи, в котрих служать книгоношами баптисти, що походяючи по селах с книгами св. Письма, ширять раціоналістичне вчення. Алеж д. Скворцов, здасть ся, не має певних звісток про звязки сих братств зі штундою, бо покладаєть ся, напр. на такий факт, котрий ще нічого не доводить, що в закордонних часописах завше друкують ся дописи та звістки з Росії про штунду, діяльність православної місії і уряду. Про штундові справи дописують у закордонні часописи не штундарі, о свободолюбні люде з російської інтелігенції, що спочувають пригнобленій урядом раціоналістичній секті. Далі д. Скворцов не зовсім зрозуміло розказує про відвідини Росії 1892 року делегатами якихсь то американських протекторів штунди, що мали метою на самому місці зазнайомитись зі становищем сеї секти. Стверження сього факту ми не здібали в церковній пресі Правда, під час голоду в Росії Амери канці прислали кілька пароходів збіжя і під впливом збудженого співчуття і інтересу в Америці до голодного люду, багато з дописачів американських часописів одвідали за сю добу Росію. Що вони співчували пригнобленій штунді і не хвалили гнобителів, се зовсім натуральна річ, адже ж для сього не треба рахуватись до протекторів власне штунди; всяка людина, що любить правду і вільність і ненавидить самоволі і насильства, віднесеть ся так само до штунди.

В останніх роках змучені утисками адміністрації, що не слабшають, а навпаки зміцнюють ся, штундарі емігрують за кордон. Мандрівцям допомагають їх закордонні одновірці, постачаючи їм маршрути і гроші. Багато емігрує з тої причини, що не хочуть відбувати військової служби в наслідок їх учения, що закаує війну яко негідну з головною заповідю Христа про любов ближніх. Недавно один із штундарів емігрував потай у Ліверпуль зараз після того, як його прийнято до військової служби. Харківські сектарі скоріш згоджують ся відсидіти в тюрмі, ніж відбувати військову службу (Вѣра и Разумъ, 1894 р. ч. 13, ст. 44). Емігранти листують ся зі своїми свояками і односельцями, зазнайомлюють їх з умовами закордонового життя. Більшість емігрує до північно-американських держав, де нема утисків за релігійні переконання, через що збуджують у тих, що zostались, змаганє до еміграції з Росії. В звязку с сим змаганєм знаходить ся помічене серед штундарів бажанє вчитись чужоземним мовам (Нын. сост. штунд. ст. 1417). Емігрують штундарі головню до Північно-американської спілки, крім того є їх оселі в Добруджі (Вѣра и Разумъ 1894. 13, ст. 44) і на Малоазійському березі Туреччини. По словам прот. Хоменка біля Стамбулу у Анатолії він бачив декільки штундових сел, котрих людинасть складаєть ся з емігрантів з південної Росії. Штундарі, як за певняє о. протеерей, живуть заможню, займають ся хліборобством і рибалством (Кіевск. Епарх. Вѣд. 1895 р. ч. 8; Церк. Вѣд. 1895 р. ч. 20, стор. 707) і, конечно не підпадають під утиски за свої релігійні переконання, як от у християнській Росії. Однак еміграція не має характеру масового. Емігрують тільки ті, котрих допровадили до краю і загину всякі можливі і неможливі утиски адміністрації світської та духовної. Бо ж навіть

самі напучування штундарів місіонерами мають вдачу насильства. Після прикладу попередніх літ на бесіди з місіонерами штундарів зганяє поліція відриваючи їх від роботи на полі (Отчеть Андр. Братства за 1893/4 г., Хер. Еп. Вѣд. 1895 р. стр. 84). Переконані штундарі уперто мовчать на сих примусових бесідах, знаючи, що за визнання свого вчення, за всяке острє слово напишуть протокола і їх притягнуть до суду за коштунство, за глум над святощами і зневагу влади, — три артикули, на основі котрих здебільша тягнуть до суду штундарів після бесід з місіонерами. Та іноді штундарі не в силі змовчати і висловлюють ся остро. Так в с. Терноватці (Коротянської парохвії) після слів місіонера попа Недзвільницького, штундарі виявили зневагу до влади і духовенства і ненависть до православія, котре вони обізвали болотом, куди православне духовенство намагаєть ся випхнути штундарів, що перенялись євангельським ученем і живють свято (Херс. Еп. Вѣд. 1895, 4, ст. 84). Влада, що потурає побільшанню шинків, котрі морально калічать народ, не варта, на думку штундарів, поваги і послуху. „Тай хто сміє турбувати нас, казав штундар П. Л., та кликати на якісь то бесіди? Тепер вільному воля. Кожній може тримати ся якої хоче віри і до сього нема нікому ніякого діла.“ Конешне, місіонер при помочи поліції довів штундарю, що він дуже помиляєть ся і що вірувати він не має права так, як хоче, але як зведить начальство. Треба завважити, що факти ті і низше наведені належать до доби перед 4. юля 1894 р.; по виданю звісного закону про штунду навряд чи зважить ся хто з їх роззаявити рота на бесідах, коли за одно визнання віри, за одну належність до секти грозить заслання з відібранням прав.

З того часу, як видано згадану працю Зінківського про штунду, не зайшло важних змін у вченю, житю і вдачі, діяльності і стосунках штундарів, хіба що зміцнилась ненависть до влади і духовенства, про що свідчать місіонери. У містечку Глодоссах штундарі, як каже місіонер о. Станіславський, виявили надзвичайне обуренє і упертість, тай не диво: поли і поліція дались їм в знаки, бо незадовго до бесіди штундарів оштрафовано за їх зібраня і посадовлено до арешту (тамже ст. 85). Декілька поглядів штундарів, узятих нами з місіонерських звісток, характеризують відносини штундарів до православія і в деякій мірі вияснюють їх світогляд. Штундарі доводячи справедливисть свого вчення, порівнюють жите православних з житем своїх одновірців. „Покажіть міні хоч би одного православного, котрий би жив згідно з євангелієм, і я пристану до православія,“ нераз казали штундарі попови Бортовському (тамже ч. 5, ст. 112). У селі Помошній штундарі сказали місіонерови Станіславському: „Ви їздите до нас, як ви кажете, за для того, щоби нас спасти; спасібі вам за це. Але ви наперед зробіть самих православних хорошими, тоді і всі ми повернемо до вас, а то куди ви нас ведете? в темницю!“ У поглядах штундарів вбачаєть ся взагалі поступ раціоналістичного боку вчення. Подекуди штундарі казали: „Діло не в вірі, а в житю. Благодать Христова всіх спасає, тільки живи добре, а віруй, як хочеш: чи ти православний, чи ти баптист, чи духобор, чи молокан усе однаково, бо у всякім народі хто боїть ся Бога і поводить ся згідно з правдою той Йому любий.“ (Дія-

нія 10, 35, там же ч. 4, ст. 93). У місті Єлисаветі штундар Твердоступ, котрий вже давно не ходить на молитовні зібрання штундарів, але ж і в православній церкві не говів років з десять, сказав місіонерови Недзільницькому, що в ряди годи він заходить навіть до православної церкви, але для душі своєї вважає за корисніше і важливіше любити Бога і ближніх, бо в тім вся суть християнської віри (там же ч. 5, ст. 116). Штундар С. Т. с поводу Синайського законодавства сказав місіонерови, що Мойсей після сорокоденного пробуття на горі приніс Жидам не божественне откровення, але закони, що вигадав він сам (там же). Такі тверезі раціоналістичні погляди штундарів завдають великого жаху місіонерам, котрі не знаходять досить сильних висловів, щоб заклеювати „безсоромність і нахабство“ штундарів.

За останні часи частіш і частіш подибують ся серед штундарів люде, котрі заперечують божественне походження Христа, визнаючи його тільки за великого вчителя; смерть же його на хресті вважають за спасення лиш у тому розуміню, що вона була взірцем, котрий повинен підбадьорювати повсякчасно всіх страждальників за правду (Нын. сост. шт.) Скворцов думав, що сей напрямок проводять у масу штундарів інтелігентні релігійні вчителі. Сю свою думку автор основує на тому факті, що останніми часами серед більш поступових штундарів почали появляти ся рукописні анонімні твори, котрі безперечно походять від інтелігентних авторів, на подобу релігійних сектярських трактатів, в катехизичному, популярному і навіть престонародньому (українсько-му?) викладі. „Поряд с питанем про віру, каже Скворцов, сектярські трактати зупиняють думку народа на питаннях щиро суспільного, соціального і державного устрою і розвязують їх, хоча с першого погляду на релігійнім ґрунті, покликаючись на біблійні тексти, але в душі соціалізму і не всюди навіть прикритого. Занадто часто зачіпають і тенденційно розвязують питання про добробит усіх людей, про волю, рівність і братерство, про уряд і державні повинности, присягу, війну і суди. (Там же ст 1422). У арештованого в м. Миколайові дідица К (удрявцева) котрий, як каже „Отчеть св. Андрієвскаго Братства,“ довгі літа був таємним проводирем місцевих сектярів, відібрано силу книжок та брошюр саме такої вдачі. Між іншими книжками знайдено у нього брошюру „Исповѣдная пѣснь Христіанская духоборско-молоканская,“ котру „Отчеть“ присвоює гр. Л. Толстому. Брошюра ся, се проба поєднання різних раціоналістичних вчень і разом з тим критика істнующого стану сімейного і суспільного життя (Хер. Еп. Вѣд. 1895 р. ч. 5, ст. 122). На жаль, левніших звісток про зносини російської інтелігенції з штундарями нема в пресі. За для організації і кермовання своїми розкиданими по різних місцях спілками наше сектярство придбало собі власні печатані органи. Один вже 5 літ видаєть ся в Стокгольмі „по широкій і цікавій програмі“; назви цього органа не відаємо (Полтав. Епар. Вѣд. 96 р. ч. 1. стор. 8). Про істнуванє другого органа ми дознаємось зі справоздання Андріїв. Брацтва, де згадуєть ся про одібрану від арештованого штундаря потайну часопись „Бесѣда“ (Херс. Еп. Вѣд. 1895 р. ч. 9, ст. 88). Обидві часописі на російській

мові. *) Видають ся вони безперечно за матеріальною і моральною допомогою „ворожо застроєних до церкви вільнодумних елементів з так званої нашої інтелігенції,“ як каже д. Скворцов (Полт. Еп. Вѣд. 1896, ч. 1, ст. 8).

На сприяючій ґрунті релігійного шумовання серед українського народу, шумованя, що викликане росповсюдженням штунди, з'явилась містична секта безперечно патологічної вдачі, — ми говоримо про Мальованщину. В. м. Таращі Київської губернії міщанин Кіндрат Мальований оготосив себе Спасителем. Деякі події Мальованого дали привід навіть не обзнайомленим з медициною вбачати в ньому психічну ненормальність. Тай справді, як свідчать лікарі експерти, Мальований слабує психічною немією, що зветь ся в медицині рагапіа, котра з'явилась у його в наслідок з одного боку надмірного вживаня алкоголю, коли ще був православним, а потім після повернення до штунди в наслідок довготривалого релігійно-напруженого життя і надсильної роботи думки над внясненням св. Письма (Ныѣшнее состояніе штундизма і пр.). Божевільна думка допровадила його до оголошення себе Христом, і Мальований заявив ближчим сектярям, що швидко настане страшний суд і Отець небесний вкаже на него всьому світові і йому вклонять ся всі царі земні і народи, а він, Мальований, влаштує нове блаженне життя. Під час молитви Мальований здіймав до гори руки, через що вони почали тремтіти, а потім тремтіне та конвульсії, котрі часами були ритмічні, переходили на другі частини тіла; се все вважалось за ознаку входження св. Духа в Мальованого і робило великий вплив на присутніх простодушних людей, с котрих де-які мало-помалу і самі почали трястись і тремтіти. Спочатку навколо Кіндрата склалась невеличка громадка, що жила в хаті Мальованого на засновах коммуні. Але вже в кінці 1889 року рух прийняв вдачу епідемічну, швидко і одночасно охопив до 15 поодиноких громад штундових в різних повітах. Прихильники раціоналістичної секти приставали до містичної Мальованщини цілими громадами, іноді по кілька сот, що уявляло з себе картину гуртового релігійного руху в народній масі. Всі сектярі-містики зреклись звичайного способу життя і праці і почали виявляти дивні і шкідливі з суспільного і санітарного боку вчинки. Так напр. сподіваючись наближення страшного суду виходили вони цілими сотнями в поле і зимою в холодній воді чоловіки і жінки разом, а також мили своїх малих дітей. На спільних сходах чоловіки переодягались в жіночкі убрання, а жінки були голі. Одна жінка в релігійній екстазі задушила свою шестилітню дитину. Один сектяр завдав собі довготривалий — більш за 50 днів — піст з тих самих релігійно-фанатичних мотивів (тамже ст. 1420). Разом з тим мальованці почали роздавати все своє добро, сподіваючись кінця світу, котрий на їх думку буде лиш якоюсь добротливою зміною в умовах зверхнього існування людини

*) Сі дві часописи правдоподібно одна і та сама стокгольмська „Бесѣда,“ про котру у нас була в „Народі“ гарна стаття Н. С. Ж. із „Українські бантісти і їх часописи „Бесѣда“ за 1894 рік“, видана також окремою брошурою. І. Ф.

на сій землі, на котрій настає ідеальний лад загальної рівності і братерства, мир правди та загального добробиту, без смерті і тління, без гріхів, судів і уряду, без праці і дбання про будучину (тамже стор. 1421). Хоробливий та психопатичний стан сектярів виявляв ся найострійше в нюхових галлюцинаціях і галлюцинаціях загального почування, напр., почуване легкості, повітряності свого тіла або його безтілності, почуване відділення від землі і піднесення в повітря. У деяких мальованців траплялись галлюцинації зору та слуху: вони чули голос Бога, шепотання св. Духа, бачили зорі різних кольорів і т. і. Разом з тим на всіх мальованцях помічалась психічна втома, пасивність, напущене почуття над волею. Всі ті явища найострійше виступали під час їх молитовних зібрань. Звичайно такі зібрання починають ся співом, найзвичайнішою релігійною екзерцицією мальованців; проповідь та читання св. Письма зовсім у них усунені. Незабаром починають ся у них молитовні зітхання, хлипання, сльози і інші виявки душевного зворушення, котрі переходять в істерію. Тоді серед загального гармідеру, галасу та безладя одні падають, другі скачуть, плешуть в долоні, б'ють себе по лиці, смикують себе за волосся, б'ють ся в груди, тупотять ногами, танцюють і т. і. На вищому ступні зворушення у деякого з присутніх на зібранні починаєть ся надзвичайне збуджене осередка (центра) мови і особлива *verboratio*, котра виявляєть ся в швидкій вимові незрозумілих згуків, що мають вдавати з себе слова і розмову. Мальованці кажуть, що Дух св. спускаєть ся на них як колись на апостолів в день св. Духа, і навчає їх чужоземних мов. В тім порівнянню мальованці мають рацію: апостоли в день св. Духа певно поводитись також незвичайно і дивно і теж були переконані, що на них спустив ся св. Дух і навчив їх чужоземних мов, тим часом, як у них під впливом зворушення осередка мови наставала *verboratio*, вони вимовляли незрозумілі звуки (тарабарські). Та в тих блаженних часах не було лікарської експертизи, а з бідних мальованців зняв вінець святих київський професор Сікорський, що довгий час наглядав за ними в клініках. В поодиноких рисах мальованці походять на істеричні епідемії, описані в літературі під назвами середньовікового танцю св. Віта, тарантізму, демономанії, корців, екстазу та квіетізму (тамже стор. 1421).

Окрім істериків і квіетиків поміж мальованцями знайшло ся також чимало параноїків*); у деяких божевільність сягала до такого ступня, що треба було за порадою лікарів і проханєм їх власних родин і громади віддавати їх до психіатричного шпиталю (тамже стор. 1421). Певна річ, що мальованці, роздарувавши в надії на скорий кінець світа своє добро, стали старцями і лягли тягаром на громаду. По суті свого вчення мальованщина — секта цілком містична. Сковорцов запевняє, що мальованці уявляють собі Бога з погляду пантеїстичного, визнаючи його за силу, що проймає увесь світ і всі частини тіла людини; разом з тим мальованці визнають „переселенє душ“ і „христовоплощенє“; також як і хлисти та шалапути відкидають воскресенє мертвих, хоч

*) Раганоїа („пе вісна божевільність“) — душевна хвороба, від котрої годі виділити ся.

мають певну віру в своє власне безсмертя (тамже стор. 1420). До всього сього Скворцов додає, що „релігійний стям у їх зовсім неясний і після вдачі своєї віри і після психічного їх стану мальованці надзвичайно уперті і не підлягають, за деякими винятками, ніяким заходам духовного місіонерського впливу“ (тамже стор. 1421).

Секта ся, як видно з наведеного, ні вченням ні духом не має нічого спільного зі штундою, не більше, а може ще й менш ніж з православ'ям. Тай справді, тоді, як штундарі в справі віри дають велику перевагу розумови, а те, чого не можна зміркувати розумом, відкидають змагаючись дати певну заснову виводам євангелія, в містичній мальованщині навпаки: почуте бере перевагу над розумом і з причини ненормальности їх психічно нервової організації приймає відповідний напрям. Мальованщина — се секта недовговічна і на здоровім ґрунті прищепити ся не може. Коли не стане „пророків“, що екзальтацією своєю впливають на нервово-слабі натури, секта щезне сама собою. Прихильники сеї секти потребують лічення, також як і всі психічно-слабі люди.

Не можна не звернути уваги на несумлінність церковної літератури, що рахує мальованців до штунди, не маючи на те жадної підстави. Д. Скворцов називає мальованщину „містичною ново-штундою“, але чому ж він христівщину, шалапутство і інші містичні секти не називає „містичним ново-православ'ям?“ Сеж було б навіть справедливійше: „радівня“*) містиків мають в собі стільки ж елементів розумових, як вінчання з окручуванем круг стола і інші смішні перемонії багатого на обряди преслав'я, тоді, як що до обрядовости мальованщина і штунда діаметральнопротилежні.

Ол. Срібний.

*) „Радівня“ хлестів — се молитовні зібрання схожі по своїй вдачі з вище описаними зібраннями мальованців.

ОСТАТНІ ХВИЛІ ЗАСУДЖЕНОГО.*)

В невеликій казні судових арештів сидів засуджений на смерть злочинець.

Казня пуста, сувора, здасть ся призначена на те, щоби держати в своїх обіймах на віки тих, що поріг сі переступлять. Під стіною тапчан з сінником і твердою подушкою; на ньому сидів він.

На дворі вчасний ранок, сіріло. В сінях через отворені двері казні бачив він військову сторожу з карабінами і остроми багнетами: чотири вояки стояли недвижно в темних сінях і бачилось, що прошибали його безмилосерно-глумливими поглядами. Він сидів на тапчані, заложивши руки за коліна і пустив зату-манений, блудний взір перед себе, у простір.

Нині мають його вішати! Він знав о тім. Його вчора перед полуднем покликали перед урядника і той сказав йому: завтра о шестій рано повісять тебе. Відтак відвели його назад до казні і тепер він жде тої хвилі.

Повісять його! Що се значить? Смерть йому зроблять? Ба, як се може бути? Дивне чутє огорнуло його душу на ту згадку. Тепер він сидить, ось він бачить себе, а швидко його вже не буде між живими! Се дивно, страшно! Ні! не страшно; за великий себіль, за важке діло, щоб могло бути йому страшне. Воно дивне якесь. Серце холодне, то сильно бетъ ся; якась порожнеча зимна обгортає його. Ні! се не страх. Се щось незрозуміле, дивне! О шестій його повісять! Він чув се добре і зрозумів ті слова. Але ні, се не може бути. Воно не дійде до того. Мусить якось інакше стати ся. І він надіє ся, що ось-ось прийдуть до него і скажуть: ти вільний! Він вийде з відси, з того проклятого місця. Щось мусить стати ся таке, що увільнять його.

*) Перед кількома днями галицькі часописі подали обширний та подрібний опис страчення одного злочинця в Тарнові. Сей опис не давав міні заснути кілька ночей, і отсе оповіданє — плід тої безсонниці. Автор.

Вороги-судії забудуть про нього; він або лишить ся тут забутий усіми, або втече відси... Або ні, до тої шестої години не дійде ніколи: всі годинники, цілий механізм світовий мусить станути на місці, щоб не дійшло до тої шестої години; цілий світ провалить ся, а з ним таки не стане ся те, що йому казали, його не повісять! Ні, се не може бути! Тай хто б важив ся на се? Хто б з людей підніс руку на брата? Бож і він чоловік, і він хоче жити на світі: таж і вони люде! І хто б з людей найшов ся такий, що зложив би смертний стрипок на шию брата-чоловіка? Ні! він знає напевне, що коли виведуть його, всі кинуть ся і увільнять його, оборонять, бож люде на те й є, щоби боронити ся, але не на те, щоби вбивати! Ні, чоловік на чоловіка руки не піднесе!

Засуджений задрожав. Лице скривилось злобним а повним розпуки сміхом, ноги дилькотіли, а рука накрила очі.

Чоловік на чоловіка руки не піднесе!.. А він... він як зробив?.. За що він тут сидить?.. За що має вмирати?..

Чоловік на чоловіка руки не піднесе! Чиж усе він в те вірив і чи сам так чинив? Ні! Він сам завдав брехню сьому! Він підніс власною рукою грубу палицю на голову брата-чоловіка. І чи на одного тільки! От кров із них, з тих невинних жертв його... от він бачить ту кров, чує передсмертні стогнання, чує плач малої побитої дитини...

Він зірвав ся. Не міг висидіти; його мучили ті думки. А він не хоче мучитись, бодай тих кілька хвиль передсмертних він без муки хоче пережити! Досить намучив ся він в своїм житю, досить натерпів ся.

Думка звернула ся на іншу дорогу. Він упокоїв ся і ляг на тапчані підігнувши під голову руки, а взір опер на брудний стелі.

Він досить намучив ся в своїм житю! Від малого хлопця не зазнав кращої долі; мацохою, не мамою була йому доля. Родичі не багаті були, прийшлося малому бідувати; не знав він ранніх літ молодости. Від рана до ночі тяжка праця, побиване, людське гулюкане, збитковане над малим хлопцем — ось его ранні, щасливі літа.

Став молодим наймитом в панськїм дворі. О, солодкий пан був, такий як усі вони, ті пани солодкі! Працєю і хили ся! Пан вічно сварив, сварили его наставники і він зненавидів їх, а та ненависть перейшла на кожного, що до него обізвав ся зі

словом догани або найменшого закиду. Так пліли єго молоді літа. Непорушимо на ліжку лежачи згадував злочинець ті дні.

В тім почервоніло йому в очах, неначе червона пляма пересунулась перед ним: се кров!.. ах, кров, котрою він в перве обагрив свої руки! Се кров невинного товариша-наймита! Ось бачить він його перед собою; він спить... сам один... нікого більш не ма близь них. І за віщо він вбив його, сплячого товариша тоді? За віщо підніс грубу палицю і розтріскав голову невинного? Чи за те, що по дружньому напоявав його: шануйся, пильнуй служби? Так, за те, але він не знає, що з ним тоді сталося, його щось перло, щось вложило йому стрілу до руки і випустило ту стрілу на чоловіка, брата. Ні! то не він, то та ненависть, та лють, що була в серці до всіх. І сталося! він убив його... убив чоловіка!

Злочинець кинувся на тапчані. Пересунув руку перед очима, неначе хотів віддалити упира-згадку з перед себе, а упір той не хотів уступитися! Закровавлений стояв перед ним убитий товариш і кликав: „Убийце! убийце! що я тобі зробив?“

Він зірвав ся, оглянув ся і знов сів на тапчані та похиливши ся, спер змучену голову на руку. А думка вперта тягнула його знов у минулі літа, пробігала погану темряву, котрої він не хотів нагадувати собі. Та не був в силі оперти ся їй. Він бачить себе в тюрмі, терпить кару за убійство! „Справедливо“ проговорив він сам до себе, „я був виноватий“. І він зрадив на згадку, що відплатив вину довголітньою карою. І нагадав собі один день з тюремного побуту.

Було се раненько; як раз о тій порі що тепер; він лежав на своїм бруднім тапчані і задумав ся; в тім схопив ся і кинувшись на коліна похилив голову на свою постелю і заплакав. Він не молив ся, а тільки плакав. Йому жаль було того, що вчинив, жаль було, що зганьбив своє житє, що окрепив руки невинною кровю. Йому жаль було, що став ся недобрим чоловіком. Але він поверне на інше житє! Він цілим житєм хотів каятися за сей вчинок. Він вийшов з тюрми пригноблений, з п'ятином Каїна на чолі, але в серці ніс добру волю і жаль і каїне. А як сталося!

Родичів не застав уже живих; сам почав працювати і хотів працювати, хотів придбати дещо, щоби стати господарем чи ремісником, та не довелося йому се сповнити. Його всі цурали ся, всі оминали, ніхто не хотів узяти до роботи. Де він

показав ся, завмирало жите, всі розбігались мов від прокаженого, всі ненавиділи його.

Не того він очікував, не те хотів зустрінути!

Він хотів вернути між людей і бути чоловіком. Думав знайти прощення за те, що зробив і чого жалував. Не думав, що той один хибний вчинок зіпхне його на таку дорогу, що з неї не буде міг вернути, хоч би й хотів. А він хотів вернути на іншу, добру дорогу, але на тій дорозі стояла людська ворожнеча наруга і ненависть, стояла чорна нужда озарена розкошами других: вони не впустили окаянного вернути на добру дорогу. А та ненависть відновила в єго серці давній огонь і він зненавидів усіх, що його ненавиділи.

Він почав пити. Де який крейцар заробив, що не дуже часто йому трапляло ся, ніс до коршми, щоб залити червака. Один шинкар йому не ворог, а горілка і мід — щирі друзі; вони не глузували а ущасливлювали його. І він нидів у темряві.

Нагадуючи собі те все засуджений мучив ся дуже. Нараз в тій темряві виринає ясна зіззда. Він пізнав дівчину з сусіднього села. Гарна була дівчина, молода, білява з синіми очима; вона не цурала ся його, була така ласкава для него, така добра.

Він ходив до неї з часта, вечерами, якое привик до неї; він, злочинець, любив єї! Тоді мав надію, що та зіззда буде йому все світити, освітить йому нову дорогу і своїм світлом розжене темряву, розібе людське ворогованє!

Нагадавши собі те злочинець рад був як найдовше задержатись коло тої гадки; і вона боліла його, бо була страчена на віки, але не була така чорна як інші. І він силував ся спинити думку коло тих яснійших днів хмарного жита, та думка бігла все дальше, дальше і опинилась... бодай не згадувать!..

В очах йому в друге почервоніло; він підніс ся, глянув перед себе — кров! Кинув очима в друге місце — кровава пляма; довкола него море крови. Він зірвав ся з тапчана і почав скорим ходом бігати по казні. Сторожа в сінях схопилась, пірвала оруже до рук і зблизилась до дверей. Він поглянув на них, на тих, що його відгороджували від світа, і на лиці єго показала ся усмішка така, якою сильнійший упевнює безсильного: не бій ся, нічого тобі не зроблю. По хвилі сів на тапчані понуривши зболілу голову на руки, а спомини неслись дальше, не хотіли втихомиритись.

Перед очима виринула страшна, темна картина...

Він не пам'ять добре, як то було, не пам'ять, що з ним стало ся втді в коршмі, де таке лихо скоїв. Але ні, ні! він знає, по що там прийшов. Він вертав в ночі від своєї дівчини і поступив до коршми на малу хвилю, на одну чарку — а що сталось!

Він бачить себе серед крові, серед криків і стогнань, бачить перед собою вмираючого жида, батька родини, котрого сильним ударом повалив до землі; бачить жидівку, що боронячи чоловіка впала під ударами злочинця; бачить двох безневинних, малих діток жидівських, котрих немилосерно на смерть побив! За віщо він їм жите відібрав? Чи він їм дав жите? Що вони йому винні були? А діти! діти! безневинні, без людської злоби, вониж не наругувались над ним! За що він їх так люто побив? А потім підложив огонь у хаті... а дальше не пам'ять, що з ним стало ся! Неначе крізь сон пригадує собі, що потім було: жандарми... суд... тюрма, його переслухували, казали що в него найшли покрадені в коршмі, окровавлені річі... Ага! нагадує собі; він не признавав ся з разу, відшправ ся всього... І ще одно нагадує собі: вчора кликали його до великої сали і там сказали, щоби приготувив ся на смерть, бо повісять його, цісар не мав помилованя для него! Так, так, пам'ять, йому казали, що повісять його...

Він стрепенув ся і оглянув ся трівожно довкола. Через закратоване, невелике вікно вливало ранішнє сонце китицю світла. Озарені залізні крати ясно блищали; в казні було зовсім ясно. Він підійшов до вікна і заглянув. На дворі було гарно і тихо. Через вікно виднів ся скразок чистого неба, пліло свіже повітре, чути було, як все будило ся до життя. Як гарно жити! промайнула у него думка. Жити! А тут... повісять! Він оглянув ся. Повісять мене нині! напевне повісять! а так гарно жити! так гарно жити! Найменший червас щасливіший від мене; він тішить ся раннім подихом дня... а мене повісять! Я злочинець! Я пролив тільки невинної крові! Чоловік на чоловіка руки не піднесе — а яж що зробив!? За віщо я пнять душ звів зі світа? Я злочинець! Я варт висіти!

Так роздумував засуджений, але в тій хвилі заворушилась нова думка. Чи справді я такий винуватий? Чи справді такий чорний? Таж я не хотів їх смерті! Я не вступав по те до коршми, щоби зробити те, що зробив! А як же се стало ся? Чи він сам дав міні причину до того, чи я п'яний був? Ні! тямлю! я злакомив ся на тих нужденних кілька крейцарів

у шинквасі, на тих кілька пачок тютюну, на ту грубу бунду жидівську, щоб нею в зимі прикрити ся! Так, так було! Я позавидував йому, що він мав хату, мав сімю, достатки, а я був бездомний бідак, я жити не мав з чого! Правда, я не повинен був сего робити — але чомуж воно так, що обік щасливих, богатих, що в роскошах живуть, є і такі, що бідують, що з голоду гинуть? А таким не тяжко звестись з дороги! За марний кусень хліба бідний кине ся на брата, а ситий, безжурний не зрозуміє сего!

Чиж я винен сьому, що я накоїв?.. Так! я винен, що пролив людську кров, але сто раз більше винні ті, що попхнули мене до того, та кривда і несправедливість, що одним роскоші силе, а другому каміне під ноги кидас; той світ, що на нім один має достатки, багатства а другому хліба до життя не стає! Вони тому винні, те жите, той світ, ті всі люде, що таку неправду роблять і ті що сміяли ся з мене, ненавиділи мене! Я був недобрый, але та кривда, та доля, що міні бідному була мачихою, ще гіршим мене зробили! Вони зробили те, що я нині злочинець! убійця! що мене нині повісять!

Повісять!.. Як воно буде?.. Не вжеж будуть дивиги ся, як я мучитись буду, як поводи буду вмирати, а знайдесь і такий, що мене поводи добивати буде? Ні! люде не зроблять сего! Раз, памятаю, чув я ще малим хлопцем, як казали, що люде мудрі, що з кожним днем щось нового діє ся, а все до ліпшого. Колиж воно все до ліпшого йде, коли люде мудрі, розумні — то деж то може бути, щоби між ними найшли ся такі здичілі, щоби чоловіка після права мучили і повільною смертю карали?..

Тими думками мучив ся злочинець. Голова боліла, очі блудним поглядом гляділи перед себе, то замикались, але лице не показувало, що діялось в нутрі.

В тім сторожа в сінях порушила ся; він підніс голову і побачив священника, що приніс йому св. Тайни.

Прийнявши причастіє він сів знов на тапчані.

Була пята година. За годину.! так мало вже жптя йому лишило ся! Година тільки, а потім!..

Священник почав промовляти, подаючи делінквентови остатню потіху. Говорив про Бога, пробудуще жите; просив щоб покаяв ся і жалував за гріхи. В сінях почала збиратись громадка людей, що цікаво гляділи на засудженого. Він підвів голову і виминаючим взором обіймив цікавих. Чого вони хотять від него? Чи прийшли пожадувати його? Пізненько вибрали ся!

Тепер він їх жалю не потребує! Та ні, вони дивлять ся мов на річку, на невидальце, без крихіточки жалю, без милосердя! То люде!..

— Вже пів до шестої, — промовив хтось у сінях. У делінквента серце живійше забилося.

Ще пів години!.. Страшно подумати! Як скоро час втікає! Ніщо не спинить його. Засуджений почав числити хвили, що йому до жити позіставали! Вже нема пів години... вже менше... що раз ближше і ближше...

Ще десять хвиль... і ті від него не залежать і не послухають его; плывуть... що раз ближше і ближше...

Ще п'ять хвиль... ще чотири... жите втікає, він хоче бодай на часочок его зупинити... годі... ще одна хвиля...

На вежі мійського костела вибіла шеста година.

Священник підніс ся і приступив ближше до засудженого; сторожа судова вхопила оружжя до рук; він сидів непорушаючись.

До казни увійшли чотири люде. Одного він знав, се дозорця вязнів, а один — відразу впізнав його, се кат! Високий, дужий, на короткім грубім карку голова з чорним тупим лицем, з вибадушеними очима. Злочинець пізнав його, бо кождий би мусів пізнати в тій відражаючій постаті славу людськості, виповнителя закона писаного червоними буквами. Два другі, се помічники ката.

Кат приступив і звязав засудженому руки; зараз обступили його чотири уоружені судові сторожі і вивели на двір. Він глянув перед себе: на подвір'ю стояла громадка людей, що прийли дивити ся, як будуть его вішати.

— Дяч! нелюди! — мигнуло в его голові. Він, злочинець, не міг дивитись на свої жертви, зараз утікав від них, а тут пани, самі сурдутові прийшли дивити ся, як его будуть мучити! Безсердечні!

Поступив кілька кроків наперед і одним поглядом окинув усе. Недалеко під муром стояв не дуже високий, рівний стовп, на нім грубий залізний кілок з діркою в середині, коло стовпа ступні, по них певне кат вийде на гору. По обох боках того стовпа-шибениці два ряди жовнірів з острыми багнетами в руках, а з боку в мундурах з золотими ковнірами ті, що його на смерть засудили.

Його підвели під шибеницю і обернули задом до неї: найстарший урядник промовив кілька слів і махнув рукою.

Священник дав йому ще раз хрест поцілувати, і зараз прискочили до него два помічники ката і шнуром сильно прив'язали руки до грудей. Він глянув на се і порушив устами, немов би хотів сказати: Може так і треба. Лице ні на хвилиночку не скривилось, було бліде і ступіле. В ту ж мить вхопили його помічники ката і піднесли по при стовп до гори, а кат накинув на шию стричок і стиснувши обв'язав до залізного кільця шибениці. Його спустили і злочинець повис над землею; кат з гори натискав уста, ніс і очі, а помічники тягнули в низ. Так мучив ся з п'ять хвиль! Відтак кат зійшов зі сходків і уклоном капелюха показав на славне своє діло, на свій виповнений обов'язок. Лікар приступив до повішеного. Серце ще било ся; приступив другий раз — ще не замовкло, за третім — злочинець уже не жив...

І всі почали розходитись, лишили ся тільки два вартівники судові, а на шибениці висів почорнілий труп на ганьбу людськості, що не вміла дітей своїх виховувати, а для невихованих не має іншої кари.

Тернопіль 21—22 VIII. 1896.

Вол. Загайкевич.

ДО ІСТОРІЇ 1848 РОКУ.

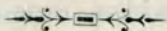

I. Jak świat światem...

Від Вп. Цаві Тереси Несторовичевої*) в Перемишлі одержали ми збірку недрукованих доси матеріалів до нашої історії новітніх часів, що заховали ся між паперами її пок. діда о. Григорія Шашкевича. Її се переважно листи писані до него людьми видними в нашій новій історії, як еп. Спір Литвинович, о. М. Малиновський і др. Ті листи походять з років 1858—1859 і доторкають ся майже виключно справи за-

*) В ч. I. через помилку назва її зміна була на Никоровичеву, що отсим поправляємо. Ред

міні руської азбуки на латинську, про що тоді йшли урядовi пертрактації. Писань самого Гр. Шашкевича в тій справі (крім тих, які опубліковані в брошурі „Die ruthenische Sprach- und Schrift-Frage in Galizien“ 1861), поки що не маємо, хоча нам зроблено надію, що одержимо їх відписи. З писань о. Гр. Шашкевича найцікавіші ті, що походять із 1848 року. коли автор їх був парохом в Угринові коло Станіславава. Публікацію тих многоважних документів до історії нашого нар. розвою починаємо (тсим посланієм Гр. Шашкевича до польського патріота Юліана Олександра Камінського, що був урядником при бібліотеці закладу Оссолінських у Львові. *Ів. Франко.*

Do Pana Juliana Aleksandra Kamińskiego, co się zowie przyjacielem ludu, we Lwowie.

Burza marcowa rozwiała teraz po kraju mnóstwo liścia suchego, pomiętego. a to w postaci odezów, wierszyków, piosnek i tym podobnych drobnych i lekkich motylków. Jeden z tych listków uderzył i mię w nos; a gdym go złapał, spostrzegłem, że to jest aviso, którym W. Pan zawiadamiasz wszech w obec i każdego z osobna „Braci i siostry“ o tem, „co się to stało we Lwowie“. Sądziłem z razu, że to coś tyczącego się jakiejs rodziny, której członkowie rozbiegli się po kraju, a którym jeden z nich mieszkający we Lwowie donosi o czemś, co resztę obchodzić może. A że to nie było zapieczętowane, wniosłem, że nie popełnię niedyskrecyi, jeśli go przeczytam. Zacząłem więc czytać. Ależ zaraz w czwartym wierszu napotykam na słowo „Rusin“. Oho! pomyślałem sobie, to coś i do mnie, gdyż mówiąc nawiasem, i nie obrażając uszu pańskich. ja jestem sobie Rusin. A możesz Pan temu zawierzyć mimo to, że po polsku piszę do Pana. Nie mogę bowiem być pewnym, czy po rusku umiesz. Odczytałem tedy to sobie z uwagą, stosownie do rady W-nego Pana; wiele rzeczy wprawdzie nie zrozumiałem i żaden pleban nie zdołał mi tego wytłumaczyć; a uczciwych ludzi, do jakich Pan swoich czytelników odsyłaś, co są sami uczciwymi mianują. jest dziś na świecie tak wiele, iż bałem się, abym szukając uczciwego człowieka nie trafił na jakiego szelmę, bo to się bardzo często trafia, że ten który uczciwość nosi na ustach, chwali się nią tak samo jak nierządnicą cnotą i wstydlivością. Zostałem więc przy własnem zdaniu i nierozumieniu. Najprzód nie mogłem tego pojąć, skąd tak raptowne „braterstwo“ wyrwało się, co jak cholera opanowało każdego „czy to Mazur czy Rusin — czy to Niemiec czy żyd lub każdej innej wiary (lub niewiary) wyznaniec“. Jeszcze niezrozumiałą było dla mnie rzeczą, że to „braterstwo“ głosi Polak, jakim być W-Pan zapewne za największą chlubę sobie poczytujesz, że, mówię, Polak zwiastuje braterstwo Rusinowi. Stało mi przed oczyma olbrzymiemi wypisane głoskami i doświadczeniem wieków stwierdzone — stare a bardzo stare przysłowie, które W-Pan bez wątpienia znasz tak dobrze jak ja, a które brzmi tak: Jak świat światem,

nie był Polak Rusinowi bratem. Lecz czytałem dalej. Po wielu apotrofach do Niemców, rolników, rzemieślników, majstrów, panów, żydów, przydybałem wreszcie apotrof i do braci Rusinów — do Rusinów! których od wieków Polak ledwo uważał za stworzenie Boże — do Rusinów, tego nieszczęsnego plemienia Chamów, które w oczach Polaka nie zasługiwało na żadne względy ludzkości. bo żadnych praw nie miało. Ze WPan przemówił wprzód do „Braci panów i Braci żydów”, niżeli do Rusinów. nie było to dla mnie nic dziwnego, bo Rusin już od wieków przywykł widzieć w panach i żydach jedną duszę. — br ci więcej jak rodzonych, bo jednomyślnych, osobliwie tam gdzie szło o to, aby zdeptać Rusina. Ten już przyzwyczaił się wszystko im oddawać, duszę, ciało i w każdym razie ustępować im miejsca. Tem też bardziej z podziwu wyjść nie może teraz Rusin, że ci możności pieniądzwładni ichmościowie nędznego Rusina raczą ogłaszać swoim bratem. To braterstwo wydało mi się jak grzyb, co za jedną noc urasta; a gdy mu się zaczął przypatrywać bliżej, postrzegłem, że korzeń już toczy robak — gdy przytknąłem do nosa, coś śmierdzącego odbiło się z niego. Wniosłem z tego, że ten zaimprovizowany fabrykat chwil marcowych musi być z rodzaju Muchomorów, a przeto niebezpieczną trucizną. O jedno przecież muszę Pana spytać, skąd to Ci się uroiło utrzymywać, że Rusini stanowią polski naród? Toż maska braterskości, którą WPan za drugimi przywdziałeś. nie ma tak dużych dziur na oczy, abyś mógł przejrzeć, że Rusini są narodem — narodem wielkim — narodem ruskim, narodem, który swego imienia się nie wstydzi, ale owszem tem imieniem się chlubi, który nie więcej pragnął i pragnie być narodem polskim, ile tureckim albo chińskim? Naród ruski chce być ruskim t. j. swoim własnym a nie polskim. Nie dziw to przecież, że WPan w Rusinów chcesz wmówić, że są Polakami; już to od wieków Polacy Rusinów tumanić przywykli byli; łatwo więc jest do przebaczenia, że ten grzech pierworodny Polaków i w Tobie się odezwał. Wszelako nie zapominaj WPan, że ta ziemia, po której stąpa Twoja noga, zowie się Ruś. jest ziemią ruską nie polską; chleb ten, który jesz dziś, wyrósł na niwie ruskiej; pot z czoła skwarem słońca spieczonego Rusina skrapiał tę niwę; Rusin o suchym i spleśniałym kawałku czarnego chleba ostatnie wyteżał siły, aby pan Polak mógł jeść małowe bułeczki. Rusin był właścicielem tej ziemi. dopóki rozbójniczy najeźdca Polak nie wydarł mu jego własności, a dziką przemocą oręza z wolnego człowieka nie zrobił nędznego Helotę.

Lecz co przemoc dała, to przemoc wziąć może. I wzięła. Żelazne jarzmo oligarchii polskiej gniotło kark pracowitego ruskiego narodu wieki całe. Wzgarda i hańba, jak czarny obłok dymu, rozpostarły się nad narodow ściami i mianem Rusina; Rusin ledwo miał tyle znaczenia u Polaka, ile Paria u Bramina. Język jego i mowa wzgardzona, ze szkół, towarzystwa znaczniejszego wygnana, skazana została na śmierć z głodu. Talenta i zdolności w Rusinach jeśli nie zaumierały na kajdanach niewolniczego poddaństwa, to tylko pod tym warunkiem rozwinąć się mogły, jeśli przywdziały nazwę i religię polską. Droga do godności i urzędu tylko wtenczas Rusinowi bywała otwierana.

jeśli przerzucił się w Polaka. Taki przerutek i odstępcą okazywał się potem najwścieklejszym prześladowcą swego plemienia, którego się wstydził jak bę... swej matki. Świątynie Rusina dawano Żydom warendę, bo Polak nie wzdrygał się zdeptać Rusina w samym szpiku jego religijnego czucia, jeśli mu to tylko zysk przynieść mogło. Polak wbiwszy ościę despotyzmu w duszę wzgardzonego Rusina targał jelita duszy jego; jęk jego rozlegający się w niebiosa nie znalazł litości ani sprawiedliwości. A przecie: naród ruski nie zaparł się siebie, — został sobie wiernym, za narodowość swoją nie przyjął żadnej ceny. Rusin kocha swoją ziemię — ziemię mlekiem i miodem płynącą, a darem, który przynosi mu ta szczodra matka, żyje sam i obdziela drugie pasorzytne szczepy, które różnemi czasy w liczbie mnogiej obsiadły na okół niego. Rusin kochał swoją ziemię, chociaż zgnieciony niewolą przez obce plemię wieki stękał w kajdanach. Z ufnością w Opatrzność oczekiwał czasu, w którym podoba się wiecznemu Rządcy losami narodów zdjąć ciężkie brzemie niewoli i wzgardy gniotące biedny naród Rusinów. Przyszedł wreszcie ten czas. Wicelny Sędzia zważył na szali swej sprawiedliwości dumną i próżną Rzeczpospolitą, znalazł ją lekką, strupieszalą, rozłoczoną robactwem herezyi, niedowiarstwa i najwyuzdańszej zepsutości obyczajów, rzucił ją od siebie, a ta rozleciała się w kawałki. Wtenczas cierpliwość i ufność narodu ruskiego Halickiego wynagrodzoną została. Berło ojcowskiego Rządu i Domu Austriackiego podniosło pogiębiony, nieszczęśliwy naród, nadało mu byt nowy, przywróciło mu wydarte prawa, postawiło go na równi z dawnymi jego ciemiężcami, silnie broniło przeciw wszelkim napaściom, jakimi zbankrutowani możnowładcy chcieli odnowić dawną swą przewagę. Rusin znalazł raz przecie kogoś, przed którym mógł się użalić swej krzywdy i doznać od niego opieki. Ludzkolubny Rząd ten krok w krok musiał waleczyć z szlachtą polską i z trudnością wydrzeć z jej szponów dla biednych Rusinów wolność, religię, oświatę i prawa człowieka. Dla tego to, mój mój Panie, co się zowiesz przyjacielem ludu, jest dla każdego Rusina rzeczą wcale nie zrozumiałą, co powiadasz o tych „co nas uciemiężali“. Rusinów nikt na świecie nie uciemiężał, tylko Polak. W Polaku jedynie widzi Rusin wroga swego szczęścia, swej religii, swego języka i dobrego bytu. Jeśli zaś pod tymi „co nas uciemiężali.“ rozumiesz W. Pan. Rządy Austrii, każdy prawy Rusin wręcz (i to zaprzeczyć musi. Rusin od Rządu Austrii doznał tylko dobrodziejstwa, z tym chyba tylko wyjątkiem, gdzie przedajny urzędnik poświęcał sumienie i wyraźne prawo interesowi Polaka, który go przekupił podebłstwem lub darem. Były to jednakowoż wyjątki, które Rusin nigdy nie brał za regułę, a pojeńdycznych bezsumiennych i przekupionych urzędników umiał odróżniać od właściwego Rządu i prawodawstwa, które zawsze miało na oku dobry byt narodu ruskiego i tam tylko celu tego nie osiągało, gdzie usiłowania jego zabiegami Polaków paraliżowane bywały.

Austria zbudowała tron swój na Rusi na podstawie, której żadne mydlane bańki obietnic z kąd inąd czynionych nie wzruszą. Wiesz Pan, jak się ta podstawa nazywa? Wdzięczność i miłość. Siedmdziesiąt lat dostateczne były do podbicia najzupełniejszego sere Rusinów

dla Austrii i wszczęcia w te serca miłości i wdzięczności, tych słodkich wzruszeń, które Polak kilkusetletnią tyranią wypeniłbył do szczytu. Dziś, kiedy wiarołomny Polak na wspomnienie Austrii wzdyga się jak robak ukłuty szpilką i klnie jej z całej duszy — Rusin wdzięczny całym sercem szle gorące modły przed tron Boga o utrzymanie i długie życie swego ukochanego Cesarza pod którego opieką spłynęło nani tyle dobrego. Czy wiesz WPan, Panie, co się zowieś „przyjacielem ludu“, że chłopiec ruski co rania i wieczora mówi prostą modlitwę, którą sobie sam ułożył, której nie znajdziesz w żadnej książce ni pisaney ni drukowanej, w której prosi Boga, „by go zachował od żydowskiej lichwy i napaści a pańskiej karności“ t. j. maltretowania? Tej modlitwy nie nauczyli go jego popi, jest to modlitwa, która wypłynęła z głębi jego duszy. W jego zaś głowie słowo „Pan“ i słowo „Lach“ jedno i toż samo mają znaczenie, on to rozróżniać nie umiał i nie miał nawet nigdy do tego powodu ani sposobności. Bo nawet wtenczas, jeżeli się zdarzyło że Rusin z rodu, wiary i nazwiska wzbłił się do takiej zamożności, że zostawał „panem“, zapierał się nawet swego pochodzenia i stawał się najgorliwszym Polakiem, jeżeli nie chciał od reszty panów być wykluczonym Rusini o tem dobrze wiedzieli i po dziś dzień pamiętają to wszystko; któż się dziwić może że wszystko złe, które im kiedykolwiek dolegało, kładą na rachunek Polaków? Pomimo tego nie pałają chęcią zemsty, bo czując się szczęśliwsi pod prawami Austrii, zapominają chętnie dawnej krzywdy, chociaż nie tak dalece, aby się nie mieli obawiać powrotu dawnej tyranii. — Teraz na mię Rusina — kolej wezwać Cię mój Panie, Twemi własnemi słowy: „Odczytaj to sobie z uwagą“, a sam powiedz, czy mają Rusini choćby najmniejszy powód wierzenia w szczerość waszych obietnic i braterstwa, które Bóg wie zkąd się wzięło i Bóg wie co ma na celu. Wspaniałomyślność Twoją, z którą przecie pozwalasz Rusinowi uprawiać swój język i zachować swoje swobody, które pewnie nie od Polaków ma sobie nadane — ta wspaniałomyślność bardzo podobna do owej, z jaką przy suto obsadzonym stole biesiadujący pan rzuca kość zgłodniałemu swemu wyżłowi. Zatrzymaj tę wspaniałomyślność dla kogo innego. Naród ruski jej nie potrzebuje. On ma prawo do swego języka równie jak Polak lub Niemiec do swego. Uprawiajcie Wy niwę swoją a my swoją, a w garnek jeden drugiemu nie zaglądamy! Rusin ma prawo żądać gwarantowania ruskiej narodowości, jak ją ma Polak względem swojej. Tumanisz więc WPan siebie i swoich, jeżeli sądzisz, że Rusinowi coś na tem zależeć może, aby narodowość polska swobodnie się rozwijała. Wszak i Polacy, o gwarantowanie i rozwój ruskiej narodowości tyle zawsze dbali, ile pies o piątą nogę. Jest to więc prawo odwetu Zostawcie nas przy naszym, my waszego nie chcemy. Braćmi nie będziemy, to pewna, ale sąsiadami i to zgodliwymi sąsiadami być możemy. Wszak nie jeden Żyd sąsiaduje z chrześcianinem w najzupełniejszej zgodzie, chociaż ani jeden ani drugi o stosunku braterskości nie marzy.

Rusini mają swego Cesarza i króla, którego kochają z całego serca i który ich na wzajem kocha. Do niego zaniosą sami swoje żale,

jakie mieć będą, a bez opieki i adwokacyi Polaków obejdą się zupełnie.

Na to, co Włan wzmiankujesz o tem, że galicyjscy właściciele dóbr, którzy rozumie się samo przez się że są Polakami z małymi wyjątkami, chcą chłopom z pańszczyzny uczynić dar. Rusin obuczony doświadczeniem powiedzieć może tylko słowa Wirgilego: *Timeo Danaos et dona ferentes*. Zresztą jest to przedmiot, który pod rozbiór krytyczny podciągać ani czuję chęci ani powołania. Zadaniem moim było objawić Tobie i światu, że grubo się mylą ci, którzy Rusina sądzą być tak głupim, że na frazes „braterstwa” da się tak złapać łatwo jak sikora na próżny czersak. Nie chciej o tem zapomnieć nigdy, że: jak świat światem nie był Polak Rusinowi bratem.

Pisałem na Rusi dnia 29 Marca 1848.

RUSIN.

Вісти з Росії.

Тріумфальна поїздка російського царя по Європі відслонює ще раз усю ту моральну декаденцію, до якої дійшли пануючі верстви в західній Європі. Навіть серед таких *par excellence* московійдних елементів як Поляки не нашлося ся сям разом відваги ані причини виявити перед царем при єго приїзді у „вольну“ Європу що небудь крім прислужливої покірності. Та ба *honores mutant mores*, а Поляки, що кермуть Австрією, не можуть грати в ту саму дудку, в яку грали в 1864 році! Не дармож шляхетсько-польська програма: „*Przy tobie, N. Panie, stoimy i stać chcemy*“ природною своєю консеквенцією розросла ся в програму „*trójlojalności*“, т. є лояльності вже не супроти самого австрійського, але також супроти німецького і російського „найяснішого пана.“ Зовсім після приповідки: привикне собака за возом бігти, то біжить і за саними.

Та рівночасно з сим сумним проявом ми ще раз переконалися, що на питанні: де ж тепер сховане сумління Європи? можлива тільки одна відповідь: у верствах робітничих, покривджених і обдертих, у верствах, що борються за свої права і за соціальну справедливість і, значить, не затратили й загально-людського морального почуття. Се оказалося і в Відні і в Німеччині і у Франції, хоча в тій останній — а жалем треба сказати — моральна зара царопоклонства починила значні виломи і в рядах соціалістичних.

Та ми не думаємо займати увагу наших читачів тими прикрими для кожного свододолюбного чоловіка сценами, які відбувалися сими

Жите і Слово V.

днями по Європі. Хоч чудно, але справді так, що від таких сцен майже віддихаєш читаючи описи знущання дикої сили і самоволі над людськістю в вутрі Росії або звістки про неспілі проби боротьби з сею темною силою. Подіємо тут декілька таких звісток, одержаних нами в остатнім місяці. І так з Чернигова пише нам д. М. А. ось що:

„Наше тихе провінціальне жите мало коли буває місцем „великих“ подій.“ За те дрібні випадки і повсякчасне жите мають такий просто сказати карикатурний колір, що наче не живеш, а читаєш які небудь найінікантийніші сторони з творів славетного Щедрина. Доволі взяти яке будь число виходячих що дня „Черниговських Вѣдомостей“ і на-регочеш ся до смерті. Але було б регітно та смішно, як би не було так важко! Ті карикатурні риси з усіх боків обгортають жите, зовсім заповняють його і роблять невмовно тяжким, бо не бачиш краю усім тим диким вакханаліям.

„Не можна сказати, щоб дійсне, справдісне культурне жите та по-ступова праця зовсім замерли у нас. Але про них язика не розпустиш памятаючи про обставини російського жита, де з усякою працею краше ховатись і мовчати про св і заходи. Роблять по троху люде і при су-часних обставинах, думають по троху (на жаль, дуже по троху!) і про зміну самих сучасних обставин жита. Але що стривають люде беручись наприклад за культурну працю на селі — свідчить хоча б недавній випадок у Чернигівськім повіті з двома кращими учительками — Голо-совою і Бакуринською.

„За Десною в недалеких від Чернигова селах Горбові, Грабовці та інш. вже більш року як став прокидатись штундизм. І духовне і світське начальство приймало вже „енергичныя мѣры“, але нічого не досягло. Весною сього року поліція звістила, що в Горбові знов про-кинув ся штундизм. Архирей обурив ся на тамтошнього попа, що той не звістив його. Під боячись за свою шкуру почав не в міру „усерд-ствувати“ і д носити, що в усім повинні учительки зі своїми вечірніми читаннями і т. і. До того ж світське начальство забажало вислати двох штундистів, але не своїм адміністративним розпорядком на Кавказ (як звичайно поводять ся з штундистами), а приговором сільської ради на Сибір. На сільську раду („сельскій сходъ“) почали всіми силами впли-вати, щоб вона постановила вислати штундистів як шкідливих і немо-ральних своїх членів. Спершу рада на се не згожувалась, та єї почали застрашувати. Коли після одного зібрання ради учителька дякувала од-ному селянинові, що говорив на раді проти засланя, се поставили най-важнішим пунктом обвинувачення проти самих учительок. Почалось слід-ство: вели його і справник і земський начальник і шкільний інспектор. Складалось се слідство переважно з розпитування попа; учительку ні одну вікто не питав ані разу. Нарешті діло пішло в повітову шкільну раду. Предсідатель ради Г. Н. Глібов, що чазами вдає в себе ліберала, але більш усього „влюблений вь себя“, рішучо виступив проти учите-льок; на него впливали і губернатор, і арендарі, і архирей — як тут остатись лібералом! Усі чиновники його піддержали. За учительок сто-яли тільки члени від земства, предсідатель і член повітової управи Тризна і Молявка, та на диво два земські начальники. Оборонці учи-тельок змогли досягти тільки того, що їх супротивники згодились на

увільнення учительок не за росповсюжуване штундизму (як вони бажали спершу), а за співчуте штундистам та за близькі зносини з народом! У цьому випадку ще раз виявилась слаба принципіальність наших лібералів, що не могли хоча остатись „при особомъ мнѣніи“.

„Кінець усього—одна комедія. Швидко після шкільної ради на обіді у Глібова губернатор зволив пожалкувати, що учительок дуже суворо покарано. І всі чиновники з Глібовим во главі заходились змягчити свою постанову. При старому оставсь тільки чиновник мін. просвіти, не бачучи причини одмінити ледви не вчорашню постанову. Але для всіх інших милостиве слово губернатора хіба не достаточна причина? І повітова шкільна рада не маючи права змінити свою постанову, обертає ся до вчительок, прохаючи їх жалуватись на постанову повітової ради в губернську.“

„Випадок з увільненням найкращих ідейних учительок, як і завжди, мав важкий вплив на нашу „публіку“.

„От і роби тут що небудь при таких обставинах, от тобі і надгорода за щиру працю!“

„Коли то наша „публіка“ дійде до того, щоб казати: „на те й лихо, щоб з ним битись“ і після кожного нового факту дикої самоволі енергичніше буде братись за працю, а не плакати та світом нудити? Мабуть що не дуже швидко, бо нашої публіці бракує свідомости, що тільки той варт жити і права, хто що дня сам собі їх здобуває“...

Стільки наш кореспондент. Певна річ, факт показаний в его дописі — прикрий і огидливий, та все таки щось мов подих свіжого повітря чути в таких звістках про існування „ідейних учительок,“ котрих увільнюють зі служби за надто близькі зносини з народом, про співчуте публіки з такими увільненими і навіть про такого губернатора, що в прилюдній розмові признає таке покаранє надто острим. Ми у нас в Галичині могли би привести факти — та пур їм! Адже ми пишемо не галицьку хроніку, а вісти з Росії! І з іншого боку доходять звістки, що являють ся немов подихом свіжого вітру в стухлій атмосфері російського самовладства. Сими днями вийшла в Женеві в українській друкарні нова брошура „Послѣ коронаціи,“ написана досить слабо і безбарвно, та важна за для деяких зібраних в ній урядових матеріалів до історії відродження громадського духа в Росії. Сам автор ось як характеризує початки сего відродження:

„Від початку 90-тих років корінці громадської думки, що доси були сховані глибоко, починають пускати парістки що викльовують ся неждано негадано по всіх закутках Росії — зразу розрізнені, немов би то нічим спільним з собою не зв'язані, та мало по малу все більше еднають ся до купи. Попит за книжками в ті роки значно збільшив ся, та рівночасно збільшило ся число видань нелегальних друкованих в самій Росії, поновив ся рух молодіжі в народ і з більшою силою розбудило ся зацікавленє народньою просвітою; швидко ростуть студентські організації майже по всіх вищих наукових закладах; всі з більшою ніж доси увагою слідять за всім, що робить уряд. Усе те свідчить про прудженє суспільности“.

Автор брошури звертає увагу на те, що адміністрація російська дуже побоює ся тих проявів суспільного оживлення. Він приводить

тайні циркулярі різних найвищих чиновників, де ті відкликають ся по своєму на пів суспільні прояви. Ось виривки із реляції міністра внутрішніх справ Дурново до міністра просвіти гр. Делянова:

„Графъ Иванъ Давидовичъ! Въ ряду общественныхъ явленій, особливо выдвинувшихся въ минувшемъ году, слѣдуетъ отмѣтити рѣзко проявившееся въ различныхъ слояхъ интеллигентныхъ классовъ стремленіе содѣйствовать поднятію уровня народнаго образованія путемъ организаціи народныхъ чтеній, открытія бібліотекъ и чигаленъ для грамотнаго и сельскаго населенія и путемъ безвозмезднаго разпространенія въ народѣ дешевыхъ изданій, книгъ и брошюръ научнаго, нравственнаго и литературнаго содержанія...

„... Неурожай 91-го года и холера 92—93 гг. вызвали усиленный наплывъ молодежи въ деревни, и въ результатѣ оживили нѣсколько заглухшее въ теченіе 80-хъ годъ въ стремленіе русской молодежи къ поднятію, по личному почину интеллигенціи, умственнаго уровня народа. Изъ вмѣющихся въ М. В. Д. свѣдѣній можно заключить, что это движеніе, охватывающее молодежь, развилось послѣдовательно и носитъ на себѣ характеръ не случайнаго временнаго явленія, а какъ будто бы систематическаго осуществленія программы и представляется однимъ изъ средствъ борьбы съ правительствомъ на легальной почвѣ противуправительственныхъ элементовъ... Подписаль И. Дурново“.

Не менше цікаві й отсі виривки із реляції тогожъ мин. Дурново до оберпрокурора Синоду П. бідоносцева з д. 18 марта 1895 р.

„Совершенно довѣрительно. Милостивый Государь Константинъ Петровичъ! Свѣдѣнія, полученныя въ теченіи послѣднихъ лѣтъ свидѣтельствуютъ, что лица неблагонадежныя въ политическомъ отношеніи, а также часть учащейся молодежи извѣстнаго направленія, по примѣру шестидесятихъ годовъ, стремятся къ поступленію въ воскресныя школы въ качествѣ преподавателей, лекторовъ, бібліотекарей и т. д. Такое систематическое стремленіе, не оправдываемое даже изысканіемъ способа приобрѣтенія средствъ для существованія, такъ какъ всѣ обязанности въ подбныхъ школахъ исполняются безвозмездно, доказываетъ, что вышеозначенное явленіе представляетъ собою одно изъ средствъ борьбы, на легальной почвѣ, съ существующимъ въ Россіи государственнымъ порядкомъ и общественнымъ строемъ противуправительственныхъ элементовъ...

... Изъ вмѣющихся свѣдѣній усматривается, что не только въ составѣ преподавателей попадаются лица вреднаго въ политическомъ отношеніи направленія, но что не рѣдко самыя школы находятся подъ негласнымъ руководствомъ цѣлаго кружка неблагонадежныхъ лицъ...

„Сообщая объ изложенномъ Вашему Высокопревосходительству для свѣдѣнія, я считаю долгимъ добавить, что, по моему мнѣнію, представляется настоятельно необходимымъ принятіе самыхъ дѣйствительныхъ мѣръ къ устраненію возможности лицамъ, не принадлежащимъ къ офіціальному составу воскресныхъ школъ выступать въ качествѣ лекторовъ и вообще принимать всякое, хотя бы даже косвенное участіе въ преподаваніи или рѣ наблюдѣніи за школьными занятіями. Равнымъ образомъ весьма желательно, чтобы епархіальное начальство, по сношенію съ администраціей, занялось тщательной повѣркѣй лицъ, уже допущен-

ныхъ къ занятіямъ въ школахъ, а при назначеніяхъ новыхъ наставниковъ предварительно собирать свѣдѣнія о нихъ благонадежности.

„Вмѣстѣ съ сими, прилагая копію съ циркуляра губернаторамъ, градоначальникамъ, оберъ-полиціймейстерамъ и начальникамъ губернскихъ жандармскихъ управленій, имѣю честь покорнѣйше просить Ваше Высочайшее снисхожденіе, не изволите ли Вы признать полезнымъ сдѣлать распоряженіе по ввѣренному Вамъ вѣдомству о томъ, чтобы въ случаяхъ требованія свѣдѣній о политической благонадежности — запросы по этому предмету были направляемы губернскими начальниками къ мѣстнымъ губернаторамъ, а центральными управленіями въ департаментъ полиціи“.

Та трохи чи не найцікавійше задія своєї самодурської прстолиїности є розпоряджене воронжського губернатора Коленко, в котрому наказано земськимъ начальникамъ его губерніі, щоби переречитували всі листи всіхъ письменнихъ людей що живуть по селахъ, щоби такимъ робомъ можна було запобігти ширенню против-урядовихъ поглядівъ міжъ народомъ. Зовсімъ такъ, якъ сказано в тій пісні про пок. Дрегеліна:

Хочетъ доблестная рать

Цѣлый Питеръ обыскать.

Крухо там мусить бути в „основами,“ де їх оборонці хапають ся до такихъ розиучливихъ і притім о несуразнихъ си собів.

Spectator.

Критика і бібліографія.

XIV. Російський народник і его критик.

Хід економічного життя Росії, якъ відомо читачамъ „Ж. і Слова“, викликає теперъ в російській та українській інтелігенції дуже багато розм. в. статей, книжокъ і т. і. Годі намъ перелічувати такі книжки, якъ Бельтова, Струве, Іванюкова і статі Карєєва, В. В., Михайловського і др. Про всіхъ їхъ ми можемо сказати одно, що в нихъ дуже багато всякихъ теоретичнихъ думокъ про економічний матеріалізмъ, про капіталізмъ у Росії і про таке інше, що стоїть в звязку з ученнями марксистів, але в усіхъ їхъ теорій більше чимъ статистичнихъ чи конкретнихъ доказівъ на висловлені думки, черезъ що ті думки дуже часто являють ся дуже сумнівними. Такої непоправної хиби майже цілкомъ немає в собі книжка Волгина п. в. „Обоснованія народничества въ трудахъ В. В.“. Ця книжка має в собі стільки здоровихъ думокъ та аксіомъ, що на ній варто спинити ся уважно.

Метою автора книги було бажане показати всі хибні основи, на яких стоїть звисний російський економіст В. В. (Вогонцов) — ерго і все народництво. Для сього Волгин розглядає народництво з трьох боків: соціологічного, політико-економічного і нарешті конкретно-побутового. Самою слабою і зовсім навіть гіпотетичною частиною праці Волгина являється перша, де він розбира основні соціологічні погляди В. В. в різних его працях. Сумуючи сі погляди В. В., котрий джерелом усіх історичних подій вважає психологію осіб в їх соціальних взаєминах, інакше колективну психіку, Волгин відкидає сей погляд і становить на його місце свій, після якого історія є наслідок економіки, бо психологія людська залежить від людського побуту, а побут від економіки (чи від самої тільки економіки?) Коли додати до таких думок через-край звиятний тон, яким виклада їх наш автор, то можна тільки пошкодувати, що він про такі трудні речі як соціологічні погляди, своїй й чужі, трактує досить неуважно і с таким виглядом, немов би обороняв від якогось неуча давно вже стверджені наукові принципи. Очевидячки, що ми тут стрічаємося з відомою марк'івською тезою економічного матеріалізму про „економічну структуру“ і „надбудову“, що вузко становить усе життя в залежність від економічного осередка забуваючи, що культурний осередок, від якого залежать усі фактори життя, і економічний осередок — его частина, речі доволі таки різні і вже зовсім не на стільки схожі, щоби підставляючи їх одну замість другої становити на такий базис усю теорію економічного матеріалізму. Одним словом, ся частина книги найбільше слаба і найменше доказна, хоча конечно і розбиває односторонню теорію В. В., по якому психологія, один бік медалі, яко вираз життя, заміщає собою і другий его бік, відбитком якого вона тільки й являється, т. є визначу історичну культуру.

Отже вся сила книги Волгина міститься в других її частинах, а власне в її політико-економічній частині і тій, де він розбирає такі основи народництва, як спілку, артелі, „кустарну продукцію“ (домашній промисл) і т. і. Багато ми не можемо сказати про всі виводи Волгина в сьому напрямі, але дещо головнішого таки зазначимо. В частині політико-економічній Волгин нападає на два основні погляди В. В.: 1) на те, що він слідом за Міллем каже, немов то форма продукції залежить від психології людей, а ся від їх вродженої спосібности, і 2) що „цінність“ міврть ся видатками продукції і та і друга думка В. В. зовсім невірні; звичайно, що форми продукції підтримують ся психологічними виображеннями окремих соціальних груп (та не залежать від них!), що в данім випадку являють із себе психологічно дві різні цілості а такими ж однак виши в їх нутрі здібностями (експлуататори і експлуатовані); але ж відкіля взяли ся сі психологічні групи і їх здібности, що представляють ту чи іншу форму продукції? Не вже ж ца се В. В. одповідає своїми думками про психологію яко джерело різних форм продукції? Не вже ж він, кажучи що $a=b$, тим самим говорить, відкіля взяло ся b (форма продукції)? Про теорію цінности В. В. нема що й говорити, вона являється нам дивною, особливо після того, коли сам В. В. в своїх працях не раз з повною шаною приймав блискучу економічну теорію Маркса, після якої шани він видумує тепер свою

теорію цінності... Всім відома знаменита формула цінності річей*) Маркса, по якій цінність залежить від кількості соціально-потрібного часу, що тратить ся на її вироб.. Всім відомо, як ся непохитна формула цінності, доповнена учнем Маркса Зібером, після якого до соціально-потрібного часу виробу речі додано кількість соціально-потрібного часу вживання речі в ділі яко конетну дефініцію цінності речі, стала через те ще яснійша і очевидніша; а тут раптом д. В. В. одкриває свою теорію про „видатки на продукцію“, якою ніщо ніколи не може обяснити ся так само як і дивоглядними теоріями „услуг“ Бастія і т. д. І д. Волгин робить зовсім справедливо, коли від „теорії“ В. В. не лишає каменя на камені.

Познайомившись з основними поглядами В. В. яко соціолога і економіста Волгин обертаєть ся ділі до розгляду тих основ народництва, на яких В. В. будує всі свої теорії. Зупинимось слідом за Волгиным перш усього на спілці (общині). Всякому звісно, що в засадах російського народництва велику роль грає ідеалізація спільного землеволодіння, на яке російські народники покладають незлічені надії, байдуже навіть про ті зловісні сімтоми, що тільки сліпому не дозволяють бачити розвалу спілки.. Цілою силою доказів, прикладів, статистичних дат і т. д. Волгин зовсім розбиває думки народників про спілку і каже, що не дивлячись на всякі жалі і силкування народників спілку руйнуєть ся, процес концентрації землі йде що раз то швидше, а поряд з ним і експропріація вбогих селян, одним словом показує ясну і певну картину смерті того головного фактора народницьких переконань і „самобутніх“ ілюзій, про які й досі се, ед інтелігенції російської йде ще велика суперечка.

Як на палліативи і навіть слабі, часом шкідливі палліативи економічної допомоги народнім масам, указує Волгин також на кустарництво і артельність, якими народники думають піднести господарство дрібних владарів і таким чином показати, що Россія може піти некапіталістичним шляхом продукції, а іншим, самобутнім... Одним словом, через велику силу статистичних прикладів Волгин уявля перед нашими очима неминучий нічим неспиняний розвал економічних підстав народництва. З цих думок як важливий і необхідний вивід виникає і розв'язка питання про долю капіталізму в Россії. Звичайно, що навіть після одного прикладу упадку спільного землеволодіння, який викликаєть ся логічно збільшенням на Руси кравової продукції, можна ясно передбачити, що шаген на розвиток капіталізму в Россії зовсім забезпечені. Але Волгин іде далі і домагає, що навіть раціональна допомога артелям чи кустарям є той же самий фактор розвитку капіталізму, бо за допомогою тією можуть користувати ся тільки дрібні але можливі буржуа, а вбогий люд лишень попадає до того буржуа на експлуатацію і не

*) Не треба забувати що дефініція цінності (Werth) Маркса відносить ся тільки до товарів, т. є. до річей продукуюваних на продаж. Значить, се теорія не загальна, бо не обнимає ані всего цінного в людськім життю, ані не стосуєть ся до всіх фаз у історії людського розвитку; се теорія цінності капіталістичної.

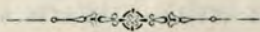
може конкурувати з підміченим владарем буржуа, побільшує собою численність пролетаріату. Теж саме діється і з запомогою артелям. Та що й казати! Сам же В. В. згожується з розвитком капіталізму в Росії і кращого доказу про швидкість его руху не може й бути, так що тут російські соціаль-демократи, в тому числі й Волгин, мають повну і заслужену рацію. Таким чином книжка Волгина зовсім науковим, аналітичним методом достарчає нам такі певні відомості про згадані вище принципи економічного побуту Росії, що нам лишається тільки за неї подякувати автора. Але подаючи чисто об'єктивні дані, проти яких не можна нічого закинути, книжка Волгина лишає в нас почуте багатьох суб'єктивних неприємностей і перш усього зроджує в нас питання; що ж його робити? Трудніше і важке питання і навіть таких солідних людей, як Бебель та Кауцкій на останньому вроцлавському конгресі поставило ні в тих ні в сих. Такі антиномії, як сприяє експропріації для досягнення соціалістичної фізи продукції з одного боку, і обов'язок чимсь „полекшувати вроджене“ тої експропріації, що здається нам неминуючою з другого боку, — при таких відносинах соціалістів до своїх доктрин як тепер, будуть завжди стояти перед нами роздвоєними шляхами і викликати в нашій душі зневір'я, куди йти, чи праворуч чи ліворуч? З одного боку упадок добробуту селянина, з другого боку обов'язок боротися проти того упадку; з одного боку щирий діяч Бебель, з другого не менше щирий Кауцкій. — і тут і там багато правди, але якою з тих правд треба користуватися? От на це велике питання ми і повинні дати собі відповідь, коли бажавмо не тільки втілювати прогрес в народі, але навіть „полекшувати роди соціальної революції“, як кажуть об'єктивісти... Виходів із цього становища є поки що два: перший, — це праця народницька, другий — праця марксистів: дивитися на упадок селянських мас і організувати маси фабричного пролетаріату для боротьби з капіталізмом. Метод перший, як ми бачили, є нерациональний, хоча марксисти мусіли б стояти і за нього, бо він розширяє поле для капіталізму і дає матеріал для його нової роботи. Далеко раціональніший метод — другий, але ж легко побачити, що і він дуже вузький і лишає після себе багато бажань і багато сумнівів. Крім фабричного пролетаріату лишаються ще 2 роди робучого людю: 1) дрібні владарі-землероби і 2) селянський наймит-пролетарій. Після теорії соціальної демократії на ці 2 роди робочих вони не повинні звертати ніякої уваги, бо різництво дрібного господаря стоїть пізперек шляху прогресивній соціалізації засобів продукції, а це є шкода; селянський же пролетаріат через свою, як вони кажуть, меншу приспособленість до зрозуміння соціалістичних ідей і через інші економічні умови також не може входити в круг їхньої діяльності і також лишається їм ні з чим. Що ж тут робити? Не вже таку постанову справи можна вважати справедливою? Ні, і зовсім ні. Правда, що соціальна демократія спеціалізується на фабричному пролетаріаті тільки дякуючи своїй доктрині, яка становить робучу (фабричну) верству фактором усіх переворотів, але з цього не виходить, що діяльність соціал-демократів не є вузька. Ні, навпаки, — вона іменно і є вузька. Селянський пролетарій і дрібний господар в економічній революції, що веде до соціалістичного ладу, не останні члени і не можуть бути та-

кими. Стоячи навіть на тій точці, що економічну революцію зроблять одні фабричні пролетарії, ієрархія сільських робучих верстов для міцності соціалістичної держави не може бути незначною і байдужою. Навпаки, чим швидше може бути та революція, тим шкідливіше може віднести ся до неї селянство і через свій економічний стан і через свою віковичну темноту. І зовсім навпаки, — не тільки сприяти, а навіть взяти участь в революції захоче селянство тоді, коли воно зрозуміє вагу зміни в формах продукції, коли зорганізуєть ся для боротьби хоч не з самим капіталом, то бодай з тією силою, що підтримує капітал. Але з сього то поводу ми й мусимо не обмежовувати ся вузькою межею міста, „четвертим станом“, а звернути свою увагу і на село, на „пятий стан“, у якого і економічні форми і спосіб боротьби з економічними деспотами може бути зовсім інший. Дехто певно скаже, що се еклєктїзм, розкиданє по різних кутках з непродуктивними наслідками. Ні, се не так, а хоч би було й так, то краще глибокий і чулий еклєктїзм, ніж вузька послідовність великий в своїй сфері теорії, та вимагаючій розширення тоді, коли люде сеї теорії захочуть бути справжніми живими історичними діячами, а не доктринерами.

Таким чином з чогож складаєть ся певна, на нашу думку, економічна політика кожного соціаліста? Ся політика мусить складати ся не тільки з запомоги фабричному пролетарію всяким можливим чином, мусить не тільки помагати селянському пролетарію чи дрібному господарю тільки тоді, коли вони опинились в районі єго діяльності, т. є. на фабриці, — сього мало! — Єго політика, політика справжня, мусить крім того іти на село, мусить до того часу, доки селяне стануть цілковитими пролетаріями, привчити їх до боротьби з землеробським капіталом, а тих, що стали вже пролетаріями, не драгувати проти дрібних господарів яко проти гальмів економічної революції, а вчити їх разом з ними організувати ся до того часу, коли дрібному господарству не наступить кінець і доки саме житє не покличе великі маси на боротьбу з капіталом. Але тоді воно їх покличе забитими, знеможеними в праці і темноті; коли ж до того часу з усього пятого ставу можна приготувати культурну силу, то поєднавши ся з робучим людом фабричним він зможе й зуміє не тільки здобути собі все те, чого забажав, але й скористувати ся тими здобутками не як темна маса, а як високо інтелігентна група борців не лишень за економічну, але й за всяку другу волю.

Так представляєть ся нам наша історія при нашій економічній політиці і за сю політику ми подаємо, як сказав Шевченко, своє „тихе, не зле слово“...

Ів. Січовик.

Друкуючи отсею статю шановни го Українця і висказуючи йому подяку за те, що взяв ся познайомити нашу громаду з суперечкою про основи народництва, яка йде серед російських учених і серед цілої інтелігенції, ми мусимо при тім заважити, що наш автор занадто безкритично бере на віру соціаль-демократичну термінологію і через се

й остаточний свій постулат — вести до соціальної еманципації не тільки фабричних робітників, а й селянство, ставить дуже несміло, більше як бажане св його доброго серця, ніж як вимог здорового розуму і науки. Ми вже кілька разів зазначували, що такі терміни, як соціальна революція, робітничкі баталіони, економічний переворот і т. і. зовсім ненаукові і не треба їх брати дословно, а всего ліпше викинути їх зовсім із уживання. Ми зазвичували односторонність цілого т. зв. матеріалістичного світогляду і односторонність розуміння історії як самої боротьби класової. Не вадить зазначити й те, що деякі стовпи Марксової теорії капіталістичного розвитку нині треба призвати захищати; до таких належить конечний упадок ремесел під впливом фабрик, упадок дрібної продукції під впливом великої, упадок дрібного рільництва під впливом великого і т. д. Все те декуди діє ся а декуди ні; є ремесла такі, котрі ніколи не стануть ся фабричними; є крайі, де великі господарства упадають а остають ся тільки дрібні. В загалі й самі соціалісти (крім хіба засліплених доктрінерів в роді Кауцького) признають, що формула аграрного соціалізму ще не знайдена, а радше, що ніякої одноцільної для всіх крайів формули тут нема і не може бути окрім загально-соціалістичного змагання до усусільнення средств продукції та загально людського змагання до просвіти, волі і добробуту. Соціалісти, котрі забажають підходити до мужика з пропагандою своїх простолінійних соціаль-демократичних доктрин, з „прлетарізацією мас мужицьких“, з перегоненєм дрібної власности через алеmbик пролетарізації до соціалістичного ідеалу, — такі соціалісти можуть бути певні, що селянство лишить ся глухе на їх поклик. Про се дізнали ся німецькі соціаль-демократи, котрі ухвалою вроцлавського зйїзду попросту поклали хрестик на всяку агітацію по селах. Соціаль-демократична доктрина ще й з другого боку односторонна і негуманна: виключаючи села від світла соціалістичної пропаганди і лишаючи їм одно: чекайте, аж ми в містах побідино, тоді ми вам подікуємо зак на вашого добробиту. — ся доктрина так само гордо виключає від праці цілі крайі, в котрих фабрична людність дрібна і щомислові відносини невироблені. І тут знов виходить, що Галичині, Росії і т. і. треба сидіти тихо і чекати, поки прийде Німець і авторитетним словом або й соціалістичним п'ястуком подіктує їм нове соціалістичне євангеліє.

Ми вважали потрібним зазначити тут усі оті спорні питання з тим, що до них ми швидко вернем ся і попробуємо обговорити їх в зв'язку з деякими новими явищами в лоні європейського соціалізму, такими як англійський фабінізм і німецький „соціалістичний протестантизм“.

Ів. Франко.

Роберт Бернс.

II.

З одним приятелем пустив ся Бернс у дорогу, обїїхав усю Шотландію і веюди по панських замках його витали та величали. Та кінцем йому прийшло ся запитати себе самого: а що далі? За два наклади своїх пісень він одержав около 400 фунтів (ок. 4.000 гульд.); половишу сеї суми віддав матері і братам, котрим власне грозила руїна. В початку 1787 р. писав він до своєї старої протекторки, пані Денлон: „Давнійше був я простим вояком, котрому вело ся нужденно; тепер я офіцер, котрому приходить ся гинути з голоду. Се сама блискауча нужда“. Сей рік прожитий у Едінбурзі був початком Бернсового щастя і упадку. Карлейль справедливо говорить: „Уся біда в тім, що Бернсів батько був такий бідний; колиб тільки він мав ся був троха ліпше, то був би дав хлопця до гімназії, сей був би хоч з бідою покінчив школи і тепер міг би був дістати якесь місце“.

Закидувано едінбурському товариству, що воно нічого більше не зробило для Бернса. Та Карлейль запитує справедливо: „А чиж то товариство в загалі коли зробило для кого небудь багато, особливо для своїх пророків і поетів?“ Вони повинні бути раді, коли товариство не віпхне їх у безодню горя, як віпхнуло Байрона і Шеллі, коли не вмурує жебраками на вулиці, як Комоенс, Грусалім, що вбивав своїх пророків і каменею висланців божих, от се образ сего світа. Бернсови в т м згляді ще навіть сяк так пощастило. Товариство величає того, на кого власне зайде мода, а потім забуде про него; воно не допоможе нікому, хто собі сам не допомагає, хіба такому, хто вміє зручно і досадно запускати пальці в єго кішечку. Інший на Бернсовім місці був би рачкував та підлизував ся, поки б не одержав яку сїнекуру; та се не була Бернсова влада“.

Ще кілька місяців він лишив ся в Едінбурзі. Якийсь час він пролежав недужий, бо його перейїхав віз, а потім спинила його коротка любовна історія. Перший раз він закохав ся в „дамі“, — єго давнійші б гині були сільські красавиці, а се була правдива „дама“. Вона звала ся Агнеса Ле Гос, була замужна жінка, але не жила з чоловіком, тільки осібно, разом з двоїма дітьми. Була се пані строго релігійна і по мимо нещасливого подружжя не хотіла зовсім розводити ся зі своїм мужем. Три місяці йшла між Бернсом і Агнесою кореспонденція на аркадійські назви „Сільвандра“ і „Клярінда“. Було се з боку Бернса безнадійне залицяня, а в цілости — іділля в стилу рококо: так і чуєш брязкіт чайної посуду, так і бачиш вечіркове товариство в костюмах рококо, а напудрованні волосся, так і чуєш вибагливі компліменти і уявив собі Бернсову здорову простоту — волосся єго він не пудрував ніколи — серед усіх тих сальонових ляльок, серед тої вимушености і душевної черствости. Є щось неприродного в тій єго любовній історії; пані Агнеса очевидно не мала на стілько сили волі,

щоби його зовсім відігнати аві па стілько душевної свободи, щоби йому віддати ся; ся половичність робить немиле вражине. Вони заприсягли собі обоє вічну плятєвину любов і в апрілі 1787 р. Бернс удав ся до Мосджіля, щоби пошукати собі господарства, яке б міг виарендувати. Та тут родичі тої самої дівчини, що колись прогнали його в такою ганьбою, зустріли його вельми облесляво. А коли Бернс відповів їм рішучо, що тепер зовсім не має охоти женити ся з їх дочкою, то старі, знаючи добре его вдачу, вигнали дочку разом з дітьми з дому. Вони не помилили ся: Бернсови зробило ся жаль дівчини, він узяв єї до себе; єї присутність розбудила давню любов і поживши з нею якийсь час він узяв з нею шлюб. Треба сказати, що не жалував сего ніколи. Сам він при нагоді пише про свою жінку: „Я міг би адувати собі ідеальнішу товаришку життя — адувати, бо бачити я єї я доси не бачив. Та незвичайна краса, сильне здоров'є, проста, чесна натура, безгранична любов до мене і прекрасний голос як лісовий дзвон, — ось що заставляє мене високо цінити мою жінку, хоч вона не читала ніякої книжки крім Біблії і моїх віршів і хоч не була на жаднім балу крім сільських вечериць, де вступ коштує феніка“.

Бернсове серце, як в н сам каже, усе було швидко на підпал, „що твоя салітра“. Та про те сей шлюб, хоч і як природно він склав ся, був троха надзвичайним скоком: в апрілі він заприсяг Клярінді вічну вірність, а в августі стапув до шлюбу з Іванною. Розуміє ся, що пані Агнє а, хоч беручи справу на доклад, не мала до сего права, взяла собі сю подію дуже до серця і написала до него лист повний шалених закидів, та ше й до того заборонила йому відповідати на него, хіба що би хотів назвати себе „мерзеником“. Та він признав ся тільки до одного — до величезної легкомисности, але зовсім не до жадної „мерзеної віроломности“ і відповів впрочім спокійно і з холодною самосвідомістю.

Він обняв аренду господарства в Еллісленді, та стратив на вій. Показ старати ся о місце акцизового урядника і через протекцію одного Едінбурського поклонника одержав се місце. Плата виносила 50 фунтів річно, а праця лишата йому мало вільного часу до писаня. По кількох літах він авансував на 70 фунтів річної плати, але з сего треба було удержувати жінку і пятеро дітей; житє сім'ї було дуже близьке до нужденного. „Чорт чоловіка бере, — пише він у однім листі — коли мусить двома фунтами пятеро прогодувати“. Так було аж до его смерти. Тай сам уряд „акцизника“ неависний усім, а особливо найбіднійшим, не дуже був йому до смаку; про се свідчить його славна, повна пїдкого гумору пісенька про чорта і акцизника:

Ішов дідько через місто свинючи.

Ніс у пекло акцизника скачучи.

Кричать баби: „Бери дідьку, що твоє!“

Най там в пеклі грішним жару піддає!“

Дідько шмигнув! дідько шмигнув

І акцизника поніс!

Аж підскачив, аж підплигнув
Із акцизником пан біс.

Вари тепер пиво й брагу, що хто хоч!
Співай, гуляй, хоч і хату перескоч!
Та дякуймо пана біса на весь світ,
Що взяв собі акцизника на обід!

Вихлясом, викрутасом скаче люд,
По хатах і по стодолах танці йдуть;
Як світ світом ще весь край так не гуляв,
Як тоді, як біс акцизника побрав.

Дідько шмигнув! Дідько шмигнув
І акцизника повіс!
Аж підскачив, аж підплигнув
Із акцизником пан біс.

Та не саме вбожество було трагедією его життя; як завжди, так і тут жерелом трагедії було серце поета. Бернс був тим, що звичайно називають „артистичною натурою“, глибоко пристрасною а при тім доволі непорадною; він любив жите і его радощі та роскоші, був чесний, простий, та недотенний до заробітків. Ані ощадність ані запопадливість не були его прикметами. „Свобідне господарюване грішми здасться невідлучне від поетичного темпераменту, — писав він сам, — і коли який чоловіка мене обдурить а зробить се оригінальним способом, то я й сам поемію ся“. В р. 1792 написав до него молодий чоловік із Едінбурга, Джордж Томзон, що бажав би видати збірку шотландських пісень і просив його о співробітництво. Бернс післав йому около 100 своїх поезій і заявив зараз з початку, що за співробітництво в таких патріотичнім і артистичнім підприємстві не може прийняти ніякої заплати. Такий поступок у чоловіка, що мусить годувати дітей і жінку, певно дитинячий, та серед суспільности, в котрій більшість у справах грошових така скупа та брудна, відрядно якось знайти чоловіка, що так гордо ставить гроші за ніщо.

Та все таки Бернс занадто був стіснений відносинами занадто вузькими для него. Провінція, вбожество, шотландське філістерство — ось що окружало його, а й у него самого може не все було на стілько прояснене, щоб безоглядно вирвати ся з усіх тих пут. В однім листі сказав він чудове слово про себе самого: „Моє жите нагадує міні руїни старого храму. Яка сила, яка гармонія в поодиноких частих! і які погані, зіваючі щілини, яке безладє в інших!“

Той сам час породив у Англії трьох великих поетів і багато поетів другорядних. Усі другорядні дожили до старости, доробили ся маєтків та високих почестей, а всі три великі померли в молодім віці, вчасно вичерпавши ся, опущені і одинокі. Певна річ, се ще не дає підстави твердити, що геній мусить доводити чоловіка до руїни. Правда, що его спокуси більші, его внутрішня боротьба тяжша, що він сам для себе є немов пожирючий огонь, що він подекуди в є одинокий. Та все ж

таки не сам геній так вчасно помер Бернс і Байрона, а брак внутрішньої моральної рівноваги. Бернс був чодовик палкий і пристрасний як кождий артист, дуже податливий на всякі хвилені настрої. В році 1786 писав він до сера Джона Уайтфорда: „У кожного поета серце зложене з гордості і чутливості“. Глибока внутрішня сумовитість, хоч і як укрита, хоч і як переслувана, становить мабуть основу кожної великої душі. Бернс зазнавав дуже прикрих настроїв, та знав також спосіб, що швидко і певно усував їх — вино. З давня він умів крепко випити, а пите при бенкетах в минулїм віці, особливо в Англії, доходило до таких розмірів, яких ми нині навіть здумати собі не можемо. Жиючи як акцизовий урядник у Демфрайсі і маючи дуже мало часу на духову працю — свої пісні складав він переважно підчас ревізійних поїздок — бував він часто прошений до знатїйших домів у гості; так само члени єдинбурського стрілецького клубу, коли їм пригодило ся полювати близько Демфрайса, посилали вечером по Бернса, котрого товариство всім було до вподоби; навіть прислуга в гостинниці будила в таких разях своїх сплячих товаришів, щоб і ті могли придляти ся такїй веселїй кумпанї. Бернс не раз зарікав ся йти в такі кумпанії, та все таки йшов туди знов і слухав, як його хвалили і заставляли пити — і пив більше, ніж годило ся. І швидко пішла слава, що Бернс пияниця, розлуєтний чоловік, а далі й такїй чоловік, з котрим не слід водити товариства.

Один із єго знатних приятелів, капітан Ріддель, мав гарну жінку, котру Бернс дуже шанував і подивляв. Раз запросив його капітан до себе в гостину. Бернса упоєно, як звичайно; вернувши до сальону він приступив до панї дому, висказав їй якийсь пересадний комплімент і поцілував єї. Зараз слїдуючого дня він написав їй лист повний скрухи, покїрний, щирий і просив о прощєнє — дарєзно. Цєвпє, він допустив ся великої безтактності і коли б ї-му на далї замкненї були двері того дому, то се був би може строгий засуд, але справедливий і зрозумїлий. Але від єєї хвилі для Бернса нараз були замкненї всі лїпші домів в Демфрайсі; на публичних прогуляках, коли Бернс їшов по правім боцї вулиці, все товариство переходило на лївий бїк і лишало його самого — одинокого, попурого, зломаного чоловіка. Ще в 1888 році шотландський професор Блеккі в житєписі Бернса вважає єю кару зовсім зрозумїлою і „для Бернса спасєнною“ — чудове свїдоцтво прїудерїї давнїйшої і новїйшої єуспїльносї в Шотляндї. Цїкава річ, що власне дама ображена Бернсом віднесла ся до него найлагїднїйше, доглядала його, коли лежав на смертнїй постелї і в своїх листах лишила нам дуже займаючі звїстки про остатнї хвилі житя поєтового.

Нї, не спасєнною для Бернса була та кара! Чуючи ся одиноким він почав ще дужше пити. При всїх зневагах і муках сердечного жалю пєнастанна тяжка праця, турбота про хлїб насущний — усе те швидко зруїнувало його. Раз зимою вертав він нічю до дому в нетверезїм станї, заснув на вулиці і перестудив ся страшенно. Сильні ревматизми, недуга нирок звели того швидко в могилу. Вмер 21. юля 1796 р. маючи несповня 38 лїт. В остатнїх днях житя мусїв від своїх приятелів по-

зичати кілька фунтів, бо якийсь крамар за невеликий довг грозив йому фантованем і тюрмою. В кілька день по його смерті прийшла на світ його наймолодша дитина, а в кілька місяців пізніше прозвано його іменем вулицю, де йому дали так нужденно згинуту.

(Конець буде).

Карль Федерн.

До історії „нової ери.“

(Замість політичної хроніки).

Уваги с пороуду листу Володимира Барвінського до о. Івана Озаркевича.

Провідники найновішої ери між Русинами, д. Ол. Барвінський, Вахнянин і др. присвоюють собі заслуги в усіх благодатях польської шляхти і ц. к. правительства для Русинів, закидаючи слушно д. Романчукові неконсеквенцію і зраду приголошеній остатнім у листопаді 1890 р. „програмі“ новоерській, хоть він і доси не відрікає ся тої програми і не признає в ній лиха. Як відомо, виступ д. Романчука, то був явний крок до управительствена народовців і покинення централним правительством Русинів московіфільського табору. Алеж коріні нової ери серед народовців далеко глибші і заслуги в зближенні народовців до правительства треба приписати ще попередникам не тільки д. Ол. Барвінського, але й Романчука і др. В початках народовської партії до кінця 70-х рр. для того працювали головно пок. Юл. Лавровський і Ст. Качала, а в 80-ті роки о. Іван Озаркевич і пок. Володимир Барвінський.

Після провалу Русинів на виборах до Ради державної 1879 р., в одного з вибраних тоді руських послів, о. Івана Озаркевича, повстала думка ввійти Русинам у відносини с Чехами й іншими Словянами в Раді державній, — тимчасом, як два другі руські послы, Ковальський і Кулачковський, московіфи, стояли й далі за звязок Русинів з німецькими централістами. Пок. Вол. Барвінський, редактор „Дѣла“, умовив ся був задля того з о. Іваном Озаркевичем, котрий і став писати дописі до „Дѣла“ від 1880 р., задумавши приготувити Русинів до того кроку.

В Відні о. Озаркевич сходив ся задля чого с Чехами гр. Гаррахом і мін. Пражаком, котрі домагали ся від Русинів розриву з німецькими централістами і вступу до клубу Гогенварта, далі заявив, що Русини не є вороги Словянам, після того клуб явно стане підпирати Ру-

снів. Клюб Гогенварта сходився з Колом польським м. і. у тім, що стояв за автономію і незалежність крайів, особливо економічну, проти центра, і мав вплив на Поляків. Через те посла Ковальський і Кулачковський стали підозрівати о. Озаркевича за зв'язок з Поляками і виступили проти нього в „Словѣ“, після чого против него стала йти московська партія. О. Озаркевич обернувся до народовців. В юні 1880 р. він був запрошений народовцями до Львова і здавав перед ними справу зі своїх заходів щодо зв'язи Русинів з Чехами і др. Народовці поручили йому вести акцію далі, хоч загальні не надіялися на успіх, а радили оперти на власні сили. Вол. Барвінський радило о. Озаркевичу не знеохочувати тим і вести акцію далі, бо чейже руська публіка прозирить і тоді се діло піде краще. Він обіцяв підготувати ту публіку „Дѣломъ“, але „Дѣло“ явно відносило до справи пасивно, тимчасом як „Слово“ і „Проломъ“ виступали проти о. Озаркевича. Їм ні на кого було оперти, і через те акція його в Відні не вела. В січні 1882 р. В. Барвінський був у Відні, де говорив у тій справі з о. Озаркевичем, після чого й написав йому з Львова лист поміщений далі. Сповідуючи поручення львівських народовців у тім листі В. Барвінського, о. Озаркевич часто зносився з правительством, Чехами, Поляками і парламентарною правницею, через що йому ще більше стали закидати в московських газетах союз із Поляками і підпирання Тафого. „Дѣло“ ж і далі вело політику дволичну; народовці боялися навіть помістити в „Дѣлѣ“ справоздане о. Озаркевича в тій справі і радили йому зробити се в особній брошурі, на що о. Озаркевич не згодився. Виходило так, що народовці перше хотіли побачити, яке вражіння зробить те на руську публіку; як би вона була похвалила о. Озаркевича, народовці мабуть би признали, що були до тієї політики явні. Через те о. Озаркевич не хотів навіть явити ся на з'їзд народовців у осени 1882 р. Після того о. Озаркевич став інформувати про польсько-руські відносини в Галичині деякі польські газети в Росії й Познанщині, просячи їх впливати на галицьких Поляків в дусі справедливості для Русинів, — що ті газети й робили, признаючи, що гноблення Русинів галицькими Поляками шкодить польській справі в Росії і Познанщині. „Дѣло“ перепечатувало ті статі, але разом виступило проти о. Озаркевича як против „недозрілого політика“, з'являючи, що він повинен стояти „понад партіями“. Від гр. Гарраха о. Озаркевич скористав тільки, що під його впливом чеська преса мала перестати виступати против Русинів і навіть мала містити руські дописи. За те о. Озаркевич відступив свій голос при бюджеті Грегрови. В люті 1883 р. умер Барвінський, і зв'язок о. Озаркевича з „Дѣломъ“ зовсім порвав ся. Не вважаючи на те о. Озаркевич 1883 р. часто конферував з Гаррахом і Чарториським про словянські і особливо про галицькі справи, виступаючи против гегемонії Поляків і пропонуючи способи помирення. Та з того не виходило нічого, бо тоді в Галичині всі Русини були против того. Аж у осени 1886 р. Смолька іменем правительства став конферувати з о. Озаркевичем, домагаючи ся від него поставлення умов перед правницею. О. Озаркевич відповів, що не може зробити того не порозумівши ся з Русинами в краю, але поклав тим часом від себе ось які умови: 1) основане

руської гімназії в Перемишлі, 2) вибір одного Русина в члени крайового Виділу і 3) вибір одного Русина в члени спільних делегацій. Центральне правительство згодило ся на те, але сповнено тільки 2-гу точку, бо внесок що до 1-ої упав у галицькій соймі, а що 3-ої в парламенті, власне через Коло польське, котре замість Русина вибрало в делегації самого Смольку. (Смолька був сим дуже огірчений і умисне виїхав із Відня, аби не брати участі в засіданнях делегації). Тим часом о. Озаркевич іше раз обернув ся до народовців, просячи їх вібрати руських нотаблів, прихильних згоді Русинів с Поляками й правителством, але народовці не хотіли того зробити. Тоді о. Озаркевич пішов до міністра Гауча і той велів завести в Перемишлі руські паралельки адміністраційною дорогою.

Так стояла справа „згоди“ до листопада 1890 р. Після звісного виступу д. Романчука в соймі гр. Бадені попросив о. Озаркевича на авдієнцію і просив його бодай, аби акції не шкодив своїми виступами. То само просив і митрополит. Але о. Озаркевич заявив, що не зробить того головню через те, що перед тим Бадені старав ся зробити з о. Озаркевича „eine staatsgefährliche Person,“ хоть зараз був похопив ся і навіть усунув старосту Цішку, що переслідував о. Озаркевича. О. Озаркевич дійсно став був у Відні в крайню опозицію і через те провалив ся на нових виборах до Ради державної 1891 р., коли правительство веліло вибрати самих прихильників „нової ери“, між ними як відомо і д. Романчука.

Про поміщений нижче лист В. Барвінського не стану говорити. Він цікавий сам по собі, особливо коли порівнати его с тим, що сам В. Барвінський писав у „Дѣлѣ.“ Зв'язь того листу з „новою ерою“ 1890 р., а далі з заходами дд. О. Барвінського і тов. надто очевидна. Нагадаю хіба тільки, що після смерті В. Барвінського народовці оголосили були его за єдиного свого провідника, мало не за святого, і строго карали тих, хто смів виступити против него; нагадаю тут історію з „Зорею“ і д. Франком, котрого народовці покарали за кілька критичних слів про В. Барвінського в моїй статі в Kur. Lwowskim 1884 р. п. з. „Moskalofilstwo i ukrainofilstwo w Austro-Węgrzech“. Цікаво, як дивлять ся тепер на В. Барвінського і его заходи опозиційні народовці, а найперше їх орган „Дѣло“...

21 сент. 1896.

М. Павлик.

Лист Володимира Барвінського до о. Івана Озаркевича, папроха в Болехові.

Львѣвъ 1. лютого 1882

Ваше Высокопреподобіє!

Дуже перепрашаю за проволоку, але ще й доси я не обтрѣпавсь въ всѣхъ залегlostей редакційныхъ, задля моєи подорожи. Тождь прошу

простити, що пишу може надто лаконично. Та пишу, щоб скорше подати вѣдомість.

I Справу приступленя до правець обговорено. Всѣ годяться на такий поступокъ, але заразмъ узнають потребу, чтобы Ваше Высокопреподобіе або рѣвночасно або бодай скоро за тымъ выдали въ своимъ имени отверте письмо до выборцѣвъ и до Русинѣвъ взагалѣ, гдѣбы була пояснена ситуація политична и оправдане приступлене до правець. Таке письмо було бь порадио выпечатати особно а не въ „Дѣлѣ“, щобъ его можна якъ наибѣльше розширити. Въ такѣмъ письмѣ ожидаютъ поясненя а) загальнои ситуаціи въ Австріи, в) становища Русинѣвъ и рускои политики, с) надѣй и користи зъ аліансу съ правцею. Се думки тымъ (тих) людей, съ котрыми я мавъ спосѣбность говорити въ той справѣ. Предкладаю ихъ до ласкавой свѣтлой розваги, о скѣлько они можуть бути уважливней.

II. Допись за вхѣдн и Галичины замѣщаю. Прошу не гнѣватись, если я троха ширше розтягнувъ цѣлу справу, бо тымъ именно спосѣбомъ надѣюся приготувити загалъ Русинѣвъ на поступокъ Вашего Высок препод біа, а зи въ зъ друг и стороны не почуваяся, чтобы я въ зъ чѣмъ небудь противився гадкамъ высказанымъ въ письмѣ Вашего Высокопреподобія, противно и дальше буду старатись ихъ якъ найвѣрнѣйше и найточнѣйше передати. Коли бь я въ чѣмъ прогрѣшився, прошу звернути мою увагу.

III. Узнано конечнымъ просити Ваше Высокопреподобіе, зробити устне представленье о теперѣшнѣй ситуаціи въ Галичинѣ, а именно о положеніи руского народа и рускои интеллигенціи, запротестувати противъ клеветъ о гравитаціи Русинѣвъ до Россіи и показати дальшй наслѣдки такого оклеветуваня и однакового терроризованя всѣхъ Русинѣвъ. Се представленье просятъ зробити не тѣлько въ министерствѣ, але такожъ и у провѣдниковѣ партій правець, якъ у Гогенварта д-ра Ригера и Грохольского (а вглядно Чарторьского). О такѣмъ представленю мавъ я вже честь говорити Вашому Высокопреподобію въ Вѣднѣ, — нынѣ позволю собѣ подати еще малый матеріалъ:

I) представленье въ министерствѣ:

указати можна на тенденційность польскои прасы, котра несправедливо выступає противъ всѣхъ Русинѣвъ, помавая ихъ о гравитацію до Россіи и т. д., а тымъ обаламучує и мѣрдаийнѣ сферы.

Случай якъ въ Гниличкачѣ не може бути доказомъ противъ Русинѣвъ, бо помигнувши, що тутъ головна причина була въ незадоволеню селянъ задля тягарѣвъ конкуренціи, далеко бѣльше разячий фактъ (петиціованя до царя) случився передъ рокомъ въ польскихъ Кобыляныхъ и въ Леницѣ, а 2 лѣтъ тому насильный опѣръ мазурѣвъ противъ жовнѣръ (задля сервитутѣвъ) въ однѣмъ мазурскѣмъ селѣ (Dębica чи Dąbrowa, не нагадую собѣ добре). Таки факта всюда суть можливѣ, але не можна ихъ брати заразмъ яко всенародный обявъ. Предѣсь подорожѣ Цѣсаря до Галичины подала наилучшй и свѣтлѣй доказы ентузіастичнои лѣояльности такъ цѣлого руского народу, якъ и рускои интеллигенціи. Доси не выкрыто нѣгде якои небудь тайнои агитаціи Русинѣвъ. Що чужосторонний агенты можуть бути, можуть наѣздити и навѣтъ шукати собѣ платныхъ орудій, — сего не можно рѣшучо перечити, бо такъ

на нещастє всюда дѣся не тѣлько межѣ Австрією а Россією, але межѣ Нѣмеччиною а Францією, и т. д.

2. Але рускій народъ власне самъ наибѣльше бажає, щоби усувано такі агитаціи, бо вжежъ нѣхто не може посуджувати, щоби Русины хотѣли рвати ся підъ абсолюгну державу, котра въ додатку прослѣдує руску народнѣсть.

Щоби унеможливити такі агитаціи, до сего зовсѣмъ мало причинится наздѣръ полиційный и ревизій, котрі часто дотыкають невинныхъ. Треба усунути причини незадоволення народу и перестати трактувати всѣхъ Русинѣвъ als ein staats-gefährliches Element. Интересъ Австріи wymagaє покровительства для Русинѣвъ, бо если устануть кривды и рускій народъ буде в Австріи покровительствуваный, то тогды не тѣлько обтягнєся всяку можнѣсть заграничнымъ элементамъ, але Австрія зъєднає собѣ еще симпатію 15 миліонѣвъ закордоньскихъ Русинѣвъ, що завсѣгды було бы дуже великого значєня для силы Австріи на случай якихъ небудѣ конфликтѣвъ зъ Россією. Доси Австрія зовсѣмъ запобѣгає ту силу, яка може выйти зъ того для цѣлои австрійской державы, если Русины не тѣлько будутъ голерованіи, але въ повнѣмъ рѣ покровительствованіи яко элементъ отмѣняный ѳтъ великоруского народа.

3. Правительству не може бути невѣдомымъ, що предсѣ вже самъ самостѣйный розвѣй Русинѣвъ яко ѳтруби го народа єсть противный интенціямъ Россіи, а предсѣ загальный розвѣй Русинѣвъ галицкихъ єсть такимъ розвоємъ. (Тутъ можна бы пояснити, якъ Русины ѳтступили „Слово“, скоро оно хотѣло всѣмъ накинуги панрусизмъ, — дальше, що всѣ дотеперѣшій всенародній манифестаціи Русинѣвъ носять на собѣ сей характеръ ѳтрубности Русинѣвъ ѳтъ Россієювъ).

4. Правительству мусить бути такожъ вѣдомо, що суть Русины, котрі готові поипрати политику помирєня народѣвъ. Було бы порадно, щоби правительство не ставляло перешкоды виборѣви такихъ Русинѣвъ. (Въ чє р 1880 ухвалило резолюцію антицентралистичну).

5. Власне тѣ Русины, нехотячи ся солидаризувати съ централистичною „Рускою Радою“ (межи нами сказавши, тепєрь зовсѣмъ мертвою) порѣшили оснугати ѳсѣбне политичне товариство руске. Въ тѣмъ виглядѣ удаєся до Вашого Высокопреподобія о раду и помѣчь. Чи се добре буде? Менѣ и другимъ здаєся, що таке товариство необходимо въ теперѣшну пору, разъ щоби хочъ а posteriori надати еще бѣльшой ваги поступкови Вашего Высокопреподобія, а другє зѣ взгляду на російську пропаганду, котрою имѣвѣрно (напевн годѣ еще сказати) чинно занималися Адольфъ Добрянскій и єго льѣвѣскій товаришѣ зъ „Слова“ и „Пролома“, такъ що годѣ намъ дальше съ ними солидаризуватись, а конче треба стануги ѳсѣбно.

Було бы ѳже дуже важною рѣчею, если бы Ваше Высокопреподобіє звѣлили высондугвати гадку такъ правительства якъ и польского Кола, якѣбы они дивилися на завязанье такого товариства. Если бы дивились на те так само враждебно якъ на „Радѣ Руску“ и тѣ саміи робили перешкоды, то тогды очевидно нес Hercules contra plures, бо до контр-агитаціи правительства и Полякѣвъ прибулабы еще агитація „Радѣ рускихъ“ etc. Тогды не лишилось бы нѣчого иншого, якъ сидѣти

съ заложеными руками и съ жалею дивитись въ ту пропасть, до которой насъ пхаютъ независимый отъ насъ обстоятельства.

Що до представленья у Чеховъ и Грохольского Чарторьского, то не маю нѣчого додати до того, що я вже говоривъ устно. Ходить головню звернути увагу ихъ на те, що однаковѣ непріязне трактованье всѣхъ Русинѣвъ може бути лише на руку вырожденю народной деспераціи, котра може кинути нарѣдъ въ рамена всякои десперативной политики. отже мимо волѣ и въ рамена русофилизму. Бслижъ хотять добра Австріи и своего чешского и польского народа, то не повинни до сего допустити, але підпомогчи тыхъ добромыслящихъ Русинѣвъ, що и доси вже боролись противъ Ковальскихъ, що станули противъ шкодливои политики „Слова“ и радѣ бы вырвати всю Русь зъ раменъ и вилывѣвъ антинародныхъ (русофильскихъ). До сего треба и ихъ помочи, а бодай толеранциі.

Поспѣшаю закончить мѣй листъ, чтобы вже разъ его выслати, хоть маю ще не одно писати. Але порушеніи пытанія суть дуже важны, для того сибѣшю бодай ихъ подати и ожидаю ласкавой отповѣди.

Остаюся съ глубокимъ поважаньемъ Вашего Высокопреподобія щиро прихильный слуга

В. Баретъскій.

ЯКА ТЕПЕР НАРОДНЯ ШКОЛА НА УКРАЇНІ.

Je ne propose rien, j'expose.

I.

Ще перед 65-ма роками відомий німецький педагог Дістервеґ уперше показав на найвищий принцип у всякому людському вихованні (éducation, Erziehung): виховуй так, як велить природа. Хто хоч трохи спинить ся та над сим подумає, той зараз побаче, яку то правду сказав Дістервеґ: у педагогії ж сей принцип давно вже став ся аксіомою. Йім, каже Дістервеґ, „усе доводить ся, все у вихованні до його йдег ся. Коли заснувати на йому виховничу діяльність, то вже нема на що іншої підстави шукати, — він бо є найглибшою і найостаннішою підставою. Тим, коли ми хочемо довести, що той чи той захід виховничий справедливий, добрий, то нам тільки треба довести, що сей захід чи спроба. — такі, як велить природа, що вони сприяють меті природній, і навпаки: коли ми бажаємо довести, що інший захід виховничий несправедливий, поганий, згубний, то мусимо довести, що він антинатуральний, що йде проти мети природньої, простує не тим шляхом, який показує природа“.*)

Оцих ґрунтовних тез додержуючи, буду і я розглядати тую народню школу, що є тепер у Росії за для українського народу. Та перше ніж розглядати єї, ще мушу трохи спинити ся на тому принципі відповідности природі у вихованні.

Виховуй, як велить природа. Певно ж, що людину треба так виховувати, як велить єї людська природа; та сього ще мало сказати

*) Избранныя педагог. сочин. А. Дистервега, Изд. журнала „Семья и школа“, 164.

за для практичної діяльності, бо це занадто загально сказано. Візьміть бо яке лордена англійське, шестилітка чи семилітка вихованого та випещеного, та й порівняйте його з Ескимосеням тих літ, з тим Ескимосенням, що лає жеручи тюленийий лій смердючий. Скоро зрівняєте, то зараз же побачите, що коли схочете природи слухатись, мусите з кожним з їх ужити неодноразової виховничої системи. Поближають трохи одна до одної ці системи, коли візьмете дітей неоднакових народів, та одного культурного розвитку, — от хоч Англія та Таліяндія; але ж тільки поближають, а однакові не стануться. І там і там доведеться насамперед заговорити до кожного рідною його мовою. Ото вже й показує практика, що є принцип: виховуй як велить природа, виходе другий принцип: виховуючи вживай рідної мови. Але ж мови не впали з неба готові і не вигадали їх самі народи. Вони бо постали як результат, як твір багатьох умов психологічних, побутових і т. і. у того чи в іншого народу. Через те й мова на світі стала, що всі оті відмінні суть, і відмінні ці, вкупі з мовою, суть тими прикметами, що відрізняють одну народність од другої. Коли ви виховуючи зважатимете на мову, то вже ж мусите й на те зважати, без чого нема й мови: народність, національність.

Отож вимагає від нас практика, щоб у справі виховничій признавано народність. Се вимагання цілком відповідає принципові „виховуй, як велить природа“, бо ж народности — природний продукт життя людського: природа сама і породила їх, і виховує їх.

Принцип згідности є природою містить у собі два вимагання: робити оте й оте і не робити того й того. Друге вимагання велить: уникай виховуючи всього ненатурального, з природою незгідного; перше ж каже: виховуй, зміцняй природні основи, чияв з природою в згоді. Природа ж сама породила народности; бути народностям — се згідно є природою; тим ми мусимо, дбаючи щоб основи природні розвивалися, — дбати й про те, щоб народність розвивалася.

Сеї вивід логічний зміцнити можна багатьма дуже важливими доводами. Вперше показав на їх у європейському письменстві німецький філософ Фіхте старший у своїому творі „Промови до німецького народу“. Він хотів, щоб освіта була цілорозумною, а не пачеєким тільки привілеєм. „Але з виховання тільки тодіпутьтя буває, коли приймані через його правди виходять у „плоть і кров“ вихованцями і посуюють його до діяльності. Істина ж тільки тоді може стати нашим пересвідченням, коли єї прийнято не пасивно, а постала вона з нашої самосвідомості, коли виробляли єї і наші сили. Тим виховання повинно насамперед викликати у вихованцях творчу силу, чи краще мовити, громадським вихованням викликати і до доброї мети направити творчі сили народні. Школа й є сеї спосіб викликати й виробити живі сили народні, що ще не змарніли в історичній боротьбі. Розбуркуючи та розвиваючи своїм впливом самородні сили народности, ми мусимо вживати найпершого органа духового життя в народа, органа, через який те життя виявляється і в йому відбивається, — вживати рідної мови. Мова, то не збірка умовних звуків, що йїми який там гурт людей у мовив се наменювати ті чи інші розуміння. От як уяві (Vorstellung) складаються відповідно незмінним умовам людської природи, так, під

впливом тих самих умов, вони переходять і в згук. Мова завжди виявляє сумму уяв, що їх виробив і пережив народ. Тим вона й є могутим громадським звязком. Кожне слово якої мови виявляє собою результат вікового духового життя народу, результат його творчости. Чого народ зазнав, коло чого думка працювала, те і в мові має свій вислів. Тим кожне слово якої мови промовляє до народної свідомости, збуджує в кожному свідомий процес думки, порушує всю его природу моральну. Тим люде з одного народу розуміють один одного, розуміють своїх предків, бо кожне слово що висловлює сьогочасну уяву, постало з аналогічних уяв часу минулого і росло, розвивалося вкупі з народом. Тільки той народ, що говорить своєю мовою, може розвиватися так, як велить йому його природа. А зовсім інакше стаєть ся з тим народом, що своєї мови зрік ся за для чужої. Він мусить вивчати чужі згуки, що висловлюють уяви, які не він виробив. Щоб ті згуки зрозуміти, мусить чоловік удавати ся до минулої історії того народу, що виробив відповідні тим словам уяви, доходить його ідеалів, підхилати ся під його світогляд. Через се духове життя такої людини стає залежним од чужих уяв, робить ся тільки наслідуванням. Міць творчости самостійної нидіє й витрачуєть ся навіть і тоді, коли народ уже й навчив ся чужої мови. Се тим, що тут думка й мова органічно не звязані. Коли народ говорить своєю живою мовою, то в його освіта виходить з життя і не перестаючи впливає на його. А коли мова чужа, освіта різнить із життям, життя й думка кожне йде своїм шляхом. Справжнє філософське життя, повне життя духа може бути тільки в самородній народности, бо тільки тоді розуміння виявляє собою справжню думку й почування того, хто думає. Тільки розуміння може зробити ся своїм і стати ся пересвідченням. Але не введе в життя, коли воно думку іншого народу виявляє і виробило його чуже життя. Тоді вже неминуче життя й розуміння зовсім розривають ся. Коли духове життя міцно звязане з умовами життя народнього, то воно обніматиме всі стани громадські. Кожне нове придбання в сфері думки буде справжнім цілонароднім придбанням, кожний мисленник у своїх вислідах матиме на бачности усіх своїх земляків; найбільшу собі честь бачитиме він у тому, щоб бути мисленником народнім. Коли ж народ говорить чужою мовою, то освіта буде не про весь народ, там вона панське діло, там і книжки про панську потребу пишуть ся. Через те й розрізняють ся вищі, яко освічені, од нижчих, яко темних; через се згорда позирає „освічений“ на „невігласа“ і громадську нерівність наука свідомо вповажнюватиме й викохуватиме. Через се врешті і вищі й нижчі стани можуть загинути, бо у вищій просвіта йде не з живих сил народнього життя, а в нижчих убиваєть ся всяка змога виявляти творчість“.

Оттакі думки в німецького філософа. Їх можна підперти фактами з дійсного історичного життя народів. Сьогочасня філологія теж цілком підпирає Фіхтеві думки. Устами таких людей як от О. Потебня вона каже, що думка й мова невинно впливають одне на одне і коли не розвиваєть ся мова, то не може розвиватися й думка; тим, коли де перешкоджено мові розвиватися, там саме цим перешкоджено розви-

вати ся й думці: вона не розвиваєть ся, творчість умірає і освіта стає неможливою.

Таким робом доходимо ми до того, що виховання конче мусить бути національне, система виховнича повинна бути така, щоб у ній народність мала відповідне собі місце. Усі найкращі педагоги-мисленники одногласно на те пристають. Так думає і найкращий російський педагог Кость Ушинський. У своєму досліді „О народности въ общественномъ воспитаніи“ він показує на те, що „виховання, коли не хоче бути безсильним, мусить бути народнім“.

„Воспитаніе, если оно не хочетъ быть безсильнымъ, должно быть народнымъ“. *) „Воспитаніе созданное самымъ народомъ и основанное на народныхъ началахъ, имѣетъ ту воспитательную силу, которой нѣтъ въ самыхъ лучшихъ системахъ, основанныхъ на абстрактныхъ идеяхъ или заимствованныхъ у другого народа. Но кромѣ того только народное воспитаніе является живымъ органомъ въ историческомъ процессѣ народнаго развитія. Что бы ни говорили утописты, но народность является до сихъ поръ единственнымъ источникомъ жизни народа въ исторіи. Въ силу особенности своей идеи вносимой въ исторію народъ является въ ней историческою личностью. До настоящаго времени все развитіе человѣчества основывается на этомъ раздѣленіи труда, и жизнь историческая подчиняется въ этомъ отношеніи общимъ законамъ организма. Каждому народу суждено играть въ исторіи свою особую роль, и если онъ позабылъ эту роль, то долженъ удалиться со сцени: онъ болѣе не нуженъ. Народъ безъ народности — тѣло безъ души. Общественное воспитаніе, которое укрѣпляетъ и развиваєть въ човѣкѣ народность, развивая въ то же время его умъ и его самосознаніе, могутъ существенно содѣйствуетъ развитію народнаго самосознанія вообще; оно вносить свѣтъ сознанія въ тайники народнаго характера и оказываєть сильное и благотѣльное вліяніе на развитіе общества, его языка, его литературы, его законѣвъ, — словъ мѣ на всю его исторію“. **)

Такого вимагають од громадського виховання серіозні педагоги. Я вмісне давав, де було можна, говорити їм самим, а робив се найголовніше маючи на увазі, що частина російської публіки згорда і неуважно позирає на питання про мову й народність у вихованні. Може се стаєть ся через малу увагу до ґрунтовних принципів педагогів і до законів історичного розвитку народів, а може через те, що люде не вміють одрізнити форму від змісту, не вміють так, що скоро почують слово „народність“, зараз ізгадують саме ту „народність“, що про неї так багато говорять „Московск. Вѣдомости“, і вже далі не хочуть слухати. Чи так, чи інак, а що раз у таких випадках люде не хочуть навіть подумати як треба, що саме каже човік і легковажно збувають питання фразами: „это узко“ або „съ этимъ нельзя согласиться“, ні-

*) Собраніе педагог. сочин. К. Д. Ушинскаго. Спб. 1875, 109.

**) Ibid. 110—112.

чим своїх слів не доводячи. А вже як говорить не звичайний, плохенький собі смертний, а великий і серйозний мисленник, говорить після того, як довго і ґрунтовно досліджував річ, — то поведолі люде мусять не збувати справу бездоводними переченнями, а бачуть, що проти ґлибоких міркувань і виразних доводів треба виступати теж із добрим доводами, коли хочуть тим думкам заперечувати. Але вернімо ся до нашого питання.

Таким робом виховання, не маючи, через саму природу річей, змоги оперувати над загальною людиною, мусить мати діло з Англійцем, з Німцем, Французом, Поляком і т. д. Коли воно не хоче бути безрезультатним чи навіть і шкоду вчинити, то мусить зважати на сю реальну форму, що дає змогу істніти духовій суті, яка й не може істніти без цієї реальної форми. Завсїгди зважаючи на сю форму, виховання, звісно, мусить не забувати, що життя людське йде робом практичного здійснення, робом прикладання до діла космополітичних гуманітарних ідей і бажаннів, і через те розвиток кожної народности мусить мати метою сі загально-людські гуманітарні ідеали. Народність, то частина цілолюдського організму і доти тільки й може розвивати ся, поки служить спільній усім народам вищій меті: загально-людському добру. Тим видимо, що виховання, зостаючись народнім, національним способами своєї діяльности, мусить мати загально-людську мету. С цього погляду ми й мусимо кожну систему виховничу розглядати, роздивляючись, чи вона а) вдовольняє вимогам природнім (народність у способах) і б) чи має мету загально-людську, чи ширить ідеали гуманістичні, добра людського. Властиво у тут не про усе громадське виховання говоритиму, а тільки про сьогочасну народню школу на Україні російській. Але ж народня школа, то один з найважніших і наймогутніших факторів у справі громадського виховання і, звісно, не може не підлягати під ті ж принципи, яких мусить слухати ся громадське виховання взагалі. Погляньмо ж, чи вдовольняє цьому вимаганню та народня школа, що ми маємо.

II.

„Такъ какъ украинское населеніе“ — каже Драгоманов, „не механическая совокупность двуногихъ существъ, живущихъ въ извѣстныхъ провинціяхъ извѣстнаго государства, а столько же органическое цѣлое, сколько можетъ быть имъ населеніе извѣстной націи, то никакая правтвенная работа среди него не можетъ быть успешна и глупою безъ яснаго признанія этой его органичности“.*)

Чи зважає на цю органічність народня школа, що в нас істніє?

Дозволю собі відмовити на се питання не своїми словами, — а хай на се відмовить найкращий російський педагог, ще й російський урядовець, ще й у „Журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія“. Ось що казав К. Д. Ушинський у своїй статті „Педагогическая поѣздка

*) Драгомановъ Историч. Польша и Великор. Демокр. 457.

по Швейцаріи“ „Мало успѣха“ будетъ имѣть та школа, въ которую дитя переходитъ изъ дому, какъ изъ рая въ адъ, и изъ которой оно бѣжитъ домой, какъ изъ темнаго ада, въ которомъ все темно, чуждо и непонятно, въ свѣтлый рай, гдѣ все ясно, понятно и близко сердцу; а почти такое впечатлѣніе должна производить школа на дитя малоросіянина, когда оно начинаетъ посѣщать это странное мѣсто, въ которомъ одному только въ цѣломъ селѣ и говорятъ на непонятномъ языкѣ. Дитя, не слышавшее дома ни одного великорусскаго слова, начинаютъ въ школѣ съ перваго же дня ломать на великорусскій ладъ, и добробы еще на чисто великорусскій, а то на тотъ отвратительный жаргонъ, который вырабатывается у малообразованнаго малоросса при стараніи говорить по великорусски. Такая школа съ перваго же дня и весьма неласково напоминаетъ ребенку, что онъ не дома, и безъ сомнѣнія покажется ему букою. Если такая школа не пуститъ корней въ народную жизнь и не принесетъ для нея полезныхъ плодовъ, то чему же здѣсь удивляться? Иначе и быть не можетъ. Такая школа, во первыхъ, гораздо ниже народа: что же значить она съ своею сотнею плохо заученныхъ словъ передъ тою безконечно глубокою, живою и полною рѣчью, которую выработалъ и выстрадалъ себѣ народъ въ продолженіи тысячелѣтій; во вторыхъ, такая школа безсилна, потому что она не строитъ развитія дитяти на единственной плодотворной душевной почвѣ — на народной рѣчи и на отразившемся въ ней народномъ чувствѣ; въ третьихъ, наконецъ, такая школа бесполезна: ребенокъ не только входитъ въ нее изъ сферы совершенно ей чуждой, но и выходитъ изъ нея въ ту же чуждую ей сферу. Скоро онъ позабываетъ нѣсколько десятковъ великорусскихъ словъ, которымъ выучился въ школѣ, а вмѣстѣ съ тѣмъ позабываетъ и тѣ понятія, которыя были къ нимъ привязаны. Народный языкъ и народная жизнь снова овладѣваютъ его душою, и заливаютъ и изглаживаютъ всякое впечатлѣніе школы, какъ пѣнѣе совершенно изъ чуждое. Что же сдѣлала школа? Хуже чѣмъ ничего! Она на нѣсколько лѣтъ задержала естественное развитіе дитяти; остается, правда, грамотность или, лучше сказать, полуграмотность, и то не всегда, и можетъ пригодиться къ тому, чтобы на полурусскомъ нарѣчьи написать какую нибудь ябеду; душу же чловѣка такая школа не развиваетъ, а портитъ“.*)

Отож думає Ушинський, що московська школа в українському селі ні жча від народу, безсила й некористна, доброго сліду не кине, бо сприяє в дитині розвиток, душу ж не розвиває, а псує; огидний жаргон, що вона виробляє, здатний й хитба, щоб ябеду скласти; ця школа за малим не пекло дитині. Справді, ні один навіть і найбільший прихильник до української ідеї ніколи так гостро не осудив московської школи на українській землі. І ці слова мають тим іще більшу вагу, що їх каже не який там „українофіль“, а найкращий російський педагог та ще й чиновник міністерства народної просвіти і в офіційному органі.

*) Собран. педаг. сочин. К. Д. Ушинскаго. Спб. 1875, 379—380 (Сюди передруковано се з „Журн. Минист. Народ. Просвѣщенія“).

Деякі інші педагоги російські так гостро не казали, але ж і вони показували, що московська школа негодяща українському народови. Так думали Корф („Русская начальная школа“ вид. 5, 1876, 44, 191—192 та „Отчетъ Александровскаго училищнаго совѣта 1863 г.“, 87—88), Вессель, колишній член в „Ученъ комитетъ М. Н. П.“ („Учитель 1862 р. „Мѣстный элементъ въ обученіи“), Водовозов, Лубенець, Юркевич, Чалій, Тулов, педагогічні журнали „Семья и Школа“ (педаг. хроника), „Учитель“, врешті в своїх увагах на „Проектъ устава среднихъ и низшихъ учебныхъ заведеній“ (1862) педагогічні ради або вчителі в гімназіях: другій київській волинській, ровенській, новгородсіверській, чернігівській, а також земства губерські херсонське та чернігівське та повітове елисаветське. Що до свідомих своєї національності Українців, то про їх нема чого й казати. Переглядати їх думки булоб дуже довго, тай нема великої потреби за для нашої мети: але ж мушу навести трохи з слів одного з найвидатніших Українців, чоловіка, що його вісто не насмілих ся обвинуватити в якому національному ворогуванню, чи сказати, що він мало любив світ і волю — Драгманова. От що він у другому томі „Громади“ каже: „До лиха з школами, спільного по всій Росії, у нас на Україні прикладається ще своє особливе. У нас з самого початку вчать мовою чужою, по книгам, що не пригнані до нашого краю й життя. Це лихо таке, которе тягнеть ся десятки років і само по собі може поставити наш народ позаду трохи не всіх народів у царстві руськім. (Уже його поставлено!) І іменно цього лихого не хотять бачити не тільки вачальство, а навіть і більша часть тих, хто пеклуеть ся в Росії про народню освіту, як наприклад комітет грамотности, педагогічне товариство, газети й земства. Одні не хотять признатись, а другі боять ся просто сказати, що народ наш дійсно не розуміє, як треба, школьної мови, котора що далі, все більш ставовить ся з мішаною церковно-руської прямо московською“ (143) (і через те все більше та більше нашому народови незрозумілою). „Треба розібрати допитки таке велике горе народне, як брак доброї і своєї школи, треба вияснити його силою дрібнихъ случаїв, щоб і всякому стало видно, що так далі жити не можна“ (120).

Так писав чоловік ще перед двацятьма роками, а от і досі ваші людці не впевнили ся, що так далі бути не може, і не виявляють ніяких евергічних заходів, щоб се лихо побороти. А тим часом за сі двацять років лихо не то не поменшало, а псбільшало. Школа у нас на Україні стала ще більше москалізаторською, ніж була; де який сімпатичний напрям, що в ній був попереду, де далі все більше зникає і замість його починає панувати напрямек побідоносцево-катковський; народила ся нова церковно-парахвіальна школа, що має побивати „світську“, проповідуючи рабство й запоморочення, хоча ми зараз побачимо, що цими гріхами грішна й так звана „земська“ школа. На неї ми й хочемо глянути, подивити ся, що вона нам дає с погляду національного і с погляду загально-людського. Почнемо стих книжочок, що по їх вчать у школі.

Оце зараз поглянемо на „Азбуку“ д. Н. Бунакова, видання 53-те року 1894. У перших пяти лекціях письменства містить ся 64 слова

(того не лічу, що деякі слова не раз уживають ся); з їх хлопцєви нашо́му 17 зовсім незрозумілих; у-а, а-у, ура, ахъ, ух́а, соръ, сум́а, сукъ, му́ка, катокъ, мотóкъ, котухъ, сурокъ, лакъ, лукъ (цибуля), халатъ, плъ, киса́, си́локъ; далі 4 слова такі, що як їх Українець прочита та по своїому зрозуміє, то зовсім інше буде: кулі́ (а наш хлопець прочитає кúлі), сила́ (а наш прочита сіла, то б то вона сіла — глагол), лиса́, (а наш читатиме ліса та, що в тину); ще далі 8 слів, що є і в українській мові, та трохи інак: ра́ма, а у нас — ря́ма, ухó — ву́хо, — усъ — ву́сь, сокъ — сі́к, токъ — ті́к, котъ — кі́т, хуторъ — хути́р, колъ — кі́л; врешті 7 слів, що мають у собі московське и (і вкраїнське), а по нашому там треба и (—и): сито, сороки, сирота, му́хи, со́хи, ру́ки, ра́ки; зостається тільки 17 слів із 54—таких, що їх можна без одмін прочитати. Але ж се спершу так, а де далі гірше, бо в шестій лекції не кажучи вже про слова з іншим значінням, про слова з одміненою формою, — самих цілком незрозумілих слів 7 а 14, у семій 9 а 18, у восьмій 13 а 28 і т. д. Ще гірше стоїть справа з іншими граматками. От хоч теж дуже розповсюджений скрізь „Букварь“ д. Д. Тихомірова (я мав старе, ще 1887 р. видання, але на йому стоїть: „Над. 14-те, 342000 экз.“). Перші три сторінки (5—7) читання містять у собі 78 слів (однакових не лічу), а з їх половини наша дитина зовсім не знає і тільки 27 може зрозуміти. А далі ще незрозуміліше.

Може хто подумає, що українській дитині не важко ті слова зрозуміти та й вивчити. То хай прочитає далі, як наші діти вияснюють ті незрозумілі слова. Вияснення записано в одній школі в Катерино-славщині у такому місті, де люде наші прийняли в себе багато чужих — Сербів та Москалів — і хоча переробили все те на своє, та все ж там народ через те більше розуміє московську мову, ніж який Киянин чи Полтавець. Дак ось як школярі вияснюють найпростіші московські слова (у скобочках ставляю український переклад до моск. слова):

Кладъ (скарб) — кладка. Глу́пость — як не чути нічого. Пенё́ка (прядіво) — пенёк, опеньки, піна, сніг. Муравей (мурашка) — журавель; птичка така; те що в бібліотеці голову повернуло (там стояла модель із жирафи). Прибиль (прибуток) — прибули.

Шмель (чміль) — шенеля у салдатів, хміль.

Вѣ́ки (віка) — як вітер віє; як хто вмире, дак вік виживе.

Водо́воротъ (вирва) — воду возять.

Ку́сть (кущ) — капуста; хата пуста.

Кро́тъ (вінське щеня) — птиця; кролик; рѣ́т; коротке що небудь.

Рѣ́чь (промова) — як хто умний.

Ука́зка (палічка, що нею показують лігери) — казка.

Колоко́ль (дзвін) — як що колють.

Бука́шка (комашка) — птичка; на жито плугом залізним букають.

Лу́чи (проміння) — там, де лучче

Бабо́чка (метелик) — жінка; баба; балочка; бабки ростуть на шпилі.

Пло́щадь (майдан) — дошка.

Жутко (моторошно) — тихо; дуби шумлять; жарко.

Около липы (біля липи) — коло ока літають, хочуть укусити.

Улитка (слимак) — літо; дівчину звуть; улік; як птиця літає.

Прудъ (став) — як вода прудко йде та крутить ся.

Сурокъ (бабак) — лопата.

Ель (ялина) — як що собака йість; як хто йіде.

Роща (гай) — лощина; дощ.

Бобъ (біб) — тхорик, чирвак.

Щи (борщ) — щітка, зуби.

Расщепъ (розколюватина?) — як раки ловиш, а він ущипне; одщепиють двері.

Плющъ (ростина) — як замочить ся то плющить; птиця; кліщ; як спати хочеш, так заплющив ся.

Щелка (щілина) — по щоках б'ють.

Лещъ (лящ) — к'іщ, ліс.

Жимолость (ростина) — як хто живе.

Туловище (тулуб) — як затуляють.

Бревно (колода, деревина) — як різун варіже або палець обірве.

Эхо (луна) — лихо; хворий каже: ех!

Мухоморъ (гриб такий) — у йому пани руки гріють (се воно чуло панське муфта та сюди й приложило).

Чи треба ще прикладів? Мабуть і цього досить, щоб ізрозуміти, як то найзвичайніші московські слова стають цілком незрозумілі в українській школі. Чи диво ж, що так розуміючи викладову мову, школярі раз у-раз у своїх зшиточках пишуть отакі нісенітниці „Слива — плотоядное дерево Дыня — огородная насѣкомая. Цвѣты — плотоядныя насѣкомыя. Блоха — насѣкомая животная“ і т. д. скільки хочете.

І от, таку дитину той же таки д. Бунаков і у тій же своїй „Азбукѣ“ змушує читати ще й по церковному. Кожне слово церковної мови мусить дитина вміти перекладати по московському, але ж щоб вона цей московський переклад зрозуміла, треба спершу, щоб його ще по українському перекладено! От дає піп школярові молитву вчити: „Достойно естъ, яко воистину блажити тя Богородицу, присноблаженную и пренепорочную“ і т. д. і додає до неї московський передклад. Школяр вивче й молитву й переклад. Попитаєш у школяра, як перекласти хоч іє початку? — „По справедливости достойно прославлять Тебя Богородицу, всегда блаженную и въ высшей степени непорочную“. — А що ж воно значить? — попитаєш. І виявить ся, що хлопа чи дівча з усього цього тільки два слова й розуміє: тебя Богородицу, а все інше треба йому по нашому перекласти. Отак і мусить нещасливий ураж аж дві мови вивчати: церковну й московську, — і се ледві навчивши ся читати!

По правді каже Драгоманов с поводу таких книжок, усяких „Родныхъ міровъ“ та „Родныхъ словъ“: „Рідна мова,“ „Рідний світ!“ — добрі слова! та кому рідні? Московцям чи Українцям? Що одному рідне, другому чуже..“ А розглядавши потім одну таку книжку, говорять: „Значить, на 30 слів книги, котору треба дати в перший тиждень нашому хлопцеві, сказавши йому, що це його рідна мова, 13 одмін од

властиво рідної йому мови. Не знаємо, чи можна ще знайти більшу дурницю! Писали б просто; казенна мова, назвали б книгу „Казенное слово,“ „Казенный мѣръ,“ — то так би вже всі й знали, чого хотять наші Соломони народньої школи!*)

Але ж сі Соломони й досі тієї ж пісеньки співають: дають і нам і всяким іншим недержавним російським народам „казенну“ московську мову та й уневияють, що се такі наша рідна мова. І до цього всі так позивкали, що навіть і не дивує воно нікого. От напр. міні недавнечко потрапила до рук така книга: „Педагогическіе курсы для учителей первой группы уѣздовъ Черниговской губ., состоявшіеся подъ руководствомъ Д. И. Тихомирова и при участии С. П. Красникова въ іюлѣ 1894 г. Изд. Черн. Губерн. Земск. Управы. Черниговъ 1895“. Розгорнув і почав читати, як то Москаль навчав наших малотямущих учителів учини. Спершу д. Тихоміров говорив дуже добре: він каже, яку то велику вагу має рідна мова, показує, що без неї дитина не може розвивати ся духом,**) а кінчає так: „Вотъ мы и пригласимъ въ учителя къ нашимъ дѣтямъ“ — ви мабуть думаєте, що Шевченка, чи Гребінку, чи М. Вовчка, Глібова, Куліша? — де там! — „Пушкина, Лермонтова, Крылова и др.“ (19.) Добрі письменники, алеж змилосердїть ся, як же вони писавши по московському, можуть нас навчити рідної мови? Або й ще гірше: в „Букварѣ“ своєму д. Тихоміров кличе на вчителі таки й Шевченка, але ж. . перекладеного по московському! (ст. 47.) Москалям то може й перекладений він гарний, але ж свою книжку й ці вірші д. Тихоміров рекомендує чернігівським учителям. Чи буває що болючіше й ненормальвіше, чи буває більша пісенітниця, як отся: читай свого рідного поета перекладеного! Воно не дивно, що д. Тихоміров такого наказав, бо він може й не знає навіть, які то там єсть „мѣстныя особенности на югѣ Россіи,“ а коли й знає, так думає, що „хахламъ и такой Богъ бредѣтъ,“ як казав той богомаз у Квітки. Ну, а земська управа та ще й губернська, що того дядька поклікала і його науку видрукувала? Хіба ж вона не знає, якою мовою говорять у Чернігівщині?

Але ж вертаймо ся лишень назад до бідолашних школярчиків! Отож і вчать вони невсипуче, що божого дня, без міри й без ліку всякі чужі невідомі слова, і ця праця забирає мало не всі розумові сили у дитини з самого початку. Перивало ся розумне дівча чи хлопа з ясними, цікавими очима з усієї сили до тієї книжки, а тепер воно серед неї, як серед темного невідомого ліса. Що фраза, то й два, три, кілька слів незрозумілих; а які й зрозуміліші, дак вимовляти їх треба зовсім

*) Громада, II, 154.

**) Языкъ есть обозначеніе воспріятіи изъ вишшняго міра (образы, представленія, понятія), языкъ есть и выраженіе внутренней духовной дѣятельности челоуѣка. И съ внутренней и съ вишней стороны языкъ есть живой организмъ. Надо учить въ школѣ и вишнимъ формамъ языка и его внутреннему содержанию. Внутренняя сторона языка, его содержаніе знакомить съ образами и представленіями изъ жизни природы и людей, даетъ общія понятія, мысли, идеи, обогащаетъ внутренний духовный міръ ребенка, безъ чего невозможно его дальнѣйшее развитіе и т. д. (17—18.)

не так, як дитина звикла: вона звикла казати гора, а тепер велять вимовляти гора, замість село — с'єло, замість волів — валов. Не можна й на вчителя дуже ремствувати, коли він такої вимови вимагає: адже недавнечко отсе моторний інспектор вилаяв його добре за те, що діти не по москоському вимовляють слова! Та не самі слова, а й синтаксис раз-у-раз спинає хлопця.. То й бачите, як ясні блискучі оченята розумні де далі все дужче тьмарять ся й гаснуть, а замість розумної великої уваги, що осявала перш гарне личко, лягає на обличчя якась тупа байдужість. У дитини вже нема цікавості до книги, йійі вбито, бо вбито в йому й націю орієнтувати ся серед цього моря незрозумілих йому слів та згуків...

Самих слів та згуків? як би то! Але ж мова, то не збірання термінів, щоб визначати однакові у всіх народів розуміння. Словами означають ся тільки уяви про речі, а не самі речі, а сі уяви суб'єктивні, неоднакові у кожного народу. Українець каже: „сьогодні молодих звінчано, а весіля буде аж в осени,“ а Москалеви се здаєть ся нісенітницею, коли йому й перекласти це по москоському: сьогодні було в'їнчан'є, а свадьба будеть лиш осенью, нісенітницею, як що він не знає, що українське весілля не містить у собі й розуміння — в'їнчання в церкві, як то в з москоським словом свадьба. Москоська рослина могильниця, чи то гроб-трава нагадує нам смерть та кладовище, а в Українців та сама рослина, барвінок, є символом краси парубочької. „Ой ти, козаче, хрешатий барвінку!“ Москоська жєна є тільки жінка, а українська дружина, подружжя — є друг чоловікови, рівний йому. Москоським словом чоловік зветь ся й слуга: „Челазкь, подай чаю!“ а українське чоловік — є муж, жінчи чоловік: „Чоловіченьку, подружжя моє!“ *) Через віщо така різниця — про се нема чого довго говорити, коли тільки ми згадаємо те, що вже казано, а саме, що кожен народ, стоячи в особливих обставинах природніх, соціальних та инш., маючи свою окрему психіку, виробляв і свої окремі уяви, що мова таких робом є результатом усього духового й фізичного життя того народу, від коли він почав на світі жити. Через се так багато важить мова в справах просвітних, у науці з дїтьми. Згаданий уже російський педагог Ушинський добре се показує в своєму творі „Родной языкъ“. Маючи на меті переважно читачів з російської України

*) Згадую цікаву сторію, що читав у часописах. Як лютував у нас обклад то трохи чи не в Полтавщині, в якесь село прийїхала хвершалка — Московка і давай кропити по хатах карболовим квасом та хлористою вапною смердючою посинати, чи ще чимсь. Наші люди в крик! А вона ще йїх і дає: „Дураки, своего добра не понимаете!“ Спершу наші просили, а далі вже: „Шо ви таке, що оце нам виробляєте?“ то б то: хто вас вповажив це робити? А та не зрозумівши й образилась: „Какъ что? Я человекъ!“ — „Оце ще вигадайте! Який же ви чоловік?“ — А та ще дужче сердить ся та впевняє що вона чоловік. Тоді комусь у голові сїянула геніяльна думка; „А може се справді, хлопці, чоловік? Може який острожник, або що втік та в спідницю вбравсь? А ну лиш подивити ся!“ Тоді вже хвершалка в крик! Так де тобі! Ледві впросила, що б хоч не чоловіки, а баби слідство робили!.. „Е, бреше, що чоловік! Такі ж йїй і ліки неправдів!“

я наведу тут із його велику цитату, — бо наші землячки помоскалені так уже до свого помоскалення привикли, що наївно собі думають, мов би то інакше як по їхньому ніхто опріч запоморочених „українофілів“ і не дума, — то хай вони послухають чоловіка, якого вони звикли по-важати яко педагогічний авторітет, хоч і мало знаючи, що він саме казав!

„Языкъ народа — лучший, никогда не увядающий и вѣчно вновь распускающийся цвѣтъ всей его духовной жизни, начинающейся далеко за границами вѣторін. Въ языкъ одухотворяется весь народъ и вся его родина, въ немъ претворяется творческою силою народнаго духа въ мысль, въ картину и звукъ небо отчизны, ея воздухъ, ея физическія явленія, ея климатъ, ея поля, горы и долины, ея лѣса и рѣки, ея бури и грозы, весь тотъ глубокий, полный мысли и чувства голосъ родной природы, который говоритъ так громко въ любви человѣка къ его иногда суровой родинѣ, который высказывается такъ ясно въ родной пѣснѣ, въ родныхъ напѣвахъ, въ устахъ народныхъ поэтовъ. Но въ свѣтлыхъ, прозрачныхъ глубинахъ народнаго языка отражается не одна природа родной страны, но и вся исторія духовной жизни народа. Поколѣнія народа проходятъ одно за другимъ, но результаты жизни каждаго поколѣнія остаются въ языкъ — въ наслѣдіе потомкамъ. Въ сокровищницу роднаго слова складывается одно поколѣніе за другимъ плоды глубокихъ сердечныхъ движеній, плоды историческихъ событій, вѣрованія, воззрѣнія, слѣды прожитаго горя и прожитой радости, — словомъ, весь слѣдъ своей духовной жизни народъ бережно сохраняетъ въ народномъ словѣ. Языкъ есть самая живая, самая обильная и прочная связь, соединяющая отжившія, живущія и будущія поколѣнія народа въ одно великое, историческое, живое цѣлое. Онъ не только выражаетъ собою жизненность народа, но есть именно самая эта жизнь... Усвоивъ родной языкъ легко и безъ труда, каждое новое поколѣніе усваиваетъ въ то-же время плоды мысли и чувства тысячи предшествовавшихъ ему поколѣній, давно уже истлѣвшихъ въ родной землѣ, или жившихъ, можетъ быть, не на берегахъ Рейна и Дніпра, а гдѣ нибудь у подошвы Гиммалая. Все что видали, все что испытали, все что переживали и передумали эти безчисленные поколѣнія предковъ, передается легко и безъ труда ребенку только что открывающему глаза на мѣръ Божій, и дитя, выучившись родному языку, вступаетъ уже въ жизнь съ необъятными силами. Не условнымъ звукамъ только учится ребенокъ, изучая родной языкъ, во пьетъ духовную жизнь и силу изъ родимой груди роднаго слова. Оно объясняетъ ему природу, какъ не могъ бы объяснить ему ни одинъ естествоиспытатель; оно знакомитъ его съ характеромъ окружающихъ его людей, съ обществомъ, среди котораго онъ живетъ, съ его исторією и его стремленіями, какъ не могъ бы познакомить ни одинъ историкъ; оно вводитъ его въ народныя вѣрованія, въ народную поэзію, какъ не могъ бы ввести ни одинъ эстетикъ; оно, наконецъ, даетъ такіа логическія понятія и философскія воззрѣнія, которыхъ, конечно, не могъ бы сообщить ребенку ни одинъ философъ.“*)

*) Собран. педаг. сочин. Ушинскаго 201—203.

А що ж робить ся дитині, як однято в неї с початку науки ту рідну мову? Яка їй шкода чинить ся?

Найсамперед однімаєть ся в дитини рідний край і вся поезія, що на неї віє с того краю. Ось гляньмо на ті книжки, що по їх учать нашу дитину по школах. Адже весь науково-виховничий матеріал там чужий: чужа природа, чужі люде, чужі звичаї, чужа історія! Читає напр. дитина, як „родное“ село описуєть ся і вичитує там:

„Невзрачна, некрасива наша деревенька: кое-гдѣ торчать около почернѣлыхъ избъ березки; румяная раскидалась рябина съ своими ярко-красными кистями; иногда деревянный рѣпеекъ (рѣзной изъ дерева кругъ въ родѣ флага) развѣвается надъ крышей съ мочальной лентой, либо деревянный вырѣзной пѣтушекъ торчить надъ свѣтелкой“ („Родина“ Радонежскаго, 61).

Або таке:

„Деревня Горки — моя родина. Всего въ деревнѣ 20 избъ. Овѣ построены изъ еловыхъ и сосновыхъ бревенъ. Недалеко отъ деревни лѣсъ, начинается мелкимъ ельникомъ и соснякомъ. Много елей и толстыхъ сосенъ..., но попадаются также и бѣлоствольныя березы и осины съ трепещущими листьями..“ („Въ школѣ и дома“ Бунакова: „Моя родина“, „Окрестности моей родины“).

Дитині силкують ся втовкмачати в голову, що рѣдина, то не родина (-родичі), а рідний край, що „избы“ то хати і вони не-мазані, чорні і т. і. А дитина віак усього цього не зрозуміє, ніяк не розбере, чого се їй торочуть про сі немазані хати, про „мочальную ленту“, „ельничокъ и березничокъ“, „приточуючи їх до рідного краю, — до того рідного краю, де біленька хатка з вишневым садкомъ, з вербами над криницею похиленими, з червоною калиною, сімволом краси дівочої... Школяр силкуєть ся сказати про своє нерозуміння вчителєви. Але ж учитель, навіть і путящий, добре памятає, як інспектор ганив його й нахвалявся покарати за українські слова, що почув від дітей, — памятає і швидче каже:

— Да, да... но будемъ читать дальше!

А далі знову те:

Здравствуй, русская молодка,

Раскрасавица душа,

Бѣлоснѣжная лебедка,

Здравствуй, матушка зима!

Здравствуй въ бѣломъ сарафанѣ

Изъ серебряной парчи,

На тебѣ горятъ алмазы,

Словно яркіе лучи...

Нашъ не страшенъ снѣгъ суровый:

Съ снѣгомъ — батюшка морозъ,

Нашъ природный, нашъ дешевый

Пароходъ и паровозъ...

Ты у насъ краса и слава,

Наша сила и казна,

Наша добрая забава,

Молодецкая зима!

(Бунаковъ, „Въ школѣ и дома“, I, 72.).

І згнічуєть ся серце в бідної дитини від цієї зими, від цього морозу й свігу, він бо їх такбоїть ся, а тут йому велить вітати їх радіючи „Дивні люде“ — думає мале, — „зиму люблять“.

Це ж д. Бунаков тільки зиму захвалює дітям, тим він одну частку цих віршів до своєї книги завів, а д. Радонежський у свою „Родину“ усі вірші завів з кінцем, а кінець он який (ст. 103):

Скоро масленицы бойкой

Закипить широкий пирь,

И блинами, и настойкой

Закутитъ крещеный мирь.

Игры, братскія попойки,

Настежъ двери и сердца,

Пляшутъ бѣшенныя тройки,

Свѣтъ топоча у крыльца...

Шкода, що не додано, куди саме в таких випадках возють „тройки“ паних московських панів чи купців з „братських попокъ“, у який „трактирь съ цыганками“, де, повиши ся вкрай, можна „зеркалы битъ“ або ще куди гірше... Добра наука!

Але ж далі! Читає дитина приказки:

„Что русекому здорово, то Нянцу смерть. — Гдѣ два оленя прошли, тамъ тунгузу большая дорога. — Славна Астрахань осетрами, а Сибирь соболями. — Волга добрая лошадка — все свезетъ“. („Новая книга“ Ершнина и Волоотовскаго. „Въ зимній холодъ всякій молодѣ. Холодная зима — благодать“..

Починає читати пісню:

Вы послушайте, ребята,

Что мы станемъ говорить,

А мы, старыя старушки,

Будемъ сказывати

Про грозна царя Ивана

Про Васильевича...

(„Даръ слова“ Семенова, 134.).

Або ще так:

Нѣтъ ни травоньки въ горахъ, ни муравоньки,

Только видна изъ подъ горъ степь Саратовска,

Подъ горами бѣжить быстра рѣчушка,

По прозванію Волга матушка.

(„Первая пчелка“ Поливанова, 24.).

І все це не своє, все чуже: і люде чужі, і хати чужі, і квітки, і ліси, і звіри, й птахи... І що бідній дитині до „степей Саратовскихъ“, „Волги матушки“, „паної масвиці“, „грозна царя Ивана Васильевича“, „ельничка и березничка“, „полатей“ с тарканами, засмерділого „квасу“ і всього такого? Чи се ж може його серце й душу зайняти? Чи така ж книга до душі й серця може стежку знайти і що вона дасть?

Дастъ? Може — візьме!

Тужливо згнічуєть ся бідне серденько в дитини, і вона, ще не знаючи свідомо, що то є рідний край, уже почуває, що в неї той рідний край однято...

Чи розумієте ви се почування? Чи почувало ся вам так? Коли ні, то пойдітьте кудись далеко... й на довго... Я згадую одно оповідання, давночув.. Хтось поїхав од нас у той край, де тепло завжди панує. Жив там довго і добре жив, з людьми поладивши, заприятелювавши. Гарно жити було! Коли се серед достатку, серед добрих людей, серед пишної природи, під широколистяними струнькими пальмами, серед запашних квіток блискучих, — йому уявила ся вся рідна природа: хатки білі, садочки, колодязі, а біля його дівчата в керсетках... почуло ся, що сонілка грає, — тихо-сумно, мов тужить, мов кличе... І обняло його таке почування некуче, що все він кинув би та й полинув би туди, де все це він знав, бачив, де він усім тим жив: полинув би, щоб знову тим жити, щоб припасти до тієї землі, що по ній він ходив малими ногами і цілувати її, цілувати... І тоді вже, як і ви почувате це саме, — тоді ви зрозумієте, що то, як у людини віднято рідний край... А український школяр же ж і нещаснійший за того мандрівця: той бо повернувся до рідного краю, а в душі в дитини сей рідний край убиває холодом смертним, що віє на його з чужої книжки.. І стає в душі порожньо...

Еге, порожньо! нашому школяреви доводить ся не самі слова вчити, — кожен бо, хто чужої мови вчить, мусить зробити своїми й ті уяви про речі, що до цих слів припасовані, — то б то мусить зробити своїм чужий світ огляд, увесь чужий духовий склад. І се не на те тільки, щоб зрозуміти його, а на те, щоб замість свого світогляду, замість свого духового складу чужий світогляд і склад поставити. Хіба ж не єсть се найстрашніше насильство над душею людською, та й ще над душею безоборонної істоти, дитини? І хіба ж не правду казав Ушинський, звучи таку школу „мало не пеклом,“ кажучи, що вона не тільки не дає дитині розвиватись, а й псує їй душу? Хіба ж не правда буде сказати, що така школа заморозює дитині душу, убиває той цілий світ, що в ній живе і, не здолівши замість його свій там оселити, покидає по собі порожню, темну, похмуру пустку?

Казатимуть може, що московська мова — державна мова, то й мусимо її знати; навіть самі селяне часом кажуть, що треба її те знати, щоб закони нею писані розуміти. Так! коли вже Україну побила не-дзя і вигнано її мову з офіціальних справ, то мусимо вчити чужу офіціальну мову. Але ж учити її й і а не нею вчити ся, не брати її яко мову викладову. Це ж ріжниця величезна! Як прийде час той, то хай дитина, коли зможе її без утоми подужа, хоч кількох мов учить ся! А ні словечка проти сього не скажемо, ще й радітимем, бо се дасть людині ключ до духової скарбниці других народів. Але вчити ся вона повинна своєю мовою; але її рідний край, її мову мусять не топтати, не ганьбити в школі, не плювати на ній! А там се робить ся, бо величезна більшість учителів соромить дітей ній українською мовою, навчає ній, що освічена людина тільки й може московською мовою говорити. Українські національні згадки, уся українську історію викладено з читанок шкільних, або тільки їм місця пушено і так на тому місці сказано, що бодай би вже й нічого не казано! От хоч би „Книга для читання“ Баранова (14-те видання). У ній на двадцять одній сторінці розказано історію московської держави, а історію київську оповідаю

мов би то московську, а про Україну й словечка нема! От „Новая книга для класснаго и домашняго чтенія“ Ермина и Волотовскаго (2-ге вид.): уійй на історію припадає пятьдесят і одна стор. і ні словечка про Україну. У „Дѣтскомъ мірѣ“ Ушинського *) в обох частинах історичний одділ бере 110 стор., про київський період так сказано, як і в Баранова, а про Україну ані тельє! У „Книгѣ для первоначальнаго чтенія“ Водовозова нема в історичному відділі про Україну нічого, а тільки в беллетристичному манюнький уривочок із Гололевого „Тараса Бульби“. З 96 (у двох міснях) історичних стор. у книзі Поліванова „Первая пчелка“ про Україну нічого. Майже теж у „Родинѣ“ Радопежського. А ось у д. Бунакова у другій частині „Въ школѣ и дома“ (21 ше видання) на історію пущено теж 96 стор. і хоч київський період змальовано, яко московський, але ж за те там, окріч уривка з „Бульби“ та згадки про „измѣнившаго Руському Царю гетмана Мазепу“ є ще статейка аж на 33 рядки „Козачество и Малороссія“. Там чоловік що ступне, то й брехне. Ось зразок:

„Во время татарскаго разоренія на Русь было много людей бездомныхъ, обездоленныхъ. Такіе люди, прозванные козаками, стали уходить в южно-русскія степи. Тамъ подъ предводительствомъ выборныхъ атамановъ они собирались въ шайки, чтобы заниматься разбоемъ, грабежомъ и войною съ татарами... Главныя козацкія поселенія были по нижнему теченію Дона и по Днѣпру. Шайка Донскихъ козаковъ, какъ намъ извѣстно, завоевала Сибирское царство, а при царѣ Михайлѣ Теодоровичѣ всѣ Донскіе козаки признали надъ собою власть Москвы. Козаки, поселившіеся по Днѣпру, образовали Малороссійское или Украинское казачество, и вся страна, населенная ими, стала называться Малороссіей. Безсемеіные же удалцы изъ малороссійскихъ козаковъ стали уходить на Днѣпровскіе острова, ниже пороговъ, и здѣсь образовали удалое военное братство — Запорожскую Січъ“.

Важко сказати, чого тут більше виявив цей просвітник народній: чи нецтва величезного, яке дозволяє йому не знати, що український народ жив уже в своєму краї тоді, як рідної авторови Костроми чи Москви ще й на світі не було і татари нікому ще й не смілись; чи безсоромної нахабности, що дозволя йому ображувати цілу народність, рівняючи її до „шайки, занимающейся разбоемъ и грабежомъ!“ І отака вся статійка!

Гляньте ви на інші читанки шкільні і скрізь одно бачите: або зовсім нічого про Україну, або якась нікчемна плутаниця, а часом такі й брехня. А замість історії української скрізь історія московська викладаєть ся так, мов би то вона нашому чоловікови—рідна. Та шей яка історія! Що ступнеш, то скрізь хвали та гимни земним божкам: Павлови, Миколі, Катерині, Петрови; хвали Суворовим, Корниловим, Ско-

*) Цікава річ: Ушинський був сам з Чернігівщини і добре розумів, що то чужомовна шкода на Україні; але загально-россійське запоморочення і чиновницький мундур не дали йому написати української читанки для шкіл.

белевим і всій російській салдаччині! Тут усякі „подвиги“ рабської вірности. Читаєш усе це і одчай тебе обнімає: скрізь великодухі монархи та вірні їм раби: раби рабують, а монархи милують чи карають. А ні проміня надії, що може й інак бути! Так довго і так тяжко за свою волю ми бороли ся і то ж на що? Щоб, утративши йїї, навіть звідти, звідки світ мусів би йти — з школи, с книги, — нам проповідувано рабство!

Візьміть ви книжки не до науки в класі, а ті, що складають шкільну бібліотеку, що до дому читати дають ся — і там те саме. Найсамперед груба історична хвальш: московська історія даєть ся українському народови як його рідна, а потім — коротенька згадка про український народ, як про якийсь додаток до московського. Слова про найкращих синів України, про найкращих борців за єї волю, за народне щастя, за світ ви там не шукайте! Там не згадують ся ні Сагайдачний, ні Вишеньський, ні Немирич, ні Виговський, ні Шевченко, — ніхто з їх ані таких, як вони, бо там замість їх Петри та Катерини, що запрягли наш народ у неволю, там Суворови, Скобелеви, „в'їшателі“ Муравєви! Про народ, як він творить історію, там і згадки нема: там пани, що велять своїм рабам, і більш нікого!

Казатимуть: дак може автори тих книжок Москалям їх писали, тим там таке й пописали? На се скажу: 1) що і в книгах за для Москалів треба історичної правди додержувати, не робити київський період спеціально московським, а українському народови попускати стільки місця, скільки він справді мав у історії і звати його народом, а не „шайкою“, та 2) що коли автор через своє неумцтво чи нерозум написав брехливу історичну книгу, то не треба ширити єї по школах і тим робом серед народу, бо давати народови книгу, в якій написано, що це історія його рідного краю, а вложено там історію московську, — се, як казано, чинити хвальш історичну, злочинство проти свого народу. (Ці слова кажу я переважно до тих наших земляків, що за московською парою світа не бачуть: говорять щиро про просвіту народню, а ширють серед народу таку отруту, наївно думаючи, що ширють просвіту!)

У своїй „Русской начальной школѣ“ (вид. V-те, 1876) б. Корф школу з офіціальною мовою серед Українців уважає як за школу серед „инородцевъ“ і каже ось що:

„Русская школа для инородцевъ отнюдь не должна посягать на национальную особь инородцевъ и все, что ей дорого: религія, обычаи инородцевъ должны оставаться неприкосновенными; языкъ инородцевъ долженъ найдти мѣсто въ русской инородческой школѣ, на сколько оиѣ не помѣшають изученію ими русскаго языка (?); пѣсни и историческіе рассказы, хотя бы послѣдніе и совершались на русскомъ языкѣ, должны напоминать инородцамъ о преданіяхъ ихъ національности для того, чтобы національное чувство ихъ было въ всякой опасности въ русской школѣ, которая явилась-бы въ глазахъ инородцевъ учрежденіемъ, воспитывающимъ дѣтей въ уваженіи ко всякой національности и обучающимъ русскому языку, какъ такому, безъ котораго невозможно обойдтись инородцамъ, живущимъ въ Россіи, и который со многими можетъ соперничать въ богатствѣ и красотѣ. Только та русская школа, которая пойдетъ такимъ путемъ, доведеть питомцевъ своихъ до любви

къ Россіи, какъ отечеству, въ которомъ всему разноплеменному населенію дышется легко" (144 291 — 192).

Такъ каже другий визначний російський педагог. На мою думку він не дуже щедрій, і його вимагання трохи помалі. Але ж не в тому річ, а в тому, що й цього малого офіціальна школа не робить, а чинить саме навпакі. Народню мову й пісню вигнано з неї, а коли який учитель насмілить ся їх уживати, того карають і с посади скидають, чи й зовсім учительські права віднімають; історичні оповідання ні трохи не нагадують Українцямъ про їх історію, бо дітямъ яко рідних їмъ героївъ подають Олександрів Невських, Іванів III. та IV., Ермаків, Мініних та Пожарських, Сусаніних, Суворових, руйновників нашого краю Петрів та Катерин та інших; національне почування що-дня ображасть ся. Корф каже, яка школа може викохувати в дітях любов до Росії; а що викохує в душах у їх і у всіх Українців, хто свідомий свого національного я, така школа, яка тепер справді є?

П. Вартовий.

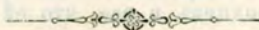
(Конецъ буде).

QUEM DI OCERE.

(УЧИТЕЛЬ)

Комедія в 3 діях

ОСОБИ:

Омельян Ткач, учитель, літ 35, високий, худий, покашлює, з чорною бородою і окулярами.

Юлія, его сестра, панночка, літ 20.

Іван Коростіах, учитель, здоровий, сильний парубок, літ 28.

Микита Сойка, вїйт, Бойко літ 50, з короткими стриженими вусами, довгим волосєм, що спадає на плечі, в гуни повисше колін, з шкіряною торбою через плечі і невідступною длькою в губах, котру курить і все сильовує.

Вольф Зільбертланд, високий статний жид, літ 40, арендар, підприємець і лихвар.

Ілько Товкач,
Семко Вагонистий } Бойки, господарі.

Марина Пасічна, вдова господаря.

Возний.

Жандарм.

Мужики, жінки, парубки, діти. — Діє ся в глухій гірській селі в наших часах.

Між другою і третьою дією минають три роки.

Д і я перша.

Подвірє перед школою. В глибокій сцени школа під гонтами, з ганком. На серед сцени стовп з дзвінком у горі. На право огородець, засаджений яриною. Бокові куліси показують вид на гори зарослі лісами і на кавалок села над берегом річки.

Ява перша.

Юлія (голова лехко окрита хусточкою, в домовім чистенькім убранню порав ся в городци, коплючи картофлю а після рвучи фасолю),
Омельян (стоить під стовпом і довго дзвонить у дзвінок).

Омельян (перестав дзвонити і кашляє)

У, тай утомив ся! Добре то кажуть: худа парафія, де ксьондз пробощ дзвонить. Таке й моє.

Юлія (з городця)

Але як ти, Мілечку, міг так спустити ся на сего війта? Я тобі зараз казала, що він тільки на словах такий щедрий. Бачиш, навіть нікого не прислав, щоби школу замести та дров нарубати.

Омельян

Ну, та щож я мав зробити? Аджеж за ковнір єго не візьму та не прислужу, мюби прислав.

Юлія

Але ж бо тобі належить ся прислуга.

Омельян

Та що з того? Належить ся, то певно, та йім, бачиш, не пильно діє ся.

Юлія

Але ж то так не можна плазом пускати. Ти до староства удай ся. Адже ж вони нас так у зимі голодом заморять і заморозять.

Омельян

Та ти, Юлечко, не горячи ся. Якось то буде.

Юлія

Я тебе Мільку, не розумію. І де в тебе той спокій, ота холодність бере ся! Осьмий раз отсе тебе перенесли, як клубком з місця

на місце кидають, а ти все нічого. Все своє „якось то буде“ тай „якось то буде“!

Омельян

Щож робити, сестричко. Вже коли чоловік на таке пішов, то треба терпіти. А як би я почав собі все до сердця брати, то давнє одурів.

Юлія

А я не можу! Як бачу кривду та неправду, то, здається, зі шкіри б вискочила. Все нутро в мні перевертає ся.

Омельян *(сміє ся)*

Ну, то треба тобі відси чим скорше втікати, небого. Вже я бачу, що тут нам такий горіх на зуби дали, що треба добрих вилиць, щоб его розкусити. Ади, кілько дзвоню тай дзвоню, і щоби тобі одна дитина до школи прийшла. Треба ще раз стрібувати *(дзвонить)*.

Юлія

Та покинь! І що тобі за неволя? Не йдуть діти, то як собі хочуть. Маєш виказ і всіх подай на кару — от тобі й усе.

Омельян

Ні, Юлечко, се не буде добре. Подавай на кару! Хіба се вчительське діло? Хіба я на те вчив ся і на те сюди прийшов? Я прийшов сюди вчити, просвічати людей, а не за здекуційника бути.

Юлія

Омельку, Омельку! не вже ти й доси, по семих переносинах, не видічав ся зі свого ідеалізму? Просвічати людей! Се дуже добре, але як вони самі того не хочуть? І вийт тобі виразно казав зараз по нашій приїзді, що: ви нас пане до школи не гніть.

Омельян

Е, паний був! Плів щось таке, що й купя не держало ся.

Юлія

А про те єго правда. Аджеж сам бачиш, за ті три дні, що ми тутка, крім вийта ані одна жива душа до нас не заглянула. Як би не отсей городець і не те, що твій попередник у нім насадив та нам лишив, то нам би прийшлося з голоду гинути.

Омельян

Е, та чень то якось змінить ся. Все такзле буде. Адже мій попередник пятнайцять літ ось тут прожив, поки не вмер. І масток по собі лишив.

Юлія

Не бій ся, ти певно нічого по собі не лишиш! *(бере кошик з картофлею і фасолею в одну а мотику в другу руку і через перелаз виходить із городця)*.

Ява друга.

Ті самі і вийт *(в гущі повисли колін, з борсуковою торбою че, ез плечі, з люлькою в зубах, котру раз у раз пихкає. Говорить лїниво, звільна, мов неохітно, з довгими павзами)*.

Війт

Слава Сусу Христу!

Омельян

Слава на віки!

Війт *підходить ближше, оглядає будинок шкільний, стукає чоботом о сходи ганка і сідає на них*)

Юлія

Пане начальнику! Ви нам обіцяли когось до прислуги, а отсе вже третій день і нікого нема. Війте ся Бога, як се може бути? Таже треба і дров урубати і замести і порядок у школі зробити.

Війт *(шкробав ся в голову)*

Та я — казав. Ось Ількови Товкачеви казав.

Юлія

Ну і щож? Чому не прийшов?

Війт

Видко ся не хоче.

Юлія

Ба але ж ми без прислуги не можемо бути. Се нам належить ся.

Війт

Та належить ся.

Юлія

Ну, то як же буде?

Війт

Або я знаю.

Юлія

Ну, та хтось мусить знати. Як ви накажете, то так мусить бути.

Війт

Та я его не вслую.

Юлія

То може хто інший скоче.

Війт

А, може й скоче. Зачекаємо, аж зголосить ся.

Юлія *(нетерпливо)*

Е, вам чекане, але ми тимчасом можемо з голоду і з холоду згинути.

Війт

Е, чень так зараз не згинете.

Юлія *(з плачем)*

Господи! Та се якась колода, не чоловік. Аж тут нам певно прийде ся пропасти! *(Хапає кошик і мотику і втікає до школи)*.

Ява третя.

Омелян, Війт.

Війт (довго, рівнодушно глядить на Омеляна, що все ще з виразом утоми стоїть під стовпом, держачи шнур від дзвінка в руках)
То ваша жона?

Омелян

Ні, сестра.

Війт

Горячка! (По хвили) А ви з жидів?

Омелян

Я? Та з яких жидів? Я такий Русин, як і ви, хлопський син.

Війт

А во бороду носите, як жид.

Омелян

Ну, що ви! Хіба тільки жиди бороди носять?

Війт

В наших селі тільки жиди. Як зголите бороду, тогди вам повірю, що ви Русин.

Омелян

А то що знов? що вам до моєї бороди? Ви би подивили ся по селі! Давоню вже пів години, і ані одна дитина до школи не йде. Адже ж нині я маю розпочати школу.

Війт

Ви, паночку, не мучте ся. Хоч до вечера дзвоніть, а дитина вам жадна не прийде.

Омелян

А то чому?

Війт

Бо так. що не прийде. Ми до жиди своїх дітей на науку посилати не будемо.

Омелян

Папе начальнику! Та що вам за жид до голови приплив? Ну, та коли вже так, то най буде по вашому. Зголю тоту нещасну бороду.

Війт

І добре зробите. І Товкач казав: я, Богу дякувати, господарь. До жиди usługувати не піду. Зголите бороду, то він прийде.

Омелян

Ну, а діти?

Війт

На що вам дітей?

Омельян

Та до науки.

Війт

А на що їм наука?

Омельян

На що наука? То я ще маю вам се вияснити? А на що школу в селі маєте?

Війт

Староство казало. Ми аж бунтували ся — ба не ми, а наші тати. Аж васько до нас приходило. Через тогу прокляту школу село на біду ввійшло. Обдерли!

Омельян

Але ж не школа вас обдерла. Школа для вашого добра заведена. Щоб ви меже людьми люде були.

Війт

А хіба й без неї ми пси?

Омельян

Пси не пси, а темні. Хто не хоче, то вас ошукає, отуманить, одурить.

Війт

Овва! ось ви такі вчені та просвічені, а гнете з голоду в селі і мусите чекати нашої ласки, темних Бойків! Ну, трібуйте і одуріть нас! Га?

Омельян

Пане вйіте, я не розумію, до чого має вести наша розмова. Ви знаєте, що я не з власної охоти сюди прийшов, а надала мене рада шкільна. Ви знаєте, що мій обов'язок учити, а ваш обов'язок зробити так, щоби діти ходили до школи.

Війт

Е, пане навчителю! Тоті всі обов'язки, то там у вас у письмах та в паперах. А ми люде прості. Хочете з нами жити, то живіть так як Бог приказав, як небіжчик навчитель жив.

Омельян

Ну, а як же він жив?

Війт

Та як жив? Робив собі в полі та в городі, воли та свині годував, писарством займав ся, а дітей наших до книжки не конопадив.

Омельян

Не конопадив!

Війт

А, ні! Котрі схотіли, то часом у неділю сходили ся до школи. То він їм образки якісь показував, співанок їй учив співати.

Омелян

Та й тільки всієї науки було?

Війт

Та тільки.

Омелян

Ну, а пан інспектор хіба ніколи до вас не зайіздив?

Війт

Та за тих 15 літ був може зо пять раз. Ой, ой, біди кілька було! Треба було аж із сусіднього села школярів позичати.

Омелян

Що, що, що ви мовите? Школярів позичати?

Війт

Таке не як, а так! Позичали ми по 10 хлопців, домішали троха своїх, таких що хочь літери розізнати вміли, тай так якоесь від пана шпектора обганяли ся.

Омелян

Господи! До нинішнього дня я був би не повірив, щоби таке в нашім краю могло діяти ся. Ну і що ж, ви гадаєте що й далі так має бути?

Війт

Гадаю, що так.

Омелян

Що я буду собі господарювати, за вчительство гроші брати, а на показ для інспектора хлопців із другого села позичати?

Війт

А чому ж би-сте не мали так робити? Що вам за неволя наші діти мучити і від господарської роботи відривати?

Омелян

Алеж вийте, я мушу! Чи ви не розумієте, що значить обовязок? Я за дармо хліба їисти не хочу. А хочете мати такого вчителя, щоби по вашому робив, то зараз подавайте до ради шкільної, щоб вам іншого дали.

Війт

Е, стрібуємо ще з вами.

Омелян

І не зачинайте! Кажу вам крайнє слово: як міні нині — ну, автра, діти до школи не прийдуть, то всіх на кару подаю.

Війт

Та куди подасьте?

Омельян

До староства.

Війт

А як?

Омельян

Як то як? На письмі.

Війт

А ваше письмо має ноги або крила, щоби, до староства дійшло?

Омельян

Що се ви? Як то?

Війт

А так. Відси до староства п'ять миль возовою дорогою, а три милі верхами. А як я знаю, що ви хочете нам шкодити, то жадного вашого письма до почти не передам.

Омельян

Як то? Ви би сміли урядові письма —

Війт

А чи я знаю, котре урядове, а котре ні? Жадного з села не пущу. Хіба бисьте хотіли самі пішки нести, бо фіри не дістанете. А пішки йти відси і назад, то треба трьох річей: добрих ніг, добрих грудей і три дні часу. А як підете, то ми вас заскаржимо, що ви школи не пильнуєте, а до міста без потреби волочите ся. *(Омельян, котрий підчас розмови з війтом увесь час неспокійно кидав ся з місця на місце, нараз підбігав до стовпа і починав що сили дзвонити)* А вам що, пане навчителю? Чого дзвоните?

Омельян *(задиханий)*

Пане війте!.. Або йдіть відси... або заріжте мене зараз!.. Не можу слухати... Господи! Що се во мною? За які гріхи ти мене вкинув у сесю западию? Як пророка Данила в львину яму! Та я одурію тут! Я зовсім... зовсім страчу ся!..

Війт *(встає, підходить до Омельяна і плече его рукою по плечех)*

Слухайте, пане навчителю! Ви так дуже не мечіть ся! А те... знаєте що? Ліпше з нами по добро! Задрете ся во мною, з другим, з третім — і нічого не виграєте, бігме нічого. А так... послухайте моєї ради! Бороду оту жидівську зголіть! Не подоба вам з нею. Дітей нам не невольте! Нас карами ніякими не лоточте, то найліпше буде.

Омельян *(розлючений)*

А я вам покажу, що по мойому буде! Не смієте мене неволити! Я не ваш слуга! Я мушу робити те, по що мене тут прислали. З году згину, а на своїм поставлю!

Війт (виймає люльку, плює)
Га, трібуйте! (звільна відходить)

Ява четверта.

Омелян, Юлія.

Омелян (якийсь час ходить прудко по подвір'ю, взявши ся обома руками за голову, відтак іде на ганок і стукає до дверей)
Юльцю, гей Юльцю!

Юлія (виходить з сокирою в руках)

А чого тобі треба?

Омелян (здивований)

А ти що?

Юлія

Та треба дров урубати. Хотіла розпалювати, та не найшла ані полінця дрібного. А пару грубших колод є.

Омелян (бере від неї сокиру)

Та дай міні! Се не твоє діло дрова рубати.

Юлія (не дає)

Е, що ти знаєш! Лиши! (Омелян таки бере сокиру) Ну, про мене. Я тобі принесу зараз одну колодку, та полупай, коли вже так напер ся! (Відходить і вертає з колодкою, котру Омелько зараз зачинає рубати) Але ти мене чогось кликав, Мільку. Чого тобі треба?

Омелян (перестає рубати)

Ага! маєш ще муку?

Юлія

Та маю.

Омелян

Спечи міні хліб. Мушу йти до міста.

Юлія

До міста? йти?

Омелян

Так. Знаєш, чим мене війт потішив? Скоро я єму сказав, що хочу подати до староства виказ дітей, котрі не ходять до школи, він міні відповів, що жадного мого письма не подасть на почту. Хіба, каже, самі собі занесете.

Юлія

Але я тебе не пушу, Мільку! Се далека дорога. Горами. Ще тебе пересядуть і вб'ють де в лісах.

Омелян

Не бій ся! На таких, що пересідають, у мене є револьвер. А я сего стерпіти не можу. В клітку як воробець заперти себе не дам! (Зачинає знов рубати).

Ява пята.

Ті самі, Товкач і Загонистий.

Товкач

Слава Сусу Христу!

Юлія

Слава на віки! (*Мужики наближають ся, познимавши капелюхи, з укоса глядять на Омеляна, відтак підходять до Юлії, що стоїть у ганку*)

Товкач

Чи то пан навчитель?

Юлія

Так.

Товкач

А ви его жінка?

Юлія

Ні, сестра.

Товкач (*глядить на неї довше*)

Сестра. Гм! Сестра.

Юлія

А чого вам треба?

Товкач

Та так. Ми до пана навчителя.

Юлія

Мільку, тут люде до тебе.

Омелян (*котрий доси рубав, перестає і обертає ся*)

Ви до мене?

Товкач

Рубайте, рубайте! Ми зачекаємо. (*Оба сідають на ганку. Омелян рубав*)

Юлія

Ви тутешні господарі?

Товкач

А так.

Юлія

І не встид вам отак сидіти і дивити ся, як ваш учитель сам дрова рубав?

Товкач

Щож, робота не встид.

Юлія

Дуже красно! Громада зобов'язала ся дати вчителєви прислугу, а отсе вже три днї, як ми сюди приїхали, і ніхто до нас ані не загляне! Ми могли би й погинути тут.

Товкач

Гм! А може то ваша річ була насамперед до нас заглянути?

Юлія

Так? Щобисте потім казали, що ходимо до вас жебрати! Знаємо ми вже таке!

Товкач

Ну а як би хто й так сказав, то би вам коруна з голови не злетіла. Може би й рацію мав. Адже не ми на ваш хліб прийшли, а ви на наш.

Юлія

Господи! Дай міні святу терпизивість з тими людьми, а то я готова одуріти (*Вбігає до хати лускаючи дверми*).

Ява шеста.

Ті самі без Юлії. Смелян (*рубав*)

Товкач

Горяча панна!

Загонистий

Та що! Молоде. Оговтає ся ще. Ну, та може би зачати з тим префесором говорити?

Товкач (*встає і кличе з ганку*)

Пане навчителю! Та буде того рубаня! Ходіть сюда, щось вам маємо сказати!

Смелян (*затинає сокиру в колодку і підходить до них*)

Дай Боже час добрий! Ну, що там, господарі?

Товкач і Загонистий (*кланяють ся*)

Та дай Господи!

Товкач

Та ми тут до пана навчителя з антересом.

Смелян

Ого! А то з яким?

Товкач

Ну, говоріть куме Семку! То ваша справа.

Загонистий (*гестикуюючи, розлізло*)

Та то, видите, така справа. Я держав Вовкових дві парі волів. Такрік літом медвідь у полонині пару вбив. Друга пара о Спасі в Лю-

товських пішла за п'ять-двадцять. То на такі гроші міні Вовк на ґрунт сів. Тепер я хочу знов дві парів него взяти. А він жадає поруки. Я даю ось кума Товкача, а він каже: то мало. Каже: ідіть до нового навчителя. Як він за вас поручить, до добре. Такий то наш аятерес.

Омельян *(випріцив на него очи)*

Ану стрільте міні в лоб, чи хоч що небудь розумію! Що ви чоловіче говорите?

Загонистий

Таже по руськи тай по людськи до пана говорю, не як!

Омельян

Вовк, медвідь, дві парі волів, порука, і я тут якогось біса приплетений! Нічогісінько не розберу.

Загонистий

Та що тут розбирати? Кажу вам ще раз. Вовкових пара волів угибла, то я єму за се п'ять-двадцять у довзі. Хочу взяти знов дві парі, бо без худоби чоловік як без очей. Ну, а Вовк каже конче, що-би й ви за мене поручили.

Омельян

Я! За вовка?

Загонистий

Та не за Вовка, а за мене. Вовк каже.

Омельян

Вовк каже? То я вовкови маю за воли ручити?

Загонистий

Та не за воли, а за мене.

Омельян

Я за вас? А ви хто такий?

Загонистий

Та газда тутешний, Семко Загонистий зовуть.

Омельян

Так щож ви з вовками за інтереси маєте? Ловите вовків, чи що?

Загонистий

Та яких вовків, преч би ся казало?

Омельян

Ну, адже ось воли для вовка берете.

Загонистий

Та не для вовка, а від Вовка, нашого арендаря.

Товкач

То в нас, пане навчителю, жид такий є, Вовк називає ся.

Омельян

Агій на вас! Авідкиж я семзю знати? Говорите: вовк, воли, медвідь, а я стою як туман. Так чогож той Вовк хоче?

Загонистий

Та хоче, щоби ви поручили за мене.

Омельян

Я за вас? Алеж я вас не знаю! Перший раз вас бачу. То як я можу знати, хто ви і який ви?

Товкач

Ні, пане навчителю! На кума Семка можете спустити ся. Я за них ручу.

Омельян

Ви ручите? А ви хто такий? Я вас також не знаю.

Товкач.

Та я Ілько Товкач, ваш близький сусід.

Омельян

Ви Товкач? Може той самий, що мав міні порядок робити в школі?

Товкач *(радісно)*

А той, той!

Омельян

І маєте ви сумління? Війт вам каже, а ви ані ду-ду!

Товкач *(сміє ся)*

Е, пане навчителю! Що то говорити? Війт міні каже! Або то я війтів слуга? Як схочу, то буду робити, а ні, то війт мене не вєплує. У нас по сусідськи. Які ви будете для нас, такі ми для вас. Зробіте ви нам вигоду, то ми вам і дві зробимо.

Омельян

Але я не хочу вашої вигоди. Дайте міні то, що міні належить ся. А не схочете, то я буду шукати інших способів. Ну, скажіть по правді, чому ви доси не приходили?

Товкач *(шкробає ся в голову)*

Та чому не приходив? Так випало, що не приходив. Не було коли.

Омельян

Ні, неправду говорите. Я вас часто видав, як ви сиділи на подвір'ю або над рікою. Ну, признайте ся: війт вам не казав?

Товкач *(живо)*

Війт? Ні! Ховай Боже!

Омельян

Ну, то хтоєь другий?

Товкач (шкробає ся в голову)

А не скажете нікому? Ну, то вам скажу Вовк не казав. (Конфідентно) Бо треба вам знати, пане навчителю, що Вовк у нас у селі найстарша особа. Чи то війт, чи палямар, чи хто будь, усі его слухають. О, бо то сила! Він що хоче, то зробить. Кажуть, що він три хованці має.

Омельян

І він отсе післав вас до мене?

Загонистий

А я, так.

Омельян

Щоб я за вас поруку єму дав?

Загонистий

За мене, пане навчителю.

Омельян

Гм! То диво! Що се може значити?

Товкач

Не знаємо.

Омельян

Аджеж я ані вас не знаю, ані его. У мене мастку нема, то щож моя порука варта? І інтересу вашого зовсім не розумію. То щож се все за комедія?

Товкач

Або я знаю? знаю тільки, що нам виразно сказав: Ідіть до нового навчителя! Як він з вами разом дасть свою поруку, то я вам бички дам.

Омельян

Не розумію, хоч мене застрільте.

Загонистий

Так щож, не хочете мене поратувати? Аджеж без худоби міні загибіль!

Омельян

Чоловіче добрий! Міні борше між вами загибіль буде. Як же я вас поратую?

Товкач

Пане навчителю! То не по сусідськи! Не відмовляйте нам тої просьби. Вовк мудра голова. Вже як єму вашої поруки треба, то видно, що треба. А як нам сего відмовите, то не буде вам життя в селі.

Омельян

Люде! Ну, нате, зїїдже мене живцем, але не жадайте від мене чогось такого, чого я зовсім не розумію. Хто знає, може то якесь циганство? Вовк, воли, медвідь, порука... Тьфу! Знаєте що? Підіть ви до

Вовка і кажіть єму, най сам прийде до мене. Може я з ним якось ліпше розмовлю ся.

Загонистий

Е, знов ходи! Знов лазь! Ще хто знає чи Вовк схоче до вас прийти?

Омелян

Ну, то я інакше нічого для вас не можу зробити. На сліпо в ваші інтереси влазити не думаю.

Товкач

Та ні, куме! Їїх правда. Ходімо до Вовка. Не бійте ся, він прийде! В ласці божій, пане навчителю! (*Відходять*)

Ява сема.

Омелян (*знов бере ся рубати*) Юлія (*в вікні*)

Юлія

Пішли вже ті люди?

Омелян

Пішли.

Юлія

Та чого хотіли?

Омелян

А дідько їй знає, чого? Слухав їй, слухав і нічого не розумів. Вовк, воли, медвідь, п'ять двадцять, порука — а гій на вас! Одно тільки я зрозумів, що тут у селі є жид Вольф — усім селу голова, і що той Вольф скаже, то всі й роблять. Знаєш, один із тих людей, то той Товкач, що мав нам услугувати.

Юлія

І спокійнісенько дивив ся, як ти дрова рубаш.

Омелян

Предобродушно признав ся міві, що се той самий Вовк чи Вольф не казав єму йти до нас. А тепер той Вовк підослав їй, щоб я єму ручив за якісь воли чи бики чи за медведя, чи за що — сам не знаю.

Юлія

Ну, то пропадемо ми тут. Уже як жид на нас розставляє свої сітці, то пропадемо. Краще втікаймо завчасу!

Омелян

Ну, втікаймо! Хто знає ще, чи є чого втікати? Може сей Вовк не такий страшний. Я післав тих людей до него, щоб єму переказали, що я хочу з ним самим розмовати ся.

Юлія

Он мабуть він йде! А як же, завертає до нас. Чи вийти їй міві до розмови?

Омельян

Ні, Юлечко. Дай спокій! Моглабись попсувати.

Юлія

Як гадаєш. Ну, то подай міні тих пати́ків, що ти нарубував. Буду розпалювати. Вже далі полудне, а ми й не снідали. (Омельян подав їй у ві́кно оберемок по́лін, вона це́зав в хаті).

Ява осьма.

Омельян, Вольф.

Вольф (зупиняє ся на серед подві́ря)

Омельян (підходить до него і глядить питаючими очима)

З ким маю — — ?

Вольф (поважно)

Масте честь говорити з Вольфом Зільбергіянцом, тутешнім арендарем і підприємцем. Я не є простий жид. Я з ружне панство інтерес проваджу і всюди міні честь дають.

Омельян

Я вам, пане Вольф, чести не уймаю. Може позволите близше, ось тут на ганок, у холод. Прощу, сідайте! (Вольф входить на ганок і сідає на лавці). Я чув, що ви тут у селі масте великий вплив.

Вольф

Ну, шож. Люде мене знають — вірять міні. Я їм вигоду роблю, то й вони мене слухають.

Омельян

Даруйте, пане Вольф, що я казав вас просити до себе. Ви тут прислали до мене людей. Щось вони міні плели таке — за воли, за медведі, за поруку, що я ані дрібки не зрозумів. Може будете ласкаві в'яснити, о що ходить?

Вольф

Видно, що ви ще не знаєте наших інтересів. Ну, добре. То так було. Той чоловік, Семко Загсинетий, — так собі, п'яничка! — держав мойі дві царі биків.

Омельян

Як то держав?

Вольф

Та так держав. Я купив малі, річняки, а він узяв на вигодовок. Мав вигодувати, по трьох роках ми мали їх продати і зиском поділити ся.

Омельян

Ага! Ну, шож далі?

Житє і Слово V.

Вольє

Ну, торік пара пропала. Каже: медвідь побив. Може й побив, то мене не обходить.

Омельян

Вас не обходить?

Вольє

Ні. Угода така, що що пропаде, то его.

Омельян

То віби: ваш тільки зиск, а страта тільки его.

Вольє

Так, так, так! Ну, слухайтеж! Другу пару ми продали за п'ять-двадцять.

Омельян

За 25 ринських пару волів?

Вольє

Ну, так! за 125.

Омельян

Ага, за 125! Так же й говоріть.

Вольє

Ну, то й тамта пара була би стількож варта. То я собі 62 срібла з тої пари стягнув, а 62 зайнтабулював на его ґрунті.

Омельян

А багато в него ґрунту?

Вольє

Та де там багато! Всею з десять моргів буде, тай то по горах. Корчі, ялівці. Ну, а тепер він приходить до мене, щоб я знов ему дві пари бичків дав.

Омельян

Знов на такий самий вигодовок?

Вольє

Так, так.

Омельян

Тепер розумію! А ви не хочете ему повірити.

Вольє

Таки ні.

Омельян

Не маєте певности.

Вольє

Не маю.

Омельян

Жадаєте поруки.

Вольф

Жадаю.

Омельян

Ну, пане Вольф. Тепер я міг би без дальшої розмови взяти вас за отсей ваш атласовий ковчир і викинути за ворота, але на перший раз сего не зроблю, а тільки кажу вам словами: геть міні відси! І не смійте міні тут показувати ся!

Вольф *(зриває ся)*

Що, що, що? Ти до мене смієш так говорити?

Омельян

Такому тикай, як єсь сам, а не міні розумієш? Марш міні звідси!

Вольф

Коли міні не хоче ся! Овва, що міні за пан! Кікімун!

Омельян *(хапає за сокиру)*

Жиде, не доводи мене до стеклости! Вступи ся, бо нежите твоє і мов! *(Вольф тремтить і звільна, в задгузь цофає ся, паде зі сходу і опісля бігцем утікає зі сцени)*

Вольф *(за сценою)*

Чекай, чекай! Ти розбійник! Ти опришок! Я тебе навчу!

Ява девята.

Омельян *(з сокирою)*, зі школи вибігає Юлія, з противного боку входить Хоростіль, з клуком на плечех, в полотнянім плаци і брилі, через плечі перевішена пушка ботанічна.

Юлія

Омельку! Що се ти? Де жид? *(Побачивши Хоростіля, радісно)*
Ах! чи бачиш, що за гість до нас.

Омельян

Господи! Та се Іван! *(біжить против нього, обнимають ся і цілують ся, відтак Хоростіль входить на ганок і горячо цілує руку Юлії).*

Хоростіль

Здорові були! Та поздоровляю на новій посаді!

Омельян і Юлія

Спасибі! Спасибі!

Хоростіль

Я, як бачите, ще по своїй природничій екскурсії волочу ся. Тільки випадком у одного знайомого довідав ся, що вас із Лепехова взяли і сюди перенесли. І так зрадів, довідавши ся!

Юлія (віддувши губки)

Було чого радіти! Видно, що дуже вам наше сусідство в Лепехові навкучило.

Хоростіль

Ай, панно Юліє! Які ви недобрі! Зараз он куди підхапугте. Я зрадів того, що міні через отсе село дорога лежала до моєї Кременівки. Але коли погадав, що ми вже з вами не сусіди, що від Кременівки до вас цілих десять миль, то аж заплакав, бігме заплакав.

Омелья

Міг биєь, брате, ще й над нашою долею заплакати. Знаєш, я думаю, що нам тут прийде ся пропасти. Зовсім дике село і дикі люде.

Хоростіль

Чув я дещо про них, тай загалоь шляючи ся що вакацій по горах знаю троха сей нарід. І дуже вас жалую. Не такого тут треба чоловіка, як ти, Омельку, от що я тобі скажу.

Юлія

А я гадала, що ми з вами вже й не побачимось. Так нас раптовно перенесли, не було навіть коли розвідати ся, де ви обертаєтесь. Я тільки пару слів написала і в переїзді через ваше село лишила у тої баби, що школи пильнує.

Хоростіль

Які ви добрі! Значить, ви гямили про мене! Ну, та се ви хіба не знаючи мене могли думати, що ніколи не побачимось

Юлія

Ай Господи! Та що се я! Гість з дороги прийшов, брат ще доси без снідання — знаєте, у нас таке, що нема кому й дров раз урубати! Сам пан учитель мусів рубати. Але я зараз! (біжить у двері, зараз вертає) Ага, а може схочете тут на ганку сніданє пити?

Омелья

Щож, се можна.

Юлія

Ну, то ходи, винеси столик! Сідайте, пане Іване! (Омелья і Юлія виносять столик і пару крісел, Юлія накриває столик скатертю, приносить філіжанки і наливає каву) Прошу! Тільки за булки вибачайте! Не напекли.

Хоростіль

Певно цигани лопату вкрали?

Юлія

То то є, що вкрали! Та прошу брати хліба! І масла! Се ще наше лепехівське.

Хоростіль

Ну, а ви пані? Та сідайте і ви з нами!

Юлія (наливає ї собі)

А ви думали, що як? Не бійтеся, я також парою не живу. (Сідає коло брата, проти Хоростіля, всі п'ють каву, хвиля мовчанки)

Хоростіль

Ну, а тепер розкажи міні, братчику, що се у тебе за історія була з жидом? Власне вхожу на твоє подвір'є, а проти мене жид мов із пращі, ледво хлипає зо страху. А ти за ним із сокирою!

Юлія

З сокирою! Омелько з сокирою! Господи, се мабуть кінець світа буде.

Омелян

Не можете собі представити, що тут за відносини. Я б і в сні такого не прибаг. Адже подумай собі —

Ява десята.

Ті самі, Війт, Товкач, Загонистий.

Війт (звільна, але рішучо наближаєся і стає перед самим ганком у грізній позі)

Пане навчителю, а то що такого?

Омелян

Яке що?

Війт

Як ви сміли образити нашого арендаря і радного громадського?

Омелян

То той Вовк у вас радний у громаді?

Війт (кінчить)

І презуса місцевої ради шкільної?

Омелян

То він мій начальник? Бігме, я не знав! Я гадав, що він простий собі вовк.

Війт

Але я вас питаю, пане заволоко, як ви смієте ображати такого чоловіка? Чи вас на то сюди прислали?

Омелян (встає звільна, силуєся бути спокійним)

Пане начальнику! Тут на тім обійстю я господар і ображати себе на позволю. А коли ваш пан вовк чує себе ображеним, то най мене подає до суду і най скаже, за що я его обравив? А ви до того не маєте права мішати ся.

Війт

Я не маю права? Зараз побачимо, чи маю право? А будьте ласкаві скажіть міні, що се тут за гість у вас?

Омелья

То моя річ, а не ваша. Не бійте ся, я знаю приписи мельдункові. Як буде час, то вам его замельдую, а поки ні, то не маєте права мене самі питати.

Війт *(здержує свою лютість)*

Чи так? Ну, зараз ми то будемо бачити. *(Відводить Товкача на бік і шепче йому щось до уха)*

Загонистий *(входить на ганок)*

То так, пане! Такі ви добрі! Так мене хочете поратувати!

Омелья

Алеж чоловіче божий! Жид вас хоче зі шкіри обдерти, оциганити, а я маю ще своєю порукою мішати ся в туту погану справу? Аджеж тут видима річ, що жид хоче мене в лапку зловити, щоби мене мати в руках.

Загонистий

Але я через вас пропаду без худоби! То вам се нічого, га? Не-біжчик пан навчитіль ручив за вас, а ви не хочете! *(Тимчасом війт і Товкач входять також на ганок. Юлія неспокійна встав від столика і став при дверех. Хоростіль сидить спокійно, роблячи цигаро)*

Війт *(став перед Хоростілем)*

Ви пане хто такий?

Хоростіль *(спокійно)*

Називаю ся Іван Хоростіль.

Війт

Хоростіль! Хоростіль! Хоростіль може встати, коли з начальником говорить.

Хоростіль

Хоростіль встав тільки перед такими, що того гідні.

Війт *(флегматично)*

Куме Ільку! А підійміть но того пана, щоби знав морес!

Товкач *(наближає ся до Хоростіля)*

Хоростіль *(відтупує его)*

Геть від мене!

Війт

Так? А будьте ласкаві сказати нам, хто ви такий?

Хоростіль

Коли міні не хоче ся.

Війт

Так? То власти громадській так відповідаєте?

Хоростіль

Не власти, а напастникам, що мене без даня рації чіпають ся.

Омельян

Пане начальнику, знайте, що я вам сего плазом не пущу ! Не маєте права мого гостя в моім домі напастувати.

Війт

Вже я буду бачити, чи маю право чи ні. Але вам насамперед покажу, чи ви маєте право приймати у себе бунтівника, свідцеліста та шпіга московського.

Юлія

Ой Господи ! От тобі й на !

Хоростіль

Не бійтеся пані ! Будьте спокійні і смійтеся з сеї дурної бесіди !

Війт (кричить)

Я вам покажу, чия тут дурна бесіда ! Покажи міні паса ! Маєш паса ?

Хоростіль (показує вму фігу)

Війт

Так ти без паса ? А ! добре ! Люде, ваяжить его !

Омельян (заслонює его)

Пане начальнику ! Чи ви вдуріли ? Що се ви робите ?

Загонистий (відпизжав его)

На бік ! Ми з вами тепер не так поговоримо !

Хоростіль (сидить і курить)

Омельку, вспокійся ! Хочете паса пане начальнику ? Я вам зараз покажу. (Схватує ся живо і заступає вихід ганку) Омельку, стань у дверех ! (видобуває з ботанічної пушки величезного вужа) Ось вам мій паса !

Війт (цофав ся переляканий, люде тож)

Ой Господи ! Чарівник !

Товкач

Гадина ! Матінко, яка страшенна !

Загонистий

Пек, пек ! оснина йій ! (ховає ся за Товкача)

Хоростіль (наближав ся з вужем до війта)

Хочете ? Хочете ? Придивіть ся ! (Війт цофав ся аж до дверей у котрих стоять Омельян і Юлія) Знаєте тепер, хто я є ?

Війт

Ой паночку ! змилюйте ся ! Дамо вам спокій, не губіть нас !

Хоростіль

Дасте міні спокій? Хіба я вас бою ся? Ви мене питаєте, чи я вам дам спокій? Хочете, я тільки раз свисну, то будете таких пасів мати повну хату, комору і обору.

Війт

Ой Господи! Панчику любий! Що хочете дамо вам, тільки нам того не робіть!

Хоростіль

Ні, я вас мушу навчити розуму, як з людьми обходити ся! Вас і отих раших чесних сусідів.

Товкач і Загонистий

Ой, ой, ой! (Всі три вискакують з ганку в бік і тікають)

Ява одинадцята.

Омелян, Юлія, Хоростіль.

Хоростіль (сміє ся)

Ха, ха, ха! А то драпцює! Пане начальнику, гов!

Омелян

Іване, бій ся Бога! Що ти наробив?

Хоростіль

Нічогоісінько! Ані гадки не май!

Омелян

Алеж він зараз скличе всю громаду, і тебе тут палками вбють, як чарівника.

Хоростіль

Не бій ся! І не покажуть ся.

Омелян

Може би самі не посміли, але жид їх підбунтує.

Хоростіль

Та не лякай ся ти за мене. Аджеж я не дурний на них чекати. Я й так спішу ся, то й зараз собі піду. Дороги по тих горах я знаю добре, ніхто мене не догонить. А як би до тебе чіпали ся, то навіть не признавай ся, що мене знаєш. Скажи, що перший раз мене бачив.

Юлія

То ви хотіли б уже йти від нас?

Хоростіль

Га, що робити! І рад би лишити ся, та годі. Обов'язок.

Омелян

Слухай Іване! Адже тобі дорога через Турку.

Хоростіль

Так.

Омелян

Та може можна через тебе передати деякі письма на пошту?

Хоростіль

І овшім.

Омелян

Адже знаєш? Як я сказав війтові, що подам на кару тих, чії діти до школи не ходять, то він міні спокійнісенько відповів: а я жадного вашого письма на пошту не передам.

Хоростіль

Вали на него скаргу! Родичів подавай на кару! Не даруй ані крихітки! Покажи їм св ю енергію. Ставлять ся вони до тебе, постав ся й ти до них! Як вони змякчуть, тоді й ти можеш.

Юлія

Добре вам так говорити! Ви здоровий, сильний, а брат що против вас? хрущ.

Омелян

Так слухай же брате! Зажди ще тут хвиляку. Я зараз усе приладжу. Спис дітей у мене вже готовий. А решту я за мінуточку...

Хоростіль

Добре, добре. *(Омелян відходить у школу)*

Ява дванадцята.

Юлія, Хоростіль

Ну, тай відважний ви чоловік! Знаєте, як вас оті Бойки обступили, я гадала, що так і кинуть ся на вас, задусять...

Хоростіль

Ну, се не така легка річ мене задусити.

Юлія

Не можете собі представити, як я брjala ся за вас і за брата. Знаєте, я вже так надумала: як скоро вони схочуть котрому з вас що злого зробити — хоплю за сокиру і валю першого ліпшого по голові.

Хоростіль

Ну, тай рішучі ж ви, панно Юліє!

Юлія

А мій бідний брат хорий, безсильний, згризенний... Знаєте, він чамса врюю плює, тільки таїть ся с тим від мене.

Хоростіль

Не для него учительський хліб! Не для него се місце!

Юлія

Знаєте, я не раз бою ся, щ би з ним щось злого не зробило ся. Аджеж отсе осьмий раз его переносять. І як би за які небудь непорядки або прови и! Та де там! Учитель він прекрасний, усюди по хвальні свідоцтва мав, люде були з него вдоволені. Так щож, усе винаходять у него щось „політичне“! В однім місці вийт ві шахрайства відкрив, у другім з сільськими лихварями задер ся, в третім читальню заложив, у четвертім касу позичкову до порядку допровадив — отсе й були его гріхи. І все найшли ся темні духи, що за такі речі его вигризли з села.

Хоростіль

Думаю, що й тут він не подовжить. Самі бачите, що тут темні духи сидять як у Бога за дверми. Тут йїх цілі стада, цілі легіони. Ой, не Омелька тут потрібнї!

Юлія

От такому сильному та енергічному та дотепному як ви — —

Хоростіль

Ах, і не говоріть міні! І міні се вчительство давно вже вухами лє ся! Та правду кажучи, я давно б его покинув — адже у мене по батькови є свій ґрунт і хата, господарство таке що можна жити. А при тім, знаєте, я з третього року прав пішов на вчительство. Тоді міні параграфи вухами ляли ся, думалось, що віддихну після них в чистій атмосфері педагогії та праці позиточної для загалу. А нині встидно й признати ся, а іноді по просту тужу за параграфами, за університетом. Та дві річи держали мене доси.

Юлія

А то які?

Хоростіль

Одна — людська біда. Став чоловік тим учителем і зараз як та верба мусів пустити коріне. Сей приходить за порадою, і другий і де-сятий. Тому напиши, сему розповідж, з таятим піди до пана, з іншим до вїйта, а то й до староства і до уряду податкового і до лікаря. І як раз чоловік у все те втягне ся, то потому й вилізти годі.

Юлія

Се справді таке діло, що затягає чоловіка в себе, немов вир у ріці. Я не вам пара — що я можу і що я знаю! — а живеш отак у селі і познайомив ся з жінками та дівчатами то ні відси ні відти тільки набере ь ся ріжного діла, що аж голова тріщить. Тут шити вчиш, там варити вчиш, тут у слабости допоможеш, там хоч словом потішиш або з власної мізерії чим небудь поратувеш... І бідуєш отак рік або два в селі, мов на терню, а виїзджаючи плачеш мов би рідню прощала.

Хоростіль

Ну, а друга причина, що мене доси держала при вчительстві, тепер уже мабуть не буде держати.

Юлія

Ов, а се що за причина?

Хоростіль

Ваше сусідство. Як учитель я міг бувати у вас, говорити з вами...

Юлія

Се моглиб і не бувши вчителем.

Хоростіль

Я знаю, що ви і ваш брат не малиб нічого против того, але інші! Але власти!

Юлія

А я й не знала, що вам наше сусідство таку пакість чинило, приковувало вас до вчительської тачки.

Хоростіль

Не говоріть сего, панно Юліє! Але коли я довідав ся, що вас перенесено... Ех, та що буду про се говорити? Хіба ви не знаєте, як я вас люблю?

Юлія

Пане Хоростіль! Я вас просила не говорити більше об тім! Я вам казала, що і я вас . . . що після брата ви для мене найсимпатичніший чоловік...

Хоростіль

І чомуж би вам в такім разі не вислухати мене? Чомуж не бути вам моєю? Я покинув би вчителство, скінчив би університет... Я скінчив би ті права, став би адвокатом, а потім осів би у себе на селі, на ґрунті і провадив би хлопські справи, воював би з хлопською кривдою.

Юлія

Се дуже гарні думки, і я не знаю, чомуж вам їх і без мене не виконати.

Хоростіль

Бачите, бракує міні когось, хтоб мене піддержав, додав міні духа. Чоловік троха лінивий. Вас міні бракує панно Юліє. Як прийду до дому, як погляну в свої чотири пусті кути, то так міні від разу, мов би хто крила обскуб. Так і пропадають усі мої наміри.

Юлія

Дуже міні вас жаль, пане Хоростіль, але вірте міні... не вжеж ви думаєте, що я моглаб чим небудь допомогти вам?

Хоростіль

Ах, пані! Сам ваш вид, сам ваш голос додає міні енергії, смілости і відваги. Отак собі подумати, щоб така розумна, енергічна, щира людина була моєю товаришкою в житю — Господи! Та в міні аж дух захопує на саму думку про таке щасте.

Юлія

Ей, пане! Поетизуєте за надто. Творите собі в фантазії чудові образи, любите ті образи, впливаєте ся ними, а потому, коли маєте при собі живу людину з її хібами, приходить розчарованє, приходять розлад між ідеалом і дійсністю — і готове нещастє. Вірте міні! Я дуже добре знаю сама себе і свої хіби. Що я? Проста, мало образована дівчина. І чим я зможу бути для вас?.. Ах пане, як би ви знали... *(плаче)*

Хоростіль *(бере її за руки)*

Що ви, панно Юліє? Що вам?

Юлія *(не віднимаючи руки)*

Як би ви знали, яким жалем наповняють мене ваші горячі слова! Як рвуть мою душу, показуючи, як мало я придатна на те, щоб бути вам такою дружиною, якої вам хоче ся, якої вам треба і якої ви справді стоїте!

Хоростіль

Ну, пані! Се вже, їй Богу, з вашого боку переизнадна скромність. Не бійте ся, я не такий ідеаліст, за якого ви мене вважаєте.

Юлія

А коли ви не такий ідеаліст, то як же се ви не можете на хвилину вийти в моє положінє? Аджеж бачите самі, у мене брат бідний, безпомочний, слабовитий... без мого помочи єму зовсім пропадати. Правда, гріх бим мала кажучи, що він хоче мене спияти при собі. Протівно. Та всеж таки подумайте, він одинока людина близька міні на світі. Для него міні й праця не страшна і нужда і горе і турботи. Виходячи замуж прийде ся покинути його. Боюсь подумати, що з ним тоді буде. Ну, а коли й за мужем щастя не знайду, коли сумліне що хвиля буде міні шептати, що я поступила лехкомисно — ні, сама думка про таке житє моглаб мене вбити!

Хоростіль

А я думав усе таки, що пані за той рік нашого сусідованя по троха пізнали мене... що про лехкомисне рішенє з вашого боку не може бути й мови.

Юлія

Щож, пізнала! Та самі бачите, що мала рацію, не можучи доси рішити ся. Хібаж ви самі перед хвилею не признали ся, що вам брак ініціативи, що ви троха ліниві? Правда, ви скажете тепер, що вам бракує піддержки, але потому можете сказати: жінка міні заваджає... Як не одно, то друге.

Хоростіль

Алеж ви остро судите, пані!

Юлія

Та скажіть, чи не маю рації?

Хоростіль (*понуривши голову*)

Так значить нема для мене ніякої надії?

Юлія (*зриває цвіт фасолі і б'є его по голові*)

От тобі й лицар! Зараз голову понурив і починає трагічним тоном! (*передразнюючи гробовий тон*) Нема для вас надії! Ідіть у монастир! (*Весело*) Слухайте, пане Хоростіль, що я вам скажу! Здобудьтеся на енергію. Кидайте вчительство, відьте до Львова, кивчіть університет, а потім — —

Хоростіль (*випростуваній*)

Потім — —

Юлія

Ну, що тоді? Потім робить адвокатські чи які там екзамени реалізуєте свої ідеали —

Хоростіль

А ви?

Юлія

Я? Щож я? Я на університет з вами не піду.

Хоростіль

Але будете ждати на мене?

Юлія

Здається не втікаю пікуди.

Хоростіль

Але можна до вас потім зголосити ся?

Юлія

До нас зголошуйте ся що вакацій, ми гостям усе будемо раді.

Хоростіль

Ех, пані, не хочете мене розуміти...

Юлія

Ех, пане, занадто далеко ви своїм розум м забігаєте. Буде з вас і того, що доси сказала. Он брат іде.

Ява тринадцята.

Ті самі і Омелян

Омелян (*з запечатаною ковертою в руці*)

Отсе друже мій, даси на почту. То виказ дітей. А зі скаргою на війта знаєш, я роздумав. Бог з ним! Не буду задратати ся. Хто знає, чи така скарга міні самому б і більше не пошкодила.

Хоростіть

Га, як собі міркуєш. А знаєш, я там у Турці знайомий де с ким із урядників. Можна їм про твою біду розповісти?

Омелья

О, се інше діло! Розповідь! Коли такий один урядник, хоч би дрібний, нашому війтові до чола натуркає то се зовсім інакше має значіне, як моя скарга.

Хоростіть *(сховавши письмо)*

Ну, а тепер, друже мій, бувай здоров!

Омелья *(цілує ся з ним)*

Дуже жаль, що не можеш у нас довше лишити ся.. А не забудь за письмо!

Хоростіть *(стискає руку Юлії)*

І ви пані будьте здорові! Чого вам більше бажати? Щоб ваша рішучість і енергія не покидали вас ніколи!

Юлія

А напишіть нам, як вам живе ся. Нам тут у тій пустини кожде слово з поза тих гір буде за малину.

Омелья

А кудиж думаєш іти?

Хоростіть

Отсюди твоім огородам, та через потік, та стежкою просто у верх. То ніхто в селі й не побачить, куди я пішов. Ну, здорово оставайте ся! *(Бере плац і пушку на себе, бриль на голову і кланячись виходить. Юлія, сперта на ганок, глядить довго за ним)*

Ів. Франко.

Заслона спадає.

НАРИС ІСТОРІЇ ВІРИ В ЧОРТА.

д) Умови з чортом і чарівництво. Коли чортові не вдається ся силою опанувати чоловіка, то він уживає до того правних способів. Він входить в уклади з чоловіком. Віра в уклади чол віка з чортом сягає давніх часів. Знаємо, що чорт скушуючи Христа обіцяв йому пановане під умовою, що сей поклоняється йому. Се вже пропозиція формальні умови. Форми умов відповідають формам прийнятим у людей. Чорт жадає докладного запису з підписом від чоловіка, що за се або те зобов'язується віддати йому в тім а в тім часі свою душу. Дивно, чому друга сторона контрактова ніколи не домагається подібного документу...

Такий запис пишеться або лишень підписується виключно кровю контрагента, звичайно з мізльного пальця. Тут треба добачувати аналогію з кровю Христа, що нею затверджується умова з Богом. Безчисленні маємо оповідання про умови з чортами, давні і нові. Задля їх популярності не будемо ніякого наводити. Нераз бувало, що чорт не лише домагається запису на душу, але й формально виректи ся Христа і всіх діл його. Се була наче рекомпензата за подібне відрікане чорта при хрещенні.

Не мож думати, мов би то давній запис не міг бути зломаний або відобраний. При покуті, тяжкій праці і конче при допомозі божій міг бути контракт розв'язаний, або тим, що чорт вертав запис, або сила божжа не дала забрати душі.

Причини, що заганяли людей в такі умови, були головню: любов, жадоба багатства і почеси, вкінці бажане таємного знання. Такими героями були: Теофіл середньовічний (VII. в.). Герберт, що став папою під іменем Сільвестра II. (X. в.), Фавст (XVI. в.) та Твардовський. Сільвестер II. се не одинокий папа, що мав зносини з чортом (задля своєї учености математично-природничої). До таких належав також: Іван XII., Бенедікт IX., Григорій VII., Александер VI. Всі вони записали ся були чортові, перед котрого сітями мали берегти повірене їм стадо*).

Не всі продавались чортові задля багатства; були й такі, що входили в умову на те, щоб знати штуки магічні, хоча можна було вивчити ся магії без чорта і надто ще зі силою прислужувати чорта до своїх послуг. Теологи та доктори заперечують, що магію винайшов чорт, але се трохи неймовірне вже тим самим, що знанем єї мож було опанувати чорта. Та все таки магія вважалась завжди грішним ділом. Жерело магії — людська жадоба знання чи то для самого знання чи для якихсь інших цілей. Магія одначе не є плід віри християнської, єї стрічаємо у всіх народів всіляких релігій. Розуміється, зі зростом поваги

*) В легендах у нашого народу чорт являється часом більше безінтересовним, як у згаданих разях. Він збогатив одного чоловіка, подавши йому спосіб робити горівку, вдовольняючись лишень жертвами самої горівки.

чорта набрала сили й магія. Церков так горячо підносила силу і хитрість Сатани, доказувала, що він панує над світом і пекло представляла далеко численнішим як рай, — то не диво, що мусіла зрости й віра, будім то властивим паном не єсть Бог, але чорт. Звідси й культ чорта. В XIII. ст. оскаржувано Люциферіанців о те, що обожають чорта; те саме закидувано Темпларіям, Альбгойціям, Катарам та іншим сектам. Вкінці не треба забувати, що життєві відносини в середніх віках під гнетом пошівства та шляхти були такі тяжкі, що народ мусів шукати якогось виходу чи забути в магії, часом на те, щоб мати спосіб до пікети...

Найбільше чарівників та чарівниць було таких, що прилучувались до чарівницької громади, виучувались сеї штуки, особливо у Сараценів та Жидів. Навіть мали бути відповідні школи (Тоledo, Краків).

Найпешою штукою чарівництва була штука закляти чорта, щоби явив ся. Форми і способи заклинання були різні і мусіли бути виконувані дуже вміло та обережно.

Не всі чарівники та чарівниці мали ту саму власть і не всі вміли те саме. Чарівник знав ся на зілях або напоях, що розпалювали любов, умів спроваджувати елементарні шкоди, йїздити на чорті, виробляти амулети, за одну ніч будувати палати, знав про укриті скарби і т. д.

Чарівники любили часом пописувати ся публично своїми штуками. Віра в чарівництво була в середніх віках загальною і полишилась навіть опісля в часах ренесансу. Не було ніякого виднійшого чоловіка, котрого б не підозрівано о магію, починаючи від Арістотеля а кінчали Львом X. і іншими папами. До них належав також звісний поет італіянський Петрарка.

Таких славних чарівників було небагато супротив цілої громади низших слуг чорта. Се було стадо чорта, що навіть на тілі носили знаки своєї приналежности. По таких признаках пізнавали інквізиторі вивовників. Чарівники і чарівниці збирались в означенім часі на певнім місци (у наших легендах в ніч перед св. Духом, перед Купалом на Лисій Горі, ніч Walpurgisnacht на горі Гарц), де відбувались оргії чортівські.

Німецький монах чину св. Бенедикта Іван Трітемій (1465 — 1516), великий теолог і історик, в книжці т. з. *Antipalus maleficiorum* подає різні средства против нечистим штукам, одначе найпевніше було одно, а се — костер.

Тут маємо на думці найсумнішої слави часи церкви католицької, а саме в часі ві найбільшого розцвіту, ві могутности політичної, а се інквізіцію супротив еретиків та чарівників.

Собор в Тулюзі за Інокентія III. р. 1220 постановив: Архієпископи та єпископи мають у своїх єпархіях зобов'язати присягою одного попа з помічниками, щоби перешукували мешканя і закутки, ловили викрипих еретиків і йїх оборонців та прихильників і видавали йїх на кару. Дім йїх має бути знищений. В кожній парохії усі від 14 літ (жінки від 12) мусять відіприсягати ся ересі. Заказуєсь перекладувати письмо св. на живу мову. Тестаменти мають вартість тільки пісані під доглядом попа і т. д. Найліпшим способом висліджувати еретика була тайна сповідь. Одначе й самі єпископи потребували догляду, проте самі

папи взяли власть інквізиторську в свої руки, а виконуване їй віддали Домініканам. Уряди світські мають виконувати розкази інквізиторів. Властиво карав світський уряд, тільки інквізитори видавали засуд. Нинішні оборонці непомильності церкви заслонюють ся тим, що ось то церковна власть не карала. Про вартість такого викруту нема що й говорити.

Інквізітор був годований коштом громади, надто йому припадала третя часть маєтку сконфіскованого у засуджених, та з часом ті сторожі чистої віри загарбували весь маєток своїх жертв. З ересями сполучено також умови з чортом, а далі й чарівництво. В сей спосіб інквізитори не могли ніколи спочивати. Ніщо не дає такого поняття про могутність чорта, як саме сі нагінки за его слугами. Мало бракувало, казав хтось, щоб чорт не звів цілого роду людського до поганої магії, а інквізитори не поналили всіх людей. Гонення чарівниць відбувались найбільше в 15, 16 і 17 ст. Ще коло р. 806 загрозив Карло Великий смертю тому, хто би карав якихось ніби чарівників. Подібно й єпископ ліонський Агобард (ум. 840), один із найяснійших умів у християнстві, назвав віру в чари туманенем люду. А навіть „варварський“ король Коломан угорський (1095—1114) задекретував: нема чарівниць і нікого за чари судити не вільно.

Та такий ясний погляд не довго тревав. В 13. ст. св. Тома з Аквіну, сей „другий Христос“, документує існуванє чарів. Іннокентій IV. запроваджує тортури, против яким остро був виступив чотирьох літ тому папа Микола I. Церков став охороною забобону. З літами процесів о чари набирає ся все більше. Папи перевищують один одного в жорстокости, яку вони зовуть божою війною против чорта. А день 5. грудня 1484, день появи буллі Іннокентія VIII. *Summi desiderantes affectibus* — пам'ятний в історії католицьких народів. Тут списані постанови і норми що до виконування інквізиції, розпочато еру постраху і лютої, якої не було ніколи в історії людськості. Церков мовчить про сю темну добу, а за те широко розводить ся про кроваві події французької революції. Одначе ся тревала тільки два роки, а інквізиція більше двох століть. В Лотарінгії самій за 15 літ спалено 900 людей і тількиж за 5 літ у вірцбурській дієцезії; сто людей щороку палено в дієцезії Комо; в Тулузі спалено 400 на один раз. Ніхто не міг бути безпечний против закиду чарівництва. Кого раз оскаржено, той майже напевно попадав на костер, бо тортура вивольовала зізнання, яких тільки інквізитори бажали.

За широка се тема, щоб ми в отсім рефераті хоч би й найзагальнійше могли єї вичерпати, тому на сім перестанемо*).

Нині нема ні інквізиції, ні процесів о чарівництво, одначе віра в чари ще не вимерла. Не кажемо про простий люд, але не мине й рік, щоб не появилась книжка якого „оборонця чистої віри“, де зовсім серйозно впевнюєть ся, що світ в руках діавола, повний чарівників під новою покривкою, що ціла новітня історія, наука, література

*) Тих, що цікавлять ся сим питанням відсилаємо до книг: *Wächter, Vehmgerichte und Hexenprocesse*; *Soldau, Geschichte der Hexenprocesse* і ін.

і штука — се чортівське діло або й прямо служенє чортови, культ Сатани. Навіть те, що тепер заборонено палити тих злуг чортівських, деякі побожні душеньки вважають не чим, як тільки знаком величезної перемоги чорта.

е) Пекло. Батькізщиною чорта, як і місцем призначеня для всіх його слуг, приятелів і жертв є пекло. Місце його є третє з ряду по небі. Докладно означити тепер годі, де воно лежало, бо компетентні люде в поглядах на се р-аходять ся; одні означають повітре, другі сонце, інші нутро землі, якісь острови і т. д. і т. д. Тому то й годі знати, де лежать ті славіні ворота пекольні; ті що звідували пекло, не подали докладно місця. Показувано різні входи до пекла. Там глибоко й темно. Пекло мусить бути величезне, коли може змістити стілько людей. Один Єзуїт (Корнель а Липіде 1566—1637) каже, що пекло не ширше як 200 італіянських миль. Були й інші, що докладнійше обчислювали. Данте описує его як геометрично збудовану яскиню, з горами, пропастями, лісами, ріками, навіть замками і містами, .. тільки що все темне і страшне. Тому відповідає флора і фауна. Сюди діставали ся люде всяких станів і верств, віку, пола. Після обчислення теологів день у день втручують чорти в пекло стілько душ, що піску в морі. Цікако б знати, кільки йде в рай!..

Чорти звичайно несуть душі повітром, часом разом з тілом. Інколи везуть в виді чорних коней або їздиців на таких же конях. Легко було душі вийти в пекло, але живому трудно. Та все таки були такі, що оглядали пекло: одні фактично ходили там, другі у видінях духа, інші завмерши. Розумієсь, що кождий інакше описував, що бачив і чув. Найстаршими такими описами користував ся Данте. Чорт в пеклі є чимсь більше як на землі; там він повиньт ролю справедливого судді і карає грішника. За кождий, хоч би й найменший гріх, є тамки заплата. Чорти навіть мали, як упевнює св. Августин, великі книги, де записувано гріхи людські.

Кари пекольні по думці теологів однаково тяжкі як що до часу так і що до місця. Головна часть муки — огонь. Деякі отці церкви беруть сей огонь ідеально і метафорично, але більшість конкретно, а св. Тереса виділа ціле огняне море. До огню долучаєсь лід бурі, тучі, страшні звірі, тортури і т. д. А вжеж найтяжша кара грішникам є та — на се годять ся всі знавці — що грішники не м-жуть бачити Бога. Супротив сеї кари нічим має бути пражене в горячій оливі, в смолі та сірці.. Чорти мали уряд наглядачів і катів. Для ліпшого ладу панував тут навіть поділ праці.

Чи чорти самі терплять чи ні? Тут гадки поділені, одні автори кажуть, що вони вільні від мук, інші противно. Та хоча б і терпіли, то все таки «міють собі знайти доволі віддиху вганяючи поміж людьми. Також непевна річ, чи чорти повинли ролю суддів чи катів у чистилищі.

Часом ціле пекло відбувало ночами прогульки в повітрі або лісами. Догматична теологія за Апокаліпсою св. Івана означає кари пекольні яко вічні, і то безоглядно однаково острі для всіх. Одначе поза догмою панує інша, більше людська думка. Християнський поет Аврелій Пруденцій (348—408) говорить в одній гимні про супокій, який мають

грішники в пеклі підчас великодня. Сюди відносить ся найкраща може легенда християнська, котрої годі тут не навести. Апостол Павло в товаристві архангела Михаїла зступає в „світ боїв“ і бачить тяжкі кари грішників. Слеза жалю і милосердя покотила ся по его лиці. Вже хоче відходити, коли грішники одноголосно кличуть до нього: „О Михаїле, о Павле, змилосердїть ся над нами! просіть спасителя за нами!“ Архангел на се: „Плачте всі і я буду плакати, також і Павло, і хори ангельські будуть з нами плакати; хто зна, чи Бог не буде вам милостивий“. І грішники кличуть: „Будь нам милостивий, сину Давидів!“

Тоді сходить Христос з короною з неба і пригадує грішникам свою дармо пролиту за них кров. Але архангел і Павло і тисячі ангелів падають на коліна перед Сином божим і благають милости, і зрушений Христос дає їм тридневу свободу від мук*).

Думка деяких учителів церкви про колишній кінець мук некольних і поворот до Бога підпала вкінці анатемі. Звісно, вона не надавала ся для деспотичної політики церкви. Тому то Данте бачив на воротах, що вели до пекла, напис: *Lasciate ogni speranza*, — хто тут війшов, покинь усю надію...

ж) Побіда над чортом і кінець його. Зі всього доси сказаного видко, що чоловікові дуже тяжко приходилось бороти ся с чортом. На се треба було величезної енергії та сили волі. Кількох то тих сил марнувалось задля безкористного діла! Тим легко пояснити такий брак поступу у всіх напрямках в середніх віках.

Обороняли ся від чорта молитвою, св. тайнами, постом, знаком св. хреста, свяченою водою і т. д. Навіть дзвони мали власть над чортами;

Et mea cunctorum terror vox daemoniorum.

Тут треба ще зачислити реліквії святих та різні інші амулети, яких було повно.

Святі в небі... се також вороги чорта і завісдіг уявлялись в боротьбі з ним. Се трохи дивно, бо як би не було чорта, то й святих не було б (перша канонізація, як звісно, була в р. 993 за пани Івана XI.; опісля з того мала курія папська знамените жерело доходів). *Nisi enim diabolus christianos persecutus esset ac adversus ecclesiam bellum suscepisset, nullos haberemus martyres, moesta ac nihil hilaris fastaque vita nobis ageretur.* Як бачимо, чорт конечний для слави церкви!

Чорт в боротьбі зі святими бував не раз і побитий дуже погано. Св. Антін плюнув йому раз в очи і він зараз забрав ся. Деякі святі ще дітьми відносили блискучі побіди над чортами, а що дивнійше, на вид образу Льюїолі (так унезвняють Гауїті) чорти стрімголов давали драпа в пекло. Богато було святих, що ловили чортів, вязали і били, кілька влізлось. А св. Аполоній одного чорта (він виглядав як мурич)

*). Ще драстичнійше висловлена отся думка в апокріфі „Хід Богородиці по муках“. Варто зазначити, що мотив сей не оригінально християнський, а взятий із Індії.

живого закопав... До таких належали й святі жінки, як Юліянна, Гертруда та ін.

До оружій на чорта зачислити належить і ексорцізми. Була се довга, помотана, або навіть коротка і проста операція, по обставинам, тому найбільше, що деякі чорти були, бачите, вперті і мали тверду шкуру супротив мечів ексорцізму, — ішіж від першого візвання полишали чоловіка. Між численими приписами що до способів, як виганяти чорта з чоловіка (а такі книги списувались ще при кінці 16. ст.) до найуспішніших зачислявано... палку. Але хто тут більше терпів, біснуватий чи біс? Найтяжша боротьба була чортові зі святими небесними, в тому числі з Матір'ю божою. Вони завжди поконували чорта, часом сама їх поява вистарчала, щоби нечистий утік. Тому то й найліпше було в спокусах просити о поміч мешканців неба. З тим всім одначе остаточної побіди святість небесна над чортом не віднесла, бо як пересвідчили ся ми, в християнстві один світ доповнює другий. Саме небо — просто немислима річ. Пальма побіди над чортом мусіла дістатись кому іншому, тому, що майже однакове зайняв становище супротив пекла як і супроти неба. Та про него буде внаше мова.

Тут ще мусимо сказати кілька слів про смішних і добродушних чортів. Річ природна, що як чорт-побідник для всіх страшний, так побіджений викликає погорду і сміх. Навіть ті, що дрожали давніше перед ним, жартують собі опісля з нього. Вкінці мусимо зробити увагу, що чорта з веселого боку представила більше фантазія людова; чорт релігійний в деяких легендах змяк власне під впливом народніх поглядів. Фантазія людова пристосовує обставини небесні, Бога, Христа, Марію до обставин земних, чому ж би й чорт не мав стати більше людським? Тому то й виходить він часто таким, що має свою хату, свої клопоти, що їсть, п'є, вбирає ся, хорує, а часом навіть і довги робить. А вже між собою чорти зовсім не страшні, вони справдешні весельчаки. Один аскет бачив, як чорт на ціле горло сміється. На запит чоловіка, чому смієсь, говорить чорт, що ось то його товариш сів собі на хвіст одіня одної жінчини, а коли ся на мокрім місці піднесла сукню в гору, чорт упав у болото... З такого сміхованця буває іноді звичайнісінький дурень, що його на кожному кроці можна ошукати. Хлоп каже собі йому се а се зробити, заким когут заїє, а дасть йому душу. Чорт уже кінчить роботу, а хлоп штучним способом примушує когута піяти... Іншим разом зобов'язуєсь чорт збудувати міст, а за те перша душа його, що перейде тим мостом. Міст готовий і люде наганяють пса або свиню...

Бувало навіть, що чорт, принцип зла, був добрий. Навіть теологи знають про таких чортів, що активно не згрішили в небі, лишень були покарані за неутральність. Данте помістив їх перед властивим пеклом. Такий добрий чорт допомагає людям в небезпеках і бідах зовсім безкористо. Одного лицаря визволяє чорт з неволі за те, що той його колись приодів, як він дуже був змерз. Були й такі чорти, що зовсім добровільно служили людям, навіть монастирям. Один чорт побив ся об заклад з арх. Михаїлом, хто гарнішу церков збудує, інший учив св. Бернарда псалму, який напевно веде у рай, а згадуваний уже

Цезарій розказує про одного чорта, що за кошик ягід сторожив у виниці. Були також такі, що повнили практики релігійні.

Чи чорти ніколи не жалували за утраченим раєм? Здаєсь, що так, однак вони не каiali ся своїх гріхів. Амбіція їх оказуєсь із ось якої легенди: чорт жалуєсь перед Христом, що ось то він пужденного чоловіка більше полюбив як його — ангела і не хоче його спасти. Христос на се: „Коли я тобі не помагаю, се тому, що ти сам собі помогти не хочеш. Треба жалувати, молитись, просити о милість, як люде“... На се каже чорт: „Міні жаль, що я втратив небо, але тобі молитись і признавати свій гріх не буду. Радше нехай вічно живу в найглибшій пеклі“. А вжеж були й такі, що сповідались, звичайно, по своєму... Та се мабуть з тих — добродушних дурнів. За те ось як говорить Люціфер Байронів:

Ні! Небом сим кленусь, де він панує,

Житим, що спільне є йому й міні

І тими вічними зірками — ні!

Нехай є надомною переможець,

Та він не пан мій! Хай весь світ йому

Поклонить ся, — я ні!...

.....Лютувати буде боротьба,

Хватись щастє в сей бік або той,

Аж з нас один розсиплеть ся в ніщо.

І справді, чорт розсипав ся в ніщо, заким здужав навернутись. Та пропав він не від сили божої. Наведемо тут характерне оповіданє народнє, чому чорта на світі вже нема. Молодий чоловік втікає перед чортом. В погоні оба змінюють кілька разів свій вигляд. Аж чорт став когутом, тоді молодець перекинув ся в кітку і задусив ворога. Справдішня аллегорія! Щоб побачити признаки смерті чорта, доволі оглянутись: Де його діла, його страшний появи, його підступи, напади, покуси? Сама церков, котрої судьба доволі тісно звязана з судьбою чорта, признає нині, що він уже став трохи поміркований. Нині в розговорах згадуєсь імя чорта дуже часто без страху, ніхто нині не входить в умову з ним, нікого нині за се не палять, тайних випадків не приписуєсь чортові і т. д. і т. д. Учені в однім тільки не годять з собою, а власне, хто винен, що чорт в середніх віках мав таку силу. Одні кажуть, що се овоч науки церковної, іншіж, що церква перейняла з поза себе, сама підлягла колезному впливови середньовічних людських виображінь.. Ми не беремо ся рішати се питанє, хоча нам перша гадка більше промовляє до переконання. Вплив на погляди релігійні мали загальні виображіння лише в перших часах християнських, в середніх віках догми вже замкнули брами впливу зверхнього

Чорт служив до уморальнення чоловіка, чи властиве мав служити; нині, коли його нема, люде все таки задля зміни соціальних обставин стають чим раз моральніші. Мораль переходить у звичай, в інстинкти і чим раз менше потребує приписів закона і погроз кари. І самі закони з карами нині лагідніші. Наука — ось що знищило чорта разом з іншими забобонами. Чоловік дуже низько культурний і не освічений

незрозумілі йому всякі явища природи пояснює тим, що приписує їм якійсь висшій силі. Наука показує, що се не інша сила, як сила причинного зв'язку, що панує в цілій природі. В сей спосіб ригнала наука чорта з цілого фізичного світа і кутка йому не полишила, що більше, вона освітила його генезу. Гейне каже в одній поезії, що він кликав до себе чорта і пізнав у нім старого знайомого. Так, і що більше: ми в нім пізнаємо самих себе. Наука проганяє всяке суєв'є і не спочине, поки зовсім єго не знищить, в якій би формі воно не виступало. Дивне діло! Умирає силою науки саме той чорт, що вважав ся вчителем бажання знання і вільності думки, значить і всеї науки. *Satis scis, si Christum scis*, „доволі знаєш, коли Христа знаєш“, проповідували аскети і святі, а все інше, се зв'язок с чортом.. *Natur ist Sunde, Geist ist Teufel* — строго говорить єпископ у *Гетевім Фаусті* і висказує тими словами всю основу середньовічних поглядів.

А тепер перемінюєсь чорт у мріях поетичних і стаєсь світлим, подиву гідним символом, символом неустрашимої, невгамованої науки, що валить догми, нищить суєв'є, символом революції, що убиває тиранію, символом волі і нового життя.. Вольтер називав своїх найліпших приятелів *frères en Beelzebouth*, котрі, як Д' Аламбер і Дідро з ним працювали коло перетворення поглядів людських. Сему символічному Сатані присвячує великий італіянський поет Кардуччі свій знаменитий гимн:

Слава, о Сатано,
Що в бій нас ведеш,
Побіду розуму
Ясну несеш!
Гімни і жертви
Підносим тобі —
Ізза тебе мертвий
Нині Бог попів.

Чорт став неначе богом. Французький поет Боделер в якімсь неназванім пещастю зиває його:

O toi, le plus savant et le plus beau des anges,
Dieu trahi par le sort et privé de louanges,
O Satan. prends pitié de ma longue misère!

O prince de l'exil, à qui l'on a fait tort
Et qui, vaincu, toujours te redresses plus fort,
O Satan, prends pitié de ma longue misère.

Père adoptif de ceux, qu'en sa noire colère
Du paradis terrestre a chassé Dieu le père.
O Satan, prends pitié de ma longue misère*).

*) О ти, наймудріший і найкращий з ангелів, боже зраджений долею позбавлений хвали, Сатано, змилосярдись над моєю довгою долею!

Побіджений стає побідителем, вертає у небо і вбиває свого ворога. Поет Рапізарді ось як описує сю побіду:

Сказав се і звернувся, де сонце ясне
Із за гори палаючи вставало,
І Бога торкнув ся промінєм остриг
І проколов його наскрізь. Немов би
Ярке залізо хто встроїв у воду,
Так образ божий засичав — неначе
Ванно сичить гасючи ся водою.
В повітрі образ божий розіляв ся
Лиш трепечуща хмарка піднялась...

Беранжé думає, що чорт умер ще за Ігнатія Льюїолі, і то саме через того святого, що дав йому випити благословенне вино. Одначе — каже поет — св. Ігнатій жадав від Бога і одержав місце помершого і пекло. Що чорт уже не живе, се ще не всі хочуть признати і старають ся добачувати його діла в темних явищах, магнетизмі та спирітизмі. Перед кількома роками неомильна святість папи Льва XIII. по причині згаданих явищ горячі посиляла молитви до архангела Михаїла, щоби взяв знов свій меч у руки і на чотири вітри, понад і попід молочною дорогою кликнув до бою зі старим, ще не побореним ворогом... Шкода кликати! Христос хотів увільнити світ від чорта, а діла цього докінчила — цивілізація.

С. К-ий.

Індійські легенди.

I.

МАНУ І ПОТОПА СВІТА.

(Із Магабхарати).

Цар Ману. син Вівасвана, могутий, світлий був мудрець,
Серед мужів правдивий лев, блискучий мов всіх творів пан.
Красою, блиском, силою і строгим опанованєм
Всіх похотів перевершив Ману вітця і предків геть.

О княже вигнаний і скривджений, ти, що побіджений усе встаєш сильніший ніж уперед, Сатано, змилосоуди ся над моєю довгою долею!

Прибраний батьку всіх тих, котрих у своїм чорнім гніві Бог батько вигнав із земного раю, о Сатано, май милосерде над моєю довгою долею!

З руками в верх піднятими стояв він на одній нозі
Важку покуту діючи в безлюднім, дикім пралісі.
Лицем на південь звернений, очима не змигаючи
Страшну покуту діяв він не більш, не менш — сто тисяч літ.
Аж ось на морським березі побачила покутника
У ковтунах, обмоклого раз рибка й так промовила:

„Я, старче божий, рибочка дрібна, великих страх боюсь.
Будь ласкав, захисти мене! Прошу тебе, покутнице!
Міцнії риби все йдять малих рибок — від правіку
Така сумная доля нам призначенем судила ся.
Рагуй мене сирітоньку із сего моря лютого,
Великого! Ще раз прошу! Я щедро відплачусь тобі“.

Почувши рибки бесіду князь Ману, син Віасвана
Змилосердивсь і власною рукою рибку з моря взяв.
Приніс її на край води, вложив її в посудину
Всю срібну, що світила ся неначе повний місяць той.
Там щиро доглядав її, аж рибка добре виросла;
Неначе сина власного, так Ману рибку ту любив.
Літа минули, з рибки вже велика риба стала ся, —
Великій рибі місця вже за мало в тій посудині.
І вздрівши раз покутника знов риба мовила йому:
„Ой старче божий, добрий мій, де інде ти сировадь мене!“

Тоді побожний Ману взяв ту рибку із посудини,
Заніс її блажений муж в широке синє озеро.
Цар Ману, пострах ворогів, укинув рибку в озеро:
Роки минали, риба та росла й росла в его воді.
Три милі завдовжки була а мильо завширки вода,
Та й там не стало місця вже і тісно стало рибі тій.
Вже й ворухнутись їй не мож у тім великім озері.
Тож Ману знов побачивши так риба мовила йому:

„О старче божий, добрий мій, сировадь мене в святу ріку,
У Гангес, щоб я там жила, або де сам міркуєш ти.
Бож певно без сперечки я повинна підлягати тобі:
Аджеж і зріст чудовий сей лиш через тебе давсь міні.“
Так мовила, а Ману взяв — могутчий муж, блаженний муж —
До Гангі рибку ту заніс і вкинув у святу ріку.

Та слухайте, що стало ся! Час плив, а риба все росла,
Аж Ману знов побачила і так до него прорекла:
„Не можу в водах Гангесу ні плавати ні рушатись,
Тож, старче божий, зволь тепер мене до моря занести“.

І зараз Ману рибку взяв із хвиль святого Гангесу,
І в море упустив її — заграла риба весело.
Безмірно вже велика була, як в морі бовтнулась,

Та йшла до рук покутника і пахла як діткнувся єї.
А Ману як єї пустив, хтів зараз геть іти собі,
Та риба знов промовила — і був мов сміх в єї словах:

„Ти, старче, захищав мене, кормив мене, беріг мене;
Тепер же ось що ти вчини, бо время надійде грізне.
Невдовзі весь округ землі, все що живе і що мертве,
Все що в горі, все що в низу вода потопає вкріє геть.
Вся нечисть змиєть ся з землі; сей час почнесть ся швидко вже!
Тебеж готова я спасти, ти сам лиш лишиш ся живий.
Рухливе все й недвижне, що в міць стоїть, що хилить ся, —
Всьому настане швидко час страшливий і остаточний,
Тож ти збудуй собі судно, міцними ланками скріпи,
Що треба набери туди і інших мудрих ще поклич.
В судно й насіння набери усього, що є корисне,
Яке брахманцям звісне є, окремо кожде добре сєиц.
Тоді за мною озирнись з судна, кринице мудрости!
Я к тобі зараз надпливу — пізнаєш мій великий ріг.
Бувай здоров! Привіт тобі! Я вірно збережу тебе;
Бо знай, без мене ще ніхто по морі бурному не плив.
Та лиш одно: не сумнівайсь, святий, про правду моїх слів!“

І мудрий Ману відповів: „Я рад послухати тебе“.
Ось так вони розстали ся і кождий у свою пішов.
Все чисто Ману так зробив, як риба мовила йому.
Тоді премудрий муж отой в судно вступив величнее
І на судні спустив ся він у море безграничнее.
Тут пригадало ся йому все те, що риба мовила —
І глянь, мов знавши мисль єго як раз і риба надилала
Немов гора довжезная, що з хвиль широко вистирча, —
Отак покутника очам та риба появилася.
Та на переді голови — таке чи чули диво ви? —
Ся риба — хто б се збагнуть міг? — великий, довгий мала ріг.
По рові Ману взяв єї і зараз впорав те одно:
За ріг міцною ланвою він привязав своє судно.
Отак в судно запряжена на море риба поплила
І прудко та обачливо по хвилях геть його тягла.
Плила по морі в довж і в шир, аж море ізлякало ся
І заревіло хвилями і страшно розіграло ся.
І в диких підєскоках судно хитало ся, метало ся,
Немов бабуса шпотаєсь, заточуєсь пнянькяя.

Земля ж немов ізлизла вся, весь шум єї замовк як гріб;
Кругом повітрі лиш видать і води і небесний стріп.
На водах тільки Ману був і з ним ще наймудріших сєм,
Що позад риби плавали по морі на судні своїм.
І много, много літ тягла без втоми риба та судно,
У бистрім леті без ліку минало скал і лав воно.
Та ось роки минули ся: по довгім довгім плавав

Судно причало до на сам найвисший шпиль Гімавану*).
 Тут мудрим знов приказує риба — мов усміхаєть ся:
 „Візьміть, премудрі, привяжіть судно за шпиль Гімавану!“
 Зробили зараз те вони, що дивна риба мовила
 І привязали радісно судно своє за шпиль гори.
 От тим то здавен давна шпиль сей „Привяз корабельний“ звесъ
 До нинішнього дня. Се ж є пояснене сего імя.

І далі не змигаючи до мудрих риба мовила:
 „Я Брахма, пан незрівняний, що любить все істнующе.
 Міні в подобі риби ви за свій ратунок дякуєте.
 Та, Ману, ще я призначив тебе — бути творцем всіх істот.
 Весь земний круг ти оживи, твори недвижне й движне все!
 Та тільки — се кажу тобі — покути сила вдіє се.
 Не баламутъ ся творячи, я ж ласкаво понру тебе.“
 Се слово мовивши нараз велика риба щезла десь.

Не слухав Ману риби слів і зараз забажав творить,
 Та зараз збаламутив ся, пізнав всю трудність творчества.
 Тоді страшну, великую покуту він завдав собі,
 Аж обновившись каяттем він обновив жите землі.

*Ів. Франко**).*

*) Гімаван = Гімалай.

**) Гляди Albert Hoefler, Indische Gedichte in deutschen Nachbildungen, Leipzig 1844. Erster Theil, S. 31—42.

Критика і бібліографія.

XV. Суб'єктивісти і об'єктивісти в російській публіцистиці).*

Ще Н. Добролюбов критикуючи Тургенева роман „Наканунъ“ писав, що у нас естетична критика зробилась „принадлежностью чувствительныхъ барышень“. Після Добролюбова літературними критиками були такі „разрушители эстетики“, як Писарев, Шелгунов і т. і. З того часу багато дечого відмінилось і перш усього відмінив ся ґрунтовно громадський настрій. Час запалу минув, настали часи розсудливого обміркування, тверезої критики. Ся тверезість де в чому аж за надто сягав, але не в тім тут річ. Одкинувши все те, що дійсно було наслідком „благородного увлечения“, критика в російській літературі вже не вернула ся до чистої естетичної критики; покинувши ві тимже „чувствительнымъ барышнямъ“ вона зосталась публіцистичною. Против сього як і завжди вопіють одні завязі реакціонери, що видають себе за прилихників (цілком зрозуміло!) — „чистаго искусства“.

Остатніми часами „реабілітувати“ естетичну критику заходивсь було до П. Боборикін, та тільки всіх добре насмішив.

Про д. Волинського з „Сѣвернаго Вѣстника“ нема чого казати, бо у сього добродія опріч нахабности нема нічого. Таким робом можна вважати, що публіцистичний напрямок російської критики запанував ґрунтовно в російському письменстві. Через те приступаючи до критики треба перш усього добре обізнати ся з тими напрямками, з тими течіями, що існують у сьогочасній московській літературі (широко се слово розуміючи) — тоб-то прямо кажучи, з напрямками громадських, політичних і соціологічних наук. Розбираючи сі напрямки і складаючи свій погляд на них, вказуючи становище, яке займаємо ми в сіх питаннях, ми потім скажемо і про те, як дивимось на вагу критики як для широкої публіки, так і для самих авторів.

Кожному, що читає російські товеті журнали, добре знані питання про „суб'єктивний“ і „об'єктивний“ метод в соціології — та

*) З огляду на велике зацікавлене російської, в тім числі й української освіченої громади абстрактними питаннями соціологічними в роді того: що таке поступ? яка роль особи в історії? і т. і. ми даємо місце критичним статтям Українців про рос. книги писані на сі теми, хоча нам здаєть ся, що як російські писателі, так і їх українські критики повторяють зади того, що в Європі давно перемелено, відкривають як новість такі європейські тези і погляди, що в Європі вже геть-таки постаріли ся. Загалом зацікавлене рос. освіченої громади такими абстрактними питаннями в пору, коли само життя потребувало би чогось зовсім іншого, видаєть ся нам станом патологічним, признаком глибокого почуття немочи в справах практичної боротьби за перестрій політичного і суспільного життя в Росії. То про се ще у нас буде докладніша розмова.

спірка „про суть історичного процесу, та роль особи в історії“. Типовим (треба додати: і талановитішим) заступником суб'єктивної школи є Михайловський. Стаття цього автора „Что такое прогресс?“ знайомить нас з основами методу і соціологічних поглядів школи. Після дуже детального розбору поглядів Спенсера, Михайловський рішуче доходить до думки, що в соціології, де діло йде про людські інтереси, неможливо збувати ся сімпатій і що коли б се й стало ся, то мало б згубний вплив на людські інтереси. Показуючи потім ідеал розвитку, автор каже: намагання до цього ідеалу і є поступ. Усе що веде до цього ідеалу, є поступове і етичне; все що шкодить йому — реакційне, неморальне. Яким способом іти до ідеалу та й чи можна досягти того ідеалу, які на те існують засоби в дійсності — автор нічого не каже. Суб'єктивний метод тепер панує серед російської ліберальної журналістики. Вороги його не мають досі ні одного періодичного органу в Росії; в Женеві виходив скільки год „Соціал-Демократ“ під приводом Плеханова, що обстоював за інший погляд. Остатні роки, виходячи з сего другого, об'єктивного погляду, написано декілька книжок про економічне становище Росії і про методологічні питання, от як: Струве, Бельтова, Волгина, Гурвича. Російська цензура краще від російських писателів зрозуміла, що може бути з нового напрямку і почала нищити книжки написані є тими поглядами. У осені 1895 р. знищено цікаву збірку „Матерьялы для історії хозяйственного развития Россіи“ (статі Струве, Потресова, Кузнецова, Шуліна і т. і.), а по весні цього року в її лапах згнули „Экономическіе этюды“ талановитого Н. В. Водовозова (недавно, 25. мая вмер у Відні) та кілька його перекладних видань.

Батьком другої школи є зв'язний Карл Маркс та близький товариш його (умер у вітку 95. року в Лондоні) Фрідріх Енгельс. Добре простудіювавши історію і історію філософії ці автори дійшли до думки, що не людина посуває історію, що вважаючи себе за діяча історії людина тільки бавить ся ілюзією і ґрунтовно помиляє ся. „Du glaubst zu schieben, und du wirst geschoben“, як казав Гете. Ґрунтовну пружину, фундамент історії вони знайшли в економіці, в формах виробу і обміни. (Вперше ці погляди висловив Маркс у передньому слові до його „Критики деяких тез політичної економії“). Політичний лад, поділ суспільности на класи, естетичні, етичні і всякі другі погляди, релігія, громадське й фамілійне право — все це, як каже Енгельс, „надбудування“ над економікою. Форми виробу і обміни продуктів, розвиваючи сили що містять ся в них, доходять нарешті до краю і стають в антагонізм самі є собою. Настав час вишнх форм. Відповідно до зміни форм виробу і обміни продуктів тріщать і надбудування — політичний лад і усе інше. Людина нічого не може відмінити в історичному процесі по своєму, вона може тільки підлягти стихійним силам і впорядкувати жите своє відповідно з ними. Не творити ідеали а за ними впорядкувати жите, а впорядкувати відповідно об'єктивним дійсности — єдине можливе для людини. Ці погляди устанавляють в соціології строге наукові методи. Придивляючись до дійсности

навкруги і ізучаючи єї ми визнаємо, куди йде історія і можемо свої сили побільшити силами „стихийного процесу“. Чоловік не буде кидатись у небезпечне море суб'єктивних симпатій, що завжди ведуть тільки до розчарування і до заміни одних ілюзій другими такими-же безгрунтовими. „Сі фаталістичні погляди“—кажуть об'єктивісти, „доводять до апатії, індеферентизму та пасивності“. Але жите смієть ся над сими апіорними заявами: економічні матеріалісти зробили російську літературу знов такою живою, якою вона не була увесь час мертвих 80-их років. Вони-ж закладаючи соціал-демократичну партію знову розбудили життя і дух революційної діяльності, без якої неможлива у нас в Росії ніяка поступова діяльність. Ся партія ще й досі, можна сказати, існує в періоді народження, але вона вже виявила себе як живіщою літературною працею так і агітаційною діяльністю серед робітників: незабаром вона зорганізує увесь робітницький пролетаріят, щоб обстоював він свої класові інтереси, що являють ся інтересами праці і здобував перш усього політичну волю, що тепер є некуча і необхідна потреба того розвитку, до котрого Росія вже дійшла і без котрої на далі неможливий поступ. Але не будемо загадувати про будущину. Поживемо, побачимо, що там буде далі. Коли практика каже друге, ніж повинно було б бути на думку суб'єктивістів — то вони можуть сказати, що так звані економічні матеріалісти поводять себе противно своїй доктрині і в усякім разі не консеквентні. Але се буде груба помилка, бо сама їх заява, що економічний матеріалізм є проповідь фаталізму і пасивності, є тільки непорозуміння з початку і до кінця. Коли я кажу, що діяльність людей, історія, складають ся так, як того вимагають економічні обставини, я не кажу, що в життю люде нічого не роблять — то була б негація життя і всім звісних фактів. Ідеї, бажання, напрямки людей виявляють ся на ґрунті тих же економічних обставин, та вони ж остають ся власністю людей. Коли я знаю джерело, звідки йдуть мої бажання, ідеї і т. і., то чи через се я кину бажати, думати, працювати? До того-ж коли я знаю, що мої бажання не безгрунтові та фантастичні і праця моя не безрезультатна. Адже-ж наукове вчення про „свободу волі“ не може одняти у чоловіка енергії до праці, коли він не розумів того як непохибно. А се по суті одно. Як кому, а нам здаєть ся, що коли чоловік знає, що праця його не даремна, то се тільки надає йому сили для тієї же праці. Життя не стоїть і у його завжди багато праці, на кожного єї стане.

І у кого хист до праці та бажання працювати, ніяка теорія не одібе його від неї, та ще коли він знає, на що й до чого його праця. Коли що спинає єї, то се розчарування і непевність в результатах, які являють ся наслідком суб'єктивних мрій та ідеалів, до котрих дійсности в життю нема ніякого діла. „Свідомість закономірности громадських явищ не суперечить можливости людині ставити собі мету, а то й цілу систему різних мет, а знаття громадського життя, розуміння наслідків, які будуть зроблені сучасними причинами, помагає вибрати такі мети, що відповідають

законосообразности в економічному життю і свідчать своїм напрямком про розвиток сього життя.“ (Ісаєв*) стр. 60). Вчення про законність і натуральний хід історії не засуджує зовсім людину на бездіяльність, бо як каже Каутський, „нічого не роблячи дивитись на те, що здасться неминучим, не значить пускати громадський розвиток своєю власною течією, але значить зовсім зупинити його“.

В спорі ріжних напрямків багато непорозуміння, багато того, коли „своя своїх не познаша“. На приклад Ісаєв, з котрого више ми навели виписку, не рахує себе до прихильників економічного матеріалізму, а говорить зовсім те, що говорять економічні матеріалісти. Його перелічування однобічностей економ. матеріал. зовсім млаве, часом не єсть відмова на тезу супротивників, але тільки одмова на думки, що автор помиляючись уважав за такі. Треба сказати, що д. Ісаєв економічними поглядами та своєю історіософією належить зовсім близько до учеників Маркса, його школи. Коли йому часом щастить дати неначе міцну відмову, то се є наслідком хибної постанови питання, про котре річ. Коли теж саме питання поставити як слід, воно як раз іде на довід того, проти чого він неначе виступає. Доктрина економічного матеріалізму є плідюча наукова гіпотеза, що проти неї досі нічого серйозного не сказано і котра все більш стає науковою істиною. Може будучина де що в ній змінить, та сама суть лишиться не порушеною. А єї науковий метод досліду громадських явищ уже дав пишні результати і ще мусить їх дати.

Мих. Андрійко.

Роберт Берне.

III.

Головним жерелом отсего нариса, як і загалом усіх життєписів поетових є его листи. Деякі шотландські критики ставлять ті листи ще више від его поезій; се вже, звісно, пересада. Листи дуже цікаві, видно в них щиру, сильну, мужеську вдачу, видно юмор і сердечність, але нема в них багато глибоких думок — коли Берне філософує, то виголошує самі оклепані загальняки — ані не

*) Книжку Ісаєва „Будущее и настоящее русскаго общественнаго хозяйства“ дуже рекомендуємо усім, хто цікавиться ся питанням про економічний розвиток Росії. Книжка написана зовсім вільно, наче в час єї написання не було цензури

бе в них така жива криниця дотепу, як у его віршах і — коли вірити переказам — у его розмові. Юмор в листах часто сплудуваний, стиль нераз надутий; певно, дещо треба покласти на карб манерності та балакучості того часу, коли то на листи трачено далеко більше часу і слів, ніж ми се звикли чинити тепер; та власне найбільші таланти і в тім згляді не підлягали попсованій манері свого часу. Богато мнимої афектації, багато патетичних прасяг і упевнень похожі зовсім на той стиль, яким пишуть ще нині напів освічені сільські парубки та дівчата, хоча рівень змісту у Бернеа без порівняння вищий. Деякі листи справді прекрасні, але беручи їх в цілості вони не видержують порівняння з листами деяких інших поетів; обік листів Байронових, у котрих бурливими хвилями кипить і клекоче вся его могутча особистість, Бернесові листи по просту мляві. Наскрізь самим собою являється Берне тільки в своїх поезіях. В них его душа, его властиве я, всі відтінки его істоти: его пристрась, его юмор, его безгранична любов, его запал і его страждане.

Властиво розуміється само собою, що твори поетові — найвірніший вираз его особистості і що з другого боку життя поетове мусить докладно відповідати его творам, з ними разом творити цілість. Все, що чоловік робить, думає, пише, одним словом, усе пережите, се вираз его особистості, се образ, що підлягає законам як орнамент, як добра драма, як ростина або як геометрична лінія. Се стара правда. Та про те не без підстави говоримо про знайомого: коли він робить се або те, то стає мов не той чоловік. Не всякому дасться однаковий вираз, не всякий у кождім настрою чує ся однаково свободним. І так маємо поетів, котрих життя для нас так само важне і цікаве, як їх твори, котрих життя — картина, котрих особистість, здається, пан Біг вирізав з особливим замишуванням. Такими людьми були Гете і Байрон, таким був Данте, хоча про него ми так мало знаємо. У таких людей з кожного маленького листочка, з кожного слова, з кожного кроку виблискуює, яєніє їх особистість. Їх життя являється повним такої артистичної краси, що навіть наймізерніший біограф не може его зовсім спартачити, що довкола них творять ся міти, котрі відтіняють їх появу навіть там, де нам не достає певних звісток. Берне не належить до таких людей — може тільки із за несприятлих обставин. Він чоловік свіжий, любий, правдивий, але не з тих, що являються нам якимись героями або півбогами.

Він не є мислитель. У него здоровий розум, здоровий суд, але з него не є філософічна голова, без чого не буває великого поета; у него не було глибокого і оригінального світогляду. Було в него сміле око, тепле серце і радісна, мелодійна мова. Кажуть: він умер занадто молодим; хто знає, що би ще він міг був показати як епік і драматик. Але Генріх Кляйст, Байрон. Шеллі померли також молодими. Другі кажуть, що в него було за мало освіти — закид зовсім глупий. Аджеж і Шекспір не кінчив гімназії, а не один великий епік середніх віків не вмів навіть писати; у кого душа вражлива, той знайде тисячу способів, щоби присвоїти собі головну

суть сучасного знання, той, сказати б, усіма порами всякає в себе летючі ідеї свого часу. І Берне в пізніших роках читав багато, та про те великий епік ані драматик з него не був би ніколи. Такі міркування зовсім пусті.

Досить того, що Берне про все те був великий поет, лірик, якому рівного не мав. Як лірик є він може найцікавішою появою в цілій літературній історії.

Бернсові пісні, се людські пісні. Людські пісні, се властиво не що, як пісні незвісних авторів, а Берне — автор людських пісень, що зробився звичний і славний. Людські пісні повстають не інакше як інші поезії; вони — вираз хвилювального піднесеного, пристрасного настрою авторського, що міг знайти собі повний вираз і колір в міровій мові. Хто коли небудь складав поезії — не „рими“ або вірші — хто, хоч не будучи ще поетом, раз у хвили наметности зложив якусь поезію, той знає, що його слова самі собою виливалися річками і ритмом. Нехай собі виконане буде яке хоче старання та розважливо критичне, — та перше повстане поезії є завжди чимось наглим, хвилювим. Ніхто не може сказати: „Завтра я уложу поезію“ так само як не може сказати: „Завтра я зроблю якусь відкрите“*).

Так повстають вірші найславніших поетів, так і пісні народні. Тільки що ті пісні складалися наївними, переважно неосвіченими людьми, що жили почутєм народнім, бо й самі не вирізнялися з поміж народа, а найчастіше не були й надто талановиті. Се твори поетів, котрим раз в життю удалося зложити пару віршів, що полишилися в пам'яті, та котрі зробили за мало, щоб їх ім'я довго лишилося звичне. В селі звичайно якийсь час добре їх знають. Таї вимоги простого люду не надто високі. Коли переглядаємо „Des Knaben Wunderhorn“, то знайдемо багато пес зовсім недотепних, в котрих хіба 2—3 рядки мають якісь щасливі вираження, а тільки не багато таких творів, що в цілому щось варті. Візьмімо тільки одну з найкращих пісень, „Das Haidenröslein“, в тій формі, в якій вона знаходить ся в Wunderhorn'і і порівняймо її з тим, що з неї зробив Гете!

Так от Берне є автор пісень людських, такий самісінький, як були другі, орач і жнець, що вийшов з люду, жив з людом, освітою і світоглядом стояв на рівні з людом, сільський парубок обдарований поетичним талантом, яких без сумніву буває не мало, тільки з одною різницею: він був людський співак дійсно, незрівняно геніальний.

Німці не мають нічого подібного, нічого, що можна би порівняти з Бернсовими піснями; треба би уявити собі найліпші німецькі людські, сільські співанки, найвеселіші паницькі пісні, які

* Звичайно поети не можуть вяснити, як і відки взяла ся у них якась поезія. Може нікотрий ліричний поет не дав нам так глибоко заглянути в робітню своєї душі, як Данте в 19 главі свого „Нового життя“, де він оповідає про те, як зложила ся знаменита канцона. „Donne ch' avete intelletto d' amore“.

знаємо з наших (німецьких) збірок, тільки в десятеро красні, в десятеро геніальніші. У Франції подібний хіба Беранже, котрого часто порівнюють з Бернсом. Та різниця між ними — се ціла різниця між галлійською і германською вдачею. Бернс сильніший, а при тім більше м'який, більш індивідуальний, та проте більше популярний; вираження його зовсім наївні, у Беранже ніколи; у Бернса юмор, у Беранже дотеп. Найбільше підходять до Бернсових пісень деякі пісні угорського поета Петефі, на котрого і особисто, типово Бернс найбільше скидається.

Із листів до Джорджа Томзона ми знаємо докладно, як Бернс творив свої вірші. І знов се наскрізь спосіб пізніх міністрелів і авторів людських пісень. Поперед усього він складає кождо пісню під музику; кожда призначена до співу і навіть при читанні сама напрошує ся на нуту, навіть у немусикального. Він складає свою пісню або на звичну вже мелодію, найрадніше на якусь стару шотландську людську нуту; інколи komponує й сам мелодію. Дуже часто уживає він навіть готових слів, бере н. пр. якийсь удатний рефрен і доскладає до него нові вірші, а часом навіть бере готову цілу строфу і доробляє до неї пару нових. Таким робом цілі рядки а нераз і цілі куплети в його віршах — не його власність, а давніших, звичайно незвісних поетів; правда, скоро Бернс узяв таку давнішу пісню в свої руки, виходило з неї щось зовсім неподібне до оригіналу.

Найбільша частина його пісень не падаєть ся до перекладу, бо діалект надає їм властиву, нічим незаміниму принаду. Шотландський діалект між усіма звичними міні діалектами робить вражіння найбільшої широти і сердечности. Діалекти завжди надають юмористичну зафарбу, та може ні один в такій мірі, як шотландський. Та власне в тім і є причина, що Бернс не падаєть ся до перекладу; через се Бернс у прочій Європі лишив ся досить незвісний, поминаючи деякі пісні, що розповсюдили ся дякуючи музиці знаменитих композиторів. Перекладів його пісень нпр. на німецьку мову досить много, та навіть найліпші між ними, можна сказати, ні злі ні добрі.

Бернс писав також поезії на чистій англійській мові, добірнішим складом. Є між ними багато гарних, та всі вони такі, що й інший тогочасний поет міг би їх був написати. Вони не характеризують Бернса, а деколи впадають у поетичну фразу, так як листи в прозову. Натомість Бернсові властиві пісні, послання, балляди, сатири, всі ті вірші, де він являєть ся наскрізь самим собою, виспі всякої похвали. Яке то все тепле і живе, яке свіже, як потрафлено всюди в тон, як уміє Бернс використати всі ті прості способи народньої пісні, рефрен, повторення одного рядка, одного риму, як уміє зміцнювати ефект! А який юмор — без огляду на те, чи він висміває англійських полководців у американській війні, чи кпить собі з якогось попа-святоші, чи оповідає історії про відьом та страховини. Яка сила в описі п'яцького поєдинку, коршменної сцени, зимової бурі, коли то вівці в селаші стискають ся до купи — або танцю чарівниць у баладі „Тем-о-Шантер“! Тільки Гоголь або

Гете вміли малювати так ярко, конкретно та є таким юмором страховинні сцени.

Та найбільше у Бернса любовних пісень — сумних, радісних, веселих, жартливих і всяких, а всі вони повні змислового вогню, всі природні і гарячі, без сліду афектації або зневіри; видно, що зложив їх чоловік, у котрого життя пливе могутими хвилями. Та не тільки любов до дівчат і жінок піддає йому ті перли; його серце повне всеобіймаючої, правдиво поетичної любови, щирої любови не тільки до всієї людськості навіть в її найнужденіших і найгірших появах, але до всієї природи, до цілого світа. Все у него живе, все має почуття, все розмовляє є поетом. Славні його дві вірші, написані ще за молоду, одна до незабудки, котру мусів заорати плугом, а друга до мишки, котрій оручи розручував гніздо. А не забуваймо, що писав їх простий сільський парубок, здоровий, крепкий робітник, далекий від усякого фальшивого сентименталізму. Ніхто так як Бернс не доказує, що правдива поезія і щира гуманність плинуть із одного жерела. Пізніше по адресу Конінгема написав він віршу „на зраненого зайця“, де мовить: „Убивати звірі для нашої приємності, звірі, що не роблять нам ніякої шкоди, сего я ніяк не погоджу зі своїми поглядами на моральність“. І отак він перебирає всі роди творів і кінчить аж чортом. Їго „Address to the Deil“ (Послання до чорта) — є незрівнянний твір, та на жаль зовсім неможливий для перекладу, повний дикого юмору. В спосіб неказано оживлений, з незрівняною силою персоніфікації закидає поет чортови всі його збитки, оповідає, як він раз сховавши ся в очереті, налякав його самого, а кінчить ось якими словами: „Ну, бувай здоров, мій старий страхопуде! Ой подумай лишень добре і поправ ся! Хто знає, може колись і для тебе настане супокій. Йій Богу, міні жаль навіть тебе, що мусиш сидіти в пеклі!“

Отсій геніальний сімпатії до всего, що живе і існує, завдячуємо чудову Бернсову кантату „Веселі жебраки“. Купа волоцюг і пройдисвітів є такимиж дівчатами в осінню ніч зійшла ся в якімсь поганім шиночку і обходять тут, кождий є торбами, кождий за пару Бог зна як роздобутих грошей, свій празник, правдивий жебрацький бал. Цілість крім кількох строф опису складає ся з пісень поодиноких жебраків. Отсей твір — на се годять ся всі критики — є наймогутніше, що загалом в тім роді витворила поезія. З усіх новітніх поетів хіба один Гете вмів так повно і всесторонно висловити паяну радість життя, як Бернс.

Та є між Бернсовими віршами й такі, що відслонюють нам болючі рани його душі, його сумніви і строгий суд над собою самим. І так в „Трагічній уривку“ він говорить:

Міні вас жаль, безпомічні люде,
Котрих жаліти навіть уважають
Гріхом святоші. Я вам спочуваю,
Ви бідні, ви погорджені, без роду,
Бездомні волоцюги, хоч би вас

Загнала в пужду й власная провинна.
 Аджеж не будь у мене добрих другів,
 Хто зна, чи я б не був як ви пішов
 У пропасть, у поталу і погорду,
 Чи я б не був найгірший, найбідніший.
 Бо ти, могучий Боже, що тебе
 Я ображав, ти в своїй доброті
 Надав міні тих своїх дарів більше,
 Ніж всім товаришам; та я надмірно
 Йїх надужив, о стількож нікчемнійше
 Від простого злочинця, скільки більше
 Від него сил одержав я високих.

Берне — самостійна, оригінальна поява в літературі. Він стоїть з боку від великого літературного руху того часу, бо в тім осередку, де він виріс, рух сей майже не міг на него впливати. Правда, Тен хоче в нім добачати виразний революційно-демократичний нахил, та такий погляд видаєть ся міні самовільним. Без сумніву, Берне натура демократична і свободолюбна, котрій не імпонують ранги і титули, та в Англії в минушнім століттю се вже не була рідкість. Часто приводять на доказ его демократизму прекрасну віршу „A man's a man for a' that“:

Ти голову повісив гнеть
 За те, що бідний, будь що будь?
 Геть, неклучимий рабе, геть!
 Ми гордимось тим, будь що будь!
 І будь що будь, і будь як будь,
 Хоч злидні й клопоти гнетуть,
 То ранга є лише печать,
 А муж є злото, будь що будь.

Хоч одіж наша проста є,
 А страва хліб, сіль і що будь,
 Най дурень в шовках вина не,
 А муж є мужем, будь що будь.
 І будь що будь і будь як будь,
 Не в золоті, не в строях суть,
 А чесний муж є сам свій цар,
 Хоч як він бідний, будь що будь.

Ось глянь, ся лялька лордом звесь
 Розприндивсь, сам не зна, як быть!
 Най перед ним сто люда гнесь,
 А він є дурень, будь що будь.
 І будь що будь і будь як будь,
 Най там ордерів повна грудь,
 Свобідний ум глядить на се
 І посмієть ся, будь що будь.

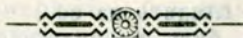
Бароном міг король зробить,
 Князем і графом, ще чим будь,
 Та чесним мужем вас зробить
 І цар не може, будь що будь!
 І будь що будь і будь як будь,
 Не в урядах, титулах суть, —
 Високий ум і ясний зір
 Над все те вишні, будь що будь.

Тож дбай усяк, щоб сталося так —
 І станесь так, хоч будь що будь! —
 Щоб ум і честь у світі скрізь
 Запанували, будь що будь.
 І будь що будь і будь як будь,
 Ще станесь так, хоч будь що будь,
 Щоб чоловіку чоловік
 Був братом всеюди, будь що будь!

При всій силі і красоті цієї пісні вона ще не доказує багато. Вже у Данта і Петрарки попадаються подібні вискази. Разом зі зростом культури падає повага шляхти. Берне написав також вірші на день уродин короля, де радить наслідникови престолу менше займатися грою в кости і подібними забавами, а троха більше вчити ся. А на однім бенкеті в Домфрайсі, де пили за здоров'я президента міністрів Пітта, Берне предложив випити за здоров'я Джорджа Вашингтона; за се і за інші такі провини його мало не прогнали з уряду. Та все те, як сказано, в Англії не було чимсь незвичайним. Загалом великий поет рідко буває революціонером у звичайнім, політичнім розуміню сего слова; він занадто високо стоїть, занадто добре розуміє всі партії. Самосвідомий, самовладний князь, збунтований народ, борець за свободу чи вірний підданий, що боре ся і гине за свого пана не питаючи чому і по що, — всі вони можуть бути для него темою, всіх положене і думки він уміє відчутти. Так і Берне, хоч яркий демократ, написав кілька гарних віршів про Стюартів, бо їх положене прогнаних королів і вірність їх шотландських прихильників додавали їм в его очах принад.

Берне належить до нового часу, о скільки він загалом поет і то поет наскрізь природний, чуткий, саморідний, у котрого не видно й сліду школи, стилю. Та характерних признаков нового руху, кермующих ідей, що поперед усього виявлялися ся в виборі тем і в способі їх трактованя, у него нема. Він стоїть з боку від великої течії європейської літератури, а про те є мов граничний камінь в її бігу. Він перший новий співак, попередник тої великої ліричної хвилі, що в початку нового віку розлила ся по всій Європі.

Карль Федерн.

Політична хроніка.

(П'ятий зїїзд русько-укр. радикальної партії. Передвиборчі заходи. Галицька конституція в австрійському парламенті. Нова руська партія. Заява).

П'ятий зїїзд русько-української радикальної партії, що відбувся д. 26 і 27 сент. у Львові, приніс велике розчарування для газетних репортерів. Ждали чогось цікавого, бурливого, палкого, аж ось із усього того нічого і ніяк. Кільканадцять мужиків, кільканадцять інтелігентів, порядок днівний убогий (усього три точки: вибір комісій, справоздання делегатів і справоздання комісій), промови короткі і сухі, тон загалом спокійний — не диво, що дехто з газетарів, що першого дня прийшов на зїїзд з великим зацікавленням, на другий день зовсім не явився. Не диво, що і в прасі зїїзд не мав, як то кажуть, сукцесу: подали доволі сухі справоздання і з висемком двох руських часописів, про котрі скажемо далі, навіть не коментували здобутків зїїзду. А про те можемо сміло сказати, що від часу першого зїїзду, на котрім покладено основи радикальної партії, отсей п'ятий зїїзд був найважливіший. Був се перший зїїзд, на котрім не було ніякої теоретичної, програмової дискусії, на котрім делегати займалися виключно практичними, конкретними справами партії. Сам склад зїїзду був принципіально відмінний від усіх попередніх. Се не було зібрання членів партії що більш або менше припадково прибули на зїїзд, не було зібрання, на котрім кождий присутний мав право збирати голос і ухвалювати; се був справді зїїзд делегатів партії. Тих 50 делегатів, що репрезентували 28 повітів, то значило що найменше 40 довірочних зборів по провінції, 40 нарад між селянами над справами партії, а добра половина тих зборів і тих нарад відбулася за ініціативою самих селян радикалів; вислані ними делегати прибули до Львова хто власним коштом, а хто на гроші зложені товаришами селянами; всі делегати мали легітимації підписані більшим або меншим числом тих, що їх вислали.

Із справоздань делегатів про стан радикального руху по повітах найцікавіше було справоздане посла Ст. Новаковського про рух радикальний в пов. перемишльк., добромисьльк. і мостиськ. „В перемишльк. в р. 1894 було скликано віч публичних 4, з тих 2 були заборонені; в р. 1895 скликано віч 11, з тих одно заборонено; в р. 1896 скликано віч 8 та заборонених було 7. Зборів за запросинами устроєно в 1895 р. 5, в 1896 р. 16, з них два були розв'язані. Читальень відкрито 14. Разом публичних віч, довірочних зборів і відкрить читальень в тих роках було 59. В мостиськ. пов. скликано 6 віч і всі були заборонені або розв'язані, а крім того 7 зборів довірочних. В добромисьльк. були три віча. Процесів політичних (головно за вибори до Союму) мали наші товариші 24, з тих лише два скінчилися засудом. В арештах слідчих сиділи наші товариші 268 днів, засуджено трьох товаришів разом на 135 днів в'язниці“.

Ті сухі цифри ліпше як незнати яка горяча бесіда показують зріст радикального руху в тих повітах. Певна річ, в інших повітах він далеко не такий сильний, а в деяких, нпр. у снітинським і коломиїським, де давнійше був сильний, тепер значно притих за для браку інтелігентних провідників. Загалом із усіх майже промов делегатів видно було, як дуже почуває наше селянство по провінції брак інтелігентних людей, котрі б душою хилили ся до него і готові були допомагати йому до освідмлення і в боротьбі за свої права. Певна річ, піде по провінції не брак інтелігентних Русинів: попів, суддів, адвокатів, лікарів, нотарів, учителів. Щож се за знак, що селяне, і то найосвіщеніші селяне з більше як 20 повітів немов змовивши ся згідно жалували ся на брак інтелігентних провідників? Чиж се не голосне воутум недовіря для тої руської інтелігенції і єї дотеперішньої роботи? Чиж се не важке memento, що пора тій інтелігенції отрясти ся зі спорів азбучних, язових, обрядових і всяких інших, пора скинути пиху з серця і взяти ся до такої роботи, якої з елементарною силою домагає ся само жите народне? І чиж се не докав також, що рух радикальний ширить ся між нашим народом з елементарною силою, бо є виразом наболілих потреб народніх, рівноважником того стану переходового, в яким тепер опинило ся наше селянство, того стану, де економічні і культурні потреби і конкуренція сусідів вимагали би як найшвидшого розвою сил і засобів народніх, а тупі зусилля реакції всякими способами спиняють сей розвиток?

Здасть ся, се могла б бути дуже займаюча і навчаюча тема дискусії для совісної журналістики, не засліпленої упередженем і партійними пристрастями. А тимчасом коментарії, які посвячено нашому зйїздові в руській прасі, показують зовсім щось інше. Коментаріями виблисли дві прекрасні душі: Галичанин і Правда. Хоч завзяті вороги між собою, а в осуді радикального руху здибали ся, як два зерна в кірці маку. Галичанин в обширній статті „Смотрь радикальнымъ почищамъ“ пустив ся доказувати, що радикальна партія, се властиво кучка генералів без війська. Розуміє ся, при добрій волі і відповідній неввазі до того, що у чоловіка під носом робить ся, все доказати можна, тож і „Галичанинъ“ доказав свою тезу. „согласно, прекрасно і компетовно“ і розумієть ся, на тім успокоїв ся. Бож генералів без армії ніхто розумний не вважає силою, ніхто з ними не числить ся. А тимчасом зі справоздавань делегатів ясно як бик впливало, що радикальний рух далеко скорше армія без генералів, ніж генерали без армії, т. є, що будь у нас троха більше „генералів“, а властиво таких робітників та агітаторів, як С. Вітик, А. Шмигельський, Бородайкевич і др., то ми швидко моглиб опанувати всі повіти, потягти за собою все селянство. Як би справоздавець Галичанина менше дбав був про те, щоб блиснути концентом, а більше про те, щоб вдумати ся в ті факти, що були піднесені делегатами, то певно був би дійшов до інших виводів. Ну, та що вже й говорити! Який Сава, така єго слава.

Те саме можна сказати й про той відзів, який дав про наш зйїд п. Барвінський у „Правді“. Сам він на зйїзді не був, свого справоздавця не прислав, а про те знає про зйїзд далеко більше інтимного, ніж знали самі члени зйїзду. Він знає нпр., що делегати нашого зйїзду

не були ніякими делегатами, бо їх ніхто не вибирав. П. Барвінський очевидно думає, що як вибір не був з гори сторгований і затверджений в намістництві, то він не може й називати ся правдивим вибором. Далі по думці п. Барвінського деякі делегати виступали проти радикалізму домагаючи ся замість него „хлопської політики“. Не знаємо, чи п. Барвінський кпить із своїх читачів, чи справді дорогий питає, не знаючи того, що власне радикалізм і є хлопська політика. В кінці недогода п. Барвінському й те, що радикали надто дуже кумають ся з соціаль-демократами. Щож, пане редакторе „Правди“, чоловік — *ἑδωκ πολιτικόν*, а коли вже радикалам є ким небудь кумати ся, то очевидно поперед усього є тими, хто їм найближший основними, програмовими думками. Не бійте ся, вас певно радикали ніколи своїм панібратством не скомиромітують.

Та вже найзабавніше є те, як п. Барвінський силкуєть ся конче мовити в радикалів, що вони союзники а то й слуги москвофілів. В его очах ніщо не значать однодушні ухвали зйїзду, що партія радикальна з жадною іншою партією в тривкий союз не входить, що при надходячих виборах москвофільських кандидатів ні посередно ні безпосередно попірати не буде. П. Барвінському сего всего мало. „А отже радикали ухвалили попірати опозиційно-народовських кандидатів, а що ті кандидати ставлені будуть народовцями і москвофілами до спілки, значить, радикали все таки будуть попірати і москвофільських кандидатів“. Поминаючи сікофантську логіку такого розумованя ми завважимо, що поки що нам пічого не звісно про те, щоби народівці-опозиціоністи хотіли йти спільно з москвофілами, з висемком одної Стрийщини, котрої іменем др. Олесніцкий заявив ся за спільною акцією виборчою обох партій. А по друге, п. Барвінський може бути спокійний, що радикали в кождім конкретнім випадку, де їх поміч могла би для кандидата бути цінною, зуміють вишплати его катехізму національного і політичного і знайти гарантію, що кандидат не спроневерить ся інтересам нації ані інтересам селянства. Так само що до др. Олесніцкого п. Барвінський може бути спокійний: він помочи радикалів певно не буде потребувати, бо прилюдно дав слово честі, що при надходячих виборах до Ради державної не буде кандидувати.

Се уперте вмовлюване в радикалів, що вони союзники москвофілів, моглоб видати ся дивним кождому, хто би не знав політики п. Барвінського. Бо й справді, коли п. Барвінський так горячо любить свій народ і свою національність, так невтомно працює для єї зросту і розвою, то як же зрозуміти те вперте, до манії посунене змаганє випрати москвофільство, мов в жиди хоробу, в таких людей, що будь що будь такеж працюють і не одно жертвують (може й більше, ніж п. Барвінський) для тої самої цілі. Аджеж коли я справді щиро люблю якусь справу, то міні милий і пожаданий кождий, хто росить для сеї справи, хочай би его ніс або его сурдут міні не подобав ся. Інквізіторські замашки в націоналізмі п. Барвінського якось не мило пахнууть. По за всіми фразами про любов до своєї національності, про працю для неї і т. і. раз-у-раз вилазить мов шило з мішка: національність національність, але поперед усього треба, аби мов на верха було. Українці не люблять москвофілів; значить, щоби здобути собі їх прихильність, треба консеквентно денунціювати всіх як москвофілів, хто не згоджуєть ся з мо-

єю політикою. Австрійський уряд не любить москвофілів, значить, та сама тактика на оба боки добра. Додаймо до того ще одну фатальну обставину. Тактиці п. Барвінського секундує дуже добре стара практика польських пануючих верстов, котра велить в кождім Русині, що бажає бути Русином і виступає незалежно, не по лакейськи, бачити москвофіла без огляду на те, чи він дійсний москвофіл, чи ширій народовець, чи радикал. Інквізіторство п. Барвінського дуже добре піддержує і усправедливлює сю тактику. А що таким способом дуже багато навіть ширих і горячих народівців на провінції самою силою konieczности доходять до думки — супроти тісної спілки польських гегемонів і руських сервілістів ставати до спілки незалежним Русинам без огляду на партії, лучити ся з москвофілами, в котрих дехто все ще бачить значну силу; що таким робом замість поборювати аліанс народівців з москвофілами властиво все більше прокладає ся для него доругу, значить, замість скріплювання сил національних ослаблює ся їй і замість прояснювання в широких масах національного ідеалу тільки його затемнює ся, про се п. Барвінському байдуже. Аби жое на верха було!

Партія радикальна менше ніж народовська потребує союзів з москвофілами чи загально с ким небудь, а в многих випадках союз з москвофілами для неї зовсім неможливий. Се легко зрозуміти. Радикальна партія, се головни мужики. Сила партії в усвідомленім, політично освіченім мужицтві. Де такої сили нема, де радикальна агітація слаба і не систематична, там радикальна партія не є силою, значить, ніякі союзи нічого їй не допоможуть. А там, де така сила є, де селянство свідоме і політично вироблене, ніяка інша партія не може мати сили, значить, союз з іншими партіями (т. є. з інтелігентними одиницями, що признають ся до сеї або тої партії) знов таки безцільний і не потрібний. Та ще одна річ була причиною, для чого остатній зйїзд руської радикальної партії одноголосно заявив ся против союзу з москвофілами. Зрїст радикального руху в нашім краю викликав серед руської інтелігенції, особливо серед духовенства, дуже сумну і гідну всякого пожалування реакцію. Сказавши по правді, реакція та, що їй імя: нехїть до просвіти і самодіяльности мас народніх, почала прокидати ся ще геть перед заснованєм радикальної партії. Заснованє сеї партії було сигналом, на котрий виповало все, що обскурне, нетолерантне, темнолюбне і вороже народному розвоєви і почало кричати; радикали відбирають народови Бога, віру, моральність, виступають против церкви, власности і т. д. Під тим окликом темні сили могли ніби під щитом воювати і з читальнями і з хлопськими газетами, зі спілками і вічами. Звісно, руху народнього се не здусило, але серед інтелігенції прискорило еволюцію, якої ще перед 10 роками ніхто би не був надіав ся. Наша галицька заскорузлість та мала освіта і стара пошівська кастовість подали собі руки і знайшли для себе нову форму в католицькїм клерикалізмі. Народило ся на Руси те, що дармо поривали ся засіяти Потії, Рутські та Кунцевичі. Люде, що ще недавно були і раціоналістами і радикалами і мало що не соціалістами, тепер раптом поробили ся яркими католиками; те, що доси звало ся партією народівців, нині розкололо ся на двое, і хоча поки що не видно ще виразно, котра поло-

вина більша, то з гори можна бачити, що всі залежні люди, залежні чи то становищами чи характером, швидше чи пізніше опиняєть ся в тім таборі, котрого стягом нині є червона мантія.

Сей наш новонароджений клерикалізм є поперед усього войовничий, виступає не з окликом любови і поєднання, а з окликом ненависти і роздвоєня. Що головна его ненависть звернена на радикалів, про те нема що говорити. А що радикалізм нині в значній мірі пішов по селах, ширить ся серед мужицтва, то не диво, що мужики радикали є предметом сердечної ненависти наших клерикалів. Для боротьби з радикалізмом устроюють ся місії, виголошують ся просто підбурюючі проповіді, викликає ся всі темні сили фанатизму, одним словом, деморалізує ся народ, але тим самим копає ся чим раз глибший рів між чеснішою, свідомою частиною народу а тою клерикальною інтелігенцією. В ненависти до радикалів московільська часть духовенства бжить на випередки з народовсько-клерикальною; проповіді о. Курдидика не гірші й не гірші від проповідей василіяньських місіонерів о. Домницького, Веселого і др. От тим то не диво, що радикальне мужицтво не бачить для себе ані користи ані принади в яким небудь союзі с тими елементами, що день у день по селах ведуть з ними зяззату, зовсім не братерську війну. Радикальне селянство бачить добре, що духовенство не захвало тої війни і в остатніх роках коли радикали старають ся оминати все, що би з їх боку давало притоку до нападів, не рушають ані віри, ані обрядів, ані церкви і єї інституцій, а навіть про надужиття поодиноких духовних говорять як найрідше; противно, власне в остатніх роках боротьба против радикалів з боку духовенства обох партій змогла ся, заострила ся, зробила ся завзятішою і прикрійшою, ніж була давнійше. Отсе було жерело тої неохоти, з якою делегати радикальної партії, прибувши до Львова, прийняли відомість про те, що члени заряду тої партії ведуть якісь угодові переговори, се було й жерело того почутя облекшеня, з яким вони прийняли відомість, що одинока руська партія, с котрою у нас було можливе згідне поступуванє в акції виборчій, сама відкинула компроміс з радикалами.

Історія дотеперішніх передвиборчих заходів досить цікава, та не так сама собою, як радше тим, що з неї зробила газетна дискусія. Довідавши ся про те, що переговори між опозиційними народовцями і радикалами що до утвореня спільного комітету виборчого розбили ся, кореспондент „Буковини“ розтрубив про „новий подвиг д. Романчука“, котрий, мовляв, „відкинув союз з радикалами для того, щоб не наразити ся московіфам“. Замість вияснити справу докладно „Дзюло“ відповіло на сей голос не то щоб запереченєм, але ось якими словами: „Такі клевети розпускають руські урядовці, скоро довідали ся, що „Народна Рада“ рішила вести самостійно акцію виборчу і на основах своєї народньої програми лучити всіх людей доброї волі до борби з рептілками. Де нема аргументів, там послугують ся рептілками. Газети найшідливішими клеветами, щоб лиш викликати заколот і захитати у людей віру в успіх і добро справи. Для кого найвищою ідеєю — рептільний фонд, сей не може нічим іншим воювати, як лиш клеветами. Для того і для руських урядовців всяка самостійна акція виборча не в смак, бо знають, що для них нема там місця“. Прочитавши уважно

дописи зі Львова в „Буковині“ я не виджу, чого було так гнівати ся „Дѣлу“. Факти подані в тій дописи зовсім правдиві, розуміє ся, лишаючи на боці те, що надруковано при кінці курсивом і що треба вважати висновками кореспондента. Коли в чому інформації кореспондента недокладні, то хіба в тім, що він не знав і не сказав усеї правди, т. є. цілого ходу переговорів, що почали ся ще в юлі і помаху тягли ся через цілі вакації. Я не вважаю потрібним оповідати тут цілого ходу тих переговорів, а головню, не вважаю себе до того покликаним і управлінням. Переговори вів головню д. Романчук чи то приватно, чи як голова „Народної Ради“, і він один має право, коли вважатиме потрібним, подати їх до прилюдної відомости. Одно тільки мушу завважити, що гнівна репліка „Дѣла“ на неіскрецію „Буковини“ мусіла дуже неміло вразити мене і всіх тих, що більше або менше ознайомлені з ходом переговорів. Я не розумію, по що властиво робити секрет з того, про що досить багато людей знає, а головню, чого було так гнівати ся на „Буковину“ за виявлене одної часті правди? Міні здасть ся, що таке поступуване „Дѣла“ швидше може зродити несправу в цілій справі, чим неіскреція „Буковини“. Міні здасть ся також, що д. Романчук занадто тверезий політик і занадто дбає про те, щоби єго поступуване було коректне, а щоби мав встидати ся виявлення цілого ходу переговорів, тям більше, що в цілім тім ході, о скілько я знаю, не було нічого такого, що моглоб кого небудь компромітувати. Мусимо привикати до того, нового у нас, факту, що справи публичні треба робити публично, а д. Романчук більше чим хто другий мав нагоду переконатися, що закулісовими переговорами, торгами і шентами нічого путнього для загалу здобути не можна. Треба раз рішучо полишити сю дорогу таким, котрим байдуже до опінії загалу.

Австрійський парламент, зібраний на остатню сесію, раптом перемінив ся в трибунал. Підсудною була — галицька конституція, т. є. те розумінє і виконуванє конституційних законів, яке з давен давна держить ся в Галичині, але в останніх 10 роках дійшло до незвичайного навіть для Галичини розцїту. В ролі оскаржуючих виступили два незалежні послы галицькі, др. Леваковський і Романчук. Яко *corpus delicti* предложено парламентови три розпорядження галицьких старостів, а то два краківського Ляковського, а одно перемиського Горєцкого, де вони послам соймовим Вуйцікови і Новаковському заборонюють скликати зібраня селянські. Крім того був ще один *corpus delicti* — факт арештованя посла Новаковського практикантом староства Мірським Ті *corpora delicti* — від разу, скоро тільки зробили ся звісні парламентови, почали ширити такий недобрый запах, що сторонники гр. Бадені з Кола польського задумали як найшвидше заладити ґрунтовну дезінфекцію і усунути немилий предмет із парламенту. Вони здобули ся на геройський подвиг і внесли інтерпеляцію до міністра президента. Ну, та вже як внесли, то певню таку, що варто було на неї подивити ся, зовсім після приповідки: „Піду я, мамо, до церкви, але дідька зійси, коли буду Богу молити ся“. В своїй інтерпеляції наші *beati possidentes* ухитрили ся зробити міністри і галицькій адміністрації закид не з того, що обкροюють конституцію в Галичині, але з того, що чинять се незручно. Нема потреби з гори заказувати віча і збори — такий буз

зміст інтерпеляції, — коли закон дає властям можливість кожний збір з леда-якої причини розв'язати. Отсею інтерпеляцією думало Коло польське відразу піймати двох зайців: успокоїти публичну оцінку в Галичині і показати себе оборонцем нарушеної свободи, і убити справу немилу для правительства.

Президент міністрів без сумніву зрозумів сю інтенцію своїх земляків і союзників і може по тихеньку був їм вдячний за їх щирі зусилля „обмити — як каже Німець — кожух а не замочити його“. Та про те прилюдно він виступив зовсім не в ролі вдячного і розкаяного. „Хочете ви з себе вдавати героїв — здасться, подумав президент міністрів — то я вам покажу, що я ще більший герой від вас“. І він поквапився відповісти на інтерпеляцію Коло польського, і відповідь його була сміла і рішуча: урядники поступили так, як поступили і мали право до того; коли кому з діткених зробила ся кривда, нехай жалусь ся через усі інстанції аж до міністерства, — тоді міністерство зробить, що признасть потрібним. Відповідь була справді історична, пригадувала великі історичні візирі, якого небудь Людвіка XI., Івана Грозного або Петра Великого, в усякім раві візирі екзотичні, не польські, бо польські королі своїм соймам ніколи б не були посміли так відповідати.

Та от стало ся диво. Гр. Бадені, котрий певно думав, що сей конаючий парламент так як колись Шібанов, терпливо знесе навіть те, як йому залізним наконечником палки вертіти ногу, помилив ся в своїм рахунку. Др. Леваковський виступив з наглячим внеском, щоби парламент докладнійше застановив ся над систематичним нарушуванем конституції властями політичними в Галичині. Зразу здавало ся, що справа не буде мати великого успіху. Внесок Леваковського підписало ледве 30 послів; Коло польське і Гогенвартівці виступили против него вімецька лівниця не знала на яку ступити, антисеміти не дуже вірили цілій справі, не бачучи в ній ніякої противжидівської закраски. Та ось промовив Леваковський мотивуючи свій внесок, промовив сильно, горячо і розвернув таку широку та страшну картину безправ'я в Галичині, що порушив навіть найскептичніших. По нім промовив Романчук — холодно, та про те досадними, свіжими фактами ілюструючи ту саму тему. *Corpus delicti* в очах парламенту з чотирьох фактів виріс до розмірів цілої гори. І ось виступив Пернерсторфер; під впливом його огнистої промови, повної сбурення, палаючої любовою до свободи і гуманности, ціла та гора галицького безправ'я почала курити ся і блискати огнем, кидаючи яркі снопи світла на всю Австрію. Сама собою насувала ся всім послам думка: *De te fabula narratur*. Аджеж коли там таке дієть ся, а правительство толерує се, солідаризує ся с такою роботою, то й нам від сего правительства тогож надіяти ся. А котрі самі не додумали ся до сего, тим виразнісінько вказав на се захистник правительства, молодий секретар міністеріальний Сімонеллі, котрий т ном і способом гр. Бадені ще раз пробував боронити поступування галицьких властей. Тепер стало ся те, чого гр. Бадені певно не надіяв ся. Против правительства, против галицького безправ'я виступили Молодочехи Пуркгард і Вашатий, виступив член німецької лівниці др. Функе, виступив провідник антисемітів Люеґер. Їх промови були мов тарани; вони бичували правительство до крови, роз-

щинували аргументи его оборонців на паздрі. Гр. Бадені похопив ся по невчасі і відкомендерував на свою оборону бувшого міністра Мадейського, руського посла Вахнянина і міністра Рітнера. Та було вже пізно. Два перші захистники замість допомогти справі пошкодили їй ще більше, а посол Вахнянин успів покрити своє ім'я безсмертним соромом, виступивши з безглуздими, негактивними закидами на посла Новаковського і на руську радикальну партію, та з жадаєм, щоби правительство старало ся для таких людей ще більше ограничити конетітуційну свободу. Бідний Вахнянин! Як тому Берсови жаль було чорта в неклі, так міні жаль його імени окритого заслуженою ганьбою! А цілу дискусію закінчили новими промовами послы Леваковський і Романчук, докидаючи нові обурюючі, неправдоподібні а правдиві факти до попередньої купи. І коли прийшло до голосовання, то против сего правительства підняло ся 108 рук, а за ним тільки 80. Внесок здобув собі значну більшість; правда, він унав, бо закон вимагає для таких внесків двох третіх частей усіх присутніх послів, але внав тільки випадково, для того, що значна часть Молодочехів власне була виїхала до Праги на похорон Грегра. Колиб не те, то певно справа була би скінчила ся ухваленем недовіря для правительства і міністерство булоб або мусіло уступити або зараз розв'язати парламент. Таким способом іронією долі старий завзятий опозиціоніст Грегр своєю смертю вртував на якийсь час правительство гр. Бадені. Нема що й додавати, що наші „реалісти“ Барвінський і Вахнянин голосували проти внеску Леваковського разом с Колом польським.

300-літній ювілей берестейської унії обходила галицька Русь дуже велично і то не тільки церковними торжествами, але й надпрограмовим пунктом — заснованем нового політичного товариства, прозваного „Русько-католицьким союзом“. Ся часть ювілейного обходу унії була справді надпрограмова, головна для тих, котрі доси привикли в п. Барвінським бачити головного представника всеукраїнської ідеї, а тепер побачуть його в ролі ініціатора і провідника сего навіть у Галичині партікулярного товариства, з котрого по самій его сути мусить бути виключена не тільки вся православна Україна з її православними Шевченками, Костомаровими і Кониськими, але й православна Буковина. Крім п. Барвінського головними стовпами нового товариства є п. Вахнянин і его сімпатичний зять др. Студинський і др. В. Коцовський. Нове товариство завязало ся під благословенством митрополіта кардинала Сембратовича его програма, се невинна комісія з точок програми радикальної і Романчуківської; про національність руську, про її самостійність, про Україну по за граналями Галичини нема ніякієїнької згадки. З новим роком має се нове товариство приступити до видавання щоденної газети політичної і газети для народа. Докладніше про сю нову організацію і її значіне в розвою нашого народнього життя поговоримо слідуємим разом.

В числах 202, 204 і 206 „Буковини“ появилася ся стаття „Наші рутенські радикали“. Ї се відповідь на мою статтю „Реалісти чи карієристи?“ поміщену в 2 ч. „Життя і Слова“. Автор статі не підписав ся, хоча з тексту єї видно виразно, що єї не писав проф. Стоцький. Се констатую в інтересі правди. Отся безіменна стаття є такою інфамією, до якої не знижувало ся ще русько-українське друковане слово. Автор

єї занадто трусливий, щоб виступити явно і з власним підписом, воєє такими перфідними натяками і інсинуаціями, що навіть колиб перемогти обриджене перед такою брудотою, нема змоги з ним сперечатися, бо в відповіді на мої заміти теоретичні або такі, що відносять ся до справ публичних, він висуває цілу купу приватних — не фактів, але натяків на якісь ніби факти, перфідних запитань, і т. і. Зазначуючи тут появу сеї статі я мушу рівночасно висказати своє велике здивованє, як міг д. Осип Маковей, редактор „Буковини“ погодити зі своєю честю уміщенє сеї підлої публікації на листках, під котрими він підписаний як одвічальний редактор і котрої огидність в браку підпису автора мусить очевидно спадати на его імє.

Іван Франко.

ЄДИНО ЖЕ ЄСТЬ НА ПОТРЕБУ.

„С погляду ситого годованця, відтинача купонів, здаєть ся, нема нічого більше лишнього як ідеал. А на ділі без него нема житя. Не для осібника — се признаємо з гори. Дрібні вигоди поодинокї істоти не терплять від браку ідеалу. Він не має ніякого замітного впливу на сон і травленє. Але для кождої єсупільности є він необхідно потрібний. Вона не відчуває сеї потреби з разу безпосередно; у юрби нема виразного голоду за ідеалом. Та хоча організм народній і не відчуває змислово, чого йому не стає, то про те він відпокутує брак ідеалу таємним нидінем, що висушує йому шпик у костях і с часом неохотно вбиває його.

„В фізіологічних лябораторіях піддають звіриків досвідам, в котрих висліджують роль поодиноких матерій при відживлюваню. Годують там пса або крілика, стравами, в котрих цілковитий брак зелїза або хлору або потасу (натрія) або сірки. Відний звір найідає ся до сходу, страва смакує йому досконало, здаєть ся — всього йому доволі, страва не відріжнює ся смаком, запахом, виглядом ні в чім від нормальної. А про те в ній чогось не достає. І звір худіє, шерсть у него випадає, кости крушіють і він в кінці здихає. Такий звір — се наглядний образ народа, котрому на вид добре діє ся, котрий плекає науки, пише книжки, управляє красні штуки, та про те він при всім своїм достатку веде житє без ідеалу.

„Філістри, що пересвідчені про ограниченість „підданського розуму“ і вважають єї чимсь пожаданим, проповідують від давна: „Народ потребує релігії“. Ся догма повинна на ділі виглядати так: „Народ потребує ідеалу“.

„Позавидіти народам, що бачуть перед собою ясно намічену мету, до котрої змагають або тужать, до котрої йдуть як паломники, до котрої простягають руки, нехай вона собі буде яка хоче далека або й зовсім недосяжна. У таких народів кожда нововроджена дитина знаходить скarb у колісці. Вона приходить на світ з рентою від ідеалу. Так було з Італійцями в часі відродження; кожда дитина, що в Італії побачила світ в часі тої пишної, зоряної пори від 1815 до 1866 р., знала докладно, чого хоче і до чого має змагати. Від хвили, коли була спосібна ясно думати, вона мовила собі: „Я на те в світі, щоби бороти ся за відроджене Італії. Стану бунтівником, буду носити остроконечний капелюх і штілет карбонарія, а в слухний час стану до бою супроти чужих і своїх гнобителів, здійснию високі мрії Данта, а коли се не вчиню, то вчинять се мої сини, мої внуки; а коли се мусить бути, то проллю свою кров. А коли маю гнити в тюрмі як Сильвіо Пелліко, або коли кат потягне мене на шибеницю як Мореллі, то буду знати, що я не дармо жив“. Таке пересвідчене надало цілому поколінню Італійців того часу чудесну певність себе і силу діяльності. Не було сумнівів, охлялости, стогнання. Італійці знали, що гнів, що завзяте, але жести похнюпленої голови і заломаних рук були їм непривичні

„Подібне діялось в Іспанії. Через сім століть носили християне Іспанці в душі ідеал — увільнити свій півостров від музультманських найзидників. Півмісяць, що яснів над столицями чотирьох андалузійських королівств, указував напрям їх мріям і бажанням. І ота оживляюча думка про святий обовязок, що має бути сповнений в боротьбі на жите і смерть, виховала мужів Кастилії і Арагону на залізний народ, котрого „непобідима піхота“, як мовить Боссьє с подивом, вчинила золото-червоний стяг страшним у обох півкулях світа.

„А Німеччина чиж зазнала коли такого світлого духового житя, такого могутчого підйому чутя, такої молодечої втішности, як в часі від Вартбурського празника до заключеня трактату Версальського? Тоді кождий пересічний Німець був „співачом і героєм,“ був широкий розмах думок, була велич в надіях і змаганнях; мізерія дрібних німецьких державок відчувала ся тоді не трагічно, але силою контрасту хіба юмористично.

„Недавно просив мене один молодий Поляк, щоби я вписав йому дещо в альбом. Я написав йому: „Історичне нещастє польського народа, се его біологічне щастє. Коли нещастє не вбило його, то з него мусить конечно вирости найсильнійшай і найхарактернійший народ у Европі. Героїзм зробив ся у Поляків новим родом занятя“.

„Отсе великий наслідок певного ідеалу. Він удержує народ живим і дає йому силу. У живих істот функція творить орган — се перша засада фізіології. Слова поета: „Es wächst der Mensch mit seinen höheren Zwecken“ можна обернути й загальнійше: „Народ росте разом с тим, як зростають его ідеали“. Бажане чогось висшого, надія, почутє свойого покликаня до якогось великого діла — ось що провадить в будущину і запевнює народови будущину“.

Макс Нордау, автор отсих думок, певно не знає нашого народа. Як би знав, то певно вказав би на него як на живий доказ своєї тези, що народ без ідеалу, без ясно наміченої мети життя мусить марніти.

Князь болгарський Фердинанд любив посмішкуючись дразнити свого прибічного лікаря Русина словами: „Чи се достоту правда, що вас Русинів на світі аж двацять міліонів? Аджеж наших Болгар усього кілька міліонів, а от увесь світ про них говорить. А вас двацять — двацять, кажете? — міліонів і ніхто про вас не знає“.

Так, двацять міліонів, але тіл без душі, без ціли буття, без ідеалу народнього.

І ніколи ще признаки упадку і здеморалізованя народа не були такі загальні і ясні, як в останній хвили. Декаденція поступає величезними кроками. Серед інтелігенції зневіре в народ і его сили заповнює всю історію нашого „відродження“. І коли до недавня десперація проявляла ся тільки в формі москвофільства, т. є. в бажаню надштукувати брак власного ідеалу народнього ідеалом московського абсолютизму і чиновництва, то тепер те саме зневіре проявило ся і серед тої частини, що до недавня звала ся „народньою.“ проявило ся в формі „нового курсу,“ т. є. союзу з польською шляхтою і римським клерикалізмом та заразом в цинічних наругах над радикалами, агітаторами і демонстрантами, т. є. над людьми, що раді би з самого народа викресати живу іскру духового життя, ідеальних змагань.

Брак віри в висші ідеали родить також брак віри в людей. Знайдіть ви у нас трьох людей, котрі би в повні довіряли собі взаімно, котріб по за очі не закидали собі взаімно якоїсь підлоти. „Де два Русини, там три партії“ — ся гірка насмішка сталась уже давно типовою. Але слово „партії“ треба у нас розуміти не так, як воно розуміється ся скрізь по світі. Не політичні, еуснільні чи які другі думки зводять або розлучують у нас людей, а особисті рахунки. Відси дивоглядне і незрозуміле для посторонніх людей скакане з партії до партії, з табору до табору, відси дволичність у розмові: з радикалом наш брат — радикал, з новокуреником новокуреник. І не диво, власних думок звичайно у него нема, а ті, яких він нахапав ся з газет, з книжок чи з розмов, не ваяуть ся у него ні с чим своїм, не вироблені его власною працею, правдива тандита, котрій ціна — зломаний гріш.

І з таким капіталом думок і ідеалів ми маємо відвагу показати ся на світову торговницю цивілізаційної праці?!

А мужики? Вони вже давно сконстатували, що інтелігенція щиріше обертає ся до них тільки в переддень виборів, та й то навіть при тій нагоді не вміє проголосити слова, котреб до глибини потрясло душею народа, не вміє висказати животворної ціли. От і не диво, що народ зрозумів нарешті, що его інтелігентним проводирям ходить тільки о мандати — і лишив ся холодним для їх змагань.

Дальше стали хлони тут і там цинічно кепувати собі з інтелігенції. При найменшій непорозуміню с парохом вони що раз частійше грозять, що перейдуть на латинство. На патріотизмі світської інтелігенції вони пробують робити інтерес. А відірвані зовсім

від рідного ґрунту, в Бразилії, по свідощтву о. Михалевича, вони винародовляють ся в млі ока, липнуть до чужих ідеалів. Бо не мають свого.

Отся декаденція буде стрімголов поступати далше, коли інтелігенція не зрозуміє в кінці, що єї ідеали не в си і одушевити народ. Вихована однобічно, залежна та несаможитна тілом і душею отся горстка попів, учителів та урядників живе собі в світі книжкових абстракцій і фікцій і не здужала доси видвигнути перед народом ширшого ідеалу, як розвій русько-української літератури. По за тим — жмінка дрібниць і нічого позитивного о ширшій закрою.

Та поміж цілями життя народнього такий ідеал, який витворила собі наша інтелігенція, міг би ледво заповнити один закуток, але душу народню заповнити, всі сили его оживити і порушити він не може. Не зважаючи на 77 руських програм, ідеал лишив ся невисказаний, загадка життя народнього нерозв'язана. Мов іскра в попелі дрімає сей ідеал сповитий у народній груді, хований від віків, рідний і кровний народови і спосібний заporučити йому будущину.

І коли хтось розбудить його, тоді настане слухний час, іскра запалахкотить могучим полум'ям. Тоді тільки почнемо жити як народ.

Сфінкс.

ип. 21.941

Ф ^{VIII} / Ж-746 1896

Життя і слово

1891

Не видається!
єдиний
повний примірник

Життя і
слово
1896

1891